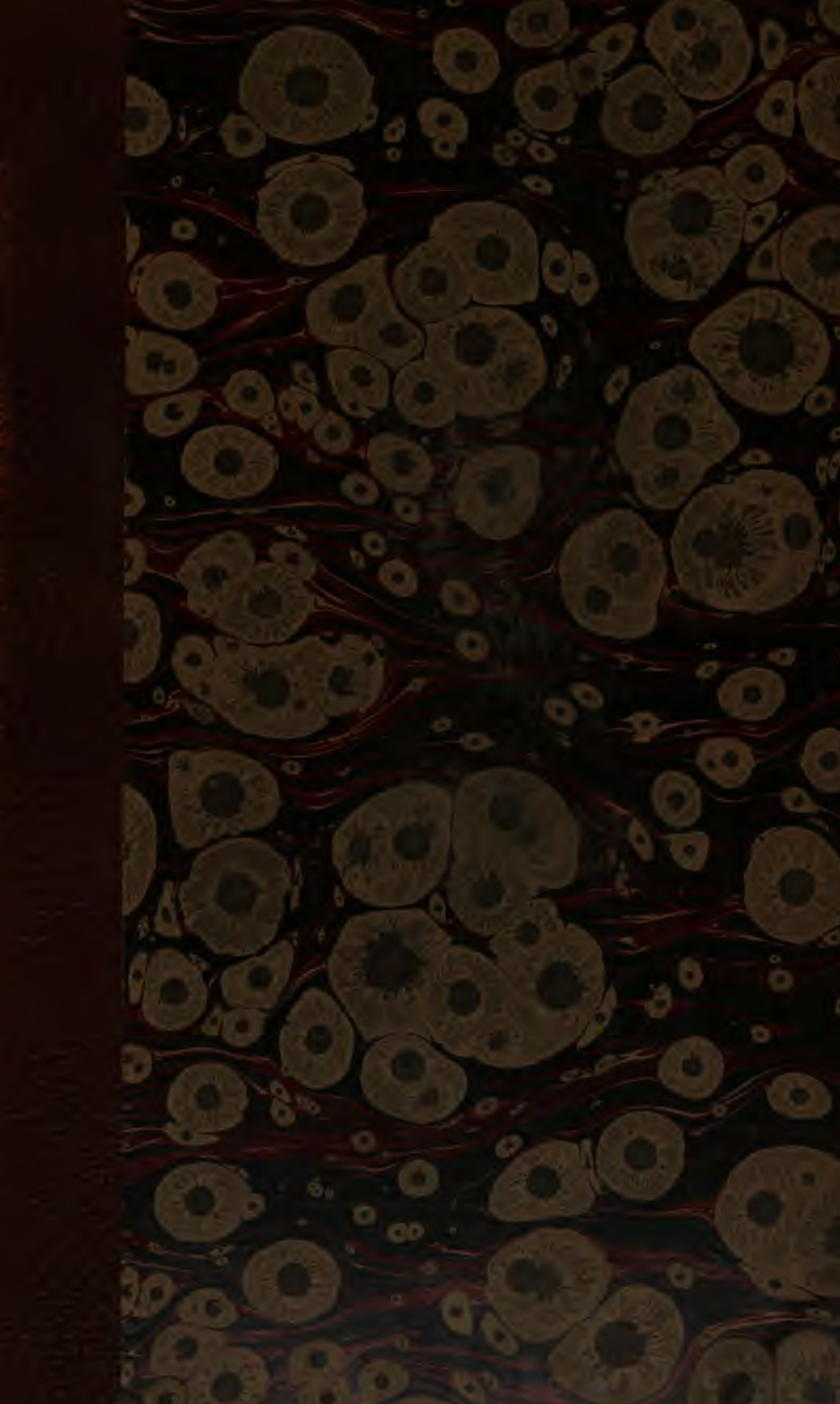
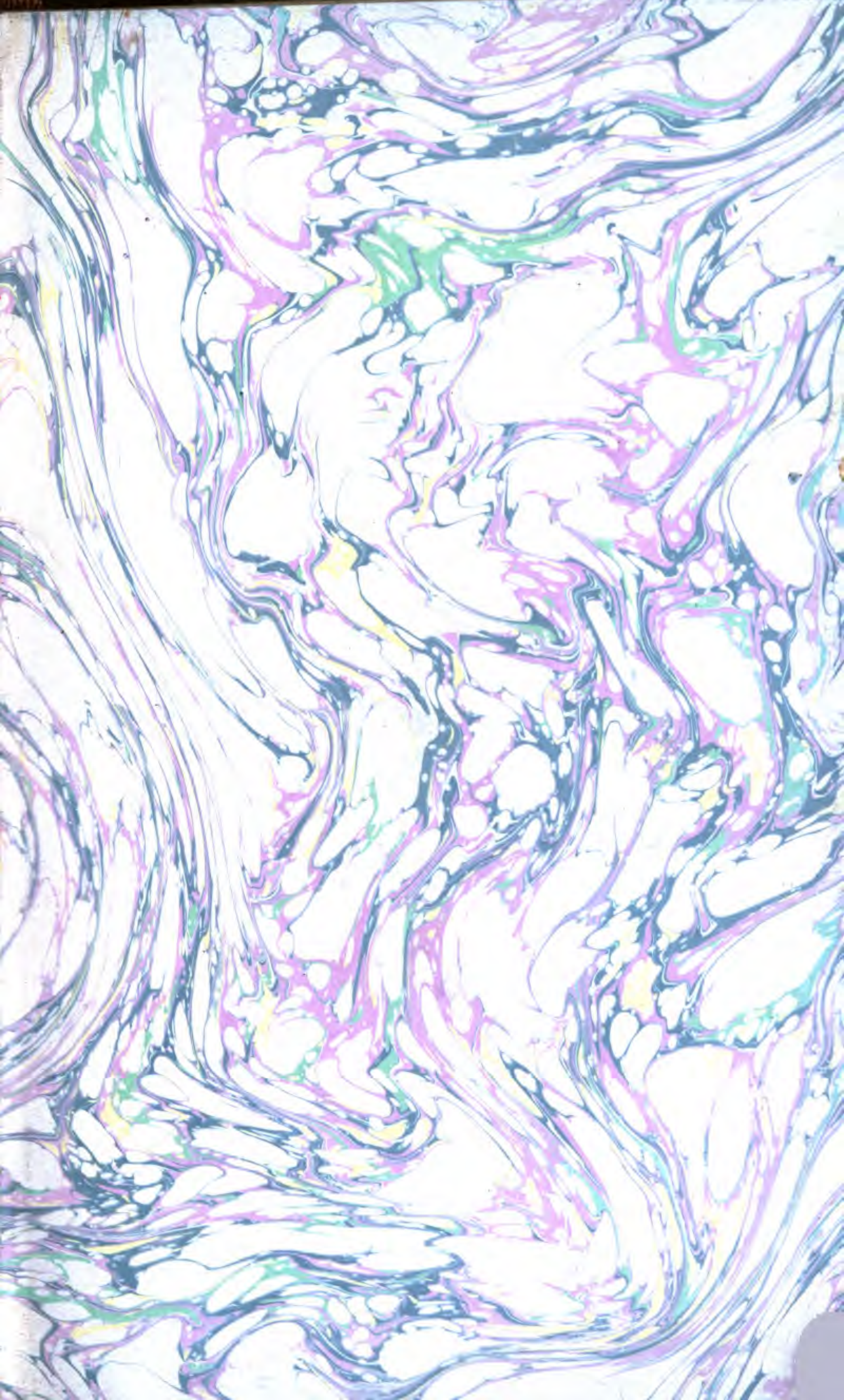

VE RI TAS

BIJDRAGEN

TOT DE

GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE,

INZONDERHEID VAN DE

PROVINCIE GRONINGEN,

ONDER REDACTIE VAN

Dr. G. ACKER STRATINGH, Mr. H. O. FEITH EN
Mr. W. B. S. BOELES.

ZESDE DEEL.

GRONINGEN,
J. B. WOLTERS.
1869.

INHOUD VAN HET ZESDE DEEL.

HET KLERKENHUIS EN HET FRATERHUIS

TE

GRONINGEN.

In de eerste helft der vijftiende eeuw verkregen de broeders van het gemeene leven, de *klerken*, te Groningen een convent en eene daarmede verbondene school, het *fraterhuis* genaamd. Over beide inrigtingen, in de geschiedenis onzer stad niet onbekend, geven wij hier eenige bijdragen, vermits zoo over den tijd der oprigting en de ligging van het convent als over het fraterhuis nog wel eenige inlichtingen noodig zijn en deze kunnen worden genomen uit de nog onuitgegevene en in het archief berustende stukken.

Onze geschiedschrijvers zijn van gevoelen, dat van het jaar 1457 dagteekent de oprigting van deze op de ontwikkeling der jeugd en ter bevordering van de beoefening der wetenschappen zoo gunstig gewerkt hebbende instelling, en dat het convent was gelegen ter plaatse, waar vroeger stond de *villa* of het *prefectenhuis*, voorkomende in den bekenden brief van 1040. De schrijver der *oudheden en gestichten van Groningen*, heeft op bl. 62 over de klerken van het gemeene leven te Groningen en over hunne vestiging en hunnen zetel daar ter plaats aangeteekend: „de zoogenaamde broeders, anders klerken van 't gemeene leven genaamd, hadden te Groningen ook een kerk. Deze kerk, die niet groot was, met een klooster daaraan, stond op den noorderhoek van St. Walburgspleijn, aan dezelfde zijde van de stad en niet verre van de vesten. Dit klooster, 't welk den H. Gregorius tot patroon of schutheilige verkooren had, is daar in 't jaar 1457 opgerecht door Theodoricus van Herxen, zijnde de overste van 't zelve genootschap te Zwol." Elders vindt men

eene meer naauwkeurige aanwijzing van de plaats, waar het convent zoude zijn opgerigt en wel bepaald aangeduid, dat zij was gelegen, waar de oude villa of het prefectenhuis stond. [1]) Wat den tijd der stichting van het convent betreft, zoo blijkt uit de hierbij gevoegde bijlage 2, dat eenige jaren voor **1457**, en wel reeds vóór 1436 de klerken van het gemeene leven zich in deze stad hebben gevestigd. In dit jaar toch schonk Engelbert Boelekens aan, „heer Wilhelm Wigboldus priester der clerckenhuus in onser stad ende zijne nakomelinge in zine stede toe der clercken behoef" een gedeelte van een erf, 't welk hij bij verzegeling van 1426 (bijlage 1) had aangekocht van de stad Groningen. Dit „stuck erues" gelegen op den noordoosterhoek van St. Martini kerkhof strekte zich uit van den muur van het kerkhof noordwaarts tot „der maghede nije hues," dat is, tot aan het daar ten noorden van dit erf gelegen huis van het oude convent der geestelijke maagden. Dit huis van het oude convent en het daarbij behoorende erf werden in 1439 (bijlage 3) door de ministersche en de zusters van het „olde convent" geschonken aan den priester in de St. Maartenskerk, „tot behoef eenre gheestliker vergaderinghe van priester ende clercken, die een ghemeijn leuen leijden sollen na insettinghe der vergaderinghe bijnnen Deventer in heer Florens huus ende to Zwolle inder clercke huijs ende onderstandich wesen ons ende guetwilligen menschen inder stat van Groningen." Ofschoon nu wel in deze verzegeling wordt gesproken als van een nog op te rigten klerkenhuis, „clercken, die een ghemeijn leuen leijden sollen," zoo toont daarentegen de evengenoemde overdragt van 1436 duidelijk aan, dat er toen reeds een klerkenhuis aanwezig was, en dat er van die inrigting als van eene reeds bestaande kon worden gesproken. Spoedig daarna schijnt dan ook dit erf te zijn vereenigd met den reeds in 1436 voor klerkenhuis bestemden grond, gelijk te regt mag worden afgeleid uit de transfixverzegeling van 1443 (bijlage 4), waarbij is erkend de aflossing en alzoo de betaling van het op de gifte van 1439 rustende kapitaal van 200 arn. guldens door „her Willam Wigboldi, priester in Sunte Mertijns kerke ende rectoer der nijer vergaderinghe van clercken." De vermelding toch van de „nije vergaderinghe van clercken" zoowel als

---

[1]) *Tegenw. staat van stad en lande*, dl. 2, bl. 63; Driessen, *Monumenta*, pag. 862; Feith en Ypeij, *Oudh. van het Gooregt en Groningen*, bl. 127.

die van den „rectoer" dier inrigting bevestigen alleszins ons gevoelen, dat dit convent toen aanwezig was en de oprigting daarvan reeds eenige jaren, althans vóór 1436, was begonnen. Dit wordt nog duidelijker door de inzage van de verzegeling van 1443 [1]), waarbij Hille van Branlo, Clawes en Johan hun zoon voor eene testamentsgave aan Jacope Werstrate, priester in Groningen geven, tot „sine lijue, twe fransche schilde rente jaerlix to boren wt heer Engelberts huus ende hofstede, dat ghelegen is jnder suster straten [2]) teghens oere kercke ouer mit vorworden, dat na heer Jacops dode de vorss. rente sal hebben ende wesen tot der klerckenhuus in Groningen bij Sunte Mertens kerckhoue daer heer Willem Wigboldes nu ter tiit een vorweser is." In eene verzegeling van 1455 [3]) wordt ook van eene gifte melding gemaakt, die eertijds (voertijdes) aan het „clerchuuse tot enen ewigen testament" was gegeven, en wel aan „heren Adulfs rector inder tijt des clerchuuses achter Sunte Walburge kerke in onss stad ende den gemenen broders aldaar." Minder juist is derhalve de meening, die tot nu toe steeds bestond, dat het convent der klerken in 1457 is opgerigt. Men schijnt daarbij de kerkelijke bevestiging van deze inrigting voor de oprigting zelve te hebben aangezien. Het vroeger bestaan van het huis blijkt zelfs uit de bevestigingsverzegeling van 2 April 1457 [4]), *instrumentum fundationis* gelijk op de keerzijde van deze verzegeling is geschreven, waarin men aantreft, „Adolphus de Docken, Henricus Grelle presbiteri, Wilhelmus Baerle, Nijcolaus Heemskerke, Henricus Someren clerici prouisores pro tempore domus clericorum situati iuxta cimiterium sancti martini in civitate Groningensi ac ceteri clerici ac familiares eiusdem domus." Men leest dus ook hier weder de vermelding van eene reeds bestaande inrigting. Hoewel nu niet met volkomene juistheid de tijd van de vestiging der broeders van het gemeene leven, van de bouwing van hun huis in deze stad, kan worden opgegeven, zoo zal men evenwel uit de medegedeelde verzegelingen met grond mogen opopmaken, dat de aanvang van die oprigting moet worden gesteld tusschen de jaren 1426 en 1436.

---

[1]) Register van het archief, dl. 1, bl. 97, nr. 7; op deze verzegeling wijst ook Dr. J. J. Diest Lorgion, *Verhandel. over Regn. Praedinius*, bl. 25.

[2]) Geestelijke maagden straat.

[3]) Register van het archief, dl. 1, bl. 122, nr. 4.

[4]) Register van het archief, dl. 1, bl. 130, nr. 14.

Wat vervolgens de ligging van het klerkenhuis betreft, zoo wordt zij vrij naauwkeurig aangewezen in de reeds aangehaalde en in de bijlagen mede te deelen verzegelingen. In de verzegeling van 1436 toch wordt aan de klerken geschonken een gedeelte van een erf, 't welk ligt aan het Martini kerkhof en zich uitstrekt noordelijk tot aan het huis en het erf van het „olde convent," (bijlage 1 en 2). In 1439 droeg het oude convent dit, ook in de verzegeling van 1426 (bijlage 1) bedoelde, huis en erf mede aan het klerkenhuis over. De ligging van dit erf en huis wordt in de verzegeling van 1439 aldus beschreven: „onse husinge ende erue ghelegen bijnnen groninghen an die noertsijde van Sunte Walburge kerchof, daer westwert ende noertwert naest gelegen sijn der kercken husinghe ende erue van Sunte Walburge ende oestwert die wech bijlang der stat mure." Het bij verzegeling van 1436 bedoelde erf zal alzoo het zuidelijkste geweest zijn, terwijl dat van het olde convent daarvan ten noorden zal gelegen hebben. Opmerkelijk is het, dat in de verzegeling van 1439 wel de noordelijke, oostelijke en westelijke grenzen worden opgegeven, maar dat daarin niet voorkomt de zuidelijke grens van het erf door het oude convent aan het klerkenhuis geschonken. Misschien zal de reden daarvoor wel zijn, dat deze zuidelijke grens genoeg bekend was, door het daar reeds aanwezige klerkenhuis, aan welk huis ook dit erf toen werd gegeven. De huizen en erven in die zelfde verzegeling genoemd zullen waarschijnlijk geweest zijn die, waarop vóór dien tijd de *schuttendoele* was gevestigd en in eene verzegeling van 1430 door de regering van Groningen aan de voogden van St. Walburg werden overgedragen. In die verzegeling van 1430 [1]), waarbij door de regering van Groningen wordt verkocht aan de voogden van Sunte Walburgskerk een „stuck erues dat plach te wesen die noirder eijnde van de schuttenduele" is de ligging van dit erf aldus nader omschreven, dat het zich noordwaarts uitstrekt, „an den olden convents erue binnen onser stad." Op het erf was meer dan eene hofstede, want er werd bedongen, dat tusschen „der noirderster hofstede ende der naester hofstede daer bij in dat zuden in dessen erue voirss. sall bliuen eweliken een gangk vier voete breet." Van ditzelfde erf werd in 1436 [2]) verhuurd, „een stucke erues drie roeden ende drie voeten langk tot ewighes hure; dit

[1]) Register van het archief, dl. 1, bl. 81, nr. 2.
[2]) Register van het archief, dl. 1, bl. 89, nr. 1.

voirss. stucke erues is gheleghen tendes an Sunte Martens kerchof int oosten ende plach der schuttendoel te wesen inde noirder horne van de kerchoue voirss. soo veer in dat noirden alst der kercken van Sunte Walburge daer toehoirt ende strecket in dat zueden soo ver ende so laugk als voirss. is." Op dit erf werden twee kleine huizen getimmerd, die bij verzegeling van 1456 [1]) aan den abt van het klooster van Selwerd werden geschonken. De ligging van die huizen worden in die verzegeling aldus beschreven: „ghelegen op Sunte Mertens kerchoff daer der clerke huus naest bij licht an die norderzijd." Blijkens den inhoud van de aan deze verzegeling gehechte transfixen werden zij in 1457 door den abt en het klooster van Selwerd overgedragen aan „Aleff pater in den clerckhuijs to groningen." Uit de vergelijking van den inhoud dezer verschillende overdragten is alzoo vrij zeker af te leiden, dat de beide erven, in de verzegelingen van 1436 en 1439 bedoeld en gebezigd voor het klerkenhuis, waren gelegen ter plaatse, waar het latere bisschoppelijke en stadhouderlijke hof en nu het militaire ziekenhuis wordt gevonden. De overgang der bestemming van deze plek gronds tegen het laatst der zestiende eeuw is duidelijk aan te wijzen. Rengers vermeldt in zijne kronijk [2]) „bisschop Johan Knijff to Groningen in den peste gestoruen des nachts in sijn hoff to Groningen, dar de fratersmoncken vorhen woneden," terwijl Egge Phebens wederom de overdragt van dit toen in 1577 bisschoppelijke huis aan den stadhouder Lalaing verhaalt in deze woorden, „hic (Lalaignius) itaque initio anni 1577 Groningam adueniens, sedem episcopalem primo Groningensium episcopo Joanni Kniphio destinatam, et tum adhuc vacanten, sibi in domicilium delegit [3])." Eindelijk kan de juiste ligging van het klerkenhuis nog nader worden opgehelderd en aangeduid uit den inhoud der verzegeling van 1467 [4]), waarbij de voogden der St. Walburgskerk ten behoeve van het klerkenhuis overdragen een gedeelte van een erf, het door ons uit de verzegeling van 1439 reeds genoemde „erue van Sunte Walburge." De volgende hiertoe betrekkelijke omschrijving van dit erf in de gemelde verzegeling van 1467 geeft zulks vrij duidelijk aan, terwijl ook weder het opschrift voorkomende op de keerzijde van die verzegeling „littera emcionis partis domistadii

1) Register van het archief, dl. 1, bl. 89, nr. 1.
2) Joh. Rengers v. t. P. werken, dl. II, bl. 337.
3) Egg. Phebens, *Chronic*, p. 47.
4) Register van het archief, dl. 1, bl. 160, nr. 11.

nostri prope cattenhaghen" zulks nog nader schijnt te bevestigen: „een stucke erues als Sunte Wolburge kercken appelhoff mijt den vijer kameren, die de vogeden jn voertijden daer op ghetijmmert hebben, welker vorss. erue ende appelhoff strecket sick mijt den zuedoester eijnde an des vorsc. clerchuses erue ende husinge, daer onss stad erue bijlanges hen gaet ende naest bijlicht op de noerder zijd, daer de broeders des huses vorss. bijlanges hen mogen tijmmeren van oere vterste noerderste mure, de teghens onss stad mure ouer gelegen is westwart lijnrecht wt van oere horne der muren na der horne vander jacopijner nijer mure van oren appelhoue, de oeck bijlanges aldaer bij onss stad erue hengaende is. Ende de ghemene wateringe tot den zijll sal, buten der vorss. broders tijmmer, doer onss stad erue hen gaen, dat wij ghemene Raed vorg. op dat vorss. erue gheijschet alsoe bepaelt toghestaan ende ghewesen hebben. Ende op de westerzijde tusschen dessen vorss. appelhoff ende der Jacopijner nijer mure van oere appelhoue, sal een ghemene wech liggende blijuen tot ewigen dagen, suden en noerden wtgaende, die vijffteijn vote breet sal wesen, bijlanges van der nijer Jacopijner mure ende husinghe tot allen steden oestwert aff to meten, welken vorss. wech de broders vorg. mede vrij moghen bruken tot ewijgen tijden, tot allen steden jn ende wt to varen mijt waghenen, karen, gaen ende rijden, ende wes en noet is daerdoer jn ende ouer te doende tot den erue vorss. lucht te hebben, doeren en wtslaghen, vensteren westwert wt to maken" enz. Moge er alzoo geen verschil, zelfs geen twijfel bestaan omtrent de juiste ligging van het klerkenhuis, zoo is er daarentegen wel grond om te betwijfelen of op die zelfde plaats, voordat het klerkenhuis er werd opgerigt, zal hebben gelegen het oude prefectenhuis. Men leidt de ligging van dit huis of hof op die plaats af uit den brief van 1308, waarbij Ludolf van Gronebeek, prefect van Groningen, eenige huizen in Groningen schenkt aan de preekheeren van Winsum, tot de stichting van een klooster van Jacobijnen of Dominicanen. In dezen brief komt betrekkelijk bedoelde ligging voor, dat de zwetten van het hierbij geschonken huis en erf liggen onder anderen, „usque ad aream liberorum Berthildis Stichell versus acquilonem et usque ad illam que protenditur de curia prefecti versus murum civitatis ad aquilonem, ad austrum vero usque ad aream d. Fretherisci de Groeningen sacerdotis" [1]), dat is, „tot aan

[1]) Feith en Ypeij, a. w. bl. 115 en 116.

het erf van de kinderen van Berthilde Stichell naar het noorden en tot dat, hetwelk zich strekt van het hof van den prefect tot aan den muur van de stad ten noorden, maar ten zuiden tot aan het erf van heer Fretheriscus van Groningen, priester. Men heeft dan de beschrijving der ligging van dit erf dus opgevat, dat de curia zoude hebben gelegen oostwaarts van het erf, 't welk bij dezen brief werd geschonken en waarop het Dominikaner klooster, thans het groene weeshuis, is gebouwd, en dat daaruit alzoo zoude blijken, dat het klerkenhuis, 't welk lag ten oosten van dit klooster, zoude zijn opgerigt juist op de plaats van dat hof. Is deze opvatting juist, dan is zeker niet ongepast de vraag, met welk regt zoowel door de regering van Groningen in 1426 als door het convent der geestelijke maagden een gedeelte van dien grond tot dat doel kon worden geschonken en met welk regt een ander gedeelte van datzelfde terrein door de voogden van de St. Walburgskerk daarvoor kon worden aangewezen. Men vindt dit nergens vermeld, veel minder bestaat er eenig blijk, dat deze grond aan de regering van Groningen, aan het convent of aan de voogden van de St. Walburgskerk door de prefecten of de bisschoppen van Utrecht, als leenheeren der Groninger prefectuur, aan wien dus eigenlijk of oorspronkelijk dat terrein van het hof mede mag behoord hebben, is afgestaan, verkocht of overgedragen. Hoe zijn nu de regering van Groningen, het convent der geestelijke maagden of eindelijk de voogden van de St. Walburgskerk aan dat eigendom gekomen? Daarvan is geen blijk. Eene aanwijzing der ligging van het hof uit den brief van 1308 te ontleenen op eene wijze, zoo als tot nu toe is geschied, is niet overeen te brengen met dit bezwaar, 't welk dan ook moeijelijk is op te lossen. Zoude de ligging van de curia, het hof, uit dien brief niet veeleer aldus moeten worden verstaan, dat het erf der kinderen van Berthilde Stichell lag ten noorden, en het erf, 't welk van het hof noordwaarts tot aan den stadsmuur liep, was gelegen ten oosten van het bij dezen brief gegeven erf? Opmerkelijk is het toch, dat in den brief niet gesproken wordt over het erf, waarop het hof stond, maar van het erf, 't welk zich daarvan noordwaarts uitstrekte, en dat, indien het hof van den prefect inderdaad toen lag ter plaatse, waar het convent der klerken later werd gebouwd, men dit erf dan niet in dien brief van 1308 heeft vermeld als liggende ten oosten van het voor het Dominikaner klooster bestemde erf. Hoe dit zij, te regt mag worden betwijfeld de bewering, dat de grond, waarop

zich het hof der prefecten bevond, is gebezigd voor het convent der klerken, en dat dit convent mitsdien daar zoude hebben vervangen de eerstgenoemde woning, die der prefecten. De inhoud der boven medegedeelde en hierbij als bijlagen gevoegde verzegelingen kunnen strekken tot bevestiging van dezen twijfel.

Het bij het convent der klerken behoorende fraterhuis was gebouwd in de St. Jansstraat en wel ten zuiden in die straat op den hoek van den Achter den muur, blijkens de verzegeling van 1478, waarin iemand „droech op ende gaff ouer hern Johanne nu ter tijt procurator des clerckhuses ander suder sijdt in Sunte Johannes strate, op de oesterhorne der strate gelegen, en sijne nacomelinge aldaer, tot behoeff des huses vorsc. ende den schamelen clarcken ende kinderen, demen daer inne holden sall.” [1]) In dit huis werden, zoo als bekend is, scholen gehouden, waar de jeugd, „arme klerken,” op eene voor dien tijd uitnemende wijze werd onderwezen. Ofschoon het fraterhuis was gevoegd bij het convent der broeders van het gemeene leven en als het ware een deel dezer inrigting uitmaakte, zoo schijnt evenwel dit huis eenige bezittingen gehad te hebben afgezonderd van die van het convent, bezittingen, die niet altijd door de broeders van het convent met even veel zorg en naauwkeurigheid ten behoeve der arme klerken in het fraterhuis werden beheerd. In de bijlage 5 worden eenige aanteekeningen betreffende dat beheer en die bezittingen medegedeeld, die niet onbelangrijk zijn en zeker strekken kunnen tot eene juistere kennis van deze inrigting.

In de laatste helft der zestiende eeuw had het fraterhuis veel te lijden, door de pogingen aangewend om het zoowel van zijne bezittingen te berooven als om de geheele inrigting te vernietigen en op te heffen. De hoogleeraar Diest Lorgion deelde in den volksalmanak van 1851, bl. 109 mede, de daartoe strekkende handelingen van den pastoor Jan Eelts. Daaraan zal waarschijnlijk zijn toe te schrijven de ordonnantie van burgemeesteren en raad; „op het clerckenhuis bij St. Walburgen kercke ende derselver guderen van 12 Februarij 1566,” welke wij hier in de bijlage 6 mededeelen. In die ordonnantie is teregt het onderwijs der jeugd op nieuw als het hoofddeel der instelling op den voorgrond gesteld. Ter bevordering van dat onderwijs en der middelen daartoe deed de regering

---

[1]) Archief, Verzegeling van 1478, *St. Valentinus*, h. s. in folio, 13^b, bl. 655.

van Groningen behalve door deze ordonnantie nog meerdere pogingen, waaruit ook is af te leiden, dat de bezittingen destijds gering en niet voldoende waren. Zoo verzochten burgemeesteren en raad van den Spaanschen koning in eenen brief van September 1566, ten behoeve van het onderwijs in het klerkenhuis eenige landen, eertijds behoord hebbende aan het toen sedert eenige jaren vernietigde klooster te Esens in Oostfriesland, alsmede aan het verlaten Augustijner convent in den Dam (Appingedam), en zulks omdat „seer weijnige persoenen van den adel ende van den rijckdoem hen tot een geestel. leuen ende tot de diensten der heijliger kercken begeuen, vermijts mennichvuldige disputatie ende different, huijdendaeges onder den christendoem geresen, insgelicken begeuen de rijcke ende treffelicke borgers hoer ende hoere kijnderen tot de coopenschap ende negotiatie, eensdeels om dvorss. oorsaecke ende anderdeels omdat zij bij den wartel. handel meer gewijns ende genuts connen hebben." Burgemeesteren en raad meenen alzoo „hoere deuoir toe doen, dat de arme iongen ter schoole gaende in het clerckenhuijs binnen Groeningen bij drie ofte vier goede mesters geinstitueert ende geleert moegen worden, ende dat naemaels de excellenste ende beste verstanden eenige onderholt in 't selue clerckenhuijs vercrigen moegen om alsoe tot eenige geleertheit ende excellencie te geraecken ende God alm. ende sijnen heijlige kercke te dienen, ende is voorts seer van nooden dat alsulcke verstanden met goederen niet voorsien wesende, met seeckere almoesen buijten landes tot ittelicke iaeren onderholden ende gesustenteert worden, om naemaels hen toe moegen begeuen tot de voorss. diensten" enz. [1]) .

Ofschoon het klerkenhuis, het convent aan het St. Walburgs kerkhof, bij de komst van den bisschop Knijff in 1568 bestemd werd voor woning van den bisschop, zoo werd toch toen die inrigting zelve niet geheel opgeheven. Al moesten toen reeds de broeders zich uit het hoofdgebouw begeven, het fraterhuis zelf bleef nog gedurende eenigen tijd in stand en zelfstandig bestaan. Maar ook dit gebouw schijnt weinige jaren daarna, vermoedelijk omstreeks het jaar 1578, door de broeders meer en meer verlaten te zijn, gelijk men moet afleiden uit eene overeenkomst van 1578, waarin voorkomt, „heer Theodoricus Sutphaniensis als juder tijdt pater en procurator des frater edder clerckheuses binnen dese stadt (een

---

[1]) Register van het archief, dl. II, bl. 278 nr. 78.

emer eersam ende vast bedaeget persoen, van siene mithbroederen desolaet oeck van sinen gewoentlijken woenplaets geprineert sijnde)." De regering sloot daarom eene overeenkomst met dezen pater, waarbij zij overnam de goederen en zich belastte met het onderhoud der bij het huis behoorende geestelijke zusters en der armen in het gasthuis tusschen harderinne en folkeringestraten „jder nae haer fundatie ende behoer." In de daarvan opgemaakte acte van 31 December 1578, (bijlage 7) verklaren burgemeesteren en raad, dat zij zullen, „bijsonders goede vpsichtt ende sorge vpt fraterhues en de clercken aldaer mit allen vlijth ende ernst anwenden, draegen ende hebben, als dat Godts eher ende stichtinge der menschen vtherlick eegen ende van noeden weesen sall." Het fraterhuis in de St. Jansstraat bleef alzoo hierbij in wezen, en deszelfs inkomsten werden toen en later, gelijk bekend is, steeds aangewend tot bevordering van onderwijs en van de wetenschappelijke opleiding der jeugd.

Men ziet dat er, gelijk wij in den aanvang opmerkten, nog wel het een en ander over het klerkenhuis en het fraterhuis in deze stad is op te helderen en nader mede te deelen. Mogt deze bijdrage aanleiding geven, dat er meer wordt gevonden en in dit tijdschrift geplaatst, opdat er eens eene zooveel mogelijk volledige geschiedkundige beschrijving van deze zoo merkwaardige inrigtingen kan worden geleverd.

BIJLAGEN.

I.

1426.

Wij Borgermesteren ende Raed in groningen bekennen ende tughen mit dessen openen breue dat wij bij rade ende consente onser ghezworen meente ende der ghemene achte bewijst ende ghegeuen Engelbert boelekens ende zijne erffgenamen een stucke erues vrij ende quijt mit allen rechte ende egendome erfflicken ende eweliken toe bruken ende toe

bezitten voir alsulke summe gheldes als dair Engelbert voirss. onser stad mede hefft verleght ende voir der stad wt ghegeuen. Dit voirss. stucke erues is ghelegen op der noirdoester horne van sunte Martens kerchoue ende strecket van des kerchoues mure in dat norden toe der maghede nije hues, dat dair nu staet ende sal toe den noird ende also breet wesen, dat der stad wech, van der muren te meten, wijt bliue twintich voete ende toe den zueder ende effen verwijen toirn sal der stad wech wijt bliuen achtien voete. Ende weert zake dat Engelbert voorss off zine erffgen. dat voirss erue betijmmeren wolden, so moghen ze den sloit de dair is demmen ende leijden, ende leijden der stad wateringe bijder oesterzijt des tijmmers langes. Dat oirkunde wij mit onser stad zegele. Ghegeuen inden jair onss heren dusent vierhondert zess ende twintich in sunte Valentinus daghe, do Reijnolt Hugingh, Bruen Klinge, Henric ter Brugghen ende Ditmar Rengers Borgemesteren waren onser stad. [1])

II.

1436.

Wij Borgermeijsteren ende Raed in Groningen bekennen ende tughen mit dessen openen breue, dat Engelbert Boelekens voir ons ghekomen bekande, dat he heft ghegheuen ende gaf ende droech op voir em ende voir Baijen zijn wijf ende voir ore twijer ende ore vrende ziele voir ein ewighe memorie heer Wilhelm Wigboldes priester der clerckenhues in onsse stad ende zyne nakomelinge in zine stede, toe der clercken behoef, dat stucke erues daer de brief van inholt, daer desse brief doer ghetoghen is, vrij ende quijt mit allen rechte ende eghendoem erfliken ende eweliken te bruken ende te besitten in allen maneren als die voirss. brief inholt, daer desse doir ghetoghen is. Dat orkunde wij mit ons stad zeghele, Ghegeuen inden iaer onss heren dusent vierhondert sesendertich in sunte Valentijns auende do Wijbrant Klant,

---

[1]) Register van het archief, dl. 1, bl. 75, nr. 5.

Hendrick Kater, Ludekijn Wigboldis ende Euert Jarichs borgermesteren waren onss. stad. [1])

III.

1439.

Wij lamma mijnistersche ende ghemene susteren des olden conuents van der darde oerde van sunte franciscus in groninghen bekennen ende betugen mit dessen openen brieue voer ons ende onse nacomelinghe, dat wij puerlike om die ere godes te vermeerren ende bij rade onser visitierres en bijchvaders inder tijt ouergegheuen hebben heren Willam Wigboldi priester in sunte Mertijns kerke tot behoef eenre gheestliker vergaderinghe van priester ende clercken, die een ghemeijn leuen leijden sollen na insettinghe der vergaderinge bijnnen Deuenter in heer Florens huus ende to Zwolle inder clercke huijs ende onderstandich wesen ons ende guetwilligen menschen inder stat van groningen voirss., onse husinge ende erue ghelegen bijnnen groninghen an die noertsijde van sunte Walburge kerchof, daer westwert ende noertwert naest gelegen sijn der klercken husinghe ende erue van sunte Walburge ende oestwert die wech bijlang der stat mure. Ende dese voirss. husinghe ende erue hebben wij ouerghegeuen ende gheuen ouer heren Willam voirss. ende sijnen nacomelinge priesteren ende clarcke vrij ende quijt ewelic ende erflic to bruken ende to besitten in allen rechten ende eijghendom also als wi dat hir to beseten ende ghebruket hebben. Beholden ons ende onse nacomelinge tien arnoldus arnem. gulden renten als voir datum des brieues ghemuntet sijn vte den voirss. huse ende erue jaerlix to boren als een stad recht is. Ende hier is to gesproken, dat heer Willam voirss. ende sine nacomelinghe priesteren ende clercken moghen desse tien gulden renthen quijt copen mit twe hondert arnold. arnem. gulden als voer datum des briues ghemuntet sijn, wanneer sie willen niet mijn dan die helfte teffens te loessen. Ende wiert sake dat desse vergaderingh der priesteren ende clercken verstorue of verstroijet worde, daer got

---

[1]) Register van het archief, dl. 1, bl. 75, nr. 5.

voer sijn mote, ende daer gheen ghemeen leuen in en bleue als voirss. is ende dan die prior van noerthoern ende die Rectoer van heer florens huus to deuenter ende van der clerchuus to zwolle bijnnen jaers nijet weder en besetteden mit priesteren ende clercken, so mogen wij die husinghe ende erue weder aen tasten ende besitten mit allen rechten ende eijghendom als wij dat voir brukeden eer wij dat heer Willam voirss. ouer gauen, beholden dat timmer dat heer Willam voirss. ende sijne nacomelinghe op der voirss. stede ghetimmert hadde, dair he die were mede ghebetert hadde, dat sollen wij betalen tot vijtsprekinge des priors van noerthoern ende des Rectoers van heer florens huus to deuenter ende des Rectoers des clerchuses van zwolle in der tijt ende wat daer van quame, dat mochten dan desse drie eerbar vaders voirss. keren in goddienstige werken, waer hem des goet duncket in die ere godes. Weert oec sake, dat heer Willam of sijn nacomelinge geloeset ende quijt gecoft hadde die tien arnoldus gulden aling of half, dat gelt, dat hie daer voir betaelt hadde, solden wij of onse nacomelinge den vaders voirss. wedergeuen, die dat oec bieren solden ter eren godes als voirss. is. Al argelist hier yn vytghesproken. Jn orkunde der waerheit bezegelt mit onses conuentes zegel. Ende wij hebben ghebeden den prior van noerthoern her derick van herxen inder tijt Rectoer der clerkehuijs van zwolle ende her Willem voirss. dit mede to bezeghelen, dat wij prior Theodoricus ende Wilhelmus voirss. ghedaen hebben om bede voirss. Ghegeuen jnt jaer ons heren dusent vierhondert neghen ende dartich op sunte georgius dach. [1])

IV.

1443.

Wij lamma eijsinghe ministersche ende ghemene zusteren van den olden conuent in groninghen bekennen ende betughen mit dessen openen brieue, dat wij ontfanghen hebben twe hondert arnemsche gulden seuentiendenhaluen groningher

---

[1]) Register van het archief v. Gron., dl. 1. bl. 92, nr. 1.

crumstert voer den gulden gherekent, als voer desser tijt voer datum des brieues to groninghen ghemuntet waren, van her Willam Wigboldi priester in sunte Mertijns kerke ende rectoer der nijer vergaderinghe van clercken na vytwisinghe des brieues, daer desse brief doer ghetoghen is, ende schelden heren Willam van den voerss. summe gheldes quijt ende vrij to wesen, beholden die ander punten die in denseluen brieue ghescreuen staen, daer desse teghenwoordighe brief doer ghetoghen is, sonder alle argheliste, dat orkunde wij met onses conuents seghel aen dessen brieue ghehanghen. Ghegheuen inden jaere ons heren dusent vierhondert drie ende veertich op sunte benedictus dach. [1])

V.

COPIE.

Dit is datghene welcker ick van F. Reijnerus den Rectoer belanghende der armen clercken goederen verstaen vnde beholden hebbe.

Inden eijrsten dat bij tijden Wilhelmi Frederici des pastoers vnde daer voir dat procuratorium der armer klercken niet alleene was bij den pater int fraterhuijse, dan hadde eenen medehulper van den senioren in sinte Martens kercke tot hem, van welcke die laste meester hendrick genaemt int licbaer begraven legt, nae welckers doot Robert de pater des tijdes gheene medehulper meer wolde hebben, vnd Wilhelmus Fredericus pastoor, dem pater wth seker weldaden, hercomende van de personaetschap, verplichtiget, wolde hem oick teghen zijnen danck geenen weder setten. Aldus blijft Roboert alleene procurator pauperum, rommelt vrij mit der armen gelt vnd goeder omme, kost vnd timmert wes hem ghelieuet, woe dat alles is tho gegaen hier hijr tho lanck te schrijuen, doch ick wil der waerheijt gerne vertellen.

Ten ander, dat Robert als hij nu alleene procurator pauperum was, dat groote huijs, daer hoer kercke nu is, heeft aenghelecht vnd voltimmert mit hulpe ende bijstandt der

---

[1]) Register van het archief van Groningen, dl. 1, bl. 92, nr. 1.

armen goederen, doch alst nu rede was, heeft he dat heele conuent bij den ander ghenomen vnd dit naebesc. hoer tho ghesproken vnd beuolen, fratres doe ick dit huijs aenlegt, hadde ick niet meer dan eenen braspenninck daer tho, vnd nu sijnt mij niet meer daer van schuldich dan hondert gholtgulden, de ick van de wedue op rente genomen hebbe, vnd tachtentijch goldtgulden peeter van Leijden tho Deuenter, daer ick de balcken van ghecocht hebbe, dan ick hebbe der armen clarcken guederen aenghesproken en haer renten laeten afflossen, hebbe van de hondert genomen vijff vnde 't negentich jae 't negentich, dat ick die penningen mochte bekomen, alsoo dat ick den derden stein ofte derde penninck van huer goeden wael getimmert hebben. Beuele derhaluen ju allen op ju conscientie vnd zalicheijt, dat ij de arme clercken, die wij doch holden moeten, des tho rijcker hier naemaels vuijt vwen guederen sult holden. Hijr was der olde Laurentius bij an vnde ouer vndt heeft sulckes Reijnero bekandt vnd bij hem deponeert. Woe ouerst sulckxs is tho gegaen wil ick wael, soe idt nodich is, v erb. vertellen.

Den darden hebbe ick van Reijnero zaligher verstaen, dat die moncken zesse grasen landts oft sestehalft grasen buijten potteringhen poort gheleghen, de Katherina Luijkens plach tho bruijcken, heel aen sick trecken, hoe wael de halff der armen klarcken van rechtweghen tho comen vnd ghegheuen zijn, dat welcker aldus gheschiet is. Enen ghenaemt Bernt vlaskoper heeft in zijn testament gegeuen hondert goltgulden staende op dat voirs. landt, halff den fratres vnd halff den armen klercken, vnd voirt daer nae is dat landt voir die renten blijuen legghen. Soo is gecomen Derck backer wonende in de ebbinghe strate, daer Derck backer oick nu woonet vnde beredende den naerkoop, doch he conde dat gelt niet opbrenghen, soo heeft de pater met Derck voirss. verdraghen, dat de pater dat landt solde beholden vnd Derck zijn ontcost wijdder gheuen, de worden ghetaxeert op XII goltgulden ofte op XII philippus gulden. Soo is dit voirss. landt metter armen gelt halff gecocht, vuijtghesegt ses goltgulden, vnde de moncken holden dat heele an sick vnd gheuen den armen man drije goltgulden jaerlijcx.

Dit vnd derghelijcken genoech meer, dat ick nu een part vergeten hebbe, hebbe ick van F. Reijnerus verstaen vnd nademael dat in de twe registers niet en staet, de ick vuijt boeckums munde vnd een part van den F. rectoer geschreuen hebbe, ben ick veroirsaeckt V Eerb. alsulcke op

den cortsten tho vertellen, wil oeck daer voir doen, wes een recht vermach, dat dit alzoo warachtich gheschiedt is.

Dijt sijnt der armen renten int klarckhuijss soo mij f. Reijnerus de Rectoer vnd boeckum vaecken ghesecht vnde geclaecht hebben, de quellik gebruijckt vnd verdunckert worden.

Item ses philips guldens jaerlijcx gelosset van den proost tho Schiltwolde van weghen oesbrant fraijelma bij den pater arnoldus tekenborch vnd Johannes halen tijden neet mede belecht.

Item vier arns. gulden bij arnoldus teeckenborch tijden gelosset vnd morssalms, gaende vuijt een huijs in de herestrate daer sij selues vier gulden vuijt hadden, niet wedder belecht.

Item vuijt Reijndt Sijgers hoff drij arns. gulden buijten oisterpoirt.

Item vier emder gulden van stijne hertijghers, die Goswinus de pater ontfinck op rente, doen hij dat nieu huijs timmerde, nae huer doot den armen clercken eewelijck vnd erffelijck, daer geen brieuen van zijnt, als de pater bartholomeus bij den Raedt verdedinghet heft.

Item vuijt de herstrate X stuijuers, dat wetet die pater Bartholomeus vuijt wat huijss.

Item een camer in de folckeringe strate doet III embd. guld.

Item vuijt Jan henscoff huijs in Lamme hunge strate, twee dambs gulden, welcker de Klanten (ick meijne dattet herman Clant geweest is) affghelost hebben met vole jaeren achterstellinge renten.

Item vuijt de grote apteecke XIIII edder XXII st.

Item vuijt Wicher helts landts buijten botteringhe poort, dat Katharina luijtkens plach te gebruijcken drije goltgulden van Bernt vlascoopers testament, welcker landt den armen clercken van rechts weghen halff tho compt.

Item de helfte van XXV grasen landts tho Suijtwolde ghelegen, de f. Remt germer arffgenamen gebruijcken. Item dat hoff buijten de botteringe poort mit de camer daer in staende.

Item Frederick van esens huijss inde poelstraete, welcker sij gebuijtet hebben aen seker landen van den Jensema den armen clarcken eertijdes gegeuen, wat sij toe gecregen hebben is Willems vergeten.

Item dat huijs in de peperstrate achter Frederick van Esens.

Dat dit bouen geschreuen waer is betuijget bockum handt de bij mij is.

Dit nae beschreuen heeft mij boeckum gesegt vnd heijten schrijuen oick de waerheijt daer aff beuolen, doch hebbe ick dat meijstlijck al van f. Reijnerus den Rectoer ghehoirt vnd genoech meer daer tho hijr tho lanck om tho schrijuen.

Item agatha Hilbrandi deenstmaecht int klarcken huijse heeft den armen clarcken dree arns gulden erfelijck gegeuen welcker de fratres onder sick holden.

Item zaligher thomas schrijuer heeft den armen clercken arffelijck gegeuen nae griete hoedemakers doot drie arns gulden, de welcke de fratres niet eer betalen en solden dan naer greeten doot.

Item doe f. Oldekercken pater in fraterhuijs dat huijs timmerden aen sinte Johannes strate, gaff meester Arnoldus Heillersma wesende Rectoir toe S. Marten, vnd daer verdreuen wordt bij Rectoir ter A hondert goltguldens dat doe een grote penninck was.

Item bij Goeswinus tijden is een man gheweest reijsende nae Sint Jacob, welcker een guede summa Johannes halen gaff, daer mede gelost is ses goltgulden renten van Jacob Lubbertus staende opt huijss in sinte Johannes strate.

Item Johan de maeck gaff hundert arns gulden in Jagers, doe see dat huijss koften van albert van ballen vnd daer tho verre binnen de weerde den armen tho voirdeel gekoft, want gelijck de ander huijse gemeenlijck.

Item de van Euszum, entenssen vnd meer herschappen in den landen hebben ider daer tho gegeuen steine, holt, calck, gelt etc., also dat de frater moncken de huijsen neet doruen sick tho eeghen gelijck sij nu doen na deser voirss. dinghen memorie.

Item Goswinus vnd Johannes halen hebben den brouketel gecocht van Johan de maeck erffgenamen voir hondert arns gulden min vijff, ende stonde op huer voir neghen arns gulden, wat he beter was, is den armen klercken gheschoncken, desen hebben de fratres in hoer hol gesleijpet, gelijck alle dat schoon broureitschap, he holt ouer neghen tonnen vnd.is soo goedt als nije.

Item bij Oldekercken vnd Guoswinus metten senioren in den tijden gaff men den armen clercken vuijten fraterhuijse

des wekes vier Jagers broden, daer crijghen sij nauwe twe van. Dijt bracht marsilms aff, dat hij zijnen sack des tho volder mocht vullen, gelijck hij nae bewesen heeft.

Item de eerbaer Raedt heeft tot behoeff der armer clercken gegeuen den wal thegen ouer dat fraterhuijs mit een huijs daer op staende, dat welcke de moncken schentlijcken gequistet hebben, als mij am alder beste kundich is, wandt ick wasser doe lector als dat gheschach.

Dit voirss. hebbe ick vuijt bouckums monde geschreuen vnd oick een paert sulves gesien vnde gehoirt, tot sulcken eijnde dat ick mit hulp de f. Rectoirs op gelegener thijt de moncken mit rechte om der armer gueder wolde aen ghesproken hebben, sulckes oick langhe geschiet weer, hadde god den Rectoir niet vuijter thijt gehaelt.

Ten lesten hebbe ick van f. Reijnerus gehoort, dat de pater Robert huer principael kerck ofte dat nieu huijs meer als den derden penninck vuijter armer kinder goeder getimmert heeft, woe sij doe mitter armer kinder renten omme sprongen, heeft mij mennichmael f. Reijnerus de Rectoir vertelt, doch hijr tho lanck om te verhalen want he hadde daer seker wetenschap van, van den olden frater monck heer Laurentius.

Doe ick dijt meistlick al vuijt bouckum monde schrijff, beual hij mij dat ick daer onder aenschrijuen solden desen nae beschreuen versen van hem gemaect.

Nisi pauperes accipiant tutores
timeo valde de ipsorum bonis
hijs licet dijcere
Et quod probi congesserunt
Impij illi deuorabunt. [1])

[1]) Archief, H. S. in folio nr. 55, bl. 50. — Deze *copie* is gemaakt naar een oud handschrift, waarvan het papier grootendeels door het vuur was aangetast en vergaan. Op den buitenkant van dat handschrift stond, „Ein seeker memoriaell vpteickening d. fraters vpkomsten van einen onbenoemten ertijdes gedaen. Reditus pauperum clericorum domus fratrum Groningensium."

VI.

1566.

Ordinantie by Borgemester vnde Raedt op het clercken huis by S. Walbergen kercke vnde der seluer guderen ende regeringe veruatet, ende bij Taelmans, Swoorne Meente, Bouwmesters van gilden geconfirmeert, om in volgen tijden vast ende onuerbroecken to onderholden.

De conuentualen vnde verordineerde Administratoers des vorss. huises sullen altoes voer ogen hebben, dat selue huis, eersts geinstitueert ende de guederen daer to van beginne sint gegeuen gewest, om de ioeget toe leeren, toe institueren ende te tuchtigen ende voorts in de wetenheit van kunsten vnde disciplinen vnde in de kentnisse goedes Almachtich vnde sine godtlijcke deensten geoeffent to worden, om aldaer een christel. anvoetsel ende seminarii der heijlliger kercke op te richten. Sullen daeromme alle conuentualen des selues huises geholden wesen hoer to voegen, om de ioget to leren, to institueren ende to tuchtigen vnde voerts in wetenheit van kunsten vnde disciplinen vnde in kentnisse van godt Almachtich ende in sijne goddel. deinsten to exerceren.

Ende so veer dvoorss. conuentualen daer toe niet bequaem moegen wesen, sollen sij geholden wesen mit beleuen der verordineerde administratoers den voerss. huise hoer dienst doen int gene si bequaem beuonden worden.

Ende sullen de verordineerde administratoers geholden sijn in platze van onbequaeme conuentualen enige geleerde ende vrome mannen aen to nemen om de voorss. ioget in voerss. voege tholden, leren, institueren vnde to tuchtigen, ende voorts in de wetenheit der kunsten ende disciplinen vnde in de kentnisse van godt Almachtich ende sine godtlijcke deensten toe exerceren om in der voegen een christel. aenvoetsel vnde seminarium der hilligen kercken op te richten.

Sullen nae dessen daege gene conuentualen in 't voerss. huis angenomen worden ten si saecke den Erb. Raedt doer voergaen examinatie, informatie ende dergelijcke weegen eerst gebleecken sal sijn, dat sij bequaem vnde gequalificeert sijn om in voerss. voegen in institueren van ioget ofte in enige andere noetlijcke deinsten toe mogen profijtlijck sijn.

Ende insonderheit sullen de verordineerde administratoers gene conuentualen in voerss. huis nemen de allene om hoeren bueck tvullen ende de guederen des huises tverteren daer inne gaen. Vnde sullen oeck de procurator ofte pater geen conuentualen tot preesters mogen wijen laten, ten sij saecke dat sij bij den pastoren examineert vnde togelaten sullen sijn.

Sullen voorts de conuentualen geholden sijn hoer pater ofte procurator met beleuen des Erb. raedts vnde der pastoren to S. Walburgen ende to St. Meerten toe keesen, ten einde die selueste ampten bij de bequaemste personen bedeint sullen worden.

Ende so verre sij daeraen in gebrecke mogen sijn, soe sullen Borgemesters vnde raedt vnde voerss. twe pastoren sulx doen, ende om het voerss. huis weder tot sijn eerste insettinge to reduceren vnde brengen ende de gueden nae de eerste fundatie tot ter eere goedes vnde stichtinge der hilliger kercken to gebruicken, hebben borgemesteren vnde raedt geordineert vnde ordineren mits desen, dat alle iaren bij den erb. raet twe administratoers ouer de gehele stadt gekoeren sullen worden, om met de procurator des voerss. huuses de guderen te regeren vnde alle nodruft tvorsorgen, ende sullen de voorss. procurator vnde verordenten alle administratie vnde regeringe der voorss. huises vnde der seluer guderen gelijckelijck vnde 't samen hebben. Sulde dvoorss. procurator vnde verordineerde administratoers geholden sijn alle landen, huisen vnde guederen den voorss. huise hoeren gelijck kerckenguideren to verhuiren vnde to verpachten, ende sullen alle huiringen vnde pachtingen toe boecke stellen to worden, waer van het principaelste in een kiste gesloeten vnde een copie om daegelijcx to gebruicken voer handen sal blijuen.

Vnde sullen alle pachtingen vnde huiringen hijr naemaels tegens 't inholden van dese ordinantie gemaeckt vnde krachtloes vnde van onweerden sijn.

Sullen voorts voorss. procurator vnde verordineerde administratoren alle iaerlixe opcompsten vnde profijten in een boecke schrijuen waer van het principaele in een kiste gesloeten ende copieboeck om daegelijx tgebruicken voer handen sal bliuen. Sullen d'voorss. procurator vnde verordineerde administratoers alle opgeboerde penningen in een boeck teeckenen vnde de penningen in een gemeen kiste mit dree sloeten gesloeten liggen al waer voerss. boeck mede ingelecht sullen worden vnde sullen de procurator vnde twe verordente elck een slotel van hebben sal.

Sullen d'voorss. procurator vnde verordente Administratoers alle weecke vp donderdaege to twe vren in voorss. huis bij den anderen komen, om van alle nodruft des voerss. toe spreecken vnde de schulden den gehele weecke vnde daer toe voeren bij gemene consent tot profijt des selues huises opgelecht to betaelen vnde voert ouerleggen wat binnen acht daegen tot profijt des seluen huises gecoft sal worden vnde bouen dene den besorger des huises tot daegelijx nodruft gelt geuen om bij kleine munten wt tgeuen.

Vnde sal een ijder summa van wtgaue to boecke gestelt worden met dach, maent vnde iare vnde oersaecke waer toe de wtgaue gescheet is.

Sol oeck de besorger des voerss. huises sijn dagelijckx wtgaeue alle weecken schriftelijck stellen vnde voorts de vorss. Administrators ouerleueren, om de alle weecke in een summa in het boeck van wtgaue tstellen.

Sullen de voerss. administratoers alle tgene binnen dwecke gekoft vnde wtgegeuen sal worden vnd alle penningen tot deen ende wth de kiste genomen, in een ander boeck registeren ter tijt vnde so lange 't selue alles in de wtgaue geteeckent sal sijn.

Sullen de voerss. procurator vnde verordineerde administrators ter presentie der conuentualen der deputeerden des raedts vnde der voerss. pastoren van alle hoer ontfanck vnd wtgaue alle iaer rekenschap geuen.

Vnde sullen geen onreppel. guden den voerss. huises behoeren buiten consent des raedes nae dese daege mogen alieneren de daer in alleen om gewichtige reden noch gefundeert sal consenteeren.

Gesloeten ende verdraegen als voeren vp den raedthuise binnen groningen den XII Februarij Ao. 1566. [1])

---

[1]) Archief, H. S. in folio, nr. 55, bl. 55.

VII.

1578.

Wij Borghermesteren ende Raedt jn Groninghen bekennen ende betugen mit desen openen breue, soe ende nachdem de andechtige heer Theodoricus Sutphaniensis, als jnder tijdt pater en procurator des frater edder clerckhueses binnen deser stadt, (een emer eersam ende vast bedaeget persoen, van siene mithbroederen desolaet, oeck van sinen gewoentlijken woenplaets gepriueert sijnde) vann nu voert an der wartlijcker occupatien sich tontslaende, ende mit Godt jn enicheijt to begeuenen bedachtt ende derweegen heijlsamlijck voergenoemen de samptlijcke ghoederen (als weesende vromer menschen giften ende almissen) dewelcke tot der armen clercken ende andere noetdrufftigen behoeff ende onderholt, erst jaerlijck gestichtet, ende nae durch vlijth ende arbeijdt vermeerdert (daermit de nae sijn afflijuicheijt neet verbrachtt noch verdunckert) jn onser als Borghermesteren ende Raedts seecker bewaer ende gewaldt daethlijck te willen transporteren, resigneren ende ouergheuen, gelijcken he oeck deselue goederen samptt daer tho behoerende brieuen, landen, huijsen, renten ende vpkhumpsten (de sijn replick, onreplick, groodt ofte cleen, woe eder waer gelegen, nergents gene wthbesundert) mits ende jn krafte vann desen, vrijwillich ende onbedwongen, jn handen ende gewalt eens Erbaren Raedts dusser stadt tegenwoerdichlick resigneert, transporteert ende ouergefft, mit alle alsulcke administratien, lasten ende swaericheijden, sampt rechten, preëminentien ende heerlickheijden daer tho eenichsins staende ende behoerich wesende. Hebben wij daeromme denseluen heeren pater Theodorico daerentegens jn recompenss voer vns ende onser nakhoemelingen, wederomme sijn leuendt lanck beloefft, accordeert, ende nae sijner begeertenn toegestaen een seecker onwederroepelick reseruaet wth de voergemelte guederen ther summen van twehundert daeler jaerlix tot veer arens gulden elcken daeler gereeckent, soe ende jn manieren als hier nae volght.

Jnden eerstenn datt de pater voerg. sall tot sijnen vrije onderholdt ende behoeff hebben ende beholden het heele gebruijck ende genuth van Sunt Tonnijs camp met sijne annexen ende thobehoerige meijeren, voer ende jn plaets vann hundert

embder gulden jaerlix. Jtem dat lehen tho Suijdtwolde (veer ende twintich graesen groet sijnde) voer vijfftich embder gulden, datt fratershoff bueten Ebbinge poerte voer twee ende twintich, ende de ses koeweijde daerbij voer vijff ende twintich Embder gulden jaerlix. Daerenboeuen noch veer graesen landes ende oeck ses graese bij Selwerth, de Jacop van Daelen beijde jnde huijre hefft. Lestlick noch twe graese landes bij scheerslijpers brugge, de Bartholomeus Tijaertssen nu ther tijdt verhuijrt sint. Dese voerss. porcelen ende landen sall de pater voerg. tot sijn vrije gebruijck ende noothdrufft hebbenn ende beholden, voer ende in plaets van soedaene twehondert daeler yaerlicx als voerscreuen is. Khunde oeck bemelte pater deese voers. porcelen hoeger ofte duijrer verhueren dan voergescr. is, des sall hem te doen vrij ende openstaen, sall sulckes oeck tot sijn eegen proffijth ende vordell hebbenn te genieten. Ende dit voers. gheduerende des voers. paters leuendtt lanck ende neet langher, voerbeholden nochtans sijn arffgen. (offt die oder den he sulckes wert gunnen ende disponeren) een naeijaer gewoentlicker wijse tho genietende. Oeck is bescheijden datt de voerss. pater het huijsraedt ende vant tilbaer guedtt soe voele hem enichssins tot sijner huijsholdinge vann noeden mach sijnn, sall moegen wth den huese (twelck he ijdts bewoentt ende oeck verlaetende weerdt) mede mit sich nhemen, sall neffens den van sijne goederen soe ende als he de vp sijnen starffdach naelaetende wort, moegen disponeren ende ordineren, ende deselue wenden ende keren nae sijn eegen vrije wille ende walgeuallen. Des sall de Erb. Raedt jnder tijtt, de Geestlijke susteren vp Sunte Meertens kerchoff als mede de armen jntt ghasthuijs tusschen Harderinge ende Volckeringe straeten, jder nae hoer fundatie ende behoer, besorgen ende onderholdenn. Ende sall bijsonders goede vpsichtt ende sorge vpt fraterhues ende clercken aldaer mit aller vlijth ende ernst anwenden, draegen ende hebben, als dat tot Godts eher ende stichtinge der menschen vtherlick eegen ende van noeden weesen sall. Die pater voerger. erbedet sich oeck ende beloefft, tot allen tijden, des versochtt, de voers. transporteerde ende ouergedraegen ghoederen, te willen geern mede helpen, mit allen noetlijcken berichtt ende anwijsinge, verdegenen ende voerstendich sijnn. Ende wes he in datt vpgemelte hoff werdt tijmmeren eder maecken, off tijmmeren ende maken laeten, soll tselue nae sijnn ouerlijdent tot profijtt ende vordell der armen clercken ende ge-

dachtenisse sijner, aldaer verblijuen ende gelaeten worden. Allent sunder arch ende list, Jn oerkhunde der waerheijtt hebben wij Borghermesteren ende Raedt vpgemeldtt vnsser stadts ende ick Theodoricus pater voerger. hebbe onse gewoentlijcke segell, neffens mijnen handts onderteeckeninge, Ende tot merer krafft ende beuestenisse van desenn, hebben oeck wij jnder tijdt hoefftmannen der stadt ende Ommelanden van Groeninghen, van wegen Kon. Matt. erst vnsse amptz segell (durch versueck ende begerendtt van beijden voerss. parten) beneden an deesen breeff wetentlick doen hangen. Inden jaere vnss heeren duesent vijffhondert acht ende tsoeuentich, den laetsten dach decembris. — Onder de plijcke stondtt geschreuen, „Ick Theodoricus pater bekenne dijt mijt mijn egen hant als bouen gescr."

Coll. tegens sijnen original: mit dre vithangende segeleu (waeraff de twe van gruenen ende een van roeden wasse) versegelden oeck woe boeuen onderteeckenden breeff, ende daer mede van woerde tot woerden accorderende beuonden.

per me Secr. Groeningen. I. H. Julsing. 1. 12. 79. [1])

Verteringen van de classicale vergaderingen in de Marne.

Art. 6. De Praeses sal ordineren hoe veel bier tott last van d. e. classis sal mogen gedroncken worden.

Art. 7. Indien iemand soude begeeren wijn te drincken, sal daer voor datelijck gerede penningen moeten uitleggen. [2])

Art. 15. Voor ieder persoon een kan bier, en het eeten 8 st.

Art. 17. Op de class. visitatoria het eeten 15 st. per hoofd en bij de bier ook eenig wijn toegestaan. [3])

---

[1]) Register van het archief, dl. 3, bl. 3, nr. 21.

[2]) Regl. 4 Oct. 1658. [3]) Regl. 21 Junij 1687.

HET OUDE SELWERDER HOF,

VERMOEDELIJK OOK

HET HOF DER PREFECTEN,

TE GRONINGEN.

Heb ik getracht en is het mij gelukt bij eene vroegere gelegenheid een paar oude gebouwen, waarvan het een aan de vroomheid, het ander aan de weldadigheid was gewijd, namelijk een Bagijnenhof en een Armen gasthuis, hunne voormalige standplaats in de Kijk-in-'tjatstraat alhier te hergeven [1]), zoo wensch ik thans een voornaam wereldlijk gebouw te dezer stede uit de oudheid aan het licht te brengen, ik bedoel het aan het hoofd hiervan genoemde *Selwerder hof*. Is mijn vermoeden, dat ik omtrent dit gebouw reeds geuit heb in mijne aanteekeningen op de Goregter of Selwelder inkomsten [2]), juist, dan was het een der aanzienlijkste en merkwaardigste gebouwen van deze stad, ja, men kan zeggen, oorspronkelijk het hoofdgebouw van deze plaats, namelijk het oude Prefectenhof.

Het eerst vond ik het Selwerder hof met dezen naam vermeld in een schrijven van den bisschop van Utrecht, Rudolph van Diepholt, aan de stadsregering van Groningen. Ik laat dit schrijven hier volgen, zoo als het in het oorspronkelijke nog op het Groninger Archief bewaard wordt (1434, No. 6), om den lezer ook met den korten, maar belangrijken inhoud volledig bekend te maken.

---

[1]) *Bijdrag.* II, 334. [2]) *Bijdrag.* V, 123.

Roedolphus bisscop
Tutrecht.

Lieue vrende wij hebben verstaen, woe dat gij ene weteringe willen maken doir onse erue ende guede van oldes gehieten Zelwerder hoff dair onss die twee deel westweert van toebehoeren ende godeken ten haue dat derdendeel oestweert, jn onser stat van Gronijngen gelegen, streckende vander market totten Jacopinen, die wij verpacht hebben gernt vander boets ende henric ther brugge. Ende want wij den voirss. gernt gelaift hebben ende sculdich sint jn sinne pacht te holden, als wij dencken te doen nae wtwijsinge onss brieue die wij hem dair op gegeuen hebben Soe sijn wij van v begerende, ons in onsen rechte ende gernt voirss. jn sinne pacht nyet te verkorten, want wij onse voirss. Erue vrij dencken te beholden, ende oick nije belieft en hebben noch consentiert yenige strate, doir onse guede te maken, noch geene weteringe dair doir te grauen, dair wij ijnne verkortet werden, want dair van oldes nye weteringe dair gegaen en heeft, Ende begeren een bescreuen antworde hier aff bij brenger sbrieffs. Got sij met V Gegeuen tot Deuenter des woensdages nae sant Odulphs dage.

(opschrift)

Onsen lieuen vrienden Borgermeysteren ende
Raet onser Stat van Gronyngen.

Wij vernemen uit dit schrijven van den bisschop Rudolph van Diepholt, dat er aan de noordzijde van de Groote of Breede markt te Groningen een hofstede lag; het *Selwerder hof* van ouds geheeten, dat zich van daar noordwaarts tot aan het Jakobijner klooster uitstrekte en waarvan twee deelen ten westen toen behoorden aan dien prelaat en door hem verpacht waren aan twee personen, met name Gernt van der Boets en Henrik ter Brugge, het derde deel ten oosten aan Godeken ten Have; dat de stadsregering het voornemen had, door dat hof en wel de eerstgenoemde twee deelen daarvan eene watering, dat is zeker eene afwatering, en, naar 't schijnt, ook eene nieuwe straat te maken; doch dat de bisschop dit niet wilde toelaten.

De voormalige Archivaris, Mr. H. O. Feith, was met dit

H. S. ook wel bekend, maar hield het daarin genoemde Selwerder hof voor een huis van het klooster Selwerd. [1]) Doch er wordt van dit klooster geen woord gesproken; dit bezat ook buitendien zijn huis of zoogenaamd *refugium* in de stad van ouds in de Ebbingestraat, zoo als ik dit elders aangewezen heb. [2]) Neen, het was blijkbaar geen geestelijk, maar een wereldlijk huis, dat niet aan het klooster, maar aan de Heeren van Selwerd, die in deszelfs nabijheid ook een huis of stins bezeten hebben, zal behoord en zijn naam te danken hebben, zoo als nader zal blijken. Laat mij tot dat einde den inhoud van het briefje nader uit de geschiedenis toelichten.

Het briefje is zonder jaar- en dagteekening. Rudolph van Diepholt was bisschop van 1434—1455; in dien tusschentijd moet het dus geschreven zijn. Wij kunnen het tijdstip nog wat nader opmaken uit de personen welke daarin genoemd worden. Gernt van der Boets is mij onbekend en anders niet voorgekomen. Bekend genoeg zijn daarentegen de beide andere personen Henrik ter Brugge en Godeken ten Have, d. i. zekerlijk ten Hove. Henrik ter Brugge behoort ongetwijfeld tot de voorname Groninger familie van dien naam en zal een zoon en wel de oudste geweest zijn van dien Henrik ter Brugge, die in het laatst der 14de eeuw schout was van de Heeren van Selwerd hier en in de stad en bij den achteruitgang der zaken van die heeren hun voorname schuldeischer, even als dien ten gevolge zijne zonen ook in het bezit bleven van deze en gene hunner goederen, nadat deze allen afgestaan waren aan den bisschop van Utrecht, Frederik van Blankenheim. In hoe verre nu Henrik ter Brugge, de zoon, die burgemeester was te Groningen van het jaar 1419 tot 1427, derhalve ook als pachter van een deel van Selwerder hof kan beschouwd worden, zullen wij later zien, om nog eerst het oog verder te slaan op Godeken ten Hove. — Deze is zeer waarschijnlijk dezelfde, als onder dien naam voorkomt in brieven van 1446 op het Groninger Archief (1446, No. 4 en 11) en wel in den laatsten als

---

[1]) Zie zijn *beknopt Geschiedkundig overzigt van Selwerd* enz. achter de Selwerder regten uitgeg. in de *Verhand. van het Gron. Gen. P. E. J. P. D.* VI, bl. 56.

[2]) Zie mijn stukje over dit klooster in het *Gron. Jaarb.*, 1863, bl. 155. Het is mij echter nog niet gelukt de nadere plaats van dit huis op te sporen.

ambtman van Selwerd van wege den bisschop Rudolph van Diepholt. Hij zal stellig behoord hebben tot de voorname familie ten Hove, ook anders genoemd van den Hove, van Oldenhave en van Haren, en alzoo een afstammeling geweest zijn van zijn naamgenoot Godevaard van den Hove (want Godevaard en Godeke zijn gelijknamig), aan wien de Groninger Heerlijkheid in 1371 door het domkapittel te Utrecht mede voor $^1/_3$ deel was verpacht geworden, voor de overige $^2/_3$ deelen eensdeels aan Johan Heer van Koevorden en zijn zoon, anderdeels aan Herman van Koevorden en zijn zoon Henrik. Voornoemde Herman van Koevorden was gehuwd met de laatste afstammeling van Selwerd, zijne nicht Ida, wier vader Henrik van Selwerd die Heerlijkheid het laatst alleen in leen had bezeten. Volgens hun huwelijkscontract des jaars 1360, zou Herman van Koevorden haren vader Henrik opgevolgd zijn in het leenbezit van die Heerlijkheid; maar het domkapittel schijnt dit niet goedgekeurd en om deze of gene reden, die wij hier nader kunnen noch behoeven na te vorschen, nu behalve aan hen ook aan anderen haar tijdelijk verpacht te hebben. Godevaard van den Hove zal in deze gunst gedeeld hebben, omdat zijne voorzaten ook reeds deel in de beleening gehad hadden. Hoe dit zij, het liep met deze verpachting ook niet gelukkig af. De leden van de familie van Koevorden verzuimden de pacht te betalen en werden daarvan alzoo ontzet, en nu werd in 1392 die Heerlijkheid aan de stad opgedragen, behoudens het regt van $^1/_3$ daarop aan de familie ten Hove, waarin tenzelfde jare de weduwe van Godevaard van den Hove, Zwanevelt, nu met hare beide toen nog onmondige zonen, Godevaard en Johan, bevestigd werd, zoodat eerst Godevaard, dan Johan, en eindelijk hunne moeder die pacht zoude genieten. [1]) De geschiedenis leert ons verder dat Frederik van Blankenheim, toen bisschop geworden, met dezen maatregel ook niet te vrede en om zelf geheel meester te zijn van de Heerlijkheid, de regten daarop van het domkapittel in 1400 heeft ingeruild [2]) en hierop

---

[1]) Men zie de pachtbrieven bij Driessen, *Mon. Gron.* II, 298, III, 450 enz. Ik noem kortelijk hier *Groninger Heerlijkheid* het gebied van het praedium of landgoed in 1040 door Henrik III aan het domkapittel te Utrecht geschonken, de stad Groningen en het Goregt te zamen bevattende, naar de hoofdplaats, gelijk het naar de laatste leenbezitters, de Heeren van Selwerd, de Heerlijkheid van Selwerd is genoemd geworden en het Goregt ook alleen vervolgens Selwerd.

[2]) Driessen, a. w. IV, 885. Volgens transport des kapittels van

Groningen zelfs met de wapenen tot wederafstand daarvan getracht te dwingen. Hij belegerde alzoo die stad in 1401 en bij een uitval der Groningers werd o. a. Johan ten Hove door de belegeraars gevangen genomen en moest deze tot rantsoen van zijne vrijheid het derde aandeel, dat hij had aan de verpachting van de Groninger Heerlijkheid, aan den bisschop afstaan, met behoud nogtans van de andere goederen, die hij aldaar bezat. De overdragt geschiedde eerst bij stoklegging te Noordlaren en werd nader in 1405 door een verzegelden brief bevestigd. [1]) Het gelukte toen ook eerst den bisschop Groningen te bewegen de Heerlijkheid van Groningen zoo verre af te staan, dat zij alleen haar eigen regtsgebied over de stad op nieuw en nu voor vast in pacht bekwam. Zoo droeg Henrik van Selwerd ook eindelijk over aan gezegden bisschop in 1411 zijn regt op de Groninger Heerlijkheid. Dit wordt gezegd te bestaan in twee deelen van die Heerlijkheid, schoon zijn oorspronkelijk aandeel slechts een derde was, aangezien die van Koevorden ook een derde bezaten. Maar Johan van Koevorden was overleden en Reinoud (de IV) nog wel in leven, maar ontzet van al zijne regten door denzelfden bisschop; [2]) en misschien had hij al vooraf zijn $1/3$ aandeel in de pacht aan Henrik van Selwerd overgedaan. Hoe dit zij, bij de plegtige overdragt van dezen, die in een „gehaegheden heymale" te Haren ten slotte plaats had, is sprake in het algemeen van „de Herschup ende dat Gherycht van Selwert" en van „alle anspraecke ende tosegginge de he, oft synen olders, an den vorscr. Herscop ghehaet hebben, ende he oft synen nacomelynghen daer an hebben moeghen." [3])

---

deze regten op het Gron. Arch., 1393, no. 6, moet dit reeds in dit jaar geschied zijn.

[1]) Zie Driessen, a. w. III, 453, IV, 748 en vv. „Ende daer medde soe behelt he alle ssyn ander goederen ende arffen de Johan ten Hoeff haedde liggen bynnen Gronyngen ende ock in den gerycht van Selwart vors." zoo luidt hieromtrent de aanteekening door Driessen ter laatstgemelde plaats aangehaald. Verg. ook dergelijke bij Rengers van ten Post, *Werken*, I, 101. Volgens dezen S. had Johan zijn aandeel geërfd van zijn broeder Godeken; deze zal dus overleden zijn, alsook zijne moeder, daar Johan anders moeijelijk volledig afstand heeft kunnen doen van het derde deel. Zij komen dan ook onder de magen, die hier als getuigen optreden, niet voor.

[2]) Hij deed afstand van zijn regt op Koevorden en Drenthe, bij brief van 1402, mede bezegeld door zijn bloedverwant Henrik van Selwerd, te vinden bij van Idsinga, *Staatsr.* I, 43.

[3]) Driessen, a. w. IV, 752.

Het schijnt, dat de bisschop wel degelijk het oud erfelijk regt, dat Henrik van Selwerd van zijner moederswege op geheel de Heerlijkheid bezat, of althans zijn aanspraak daarop op het oog heeft gehad en zich aldus de opdragt laten doen, om deswege in het zekere te zijn. Buitendien droeg Henrik van Selwerd aan den bisschop op al zijne overige goederen, die hij in Selwerd en Groningen nog bezat, en de bisschop gaf hem voor deze goederen, zoo niet mede voor den afstand van de Groninger Heerlijkheid, terug eenige Stichtsche goederen. Van die bijzondere goederen van Henrik van Selwerd worden met name genoemd: „de tynden to Helpman, de hofstedden bynnen de Stat van Gronynghen, daer Andres Claent ende Johan de Suartte up wonen, myt den bomgerden dar by ghelegen, ende sestych graesen landes, de ghelegen synt by Selwert, de Heynen Kynder ter Bruggen nu onder hebben," dezen onder de titels van „lyenen ende arffen" aangeduid, dat wil zeggen leengoederen en eigen bezittingen, en zoo dat de titel van leengoederen zal slaan, althans past op de eerstgenoemde tienden en hofsteden en die van eigen bezittingen op de 60 grazen lands bij Selwerd, gelijk ik dit reeds heb opgemerkt en over deze en gene goederen gesproken (*Bijdr.* V, 123), om mij hier vervolgens alleen bij de genoemde hofsteden te kunnen bepalen. Henrik van Selwerd trad hiermede geheel van het tooneel, waarop hij en zijn geslacht zulk een voorname plaats had bekleed; geen spoor komt daarvan hier noch elders meer voor. Niet zoo ging het met Johan ten Hove. Hij bleef bij den bisschop in gunst en, schoon tusschen beiden in 1415 en volgende jaren met andere Schieringers, tot wier partij hij behoorde, uit Groningen verbannen [1]), hier zijn verblijf houden en zelfs de betrekking van ambtman van Selwerd namens den bisschop vervullen. Als zoodanig ontmoeten wij hem in de jaren 1437 en 1439. [2]) Hierop komt nu Godeken ten Hove voor in brieven van 1446 en wel als ambtman van Selwerd thans, gelijk wij zagen; wij mogen dus dezen Godeken als zoon en opvolger van Johan ten Hove begroeten en, daar wij verder een Johan Horenken in 1447 als ambt-

---

[1]) Westend. *Jaarb.* II, 346, 350.

[2]) Driessen, a. w. III, 456, en de stukken op het Gron. Arch. 1437, no. 12, 13, 14, 1839, no. 18. Hij was ook Hoofdman in 1438.

man vinden aangesteld [1]), als opvolger dus van Godeken ten Hove, welligt overleden, hieruit opmaken, dat de brief van bisschop Rudolph van Diepholt waarschijnlijk eerst na 1439 en niet later dan 1447 geschreven is. Het verdient hierbij nog opmerking, dat juist in het jaar 1447 de stad hare groote markt is begonnen te bestraten en dit werk het volgende jaar heeft voleindigd. [2]) Met deze bestrating kan zeer wel in verband hebben gestaan het plan tot het leggen van eene nieuwe waterleiding en straat, waarvan in het schrijven van meergenoemden bisschop sprake is en waarover later nader; hier meld ik dit alleen om de tijdsbepaling. Want ging deze mijne gissing door, dan zou werkelijk dat schrijven tot omstreeks dat jaar 1447 te brengen zijn, zooals ook niet ver van de waarheid zal wezen.

Ik heb dit een en ander vooral daarom zoo ver moeten ophalen, om daaruit op te maken, dat tot het Selwerder hof behooren de hofsteden binnen Groningen door Henrik van Selwerd aan den bisschop mede overgegeven. Mag men reeds aannemen, dat de Heeren van Selwerd, als prefecten van Groningen, een huis in de stad moeten hebben gehad, zoo is er ook bewijs voor aan te voeren. In het voormelde huwelijkscontract van Ida van Selwerd, de dochter van den laatsten prefect van dien naam, Henrik (den oude), wordt zij Herman van Koevorden tot vrouwe gegeven „mit den Huse und mit den Herschafft van Selwert, unde mit den Gerichte van Gronningen, also, als Ludolff und Hinrick van Selwert darin storven, unde oere was." Dit huis kan niet zijn hun stamhuis, het huis of kasteel, dat te Selwerd nabij het klooster aldaar heeft gestaan; dit was al eenige jaren te voren door de Groningers en Hunsingoërs aangekocht en gesloopt geworden, en bestond alzoo niet meer. [1]) Het moet

[1]) Gron. Arch. 1847, no. 16. Westendorp, *Jaarb.* II, 519, teekent op dit jaar 1447 aan, dat volgens eene aanteekening van de Sitter de Utrechtsche bisschop tot zijn ambtman in het geregt van Selwerd aanstelde Johan Grovestein; hij voegt er echter bij, dat hij niet durft te verzekeren of de schrijver den naam wél gelezen heeft. — Mij komt die naam ook onbekend en dus zeer verdacht voor.

[2]) Emm. *Rer. Fris. Hist.* XXIII, 362. *Fasti Consul.* op dit jaar. Westendorp, *Jaarb.* II, 517, zegt minder juist, dat in het jaar 1446 al begin is gemaakt met het bekeijen van de Groote markt; neen, dit jaar werd de Vischmarkt met keisteenen belegd, maar dit eerst in 1447 met de Groote markt begonnen.

[3]) Zie mijn stukje over dit kasteel in de *Gron. Volks-Alm.* 1840, bl. 111. De gissing toen door mij geopperd (bl. 181), niet denkende aan

dus zien op een ander huis van Selwerd. En waar zou dit wel anders te zoeken zijn, dan binnen de stad Groningen, de hoofdplaats der prefectuur, en in het huis dat dien naam draagt? Onder de bezittingen van Henrik van Selwerd, den jonge, vinden wij in zijne opdragt van 1411 wel niet dat huis alzoo genoemd, maar toch twee hofsteden te Groningen, waar Andries Clant en Johan de Zwarte toen op woonden, met de boomgaarden daarbij gelegen. Hij had buitendien bezeten een erf en hofstede, gelegen tusschen St. Walburgskerk en erve zuidwaarts aan St. Walburgs kerkhof en strekkende oostwaarts naar de stadsmuur, maar dit pand verkocht in 1402 aan Reynolde Huginc, toen een der burgemeesters van Groningen, volgens den koopbrief daarvan nog voorhanden op het Groninger Archief (1402, no. 2). Het was destijds bewoond door Arend den goudsmid en werd in 1403 weder overgedragen aan een priester van St. Maarten, volgens een transfixbrief daarbij aanwezig, en is alzoo tot de goederen van deze kerk gekomen. Het was dus eene private bezitting en er bestaat geen de minste reden om dit voor het Selwerder huis of de eigenlijke residentie der Heeren van Selwerd te houden — maar wel voornoemde hofsteden. Vergelijken wij maar eens met elkander wat van het een en ander vermeld wordt. Volgens het schrijven van bisschop Rudolph van Diepholt behoorde het Selwerder hof voor twee deelen geheel aan hem, een derde deel aan Godeken ten Hove, geheel overeenkomstig met de twee deelen, welke Henrik van Selwerd van de Groninger Heerlijkheid bezat, en een derde deel van Johan ten Hove, krachtens hun pachtregt. Dat die hofsteden, dat Selwerder hof, vroeger, even als de geheele Groninger Heerlijkheid, een leen was van de kerk van Utrecht, blijkt uit het register van hare leenen in Drenthe van het jaar 1387. Daarop komt o. a. voor: „Item Henric ter Brugghen, Borg^{r}. in Gronynghen, hout den Huginghe-tiende, mit sinen toebehoren, ghelegen om Groeninghen. Item twe hofsteden ende enen appelhof, ghelegen bynnen Gronynghen.” [1]) Deze hofsteden met appelhof zullen

---

noch wetende van een *Selwerder huis* te Groningen, dat het huis te Selwerd eerst verwoest, maar naderhand weêr opgebouwd en andermaal nu voor goed eerst na 1360 gesloopt zou zijn, kan derhalve vervallen.

[1]) Magnin, *Overzigt van de Besturen in Drenthe*, II, 1ste ged., bl. 122. Zie over de Huginghe-tiende mijne aanteekeningen op de Goregter inkomsten, *Bijdr.* V, 126.

immers dezelfde wezen als die in de overdragt van Henrik van Selwerd aan den bisschop Frederik van Blankenheim en de latere bisschoppelijke pachtbrieven van de Selwerder goederen voorkomen, als een oorspronkelijk leengoed van Henrik van Selwerd, maar welke de kinderen van Henrik ter Brugge toen nog onder zich hadden, gelijk in 1387 reeds de vader; en van daar dat deze, de oude schout van Selwerd en Groningen, als leenhouder voorkomt. Daar hier en verder doorgaans dat leen van Selwerd onder den naam van hofsteden zich voordoet, zoo mag men aannemen, dat het Selwerder huis, hetwelk daarop gestaan heeft, niet meer als zoodanig zal hebben bestaan. Het zal misschien ook denzelfden weg gegaan zijn, als het kasteel van Selwerd buiten de stad, of door den tijd vervallen zijn. De huizen welke in de plaats daarvan voorkomen, als bewoond door Andries Clant en Johan de Zwarte, zullen waarschijnlijk vervolgens door dezen daarop gebouwd zijn. De grond zelve bleef nogtans den naam van *Selwerder hof* of *huis* in zijn geheel behouden, zoo als wij den laatsten naam zelfs nog in lateren tijd zullen aantreffen, en den eersten ook terug vinden in des bisschops hof te Groningen, in bisschoppelijke brieven van de jaren 1372 en 1433 vermeld staande. In de beleening namelijk van het Nijdinge goed, gelegen in het Geregte van Selwerd en kerspel van Groningen in 1372 door den bisschop van Utrecht Arend van Hoorn aan Otto Polman, alsmede in die van 1433 door onzen bisschop Rudolph van Diepholt aan Fye Calmers wordt o. a. als voorwaarde gesteld: dat van dit goed jaarlijks op St. Maarten in den winter zou moeten betaald worden een mark Engelsche penningen „op onsen Hof, ghelegen binnen Groningen.” [1]) Wij zien hieruit dat voornoemde bisschop van

[1]) Driessen a. w. II, 328. De beide leenbrieven zijn in het oorspronkelijke op het Gron. Arch. 1372, no. 1, 1433, no. 3. In de latere overdragten van dit goed door Roelf van Ummen in 1451 en 1452 aan leden van de familie Kater bij Driessen t. a. pl. ook opgegeven, wordt er van de jaarlijksche opbrengst op het Hof van den bisschop niet meer gewaagd. — Omtrent dit Nijdinge goed valt dit nog op te merken, dat het niet voorkomt onder de Tafelgoederen van den bisschop, die in de pachtbrieven daarvan worden vermeld. De reden zal zijn, dat dit nog een oud eigen Utrechtsch leengoed was. Ik meen het daarom ook terug te vinden op de lijst van 1387, onder die van Roelf Polman. (Magnin a. w. II, 1ste Ged., bl. 225). Deze hield namelijk met andere goederen in Drenthe en te Groningen in leen „een deel om Gronynghen ende oppen Goe;” hij was denkelijk een broeder van vóórmelden Otto Polman en

Utrecht nog werkelijk in 1433 een hof te Groningen bezat, waar de opbrengst van gezegd goed plaats had; en dat dit hof geen ander zal zijn geweest dan het Selwerder hof, zal nog nader blijken, bij de voorzetting van ons onderzoek.

In de verzameling, waaruit Driessen de overdragt der goederen van Selwerd aan den bisschop van Utrecht heeft ontleend, bevinden zich ook nog eenige losse aanteekeningen, die hij niet heeft medegedeeld, maar welke toch eenige inlichting daaromtrent en bepaaldelijk voor ons onderzoek kunnen geven. [1]) Deze verzameling zal volgens Driessen vervaardigd zijn en gediend hebben tot het opsporen en uitvondig maken van deze goederen, nu des bisschops Tafelgoederen, omtrent het midden der 15de eeuw onder bisschop David van Bourgondië; [2]) ik zou er wel willen bijvoegen, wat den tijd nader aangaat, na 1457, omdat het laatste en jongste stuk van dit jaar is, [3]) en wat het doel betreft, ter bevrijding van deze goederen uit de handen van de ter Brugge's, om ze te verpachten aan Mr. Johan Wijchering, Proost van Humsterland, zoo als reeds in 1459 blijkt geschied te zijn en nader in 1462, volgens de verzegelingen daarvan voorhanden en ook door Driessen medegedeeld. [4]) Een paar dezer aanteekeningen nu luidt:

---

komt ook voor onder de leenmannen, ten overstaan van wien de beleening van het Nijdinge goed in 1372 heeft plaats gehad. In lateren tijd verneemt men niets meer van dit leengoed en men treft het dan ook niet onder de Goregter goederen van de stad aan. Het aangevoerde daaromtrent kan overigens ook dienen tot aanvulling van hetgeen ik in de Aanteekeningen op deze goederen gezegd heb. *Bijdrag.* V, 135.

[1]) Zij is die in mijne vorige bijdrage reeds besprokene verzameling (*Bijdr*, V, 101, 725), welke zich op het Groninger Archief bevindt op het j. 1395, no. 4.

[2]) Driessen, a. w. IV, 748.

[3]) Dit stuk behoort eigenlijk niet tot deze verzameling, want het is een afschrift van het in dat jaar genomen befaamd raadsbesluit, inhoudende o. a. het verbod van invoer van granen tusschen de Eems en Lauwers gegroeid, en dat ik in mijne bijdrage over het stapelregt te Emden nader heb besproken. *Bijdr.* III, bl. 93. Hoe en waarom het evenwel in deze verzameling is opgenomen, laat zich moeijlijk gissen; maar het is van dezelfde hand als de stukken die voorgaan en deze zullen dus ook niet vóór dien tijd of het jaar 1457 verzameld en afgeschreven zijn.

[4]) Driessen, a. w. II, 302. Op het Gron. Arch. is, behalve laatst genoemde (1462, no. 8), nog eene van 1461, no. 15, betreffende het pachten dier Tafelgoederen.

„Item onsse hoffstede bynnen gronyngen dar Dres lant vp ghetymert hefft.

Item soe is onse bongerden achter an de Jacophyner straette vul sten hussen ghetymert."

Die hofstede is voorzeker een der hofsteden, welke de bisschop van Utrecht geheel van Selwerd aan zich had gekregen. De naam *Dres lant* zal moeten zijn *Andries Clant*, zoo als in de overdragt en andere brieven staat. Er zijn meer schrijffouten in de eigen namen in deze slordig geschrevene aanteekeningen. Het moet ons dan ook niet hinderen, dat hier slechts van ééne hofstede sprake is, terwijl gene oorkonden twee vermelden. Die „bongerden achter an de Jacophyner straette" zijn even ongetwijfeld de boomgaarden aldaar ook genoemd, als behoorende bij de hofsteden. En uit deze aanteekening blijkt, hoe ook later deze open grond zelfs met steenen huizen is volgebouwd geworden; en zij geeft tevens in de nadere aanwijzing hiervan „achter an de Jacophyner straette" de plaats aan, waar wij die boomgaarden en hofsteden hebben te zoeken; blijkbaar dezelfde, waar het Selwerder hof tusschen de Groote markt en de Jakobijnen, volgens het schrijven van bisschop Rudolph van Diepholt, was gelegen, zoodat gevolgelijk dat hof en die hofsteden ongetwijfeld voor dezelfde zijn te erkennen. Ik vond nog in den ligger of staat van alle stads goederen enz. in 1584 vernieuwd naar dien van 1548 (Gron. Arch. 1548, no. 20) „Selwerder huyss" vermeld (f. 403), slechts ter loops, maar toch zoo, dat wij hieronder het Selwerder hof hebben te verstaan, en het dus toen nog onder dien naam bekend stond. Maar waar lag dan nu eigenlijk dat hof?

Uit eenige nog latere aanduidingen meen ik te kunnen vaststellen, dat het Selwerder hof nog voornamelijk te zoeken is ter plaatse, welke het huis aan de Groote markt ten westen van het Kreupelstraatje staande en behoorende aan den heer Mr. J. H. Geertsema, Cz., thans lid van den Raad van State, beslaat, gelijk de boomgaarden in de andere huissteden en gronden daarachter tot aan de Jakobijnerstraat aldaar zich uitstrekkende. Dat Kreupelstraatje werd voorheen ook het *Bisschopsstraatje* geheeten, en niet onwaarschijnlijk naar den voormaligen bezitter van het Selwerder hof. Zoo lezen wij in eene resolutie van den raad te Groningen van den 27 Julij des jaars 1654: „De H. Heeren Borgemesteren ende Raet hebben verzocht en gecommittiert d'Heeren Borgemester Tiassens en syn Ed^{n}. Assessoren om ordres te stellen, dat

de groepen in de Bisschopsstrate en de pompen aldaer wijt genoech, als oock de pompen voor Ebbingestrate, tot last van de geene soo sulx incumbiert, opgenomen en tot afwaeteringe bequaem gemaeckt mogen worden." Men mag uit deze resolutie wel afleiden, dat de *Bisschopsstrate* is het Kreupelstraatje, omdat er eerst in wordt gehandeld over het bevloeren van den zuider- en oosterkant der Groote markt, gelijk zulks reeds was gedaan aan de noordzijde; maar het is mij ten duidelijkste gebleken uit de inzage van de koopbrieven van het bedoelde huis door den genoemden eigenaar beleefdelijk toegestaan. In een dier koopbrieven, namelijk van 23 Junij 1800, wordt nog dat huis gezegd te hebben o. a. tot zwet: „ten oosten het kreupel- of bisschopsstraatje." Er zal natuurlijk wel geen spoor meer te zoeken zijn in dat huis van het Selwerder huis, noch zelfs van de huizen van Andries Clant en Johan de Zwarte, die er in de plaats daarvan al misschien vóór 1400 gebouwd zijn; maar het huis levert toch nog eenige bijzonderheden op, die aan zijn vroeger aanzien doen denken. Het onderscheidt zich als een dubbel huis van de meeste huizen te Groningen, ook van andere aanzienlijke huizen, die aan de Groote markt zijn gelegen. Er is nog eene overlevering van, dat het voormaals een *paleis* zou geweest zijn. Opmerkelijk is het voorts, dat de deur, welke in het Kreupelstraatje toegang tot de bovenwoning verleent, om het sleutelgat van buiten heeft een van ijzer geslagenen dubbelen arend; en dat dit wapen ook versiert de spits van den uitbouw aan het dak voor een windas aan dezelfde zijde geplaatst; deze uitbouw is bovendien sierlijk als een torentje gemaakt en met leijen gedekt. Beide zijn zeker overblijfselen van een vroegeren tijd, en dit wapen kan wel geen ander zijn, dan dat van de stad Groningen. Dergelijke met een dubbelen arend versierde uitstekken vertoonden zich vroeger ook, als ik mij wel herinner, boven aan het oude Collectehuis aan de Groote markt bij het Soepstraatje gelegen en dat aan de stad mag behoord hebben, even als nu, voor dat het in 1635 tot een provinciaal Collectehuis is ingerigt geworden. [1]) Wij mogen dan hieruit opmaken, dat het

[1]) Zie Stadsresol. 9 en 14 Maart 1635; *Gron. Volks-Alm.* 1848, bl. 148. Volgens den brief van 1633 op het Gron. Arch. (no. 5), is dat huis toen door den Administrator der Predikantengoederen te Groningen tot dat einde verkocht aan de Staten van Stad en Lande. Het behoorde dus tot die goederen en, daar deze publieke gemeentelijke goederen waren, in zoo verre aan de stad.

huis zoowel als de grond, waarop het Selwerder hof heeft gelegen, voormaals in het bezit van de stad is geweest. En werkelijk, dat en hoe dit hof met de overige Goregter of Selwerder goederen aan haar is gekomen, nadat zij in 1536 weder meesteres van het Goregt is geworden, heb ik in de Aanteekeningen op die goederen reeds voldoende aangewezen, zoodat ik daarnaar kan verwijzen. [1]) Alleen herinner ik, hoe na de leden van de familie Wijchering, in 1559, de familie Horenken en met name Geert Horenken, die in 1562 en 1563 burgemeester der stad was, de Goregter Tafelgoederen, waaronder ook de beide hofsteden met boomgaarden of het Selwerder hof van ouds behoorden, in erfpacht heeft bekomen, maar dat men er verder niets meer van verneemt en dus niet kan zeggen, hoe het met deze goederen gegaan is. Alleen laat zich gissen, aangezien de inkomsten van de Goregter stadsgoederen eerst in de stadsrekening van 1627 specifiek zijn opgegeven en daaronder die der bedoelde Tafelgoederen niet meer voorkomen, dat zij reeds vóór dat jaar zullen zijn verkocht of op eene andere wijze vervreemd en geheel in bijzondere handen gekomen.

Het is mij ook niet gebleken, dat de nieuwe weg en watering, die de stad omstreeks het midden der 15de eeuw plan had te maken door het Selwerder hof, volvoerd is toen of later, nadat zij zelve eigenares daarvan geworden is. [2]) Dit laatste is echter niet onwaarschijnlijk, en dan zou ik daarvoor wel het Kreupelstraatje en de waterleiding daar langs willen houden. Ik heb het huis van den heer Geertsema en verdere panden ten westen van het Kreupelstraatje beschouwd, als de plaats beslaande van de beide hofsteden met de achter gelegen boomgaarden of de twee deelen van het Selwerder hof ten westen, die behoorden aan den bisschop van Utrecht. Er was nog een derde deel ten oosten gelegen, aan de familie ten Hove behoorende, dat nog hierbij

---

[1]) *Bijdr.* V, 102, 122, 140.

[2]) Er is wel eene sententie van burgemeesteren en raad van Groningen tusschen vrouw Sijert Hoernkens aan de eene en Derk van Ballen aan de andere zijde, over eene *nieuwe waterleiding* naar de *markt* en de *Kroepelstrate* van het jaar 1559 (Gron. Arch., no. 54), maar zij betreft alleen de bijzondere afwatering van een der naast aangrenzende huizen; en zoo worden in meer brieven van huizen en hunne bewoners aan die zijde van de markt gewaagd, zonder dat het juist blijkt, welke van die huizen dat van den heer Geertsema is.

in verband met gene dient beschouwd te worden. Is nu het eerste gegrond, dan moet dat 1/3 deel nog verder ten oosten gezocht worden, misschien in het ander hoekhuis aan de oostzijde van het Kreupelstraatje. Het is niet zeker, òf dit huis een bijzonder huis is geweest, òf ook een van de stad. Wij leeren, wel is waar, dit hoekhuis kennen als dat van Georg Westendorp in 1567, toen Syndicus en Advokaat der stad Groningen enz., maar ook als vervolgens gediend hebbende tot huis van bewaring van de Ommelander Staten door de regering van Groningen gevangen genomen en lang gehouden in het laatst der 16[de] eeuw, en dus, naar 't schijnt als een huis van de stad. [1]) Hoe dat zij, ik stel mij voor, dat bij gezegde scheiding van het Selwerder hof in twee hoofdgedeelten, er een gang tusschen beide aan de Markt zal overgebleven zijn, zoo als men nevens de meeste aanzienlijke aan elkander gelegene huizen vindt. Deze gang mag het Bisschopsstraatje zijn geweest en zoo geheeten nog naar den ouden eigenaar, maar door de stad verlengd en door de boomgaarden doorgetrokken tot de Jakobijnerstraat en hierna door het volk ook het Kreupelstraatje gedoopt zijn, wegens zijn engen en bogtigen loop, zoodat men er, als 't ware door moest *kruipen*; want de naam zal toch wel hiervan af te leiden zijn, niet van *kreupel*, mank, lam. Daarbij zal tevens de waterleiding gemaakt zijn die door dit straatje liep, thans door een riool vervangen. [2]) Doch ik geef dit slechts als eene bloote gissing, uit de plaatselijke gelegenheid in verband met hetgene de geschiedenis ons meldt, opgemaakt. — Men zou hier ook nog kunnen denken aan de Jakobijnerstraat, daar uit het schrijven van den bisschop van Utrecht aan de stadsregering over den aanleg van eene nieuwe straat en watering door het Selwerder hof en uit de straks nog te beschouwen stichtingsoorkonde van het Jakobijner klooster schijnt te volgen, dat dit klooster toen nog onmiddelijk grensde aan het hof en dus die straat omstreeks het midden der 15de eeuw nog niet, althans niet geheel aanwezig was; maar wat dan kort daarna moet bewerkstelligd zijn, aangezien men die straat in vóórmelde niet

---

[1]) Zie *Dagboek of aanteek. van Dr. Georgius Westendorp*, 1566—1578, *medegedeeld door* mr. H. O. Feith, in de *Vrije Fries* N. S. I, 40.

[2]) Men hebbe zich vooral den ongunstigen toestand van dit straatje voor te stellen, zoo als die eertijds zal geweest zijn, voordat het verlaagd en in orde gebragt is in 1729, volgens Raadsresol. 27 Mei en 13 Junij.

lang daarna gemaakte Aanteekeningen vermeld vindt. Wat van dit een of ander zij, vrij vast zal echter de hoofdzaak staan, te weten, dat het meergenoemde huis de hoofdplaats van het Selwerder hof zal beslaan.

Ik heb dit hof tot dusverre beschouwd als de oude residentie van de Heeren van Selwerd; maar ik zou nog wel een stap verder willen gaan en vermoeden, dat het dit was van deze Heeren en hunne voorgangers als Prefecten van Groningen.

Men heeft tot nog toe het Prefectenhuis gezocht en ook gemeend gevonden te hebben in den noordoosthoek der stad, waar thans het militaire hospitaal is gelegen, vroeger het stadhouderlijke en bisschoppelijke hof en het klerkenhuis, ten noorden van het St. Walburgs- of nu Martinikerkhof, zoodat het laatstgenoemde gesticht in de plaats daarvan zou zijn gekomen. Men grondt dit gevoelen vooral op den stichtingsbrief van het Jakobijner convent des jaars 1308. Tot dat einde namelijk schonk de toenmalige Prefect van Groningen Ludolph, ridder, Heer van Groenebeek, aan zijn bloedverwant Conrardus, den Prior van het Predikheeren klooster te Winsum, het steenen huis van Lubbert Heddinge (toen Raadsheer, vroeger en later Rekenmeester van Groningen), met andere gebouwen aldaar en het geheele daartoe behoorende erf, zoo als hij het een en ander van voornoemden Heddinge had aangekocht en dat erf zich uitstrekte tot aan het erf van de kinderen van Berthildis Stichell (ook eene voorname Groninger familie van dien tijd) noordwaarts en tot aan het erf, dat zich uitstrekte van het hof van den Prefect naar de stadsmuur ten noorden, zuidwaarts echter tot aan het erf van den heer Fretheriscus, priester te Groningen. Hij deed deze schenking tot zielenheil van zijne vrouw en ouders en allen die afstamden van het huis en hof, waarvan hij thans met Gods goedheid het bewind voerde. [1]) — Maar als men bovenstaande grensbepalingen nog

---

[1]) Dit in het latijn geschreven charter is in afschrift op het Gron. Arch. 1308, no. 2, en gedrukt in de *Hist. Episcop. Groening.* 1574, vertaald in de *Oudhed. en Gest. van Groningen*, bl. 56, en bij van Idsinga, *Staatsr.* II, 404. Het is mede opgenomen in Ypeij en Feith, *Oudh. van het Gooregt en Groningen*, bl. 115. Ik geef hier ook den inhoud in het oorspronkelijke op: „Nos Ludolphus miles Dominus de Gronebeck ac Prefectus in Groeningen, universis praesentes visuris vel audituris volumus esse notum. Quod nos domum lapideam Lutberti Heddinge quam

eens naauwkeurig nagaat en vergelijkt met de aangewezen ligging van het Selwerder hof, dan past dit hof veel beter voor het Prefectenhof dan de daarvoor gehouden plaats achter St. Walburgskerkhof. Men kan vooreerst daaruit met genoegzame zekerheid opmaken, dat het huis van Heddinge, met andere gebouwen daarbij genoemd, heeft gelegen in de (oude) Ebbingestraat, waar vervolgens het hoofdgebouw van het Jakobijner convent is gebouwd, en dus ten westen grensde aan die straat. Ten noorden was de grens de hofstede van de Stichels, zoodat het convent oorspronkelijk zich dezerzijds niet zoo ver als later tot aan de Hofstraat of oudtijds de straat achter den muur van de stad zal hebben uitgestrekt. Tot dus ver levert dit geen zwarigheid op. Maar het komt hier vooral aan op de juiste opvatting van de grens ten aanzien van het hof van den Prefect. Hetgeen daaromtrent gezegd wordt, zal de oostelijke grens moeten aanduiden. Deze wordt wel niet uitdrukkelijk zoo genoemd, maar genoegzaam aangewezen, als tusschen de voorgaande noordelijke en de volgende zuidelijke begrepen. De geheele hofstede die met het huis van Heddinge geschonken werd grensde alzoo ten oosten aan die hofstede, welke zich uitstrekte van het Prefectenhof naar den stadsmuur noordwaarts. En wat nu volgt, zal de zuider grens aanduiden van de hofstede van Hedding, en deze ging dan zuid-

nunc inhabitat dictus Lutbertus cum aliis edificiis ibidem ac area tota videlicet usque ad aream liberorum Berthildis Stichell versus aquilonem et usque ad illam que protenditur de curia Prefecti versus murum civitatis ad aquilonem, ad austrum vero usque ad aream d. Fretherisci de Groeningen sacerdotis, quam nobis vendidit idem Lutbertus cum eisdem edificiis pro quadam summa pecunie de qua et eidem satisfecimus juxta suum beneplacitum, contulimus in Christo nobis dilectis Conrardo nostro consanguineo Priori Fratrum ordinis Predicatorum in Winsem ac fratribus eiusdem ordinis resignantes eisdem plenarie ac libere proprietatem et omne ius quod nobis ex contractu et emptione predicta extitit acquisitum et per presentes conferimus in remedium animarum mee et uxoris mee dilecte ac parentum meorum nec non eorum qui domo et curia quam Domino concedente nunc gerimus descenderunt. In cuius donationis testimonium etc." — Het woord *area*, dat ik door *hofstede* vertaalde, zetten anderen over door *erf* of *plein*; het komt ook op hetzelfde neder, als men maar er onder verstaat den grond op zich zelf, zonder huis; doch *hofstede* is wel de gebruikelijkste oude benaming, zoo als wij zagen dat die van het Selwerder hof ook zoo genoemd zijn. Er bestonden toen nog vele zulke ruime hofsteden binnen de stad, bewoond en onbewoond, tot hoven enz. dienende, of zelfs ongebruikt daar heen liggende.

waarts tot aan de hofstede van den priester Fretheriscus. — Wij hebben dus, is deze verklaring de ware, het hof van den Prefect niet oostwaarts van het huis en hofstede van Hedding te zoeken — hier lag de laatstgenoemde hofstede ten noorden van het Prefectenhof — maar dit zuidwaarts van die hofstede, gelijk verder de hofstede van gezegden priester ten zuiden van de hofstede van Heddinge en westelijk van het Prefectenhof, tusschen dit misschien en de Ebbingestraat. Door de laatste grensbepaling: ad austrum vero etc., zoo als Ypeij en Feith doen (a. w. bl. 116), te nemen als eene verdere zuidelijke grensbepaling van de hofstede die zich van het Prefectenhof noordwaarts tot den stadsmuur uitstrekte, laat zich dat hof oostwaarts denken, waar men het pleegt te plaatsen. En tot bevestiging daarvan zou dan kunnen strekken, wanneer dit aannemelijk ware, dat men de hofstede van den priester Fretheriscus voor de pastorij of erve van St. Maartens- of St. Walburgskerk ten westen aan het Martini kerkhof had te houden. [1]) Maar dit is zeer te betwijfelen, omdat de pastoors, waar zij voorkomen, in den regel, zoo niet altijd, dezen hunnen titel voeren, niet alleen dien van priester, zoo als Fretheriscus. Het is dus eerder waarschijnlijk, dat hieronder geen pastoor of kerkheer te verstaan is, maar bloot een priester, die onder den pastoor in deze of gene kerk dienst deed, zoo als er nevens de pastoren al vroeg dergelijke priesters waren. [2]) Is dit zoo, dan kan hier de pastorij van St. Maarten en St. Walburg niet in aanmerking komen, maar bedoeld zijn een of ander privaat huis van een priester, dat verder westwaarts naar de Ebbingestraat lag. Er is dit alleen tegen onze uitlegging aan te merken, dat zij schijnbaar strijdt met de aanwijzing in het meergenoemde schrijven van den bisschop van Utrecht, dat het Selwerder hof grensde aan het Jakobijner convent, niet aan eene andere hofstede. Maar dit kan geene zwarigheid opleveren, als men bedenkt dat de grond van dat klooster bij zijne stichting zich nog evenmin zoo verre aan deze zijde, ten oosten, als wij zagen ten noorden, zal uitgebreid heb-

---

[1]) Feith, *Gron. beklemr.* I, 2. *Gron. Volks-Alman.* 1845, bl. 68.

[2]) Er komt wel een Fredericus als tweede priester en kerkheer van St. Maartens- en St. Walburgskerk voor in brieven van 1300 en 1302, alsmede van 1311, op het Gron. Archief, 1300, no. 2, 1301, no. 1, 1311, no. 1, de beide eersten gedrukt bij Driessen, *Mon. Gron.* III, 580 en 588; maar deze zal wel een ander dan voornoemde priester Fretheriscus zijn.

ben, tot over die hofstede of dien grond, welke zich van het Prefectenhof tot aan den stadsmuur noordwaarts uitstrekte. Ik heb deze hofstede genomen voor een afzonderlijk terrein, niet behoord hebbende tot het Prefectenhof; maar wil men dit zoo opvatten, de zaak blijft er hetzelfde om. Men zal dan hebben aan te nemen, dat die grond later aan het klooster gekomen is. [1] — In de kronijken van Wierum is slechts een enkel maal sprake van het huis van den Prefect, namelijk op het jaar 1242 in het verhaal van den strijd tusschen hem met zijne aanhangers en de Gelkingers en anderen; maar zoo als het daar voorkomt, is dit ook niet wel in overeenstemming met zijne vermeende ligging ten noorden van St. Walburgskerk. Want er wordt daar gezegd, dat Egbert, des overleden Prefecten zoon, met de zijnen zijn huis versterkten, en zijne bestrijders o. a. ook de St. Walburgskerk. Beide sterkten zouden dan in onmiddelijke nabijheid van elkander gelegen hebben, dat wel niet te denken is. [2] — Men houdt het *Bisschopshof*, zoo als dat in de jaren 1372 en 1433 genoemd wordt, voor het Prefectenhof, en dat dan ook beide met het Selwerder hof één zijn, hiermede strookt buitendien geheel hun voorkomen. Het een zoowel als het ander doet zich namelijk voor oorspronkelijk als een bijzonder leengoed van den bisschop, later, na de opheffing van het leen der Groninger Heerlijkheid, als eene eigene bezitting van hem, te weten nu voor $^2/_3$ deel, blijkbaar om voor hem als kerkelijk en wereldlijk hoofd bij zijn verblijf te dezer stede tot zijne residentie en anderzins te dienen. Zoo wordt in het huwelijkscontract van Ida van Selwerd van 1360 het *Huis* en de Heerlijkheid van Selwerd met het Gerigte van Groningen onderscheidenlijk opgenoemd, doch in de latere verpachtingen van het domkapittel van 1371 en 1392 dat Huis niet, voorzeker omdat dit daarover zoo niet te beschikken had, wel de bisschop. En zoo komen de twee hofsteden met de boomgaarden, welke het Selwerder hof voor $^2/_3$

[1]) Men vindt op het Gron. Arch. op het jaar 1452, no. 2, eene verzegeling waarbij het Jakobijner convent verpacht aan Mej. Eemerentiana van Holdinga, wed. B. Entens, een huis en hofstede, gelegen achter het koor in het zuiden van het appelhof. — Dit huis met hofstede schijnt wel op bovengenoemd terrein gelegen te hebben en bewijs op te leveren, dat het wel aan, maar niet tot het convent behoorde — en dat het dus later verworven zal zijn.

[2]) Zie de plaats uit gezegde kronijken in mijn stukje over de *villa Groningen* in *Bijdr.* IV, 158, aangevoerd.

deel uitmaakten, in het register der Utrechtsche leengoederen in Drenthe op het jaar 1387 als zoodanig voor, ook nog later in de overdragt van de Selwerder goederen aan den bisschop Frederik van Blankenheim in 1411. Ja, zoo noemen zij zelve, in 1372 vóór hem en in 1433 na hem, dit hof *hun hof* en als de plaats waar de pacht van zeker goed, het Nijdinge goed, moest opgebragt worden. Tot residentie zal het toen wel niet meer gediend hebben, al niet meer sedert het verdeeld en door particulieren is bewoond geworden. In de plaats daarvan wordt in de voornoemde Aanteekeningen, die deel uitmaken van de verzameling brieven, tot de bisschoppelijke Tafelgoederen betrekkelijk, en misschien tusschen 1457 en 1459 geschreven zijn, eene hofstede genoemd aan zekeren kerkheer Berthold door den bisschop gegeven tot zijne woning en tevens tot residentie van den bisschop bij zijn verblijf in de stad. [1]) Dit zal dus een der Groninger pastoren zijn geweest; maar wie die bisschop en die kerkheer Berthold, is minder zeker. Kerkheeren van St. Maarten van dien naam, doch met verschillende toenaam, komen voor op de jaren 1394, 1402, 1415 en 1418. [2]) De bisschoppen van Utrecht, althans David van Bourgondië bezat nog meer hofsteden binnen Groningen en wel vier in de St. Jansstraat, volgens den pachtbrief van zijne Tafelgoederen van 1462; maar geen van deze kan hier in aanmerking komen voor hun hof of het Prefectenhof.

Heeft nu het Prefectenhof niet ten noorden van St. Walburgskerkhof gelegen ter bedoelde plaats, dan is ook het Klerkenhuis of de stede, waarop dit huis is gesticht, even als de latere gebouwen tot het militair hospitaal thans toe, niet daarvoor te houden. Er bestaat daarvoor ook geen het minste bewijs; het is louter eene gissing, uit de vermeende plaats van het Prefectenhof, volgens den brief van 1308, afgeleid. Integendeel blijkt uit de nieuws hiervoor door den heer Feith medegedeelde belangrijke stukken uit het Groninger archief, rakende de stichting van het Klerken-

---

[1]) Zie *Bijdr.* V, 112, waar ik deze aanteekening reeds heb medegedeeld.

[2]) Zoo een Bertolt Baisinghe in eene verzegeling van 1394 op het Gron. Arch. Verv. Reg. 1394, no. 3; Berthold Buining in die van 1415, no. 3, en 1418, no. 9. In de kalendenlijst (Driessen, a. w. III, 612) komt deze ook voor, maar er volgt ook kort daarop Her Bartolt Baerlinc, zonder dat het hier of elders blijke, dat hij een kerkheer was.

huis, dat het terrein, door dit gesticht bezet, vóór hetzelve is bezeten geweest door de stad, het geestelijke maagden convent en de St. Walburgs- en St. Maartenskerk, zoodat hier in dien hoek der stad, geene plaats meer overig kan geweest zijn voor het Prefectenhof. Men moet zich hierbij den ouden omtrek der stad voorstellen, toen hare muur van de Hofstraat oost- en zuidwaarts om het Klerkenhuis, of nu het Militaire ziekenhuis, heen liep naar den Achter den muur achter het Provinciehuis. Bovendien volgt uit die stukken, dat het Klerkenhuis reeds eerder dan men meende zijn begin heeft genomen, waarschijnlijk reeds vóór 1433, toen het Bisschopshof nog genoemd wordt en dus nog bestond. Is dit hof nu hetzelfde als het Prefectenhof, zoo kan dit of zijne plaats niet door het Klerkenhuis ingenomen zijn. Er is ook geen schijn van eenige overdragt of overgang van het een tot het ander te vinden. En wat Ypeij en Feith nog aanvoerden tot bevestiging van de ligging van het Prefectenhof aldaar omtrent de namen van de beide naburige straten *Kattenhage* en *Hofstraat*, houdt geen steek, daar beide straten geheel van lateren oorsprong zijn en hare namen dus ook. De Hofstraat is toch die straat welke de *nieuwe* genoemd wordt — en toen eerst zoo schijnt aangelegd te zijn tusschen de Ebbinge- en St. Walburgsstraat — in eene aanteekening op het Groninger archief zonder jaarteekening, maar zeker van veel lateren tijd, zoodat haar naam ziet op het Stadhouderlijke hof, geen vroeger hof. [1]) Kattenhage of de straat die thans zoo heet en een vervolg is van de St. Walburgsstraat door de oude stadsveste heen, kan dus ook eerst aangelegd zijn, nadat deze doorgebroken en de stad daar buiten uitgelegd is; en volgens haren naam zal zij evenmin betrekking hebben gehad op het Prefectenhof. [2]) De weg,

---

[1]) Reg. van het Gron. Arch. V, bl. 167, no. 14.

[2]) Ypeij en Feith, *Oudhed. v. Gron.* enz. bl. 128. *Kattenhage* zou volgens hen zoo veel als *Katershage* zijn, *hage* een aanzienlijk huis beteekenen en *kater* een hof- of rentmeester. Doch het een kan zoo min als het ander gelden noch slaan op het Prefectenhof, want *kater* = *koter*, komt van *kot*, een hut of hok, en een haag van een koter zal dus wel geen aanzienlijk huis kunnen zijn. Ik zou dan ook liever het woord *hage* in Kattenhage in gewonen zin nemen en *katten* afleiden van zulke versterkings- of verdedigingsmiddelen, die *katten* werden geheeten en daar aan den stadsmuur zich kunnen bevonden hebben, even als zij zelve vermoeden dat het *Kattendiep* daarvan zoo heet. — Heeft nu daar niet het Prefectenhof gestaan, zoo vervalt — om dit er nog

waarvan in de boven (bl. 6) aangehaalde verzegeling van 1467 sprake is en bepaald wordt dat hij tusschen de terreinen van het Klerkenhuis en Jacobijner convent door zal loopen, is misschien voor de tegenwoordige St. Walburgsstraat te houden en dus mede van lateren tijd. Wat nog de ligging van het Klerkenhuis aangaat, heeft men hier het hof van den stadhouder, gelijk vroeger van den bisschop, opgerigt, dit was, omdat daarvoor de gelegenheid aanwezig en geschikt was. Anders strookte voorzeker deze plaats in een uithoek van de stad niet met de waardigheid van de aanzienlijke bewoners, evenmin met die van den Prefect, en was de plaats meer in het hart van de stad aan de Groote markt — de oude brink — nabij het oude Raad- en Regthuis der stad en de Martinikerk, die het Selwerder hof besloeg, meer daarmede overeenkomende en veel geschikter gelegen. En — vraag ik ten slotte — zoo niet daar, waar is dan wel het Prefectenhuis elders anders te zoeken, dan hier ter plaatse?

Hiermede eindig ik mijn betoog. Heeft onze medewerker, de heer Feith, in zijne voormelde mededeelingen over het Klerkenhuis mede op deze en gene aangevoerde gronden twijfel geuit omtrent de meening dat het Prefectenhof gestaan zou hebben ter plaatse van het Klerkenhuis, zoo zal men, vertrouw ik, door dit betoog niet alleen in dien twijfel nog meer versterkt worden, maar ook erkennen, dat ik, zoo niet met volkomene zekerheid, toch met groote waarschijnlijkheid heb aangetoond, dat het Selwerder hof voor het oude Prefectenhof is te houden. Ik meende daarom dan ook niet langer met de mededeeling van de slotsom van mijn onderzoek te moeten wachten en haar op die over het Klerkenhuis te laten volgen; misschien geeft zij aanleiding en gelegenheid, om wat er nog ontbreekt aan de geheele waarheid aan het licht te brengen, zoo als allezins nog wenschelijk blijft. Men ziet uit dit onderzoek van een punt in de geschiedenis van onze stad, dat men — en ik zelf ook — voor genoegzaam uitgewezen waande, hoe veel gebrekkigs en onzekers, zelfs in de grondslagen, zij nog oplevert en dat zij als van gronds op moet nagezien worden.

---

bij te voegen — ook de onderstelling door mij zelven geopperd, dat de oude regtspleging, die het *regt voor den Hove* genoemd en gehouden werd ten noorden op het St. Walburgskerkhof, zou in betrekking hebben gestaan met het Prefectenhof en daarvan zoo geheeten zijn. *Gron. Volks-Alman.* 1839, bl. 67. Het woord *hof* zal eenvoudig slaan op het *kerkhof*, waarop het ook gehouden werd. Zie ook deze *Bijdrag.* IV, 351.

PLATEN VAN DEN SLAG BIJ HEILIGERLEE.

Verzocht om eene meer of minder uitvoerige lijst mijner platen van den slag van Heiligerlee voor dit belangrijk Tijdschrift te leveren, geef ik zulks, gelijk ik ze reeds in 't vorig jaar aan den begaafden spreker en dichter uit Utrecht voor de feestviering van 23 Mei toegezonden had.

De dáárbij voorhanden *kaarten* heb ik hier niet bijgevoegd. Zij bestonden — daar er geene gelijktijdige topographische kaarten bestonden — slechts uit:

een der vier bladen van de groote kaart van Groningen door den heer Jappé,

eene *geteekende* kaart van het Oldambt,

en, van den kadastralen Atlas van H. Suringar te Leeuwarden, de gemeente Scheemda (waarop Heiligerlee en omstreken vervat is).

De *platen*, bij mij voorhanden, zijn de volgende:

1583. Eene uit Aitzingeri *Leo Belgicus*, Coloniae, 1583, bij den heer Hogenberg, kl. folio. Zij is 21 duim hoog, 28 breed. Zij is zeker onder de hand ook afzonderlijk uitgegeven met de afbeelding der gelijktijdige gebeurtenissen, zonder Aitzinger's tekst; echter met toelichting van onder, in het hoogduitsch. Aan den gezigteinder is links Winschoten, en regts, in 't bosch verscholen, Heiligerlee.

1615. Hetzelfde punt, verkleind. Naar het mij voorkomt van dézelfde hand: trouwens Hogenberg gaf toen nog uit. (Zie de beschrijving der platen van Hogenberg door Frederik Muller). Het is zeer zeldzaam afzonderlijk, maar meest altijd in de navolgende werken gebruikt geworden:

1°. in Baudartius *Nederl. Geschiedenissen ende figuerlijcke afbeeldinghe*, Amst. 1615, 4° oblongo.

2°. Hetzelfde werk, in 't latijn, *Polemographia Baud.* 1616, 4° obl.

3°. De uitgave van Baudartius, in het fransch, mede van 1616, 4° obl.

4°. De eerste of een der eerste uitgaven van P. Bor's. *Ned. Histt.* 1621, folio.

De plaat steekt dan in den tekst van Bor, die in twee kolommen gedrukt is, een weinig buiten den tekst uit. Een bewijs hoe diep men toen graveerde blijkt daaruit, dat de plaat na zoovele drukken niet of zeer weinig afgesleten schijnt. Zij is hoog 14, breed 17 duim. De voorstelling is geheel dezelfde als op die van Hogenberg van 1583. De graven Adolf en Aremberg schijnen hier elkander niet te lijf te gaan, maar op onderscheidene plaatsen vermoord te worden. Aremberg vooral, dicht bij het Kloosterhout. (Zie hieronder daarover nader).

1640 en vv. Een vijfentwintigtal jaren later, stooten wij op Strada. Zijne platen zijn, in alle de afdrukken daarvan, geheel anders van conceptie (dan de voorgaande). Wèl is, als in die van Hogenberg, de ligging van Winschoten en Heiligerlee dezelfde, links het eerste, regts het laatstgenoemde. Maar overigens is de voorstelling van het beeldwerk geheel anders. Om iets te noemen, hier schijnen de twee graven op elkander los te rennen en door elkanders geweer te sneuvelen. Hij wist niets van het berigt van van Wijn (zie hieronder). Het beeldwerk is veel fraaijer en toont ons dat de kunst in 25 jaren vooruit is gegaan. Er wordt hier ook, voor 't eerst, een graveur genoemd: J. W. Bauer of Bawr (Nagler, *Künstler-Lex.* I, 328). [1]) We zijn hier trouwens gevorderd tot Famianus Strada's eersten folio-druk. De vroegere druk van Rome 1636, 8° (misschien is er nog eene vroegere) bezit geene platen. De folio-druk van 1640 en 1647, wèl. De grootte is 30 d. breedte, 42 d. hoogte. De toelichting in het latijn op een lint, in de lucht zwevende.

Deze uitgave van Rome werd zeer kort daarna in Antwerpen herdrukt. De platen zijn getrouw gevolgd door nederlandsche kunstenaars, namelijk door Franc. van de Wijngaarde. *Vidua Cnobbari* excudit. Deze was dus de uitgeefster. Hoog 19½ duim, breed 30 duim. Met nederduitschen tekst, boven op een lint. De plaat is iets kleiner dan de romeinsche uitgave.

Naar alle vermoeden kwam ook daar (te Antwerpen) uit eene derde redactie der plaat, mijns inziens, van veel fraaijer werk, hoog 25, breed ruim 31 duim. De tekst is in 't

---

[1]) Deze Baur, een Straatsburger van afkomst, schijnt toen in Rome gewerkt te hebben; later was hij in Weenen, tot zijnen dood.

italiaansch (of spaansch?) boven aan de plaat, zonder lint. Dezen druk houd ik voor bewerkt voor spaansche (of italiaansche) lezers.

Zeer weinige jaren later kwam er naar den romeinschen of wel naar den antwerpschen druk van Strada eene Duitsche uitgave van den latijnschen tekst in het licht, Moguntiae et Francof. ad Moen. 1651, kl. 4to, mede met platen verrijkt. De plaat van onzen slag is geheel gevolgd naar den rom. of den antw. druk, doch een weinig kleiner van dimensie, 27 duim breed, 21½ duim hoog. Het bovenschrift in de lucht, is, even als het onderschrift, in het latijn. Men ziet, de voetmaat geeft ons een eenigzins kleiner plaat dan de beide vorige. Graveur geheel onbekend.

Het komt ons voor dat de onzekerheid, waarin men verkeerd heeft omtrent de wijze van sneuvelen der twee veldheeren, onzen landaart sinds den jare 1647 weerhouden heeft eenige nieuwe voorstelling van dit gevecht te leveren. Mij is ze trouwens niet bekend. Wagenaar althans gaf het, eerst een eeuw later, niet. En het is voor onzen tijd bewaard gebleven.

1847. Nadat in 1802 de archivaris van Wijn *een berigt van het omkomen van Jan van Ligne, Hertog van Aremberg*, gevonden had en in zijn *Huiszittend leven*, no. II, bl. 232 uitgaf, voegde in 1847 de amsterdamsche stedelijke archivaris P. Scheltema een plaatje van dit feit tegenover den titel van een der deelen van zijn *Oud en Nieuw*, dl. II, 8°. Daarvan was V. Bing teekenaar, en Steuerwald de steendrukker. Grootte: hoog 14, breed 10 duim. De twee gemeene soldaten verslaan hier den gevallen Graaf-Hertog aan den rand van het bosch van Heiligerlee (volgens het berigt van van Wijn).

1851. Al weder eenige jaren later gaf de heer Schleijer in Arend's, later Brill's, *Geschiedenis des Vaderlands*, dl. II, bl. 36, eene afzonderlijke plaat van het sneuvelen van Adolf van Nassau. Eene koperen gravure van J. W. Kaiser, die ook zelf de teekenaar was. Grootte: 15 duim h., 20½ duim br. Hij sneuvelt, in 't midden zijner manschappen strijdende, niet ver van het klooster H. Een blad, klein folio.

1868. In het naastvorig jaar 1868, toen de eeuwfeestviering plaats zou vinden, verscheen een octavo boekje van den onderwijzer H. J. van Lummel, waarin, tegenover den titel, eene nieuwe voorstelling van den doodelijk gewonden graaf Adolf, die, op den voorgrond liggende, meer dood dan levend de kloosterpoort zal binnen gedragen worden. Een gekl. steendr. van Emrik en Binger, in 8° form., h. 10, br. 16½ d.

1826. Het monument, dat bij deze feestviering op 23 Mei van dat jaar beoogd werd en waarover hier onder met een woord zal gewaagd worden, diende ter vervanging van een ander, van het j. 1826. Er stond namelijk op een voetstuk eene eenvoudige naald, wier oprigting van dit j. 1826 dagteekent, dus reeds 43 jaren geleden, toen eenige beminnaren van het vaderland in de provincie Groningen en aan hun hoofd de Gouverneur dezer prov. dit stuk van aschgraauwen steen hadden doen oprigten en door den weleerw. heer M. J. Adriani van de Pekel-Aa met eene plegtige rede inwijden. Dit monument, van eene korte toepasselijke inscriptie voorzien, verscheen officiëel in steendruk door J. Oomkens jr. te Groningen, eens in grooter, eens in kleiner formaat, het eerste 40 dm. hoog en 25 breed, het tweede 22 hoog en 14 breed. Het is naderhand nog eens in een Prentmagazijn voor de jeugd in 1842 in klein 4to herhaald.

Het gedenkteeken was sinds geruimen tijd door de guurheid des weders eenigzins bouwvallig geworden. Men schreef daarop in de prov. Groningen eene prijsvraag uit naar een nieuw, meer met den geest des tijds overeenkomstig werkstuk, dat tevens iets meer dan eene naar de wolken stijgende naald te denken geeft. En dit plan is meesterlijk gelukt. Daaraan heeft èn de tijdgenoot (Januari 1869) èn het dankbaar nageslacht het zeer fraaije ontwerp-monument te danken, geteekend en ontworpen door den heer J. H. Egenberger, in eene gipsachtige zelfstandigheid gevormd door den heer J. Geefs, dat dezer dagen in 't Ommelanderhuis te Groningen is ten toon gesteld geweest, en dat, naar men verneemt, naar Amsterdam en 's Hage ter beschouwing zal vervoerd worden, en ondertusschen, door een viertal fraaije fotographiën van denzelfden Egenberger in visitekaart formaat (h. 9, br. 6 dm.), van elke zijde afzonderlijk te beschouwen gegeven wordt. De Nederlandsche maagd, met een schild gewapend en den degen in de hand houdende, beschermt den aan hare voeten liggenden gewonden of reeds ontzielden jongen graaf tegen den vijand; de Nederl. leeuw is aan hare zijde. Deze groep rust op een kolomaardig voetstuk.

De grondstof (steen of brons) zal afhangen van de hoegrootheid der te ontvangene gelden. Mogen deze regelen hieraan ook het hunne toebrengen.

12 Februari 1869.

APPINGEDAM,

DE OUDE HOOFDPLAATS VAN FIVELINGO.

De heer Westerhoff heeft in zijn stukje: *Hoe en waar oudtijds in Appingedam het aanzweren der regters bij de aanvaarding hunner ambtsbetrekking plaats vond*, eene opmerkelijke bijdrage geleverd tot de geschiedenis van deze plaats, in 't bijzonder betreffende hare eigene plaatselijke regtsbediening, zooals die in de 16de eeuw nog plagt te geschieden. Appingedam is voorzeker eene zeer merkwaardige en belangrijke plaats en hare geschiedenis voor die van ons geheel gewest van groot gewigt. Al wat tot opheldering van gene, vooral in betrekking tot deze, kan dienen, moet dus welkom zijn. Ik wensch hier toe ook bij te dragen, door Appingedam te beschouwen als de oude hoofdplaats van Fivelingo. Ik vond daartoe aanleiding in eenige berigten in de kronijken van Wittewierum vervat en tot nog toe niet of onvoldoende verklaard, vooral wegens de gebrekkige uitgaven, welke daarvan bestonden vóór de nieuwe uitgaaf door den heer Feith en mij geleverd.

In de eerste en voornaamste plaats komt hier in aanmerking het uitvoerig berigt, dat gevonden wordt in het vervolg op de kronijk van Menko, over de wijze hoe en de plaats waar de edelen (nobiles), dat zijn de hoofdelingen, zooals wij ze hebben leeren kennen (*Bijdr.* I, 1), van Fivelingo in de 13de eeuw het redgerambt (consulatus) aanvaardden. Er wordt daar, namelijk, op het jaar 1280 gemeld, dat er in het begin daarvan een moeijelijke twist ontstond onder de edelen over het redgerschap, daar elkeen deze waardigheid wilde bekleeden, ook schoon hij bevonden werd geene de minste

aanspraak daarop in dat jaar te hebben. Zoo trachtte zeker Elbo tegen zijn eigen broeder, Rodmar, wien die waardigheid toekwam, zich die toe te eigenen; zoo ook wist hij tegen eenen Adolph van Tuikwerd onder de ingezetenen van het *forum* (*cives forenses*) tegenspraak te verwekken. Hij bereikte zijn doel wel niet, maar was toch oorzaak van den twist onder de edelen, welke dat ongelukkig gevolg had, dat men op den zondag, waarop de bediening van het burgerlijk regt of het redgerambt door de nieuws aanzwerenden plagt van ouds vernieuwd te worden in Fivelingo en die *skeynesmandeig* werd geheeten, daartoe niet te *forum* maar te *Heckissel* te zamen kwam en in plaats daarvan ten strijde toog, die velen zelfs het leven kostte. [1]) — Men ziet hieruit, hoe onstuimig het er soms bij zulke gelegenheden toeging en welken prijs men op de waardigheid van redger stelde. Doch houden we ons aan den inhoud van dit berigt wat ons onderwerp betreft.

Er is hier blijkbaar sprake van eene algemeene vergadering van de edelen of hoofdelingen van geheel Fivelingo, waarin toen het redgerambt, dat bij beurten onder de daartoe geregtigden jaarlijks omging, in al de regtstoelen tegelijk werd vernieuwd; de plaats waar dit plagt te geschieden wordt *forum* geheeten en de dag waarop, een zondag, *skeynesmandeig*. — Hier doen zich al aanstonds de vragen op: wat beteekent *skeynesmandeig*, waar en wat was dat *forum*?

Mattheus en Hugo, de vorige uitgevers dezer kronijken hebben *skeynosmandery*, maar in het HS. staat duidelijk *skeynesmandeig*. Men is met dien naam zeer verlegen en weet er schier geene verklaring van te geven. Alting heeft er een *verschijnings-maandag* van gemaakt, en stelde dien overeenkomende met den maandag na Drie koningen, in Januarij, waarop in de stad Groningen de verandering der regering voormaals plaats had. [2]) Maar er wordt geen *maandag*, maar een *zondag* bedoeld. Ik vermoed een zondag bij *schijnende maan*, bij *lichte maan*, zoo als men nu nog zegt. Men weet van hoe veel belang die tijd te lande nog is en tot bijeenkomsten gewoonlijk gekozen wordt. Veel meer nog zal dat

[1]) Ik heb dit berigt hoofdzakelijk in het oorspronkelijke reeds medegedeeld t. a. pl. *Bijdr.* I, 16, naar de uitgaaf van Matth. *Anal.* IV, p. 194; men vindt het in de nieuwe in de *Werk. van het Historisch Genoots. te Utrecht*, N. Ser. No. 4, p. 252. Zoo is mijne gissing omtrent *forum* daar ook reeds geopperd.

[2]) Alting, *Notit. Germ. Infer.* f. 49.

vroeger het geval geweest zijn. Tacitus zegt van de volksvergaderingen der Germanen: zij vergaderen, tenzij iets toevalligs en plotselings gebeure, op bepaalde dagen, als de maan òf nieuw, òf vol is; want ter uitvoering van zaken houden zij dezen voor den gunstigsten aanvang. [1]) Hij schrijft dat dus aan bijgeloof toe, en misschien was dit er mede in het spel, doch tevens zal de drijfveer zijn geweest de geschiktheid van tijd. Volgens den tekst van Mattheus zou die zondag zoo zijn genoemd naar de *vernieuwing* van het redgerschap, welke daarop plaats had: „qui (dies dominicus) „zoo leest hij" vocatur vulgo skeynosmandery, *quia* civile jus per novos jurantes consuetum est ab antiquo novari in terra Fivelgoniae." Maar er staat niet *quia*, d. i. *omdat*, maar *qua*, d. i. *op welken dag*. Het is een klein verschil van slechts ééne letter, maar geeft intusschen een geheel anderen zin. Het woord *qua*, schoon terugslaande op *dies dominicus*, wordt hier wel vrouwelijk genomen, maar eenige regels verder *dies* ook zoo. Dit levert dus geene zwarigheid op tegen deze lezing. En hiernaar alzoo wordt eenvoudig de *skeynesmandeig* gezegd als de dag *waarop*, niet *omdat* dan de regterlijke verwisseling plaats had. Welke die zondag was, wordt er niet bij gezegd en blijkt ook niet, en doet hier ook minder af [2]). Maar waar en wat was nu het *forum*? Op de beantwoording van deze vraag komt het hier vooral aan.

De naam *forum* voor eene plaats komt ook nog vroeger voor bij Emo op het jaar 1223, en wel voor eene plaats tusschen de twee dorpen Loppersum en Farmsum in gelegen, en daarbij alle drie, als de plaatsen, waar de kruisprediker Oliverus zich ophield op zijnen togt door Fivelingo. [3]) Matthaeus heeft de woorden *in foro* weggelaten, misschien als onleesbaar of onverstaanbaar voor hem. Hugo heeft er *Berumum*, d. i.

---

[1]) Taciti *German.* C. XI, door J. M. Schrant, p. 94. De plaats luidt in het oorspronkelijke aldus: „Coeunt, nisi quid fortuitum et subitum incidit, certis diebus, cum aut inchoatur luna, aut impletur: nam agendis rebus hoc auspicatissimum initium credunt."

[2]) Ik teeken hier alleen nog aan, dat in het 32ste art. van de Friesche Upstalboomsche keuren van 1323 den regters van ieder distrikt aanbevolen wordt, om te zorgen, dat de kiezers der regters dezen kozen des zondags na pinksteren (dominica in albis), of ten minste in die week. Wiarda, *Landtag. der Fries. bei Upstalsboom*, S. 122.

[3]) *Kron.* p. 87. „Pertransiit (Oliverus) autem fiuelgoniam in tribus stationibus, Loppeshem, in foro, fermesum."

waarschijnlijk *Bierum*, van gemaakt. Maar er staat duidelijk genoeg „in foro," in de beide codices, de Groningsche en Friesche, van de kronijken van Wierum. Alting (t. a. pl.) wil er *Emetha*, *Westeremden*, onder verstaan hebben, en dit dorp tot eene voorname plaats, tot eene regt-, munt- en marktplaats verheffen, doch zonder grond voor 't een noch 't ander. Hier wordt zijne meening door de plaats zelve wederlegd, daar Westeremden er tevens onderscheiden van *forum* in voorkomt. Van de dorpen waar later de aanstelling der redgers in Fivelingo plaats vond, Loppersum in het Wester- en Leermens in het Oosterambt, komt dit laatste in aanmerking. Het ligt ongeveer in het midden tusschen Loppersum en Farmsum; er worden in het verhaal van den strijd over het redgerambt wel naburige dorpen, maar dit niet genoemd, noch ergens in de kronijken. Het kon alzoo mogelijk zijn, dat dit dorp onder den naam van *forum* schuilde. Maar er ontbreekt verder alle bewijs aan, en wij moeten dan wel omzien naar eene andere plaats daarvoor. Deze kan dan wel geen andere zijn dan Appingedam. *Forum* op zich zelf heeft eene dubbele beteekenis èn van *regt-* èn van *marktplaats* en komt in beiderlei zin ook in de kronijken van Wierum voor. Zoo bij Emo in den eersten zin of dien van *warf*, zoo als men in Friesland het geregt en de regtplaats noemde, op het jaar 1234, waar hij meldt, hoe de bewoners van naastburig Friesland van Stavoren tot de Lauwers, bij gelegenheid van hunne oneenigheid met de bewoners van ons gewest, zelve onderling oneens waren geworden en zich in tweeën gescheiden hadden, nadat zij tot dusverre onder één geregt hadden behoord (unius fori fuissent). [1]) Daarentegen wordt bij denzelfden schrijver de aloude haven- en marktplaats van Vlaanderen, Zwin, *portus* geheeten [2]), elders *forum*. [3]) En zoo

[1]) *Kron.* p. 132. Dit tot dusver onopgemerkt gebleven berigt bevat een voor de geschiedenis van dat Friesland belangrijk feit. Het zal toch te kennen geven, dat Friesland tusschen Flie en Lauwers één regterlijk vereenigd Friesch gewest heeft uitgemaakt, maar toen de beide hoofddeelen, Westergo en Oostergo in dit opzigt ook zijn gescheiden, zoodat elk eene afzonderlijke regtplaats of warf heeft bekomen, namelijk zoo als wij die later ontmoetten, voor Westergo te Hartwerd bij Bolsward en voor Oostergo te Leeuwarden op Barrahuis. Zie o. a. Worp van Thabor, *Kron. van Friesl.* IVde B., bl. 2.

[2]) *Kron.* p. 227. *Svin* heet deze plaats in den Groningschen codex, in den Frieschen *Swin*, bij Matthaeus en Hugo verkeerdelijk *Stein*.

[3]) In een brief van 1298 bij Driessen, *Mon. Gron.* III, 577.

mag het woord *forum* voor Appingedam ook hier en daar in deze kronijken van ons gewest wel beiderlei beteekenis gehad hebben, in de eerste plaats echter en blijkbaar in het aangevoerd verhaal van den strijd over het redgerambt, de beteekenis van regtplaats of warf. Men kwam — om dit nog op te merken — bij die gelegenheid niet op het *forum* of den *warf* zelf bijeen, maar te *Hechissel*? Ik vermoed zeer, dat deze naam beduidt *Heektzijl*, d. i. de zijl gelegen in het riviertje de Heekt, dat van Bierum en Holwierde komende nu ten westen van Appingedam in het Damsterdiep zich ontlast, maar vroeger dit oostwaarts deed en hier waarschijnlijk door eene sluis of zijl. [1]) Gelijk de naam op deze plaats wijst, zoo ook de ligging. Het is immers te denken, dat men, schoon niet op de warfplaats zelve, dan toch in de nabijheid daarvan zal bijeen gekomen zijn.

Hoe dit zij, in het *forum* of die warfplaats mag men met alle regt Appingedam erkennen. Wij hebben uit de voormelde bijdrage van den heer Westerhoff gezien, dat de jaarlijksche aanzwering van de regters te Appingedam, van den redger en burgemeester beide, eertijds plaats had in de Wijk op een grooten keisteen of vlint, liggende op het kerkepad tusschen de kerkstraat en den rooster. De vraag is, of die steen ook niet reeds de plaats is geweest van aanzwering der gezamenlijke redgers van Fivelingo op gezegden dag? Hoe mogelijk dit ook zij, kan echter die vraag wegens gebrek aan bescheiden daaromtrent niet bevestigend beantwoord worden. Ik kan er alleen nog bijvoegen omtrent dien steen, uit eene mededeeling van den

---

[1]) Om hier onder *Hechissel* met Alting, a. w. f 82, aan het *Eesterregt* te denken, of het dus genoemde oude deel van den regtsstoel van ten Post, Wittewierum en Garrelsweer, is eene gissing, die geen schijn van grond heeft. — Deze oude Heekt komt in dezelfde kronijk, p. 260, onder den naam van *Hec* voor (bij Matthaeus en Hugo, *Hecte*); onder dien van *Heke* in het dijkregt van de Eems in het *Fivelingoër en Oldambster landr.* van de Haan Hettema, bl. 171; van *Hek* met *Hekseta clawa* in een oorkonde van 1344, bij Driessen, a. w. IV. 654. Zoo nog als oude (oostelijke) grens van Appingedam in een Accoord van 1566 op het Gron. Arch., no. 62: „tusschen de Groeve en de olde Heeket." Men noemt ook de (nieuwe) Heekt de *groote Heekt*, omdat er een ander *kleine Heekt* bestaat, die van Ranswerd naar Tjamsweer oostwaart loopt in de groote Heekt voorbij Hambrug, maar ook ten westen van Appingedam in het Damsterdiep geleid is.

heer H. P. Steenhuis, hoofdonderwijzer te Appingedam, dat hij in het najaar van 1832 uit de straat is weggenomen. Dit mag men aannemen, dat deze breede straat, de *Wijk* of *Wijkstraat* te Appingedam, gediend heeft tot plaats van bijeenkomst der hoofdelingen van Fivelingo, zoo lang die nog, gelijk oudtijds de gewoonte was, in de open lucht zal gehouden zijn. Hoe dit zij, de plaats daar gelaten, het is meer dan waarschijnlijk, dat die hoofdelingen tot aanvaarding van het redgerambt te Appingedam zullen bijeen gekomen zijn, even zoowel als de redgers zelve, als staten of regenten van dat landschap. Immers het blijkt uit echte bescheiden met zekerheid, dat althans reeds in het begin der 14de eeuw aldaar zoodanige vergaderingen zijn gehouden. Zoo werd de verordening der zijlregters op de binnendijking op 't Zand in dit dorp eerst vastgesteld, maar door de redgers in eene algemeene vergadering, te Appingedam in 1317 gehouden, bevestigd. [1]) Zelfs werd die plaats reeds sedert lang als eene stad erkend en haar regt nader bekrachtigd in den bekenden Buurbrief, eerst door de redgers van Fivelingo zelve, denkelijk aldaar, en vervolgens door de Zeelandsche regters bij den Upstalboom in 1327. [2]) Zij noemen *Appingadamme* of *Damme* hier eene *stad* (*oppidum*) en hare bewoners *burgers* (*cives*); of wil men hen liever nog *buren* heeten, evenals in hun *buurregt*, ze waren toch zulke buren of ingezetenen, die een eigen magistraat hadden met den naam van regters (*judices*), behalve den gewonen redger (consul), die aan het hoofd stond van het geheele redschap of regtstoel, waaronder, behalve Appingedam, ook de dorpen Tjamsweer en Tuikwerd volgens de oude klaauwboeken behoorden, doch later Opwierde in plaats van Tuikwerd kwam. Zoo zullen dan de *cives forenses*, in gemeld verhaal voorkomende, deze *cives* of ingezetenen van Appingedam aanduiden. [3])

Forum is hier genomen in den zin van geregt- of warfplaats, maar dat het ook in dien van marktplaats op Appingedam toepasselijk is, dit wil ik ook nog kortelijk aantoonen.

[1]) Driessen, a. w. I, 78 „confirmata in Appengadampne per Consules in communi coetu."

[2]) Zie Wiarda, *von den Landtag. der Friesen bei Upstalsboom*, S. 181—188. Westendorp, *Jaarb.* II, 138.

[3]) In een verdrag van 1347 tusschen de stad Hamburg en de Oldambsters werden onder de vredestichters opgenoemd twee personen uit Appingedam en desgelijks betiteld: *cives in Apinghedamme.* Gron. Arch. 1347, no. 1. Driessen, a. w. I, 185.

Daartoe kan namelijk dienen een brief van den jare 1308, waarbij de redgers en gezworenen van Fivelingo (consules et jurati terrae Fivelgoniae) en de Damsters (cives in Damme) aan den toenmaligen bisschop van Utrecht aldus schrijven: „Aangezien uwe stedelingen (burgenses) en andere kooplieden onder uw gebied behoorende van ouds de jaarmarkt in de stad Groningen hebben gehouden, maar hunne boosheid zoo verregaande is geworden, dat zij geen rust nog vrede onderling meer betrachten, zelfs geen doodslag, twist noch oneenigheden vreezen te begaan, en daar nu den kooplieden en andere reizigers die veiligheid des vredes aangenaam is, welke bij voornoemde lieden niet gevonden wordt, zoo geven wij u hierom te kennen, dat wij de jaarmarkt te Appingedam (nundinae apud dammonem) met u en uwe onderdanen in vrede ongeschonden willen houden, zoo dat in gevalle een uwer burgers (cives) werd gevangen genomen, of iets van uwe goederen aangehouden, ons geheele land met de 19 gezworenen voor de vrijlating daarvan zullen zorgen." [1]) Appingedam komt hier voor als éene maktplaats blijkbaar van geheel Fivelingo, en niet toen voor het eerst, maar als reeds vroeger bestaande, wel reeds dus in de 13de eeuw, en daarbij reeds als mededingster in den handel van Groningen. In de tax op den Weezer tol in 't jaar 1233 opgemaakt komt Appingedam mede voor. [2]) Zij dreef dus ook toen reeds buitenlandschen handel. Voor haren inlandschen handel zal voorzeker genoemde straat, de Wijk of Wijkstraat, reeds vroeg, ja van den beginne af tot marktplaats gediend hebben, even als later.

Met het marktregt was ook naauw het muntregt verbonden. En schoon er geen zekerheid voor bestaat, vermoedt men, dat de Fivelingoër munt, waarvan sprake is bij Menko, op het jaar 1250 in de Wierummer kronijken [3]), en een paar stuks van een Toursche halve groot nog gevonden worden, te Appingedam is gemunt. [4]) Behalve deze Fivelingoër munt,

---

[1]) Deze brief is in afschrift op het Gron. Arch., 1308, no. 1, in het oorspronkelijke te Utrecht. Den hoofdinhoud van dezen merkwaardigen in het latijn geschreven brief, waarvan ik hier eene vertaling geef, heeft reeds medegedeeld Mr. H. O. Feith in zijne *Dissert. de Gildis Gron.*, p. 20.

[2]) Zie *Grundlicher Bericht* etc. *über die Stadt Bremen*, Fol. Eee.

[3]) N. Uitg., p. 202.

[4]) P. O. van der Chijs, *de Munten van Friesl.*, *Gron. en Drenthe*, bl. 444, 527, 646.

is mij nog als een bewijs voorgekomen, dat althans in de Ommelanden nog tot in de 15de eeuw geld geslagen is, het Artikel in het Stadboek van Groningen van 1425, tegen de *monters en munte in Freeslant* gerigt. [1]) Toen de Ommelanden in het laatst der 16[de] eeuw zich wederom van de stad wilden scheiden en op zich zelve staan, hebben zij ook beproefd weder hun eigen geld te slaan en wel het eerst te Appingedam, later te Gorkum en Culenborg, wat echter niet van langen duur is geweest; er zijn ook maar enkele munten hiervan overgebleven. [2]) Het huis dat voor de munt te Appingedam gediend heeft was tot 1814, toen het gesloopt is, nog als zoodanig bekend en een oud groot gebouw, gelegen in de Dijkstraat noordzijde, waar de Mennonieten vroeger hunne godsdienst hebben uitgeoefend en boven de poort op een zerksteen stond: „8 is mèr als 1000."

Het verdient nog opmerking dat in voormelden brief van 1308 ook voor het eerst, zoover ik weet, de 19 gezworenen genoemd worden, als de gezamenlijke regters van Fivelingo, overeenkomstig met de 19 red- of regtschappen of regtstoelen, waaruit dat landschap bestond. Er bestaat hiervan eene lijst, met opgaaf van derzelver grootte in grazen lands, die volgens het opschrift van het jaar 1437 is, maar wel gebragt wordt tot 1337 of nog een eeuw vroeger zelfs, doch slechts in een gebrekkig afschrift. Hier staan schijnbaar meer regtschappen opgenoemd dan 19. Maar wanneer men bijeenvoegt, al wat meer onder het Farmsummer regtschap behoort, namelijk de dorpen Weiwerd, Heveskes, Oterdum en Oosterwierum, die er afzonderlijk op voorkomen, en verder de noodige verbeteringen aanbrengt, houdt men ook niet meer dan 19 overig. „De Damsters" met 2900 grazen zullen dan het Damster redschap uitmaken. [3]) Dat deze 19 toen gezamenlijk

---

[1]) Stadb. v. Gron., VIII, 42.

[2]) Zie het werkje hierover van onzen medewerker Mr. H. O. Feith, *het Muntregt der Ommelanden*, *Bijdrage tot de Geschied. der Vaderl. munten*, Gron. 1867, en de beoordeeling daarvan door den Hr. C. (v. d. Chijs) in de *Alg. Konst en Letterbode*, 1857, no. 27.

[3]) Westendorp, *Jaarb.* II, 160 en 486. De schrijver is hierbij verlegen met de benaming van *regtschappen* in plaats van *redschappen*, zoo als ze anders luidden, terwijl *redgers* ook *regters* genoemd worden en toch te onderscheiden zijn; dit is hem duister. De zaak is echter duidelijk genoeg, wanneer men in aanmerking neemt, dat de titel van redger (consul) de bijzondere, eigenaardige was van hen, die krachtens hun eigen regt regters waren en zelve die waardigheid bekleedden, maar

de warf van Fivelingo uitmaakten en geene andere dan deze algemeene bestond, is ook daaruit af te leiden, dat Fivelingo niet altijd noch zoo vroeg als Hunzingo in ambten is verdeeld geworden. Men vindt, zoo verre de bescheiden gaan, eerst het Westerambt op het jaar 1385, [1]) de beide anderen, Oosterambt en Duirswolde, niet vóór de 15de eeuw genoemd. [2]) De hoofdplaatsen, namelijk Loppersum van Westerambt en Leermens van Oosterambt, waar de aanspraak der redgers of regters in die onderdistricten vervolgens plaats had, en niet meer te Appingedam, zullen dus even als die ambten later als zoodanig zijn opgekomen. Van Duirswolde is dergelijke hoofdplaats niet bekend, misschien omdat bij de verdeeling in ambten de regtstoelen hier allen reeds staande of in eene hand waren gekomen. Behalve den algemeenen warf te Appingedam hield men dan ook bijzondere warven of bijeenkomsten der regters van de ambten op zich zelve in de hoofdplaatsen daarvan. [3]) — In Hunzingo schijnt volgens de Hunzingoër keuren van 1252 de aanspraak der redgers toen ambtsgewijs op de bijzondere warven daarvan uitgemaakt te zijn, maar de aanzwering zelve toch ook van allen te Onderdendam en wel op een donderdag plaats gehad te hebben. Zoo had men daar mede algemeene warven van alle en smalle warven van acht of vier redgers. [4]) De plaatsen van bijeenkomst worden niet uitdrukkelijk genoemd, maar zullen voor de smalle warven op de hoofdplaatsen der ambten en voor de algemeene denkelijk te Onderdendam geweest zijn, zoodat men deze plaats alstoen in zoo verre ook voor de hoofdplaats van Hunzingo zou mogen houden.

---

die van regters de algemeene en gedragen werd door hen, die namens de redgers het redgerambt waarnamen en dus, geen eigenlijke *redgers* zijnde, dien titel ook niet konden voeren. Zoo wordt in den vermelden brief van 1308 van beiderlei gewaagd, van *redgers* en *regters*, en ook onder één naam van *gezworenen* (*jurati*), omdat beide den eed bij de aanvaarding van hun ambt moesten afleggen. — In zeker oude Fivelingoër keur wordt ook gesproken van den *cetus publicus consulum* of *warve dere redgen*, maar niet waar deze gehouden werd. Zie deze keur in de werk. van het Gron. Genoots. P. E. J. P. III, 2de st. achteraan.

[1]) Driessen, a. w. II, 378.

[2]) Driessen, a. w. II, 369.

[3]) Zoo blijkt dat o. a. van Loppersum uit een mandant van beroeping op den warf aldaar, in 1432 gegeven door de regters van het Westerambt van Fivelingo. Gron. Arch. D. V., bl. 84, 1432, no. 9.

[4]) Zie deze keuren in de werk. van het Gen., P. E. J. P. II.

Schoon Appingedam dan ophield in zoover de hoofdplaats te zijn van Fivelingo, dat al de redgers of regters van dat landschap hier niet meer hun ambt aanvaardden, zij bleef evenwel hunne voorname vergader- of warfplaats. Het refenter van het Augustijner convent aldaar plagt vervolgens daarvoor te dienen. [1]) Zoo had er eene groote vergadering van wereldlijken en geestelijken beide van Fivelingo plaats in 1406, waarin eenige bepalingen omtrent de bediening en uitoefening van het geestelijk of kerkelijk regt werden gemaakt. [2]) Deze eigene vergaderingen hielden ook op, nadat Fivelingo benevens Hunzingo zich naauwer met de stad Groningen verbonden, en hier nu de warven en landdagen werden gehouden. Alleen nog toen in het laatst der 16de eeuw die Friesche Ommelanden zich weder wilden afscheiden van de stad en op zich zelve staan, hadden er weder vergaderingen of landdagen plaats, nu van die Ommelanden, binnen Appingedam, zoo als in 1578 en 1580; maar ook in Hunzingo, zoo als te Middelstum in de jaren 1576 en 1599, en te Winsum in 1577, 1578, 1579 en 1580. [3])

Naar hetgene tot dusver is aangevoerd, mag men met genoegzame zekerheid aannemen, dat Appingedam al in de 13de eeuw de hoofdplaats van Fivelingo heeft uitgemaakt. Hoe veel eerder zij dit reeds geweest en hoe zij dit geworden is, laat zich wegens gebrek aan oudere stellige bescheiden niet dan bij wijze van benadering en gevolgtrekking opmaken. Wenscht men dit nog, ik wil dit wel beproeven en trachten zoo doende hare oudheid en opkomst zoo veel doenlijk verder na te vorschen.

Appingedam schijnt niet van ouds de hoofdplaats van Fivelingo uitgemaakt zelfs niet van ouds bestaan te hebben. Vóór haar toch blijkt eene ander plaats dien rang meer of min bekleed te hebben. Er wordt namelijk in een charter van 1057 door koning Hendrik IV aan

---

[1]) Kremer, *Plaats-beschrijv. der Provincie Groningen*, 2de verm. dr., II, 254.

[2]) Emmii *Rer. Fris. H.* L. XVI, p. 248. Westend. *Jaarb.* II, 322, die onjuist deze vergadering als ook door Hunzingo bijgewoond voorstelt; dit heeft niet toen, maar wel in een volgend jaar plaats gehad. Men zie nader in het Gron. Arch. 1406, no. 3, en 1407, no. 10.

[3]) Blijkens de stukken op het Gron. Archief, volgens het alphabetisch register op het woord *Landdag*.

den aartsbisschop en de kerk van Hamburg geschonken het graafschap over Hunzingo en Fivelingo met de magt, om daarin twee marktplaatsen, de eene te Wincheum en de andere te Garleviswert, met munt en tol te vestigen. [1]) Men verstaat onder Wincheum Winsum in Hunzingo en onder Garleviswert Garrelsweer in Fivelingo [2]); en de ligging van deze plaats in aanmerking genomen, namelijk aan het Damsterdiep of de oude Delf, niet ver van de plaats, waar de Fivel, die oudtijds van daar naar Westeremden in de Eems stroomde, hetzij van nature, hetzij door kunst daarmede verbonden was, leverde zij zekerlijk de beste gelegenheid op tot handel en verkeer. Men vindt werkelijk ook nog munten met opschriften, die bewijzen, dat zij op die plaatsen geslagen zijn in de 11[de] eeuw onder Egbert II (1068—1090), den Saksischen markgraaf, die dit graafschap van wege den bisschop van Hamburg inhield. [3]) Het blijft echter twijfelachtig of de plaatsnaam Gerewere, Gerewiore, Geroiwer en Geroiewre op Gerleviswert of Garrelsweer duidt en niet liever op Garreweer, een gehucht eveneens aan de Delf, maar nader bij Appingedam gelegen, als meer daarmede overeenstemmende. [4]) Hoe dit zij, of men hier Garrelsweer dan Garreweer voor de oude marktplaats met munt en tol in 1057 daartoe bestemd hebbe te houden, zoo hieraan al gevolg is gegeven, zal dit niet lang stand hebben gehouden. Door de verlanding en afdamming van den Fivelstroom bij Westeremden waarvan ons Menko berigt op het jaar 1328 als eene toen reeds min of meer lang gebeurde zaak [5]), zal deze of gene plaats minder geschikt daarvoor geworden en in de plaats daarvan opgekomen zijn Appingedam aan de Delf gelegen, evenals deze stroom nu de plaats van den verlamden Fivel of zijn hoofdarm had ingenomen. Appingedam heeft zeker haren naam en hare opkomst te danken aan den *dam* in de Delf aldaar gelegd, tot keering van het buitenwater, voordat nog

---

[1]) De giftbrief is bij Lindenbrog, *Rer. Sept. script.* p. 139, no. 111, te vinden en daaruit in het a. werk van van der Chijs, *de Munten van Friesl., Gron. en Drenthe*, bl. 443.

[2]) O. a. Driessen, a. w. IV, 868.

[3]) Van der Chijs, a. w. bl. 445.

[4]) Beide namen schijnen ook wel eens gelijknamig voor te komen: Garreweer wordt in eene verzegeling van 1544 (Gron. Arch. no. 5) *Garrelsweere* geheeten, even als Garrelsweer.

[5]) *Kronijk*, n. U. p. 176.

hare mond door zijlen of sluizen was afgesloten. Tot zoo ver, tot aan dien dam, bestond er dus gelegenheid om uit de Eems het land binnen te kunnen varen, en leverde dit alzoo een geschikt punt voor den handel op. De vraag is echter waarvan het eerste gedeelte van den naam van Appingedam ontleend is? Gewoonlijk zijn de plaatsnamen op *dam* uitgaande bijgenoemd naar het water, waarin die dam gelegen is, zoo als Amsterdam, Rotterdam enz., en dit toepassende op Appingedam zou *Appinge* of *Apping* de oorspronkelijke naam van dat water zijn. Er is echter geen ander daarvoor bekend dan die van Delf, en wordt het reeds zoo genoemd door denzelfden Menko op het jaar 1228, bij gelegenheid, dat hij van een geduchten zeevloed verhaalt, waardoor de dijk ten zuiden van de Delf gelegd was doorgebroken, en van die Delf als het hoofdkanaal voor de afwatering der landen van Fivelingo spreekt. [1]) Deze naam kon echter een latere en daaraan gegeven zijn tengevolge van de graving, die de blijkbaar oorspronkelijk natuurlijke waterleiding tot dat einde ondergaan zal hebben, schoon die naam (*Delve*) ook wel gegeven is, en wel in de Hunsingoër keuren van 1252, aan het Reitdiep of de oude Hunze. De bekende Oostfriesche schrijver Harkenroht leidde den naam van Appingedam, waar hij ook predikant is geweest, af van een watertje de *Apt* genaamd, dat hij zegt na veel zoeken en vragen eindelijk aldaar gevonden te hebben. [2]) Op sommige oudere kaarten der provincie Groningen, zoo als van L. Tj. van Starckenburg en N. Visscher, alsmede Fr. de Witt zal dat watertje nog met de naam van *Appa* bij Appingedam aangeduid zijn, en men wijst er nog een, schoon thans veel vernaauwd, gedeelte van aan in een geul, die uit de Heekt langs het oude Augustijner klooster naar de Delf of nu het Damsterdiep liep en de grensscheiding uitmaakte tusschen Tjamsweer en den Dam. — Thans nog dient het deels tot een scheidgruppel, deels tot uitwatering van eenige huizen aan de Broerstraat en het Bolwerk oostzijde en eindigt reeds ten zuiden bij de zoogenaamde Munnikendobbe. [3])

---

[1]) *Kron.*, n. U. p. 196. „Fossatum effluxionis aquarum, quod dicitur delf."

[2]) *Oostfries. Oortspronk.* I, 102.

[3]) H. Kremer, a. w. II, 246 en vv. Deze en andere plaatselijke bijzonderheden van Appingedam, door Westendorp hier in dit werkje opgenomen, zijn ontleend aan de mededeelingen o. a. door den

Hiernaar zoude niet de hoofdstroom, de Delf, bedoeld zijn, maar een takje daarvan, waarin de dam gelegd was, en de plaats hiervan genoemd zijn, wat echter zeer onwaarschijnlijk is. Ten eersten toch schijnt de naam van *Abt* of *Apt* de oorspronkelijke naam daarvan te zijn, niet die van *Ap* of *Appe*, en deze ten anderen bloot een later gegraven kanaal te zijn uit de Heekt om de plaats heen ten westen, om tot gracht daarvan te dienen en tevens tot eene kortere vaart langs het klooster naar Appingedam. Toen later de Heekt om dat klooster en het Bolwerd heen is gegraven, zooals ze thans loopt, is die gracht en vaart vervallen. [1]) Alting en anderen hielden den naam *Appinge* voor een naam van eene of andere en wel adelijke familie, aldaar vroeger woon-

---

reeds genoemden onderwijzer aldaar, den heer H. P. Steenhuis, aan de Commissie van onderwijs in der tijd verstrekt (dezelfde bron, waaraan ook die over het Groninger taaleigen zijn ontleend, *Bijdr.* II, 164). Ik teeken hier nog aan, dat, volgens eene latere nadere mededeeling van hem aan mij omtrent de Abt, hier van op heden nog twee geulen aanwezig zijn, de eene onder den naam van *groote Abt*, de andere, onder dien van *kleine Abt*, en nog onderworpen aan schouwing; en ik voeg er gaarne bij, dat deze thans hoogbejaarde en rustend onderwijzer zich buitendien verdienstelijk heeft gemaakt door zelfs eene geschiedenis van Appingedam zamen te stellen, met eene kaart voorstellende den platten grond van die stad omstreeks 1400, en een en ander aan het plaatselijk bestuur op te dragen, dat mij ook welwillend het gebruik daarvan heeft vergund, evenals van zijne andere Archieven. — Zoo zoude er ook nog een werkje van voornoemden Harkenroht getiteld „Appingedamster oudheden" en door hem zelven toegezegd in zijne *Oostfries. Oorspronk.* II, 558, in H. S. bestaan; ja zelfs een gedrukte kronijk in 4o van deze plaats. Ik vermeld dit met de wensch, dat men deze bronnen nog hier of daar mogt kunnen opsporen.

[1]) Dit laatste zou in 1488 geschied zijn, naar de opgaaf bij Kremer, a. w. II, 256, volgens aanteekening van Steenhuis, in 1511, en wel ten behoeve van het klooster, luidens de eerste der beide hier achter onder *Bijl.* II en III volgende verklaringen van het jaar 1647, tenzelfden dago afgegeven, omtrent de Apt en hare scheiding tusschen Appingedam en Tjamsweer. Die eerste verklaring is afkomstig van de hervormde Diaconie te Appingedam; de tweede op het Gron. Arch. 1647, no. 28, 1ste Verv. Beide zijn buitendien merkwaardig om de onderteekeningen, welke daaronder voorkomen met *merken*, in plaats van namen, waaromtrent men zie het aangeteekende en afgebeelde in mijn stukje over de Martinikerk in de *Gron. Volks-Alm.*, 1845 bl. 58, en in *Iets over Handmerken in Friesland*, door T. R. Dijkstra, in de *Vrije Fries*, VIII, 255.

achtig. [1]) Ik weet echter niet, dat er eene familie met dien naam daar of ergens voorkomt. Wel is opgemerkt dat het Augustijner klooster of liever zijn omtrek dien naam gedragen heeft en die naam ontleend zou zijn van het voornoemd stroompje de Appe aldaar. Men beroept zich hier op eene notariele acte van het jaar 1408 omtrent zekere testamentaire beschikking, op het Groninger Archief thans aanwezig. [2]) Bij nader inzien is mij gebleken, dat hier de naam van het gedachte klooster of oord in dit stuk niet is *Appinga* maar *Appingum*. De eindletter is blijkbaar geen *a* maar een *u* met een haal daarover, als het verkortingsteeken van de *m*. Om te doen zien en te kunnen beoordeelen, hoe dit klooster hier voorkomt, in verhouding ook tot de stad Appingedam, deel ik hier den hoofdzakelijken inhoud vertaald mede en tevens een afdruk van het ook buitendien voor de regtsgeschiedenis belangrijke stuk zelf in zijn geheel in het oorspronkelijke hier achter, onder Bijlage I. Volgens deze acte dan betuigen Boutatus, kerkheer in den Dam, en de prior van het *Convent in Appingum*, op verzoek van Eltatus Lammens alsmede Willem, woonachtig bij de poort van de stad Dam, en anderen, wat hun bekend is omtrent het testament van Lammeke de vrouw van Ouwo, te weten, dat Lammeke gegeven heeft aan de Nicolaikerk in den Dam en het *Convent in Appingum* zeker steenen huis bij de brug en dat deze beschikking openlijk over haar graf zoude zijn uitgesproken. Voorts betuigt Jmke Snelgersma gehoord te hebben van Ouwo, dat dit uitgesproken was, maar hij het had teruggeroepen over het graf, en bevestigt eindelijk Boleko de smid die vermaking van Lammeke van dat geheele huis aan de reliquien in den Dam en het *Convent in Appingum* en de openlijke uitspraak daarvan over het graf. Hierop heeft de broeder Albertus prior van hetzelfde convent gezworen, dat hij er voor zich zelf bij was geweest, toen de beschikking was gemaakt en dat die Ouwo wèl behaagd had om reden, dat het gezegde huis was gebouwd van de goederen van de kinderen van zijn vrouw voornoemd. Ten laatste hebben nog gezworen meerdere broeders, dat zij

---

[1]) Alting, a. w. f 11. Brucherus, *Gedenkb. van Stad en Lande*, bl. 43.

[2]) Gron. Arch. 1408, no. 4. Het is wel is waar nog slechts een ontwerp en niet onderteekend, maar de inhoud verdient niettemin alle geloof.

dit alles vernomen hebben uit den mond van den overledenen broeder Harmannus van Groningen. Hierna is op verzoek van den heer Boutatus en den prior voornoemd dit openlijk stuk opgemaakt in het Gasthuis in *Appingum* en voor de smidse van Boleko den smid en in tegenwoordigheid van den heer Frederik kapellaan in den Dam en den rector der scholen in *Appingum*, door Rodolph Fredebrugge notaris enz. — Hier in deze acte nu wordt niet slechts eene enkele maal, maar wel vijfmaal de plaats waarin het klooster lag *Appingum* genoemd (de eerste maal zelfs is het woord Appingedam daarin verbeterd) en van de stad Appingedam of Dam (Dammo), zoo als zij hier overal heet, onderscheiden. In dat Appingum lagen buitendien de scholen en een gasthuis. Die scholen, later de latijnsche school, hebben eertijds bij het klooster behoord, en onder dat gasthuis zal wel St. Antoni-gasthuis te verstaan zijn, dat zuidelijker maar nog ten noorden van het Kattendiep heeft gelegen. Behalve *Appingum* wordt de plaats van het klooster in eene verzegeling van 1432 toch ook *Appingen* geheeten [1]); en in eene aanteekening vooraan in een boek van het klooster *Appingun*, doch reeds met *dam* verbonden in den naam *Appingunthama* [2]); gelijk overigens *Appingedam* of *Appingadam* de gewone benaming is voor de plaats van het klooster, even als van de stad zelve. [3]) Deze wordt echter ook verder wel eenvoudig *Dam* geheeten, ja met dezen naam onderscheiden van het klooster als *in* of *te Appingedam* gelegen. [4]) Hoe is dit een en ander met elkander overeen te brengen?

Vooreerst schijnt het verschil in uitgang van den eersten naam: *Appingum*, *Appingen*, *Appingun*, *Appinge*, *Appinga* enz.

---

[1]) Gron. Arch. 1342, no. 2. Driessen, a. w. IV, 649.

[2]) In een perkamenten H. S. op het Gron. Arch. Reg. V, bl. 145, no. 26, luidende die aanteekening: „liber dom. fratrum in Appingunthama."

[3]) Zoo wordt in eene andere voorafgaande latijnsche verzegeling van het jaar 1342 over hetzelfde onderwerp het klooster genoemd „in Appinghedamme" (Gr. Arch. 1342, no. 1, Driessen, a. w. IV, 647); in die van 1434, no. 21, 1562, no. 13 en 14 enz. „te Appingedam"; de stad eveneens in de oorkonde van 1317, no. 4 (Driessen, a. w. I, 81) „Appengadampne", 1347, no. 1 (Driessen, a. w. I, 185) „Apinghedamme"; in den buurbrief van 1327 „Appingga- en Appinggedamme" ook tevens „Damme", 1416, no. 6, 1444, no. 11, 1492, no. 41 enz.

[4]) Zie behalve de reeds voornoemde bronnen nog die op het Gron. Arch. 1504, no. 5, 23, 24, 25, 33 enz. Kremer, a. w. II, 254.

geen werkelijk verschil op te leveren, maar slechts een onderscheiden vorm te zijn van den oorspronkelijken eenvoudigen uitgang *ing*, even als men in andere namen met dien uitgang dezen verschillend aantreft. Men zal dus die allen voor gelijknamig mogen houden. En dan stel ik mij voor, dat het geheele oord, waarin het klooster en Appingedam tot over het diep waren gelegen, oorspronkelijk den naam van *Apping* heeft gedragen en onder Tjamsweer heeft behoord, even als een ander oord of gehucht onder Tjamsweer Oling heet. Na het leggen van den dam aldaar in de Delf ontving die dam van dat oord den bijnaam van *Appingedam*; en toen aan dien dam eene buurt ontstond, die zelfs tot eene stad aangroeide, werd het terrein hiervoor daarvan afgescheiden en nader onderscheiden. Eerst mag de stad zich noordwaarts naar het klooster niet verder uitgestrekt hebben, dan tot het Kattendiep, gelijk dit zoo zal genoemd zijn, naar de oude vestingwerken aldaar aangelegd. Zoo bleef men het deel, waar het klooster gesticht werd, dat vermoedelijk eerst in 1328 plaats had [1]), met de daaraan verbonden scholen en het St. Antoni-Gasthuis, nog in 1408 *Apping* heeten, maar de stad zelve *Appingedam* of *Dam*. Nog later toen hare noordergrens tot de Apt uitgestrekt werd, bleef alzoo het klooster nog afgescheiden van de stad en onder Tjamsweer behooren. Doch in de plaats van den naam van Apping, die langzamerhand verloren ging, breidde zich die van Appingedam van de hoofdplaats tot het geheele oord, ja tot den geheelen regtstoel uit; en zoo werd dan ook de plaats van het klooster met dien naam benoemd, ja omgekeerd zelfs onderscheiden van de stad en deze *Dam* geheeten.

Wat hiervan dan ook waar moge zijn, dit is wel in

---

[1]) Dit klooster zou volgens sommigen reeds in 793, volgens anderen in 1276 gesticht zijn. Zie Driessen, a. w. IV, 647. Doch volgens een versje dat zich vroeger aan den voormuur der kerk van dit klooster, de Broerkerk, bevond, is dit eerst in 1328 geschied, een jaar na de bevestiging van den buurbrief. Men wil dat versje wel toepasselijk maken op die kerk, als toen nieuws gebouwd, (Westendorp, *Jaarb*, II, 149), maar het spreekt duidelijk van de eerste oprigting van het klooster zelf. Het luidt:

M ter C C C tange
Cum ter denis et duo repange,
Tum coepit hic vere,
Sacer ordo remanere.

het algemeen aannemelijk, dat Appingedam den bijnaam ontleent van dien der buurt, en niet van het water, waarin de dam gelegd is. Deze uitzondering op den regel heeft zij gemeen met Onderdendam, ook weleer, gelijk wij zagen, de warf- en in zoo verre meer of min de hoofdplaats van Hunzingo, en misschien ook om de meer gunstige ligging midden in het kwartier in de plaats van Winsum opgekomen. De oude spelling in de Hunzingoër keuren van 1252 is *Uldernadomme*, in 1408 *Underendamme.* [1]) Moge het eerste gedeelte van dezen naam ook iets anders dan *onder* beteekenen, een water zal het wel niet aanduiden. Het tweede, dat van *dam*, bewijst dat de plaats Appingedam zoowel als Onderdendam, niet overoud, maar betrekkelijk van jonge dagteekening is. Is het toch waarschijnlijk, zoo als ik vroeger betoogd heb, dat de bedijking van ons land en gewest, waarmede de afsluiting der rivieren gepaard ging, eerst na de 10de eeuw voornamelijk en algemeen is tot stand gekomen, [2]) dan zal de oorsprong van Appingedam ook niet vroeger kunnen gesteld worden. En is zij eerst tot marktplaats enz. opgekomen, nadat Garrelsweer of Garreweer opgehouden had dat een en ander te zijn, dan is dat eerst te stellen in de 12de eeuw, aangezien, zoo als wij zagen, nog munten op die plaats geslagen uit de 11de eeuw overig zijn.

Nader iets meer bepaalds laat zich omtrent de oudheid van Appingedam wel niet met eenige zekerheid of waarschijnlijkheid vast stellen, en men zal zich met het aangevoerde moeten vergenoegen, gelijk ik mij daarbij thans ook bepaal, om misschien nog eens op dit onderwerp terug te komen en Appingedam te beschouwen als voormalige Friesche stad, waarvan zij zulk een eenig en bijzonder voorbeeld in ons gewest oplevert.

---

[1]) Driessen, a. w. II, 270.

[2]) *Bijdrag.* III, 3de Aflev., bl. 215.

BIJLAGE I.

Notariële acte van eene testamentaire vermaking van een steenen huis bij de brug, aan de Nicolaï-kerk in den Dam en het convent in Appingum. 13 Nov. 1408.

In nomine Domini Amen anno natiuitatis euisdem MCCCC.VIII° indictione prima mensis nouembris die tredecima hora nona vel quasi pontificatus sanctissimi in Christo Patris ac Domini Gregorii Papae duodecimi diuina prouidentia anno suo secundo in mei notarii publici ac testium infra scriptorum presentia constituti discreti ac honorabiles viri Domini Boutatus ecclesiae curatus in Dammone nec non Prior conuentus in Appingum requisitus ab Eltatio lammens nec non a Wilhelmo juxta portam oppidi Dammonensis et ab aliis et propter Diuini amoris intuitum dicerent et publice narrarent quicquit eis constaret de testamento Lammekens vxoris Ouwonis quibus Eltacus et Wilhelmus pretacti tale responsum dederunt et in conscientiis affirmarunt quod Lammeke pie memoriae dedisset pro vero testamento ecclesie beati nicolai in Dammone Monasteriensis diocesis et Conuentui in Appingum domum lapideam juxta pontem in qua pro nunc commoratur Goswinus tabernarius ante et retro et quod tali modo fuisset coram eius sepulchro voce tenus publice expressum insuper imke Snelgersma requisitus quod inde sciret affirmauit in sua concientia quod audiuisset a Ouuone quod et fuisset expressum sed quod ipse reuocasset coram sepulchro. Tandem Boleko faber requisitus quod sibi constaret de testamento quibus respondit se velle jurare et ea facere ad que ipse juridice obligaretur quod Lammeke pretacta

assignaret reliquiis in Dammone et conuentui in Appingum totam domum juxta pontem ante et retro, et quod hoc fuisset publicatum coram sepulchro his autem auditis frater Albertus Prior Conuentus eiusdem non vocatus nec coactus sed sponte et bona deliberatione presentibus multis jurauit per sancta Dei euangelia et per suam conscientiam quod ipse pro se interfuisset eodem tempore quo testamentum fuisset conditum et quod Ouuoni placuisset pro et ex eo quod domus posterior fuisset constructa de bonis puerorum uxoris praenominate Deinde requisiti fratres f: lector Reduardus fr. Rodolphus Supprior fr. Dodo de Dockum fr. Hindricus de Dalen fr. Johannes de Dockum fr. Fredericus de Steenuordia jurauerunt quod hec omnia audissent ab ore fratris Harmanni de Gronninga pie memorie super quibus omnibus et singulis dominus Boutatus et Prior prenominati petierunt a me Notario publico eis exinde fieri publicum instrumentum Acta fuerunt hec in domo Hospitali in Appingum et coram camino Boleconis fabri sub anno indictione mense hora pontificatus quibus supra presentibus ibidem viris discretis et honestis videlicet domino Frederico Cappellano in Dammone et rectore scholarum in Appingum ad premissa vocatus et rogatus specialiter et ego Rodolphus Fridebruggen Clericus Monasteriensis diocesis publicus imperiali autoritate notarius premissis omnibus et singulis superius per me positis et conscriptis dum sic vt premittitur fierent et agerentur vna cum prenominatis testibus presens interfui eaque sic fieri et vidi et audiui et in hanc publicam formam redegi manuque mea propria scripsi signoque meo solito et consuetuo signaui rogatus et requisitus in testimonium omnium premissorum. [1])

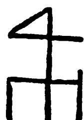
[1]) Dit stuk is ook merkwaardig voor de geschiedenis van het oude regtswezen des lands, wegens de openlijke uitspraak over het graf van de beschikking door de overledene daarin vermeld. Een tweede voorbeeld hiervan trof ik aan in eene Oostfriesche oorkonde van het jaar 1443 (13 Mei) uit het Oldenburgsche Archief, waarin, namelijk, de cureet Syardus te Pilsum, vroeger te Visquard, verklaring aflegt omtrent den in goed en geld bepaalden prijs, welken de gemeene vrienden van den verslagen Enno Abekena over diens open graf in het klooster Dijkhuizen bij Visquard aan diegene beloofd hadden, welke den misdadiger Ippo Meijer te Pilsum weder verslagen mogten. Deze oorkonde is gedrukt te vinden in het *Fries. Archiv* van H. G. Ehrentraut, B. II, 1854, S. 369.

BIJLAGE II.

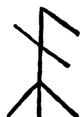
Verklaring van eenige bewoners van het Bolwerk over den ouden loop van de Abt, als grens tusschen Appingedam en Tjamsweer, en hare verlegging om het Convent heen aldaar. Op 't Bolwerk in het kerspel Tjamsweer, 14 Dec. 1674.

Wij ondergesc: bekennen midts desen dat wij dickmaels uit de mondt van oude Mester Eevert geweesene Smidt op t Bolwerck gehoort hebben, hoe dat hij verhaelde dat hij noch hoegenisse of kennisse hadde, dat de Oude Abt beginnende uit het Damsterdiep en loopende tot aen het minnebroeder Kerckhoff en van daer oostwaert nae Broerpoorte, sijnde ock die eenigste scheidinge die Tjamsweer ende den Dam scheidet, aleer soo wijt ende diep waer geweest, dat de schippers van Holwijrda en daeromtrendt dieselve met haere scheepen waeren langhs komen vaeren om haere waeren tot in Appinga-Dam te brengen, en dat die schippers dan menichmael droncken sijnde de monicken des tijdts noch int Clooster sijnde, hadden uitgeschubbeert, en dese formalia gebruikt, dat is een dicke, die heeft een roode necken etc. om welcker wille de monicken met malkander hadden geresolveert de vaert buiten het Clooster om te leggen, t welcke kort daerop geschiet was, waer op de Abt van tijdt waer aen gegroet en enger geworden. Dit de waerheit sijnde hebben wij met onse eigene handen onderteikendt.

Datum op t Bolwerk in carspel Tjamsweer, den 14 December 1674.

Dit is Peter Jans
marck met sijn eigen handt getoogen.

Dit is lamert Hindrixs
marck met sijn eigen handt getoogen.

Dit is Lucas Lucas
maerck met sijn eigen handt getoogen.

Tewes Wolters,
mijn hant.

Hendrijck Folckers van rijsum.

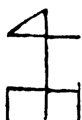
Ede Stoffers
mijn handt.

BIJLAGE III.

Verklaring van de bewoners van het Bolwerk en de Wierde ten w. van Appingedam, dat zij sedert onheugelijke jaren zijn geacht te behooren onder het karspel Tjamsweer. Tjamsweer 14 Dec. 1674.

Wij ondergesc. Bolwerckers end inwoonders van die Wijrde ten westen van Appingadam geleegen, betuigen midts desen, dat wij voor desen end noch tegenwoordich tot dato deses vrie en onbeswaert sijn van borgertochten, wachten en dergelijcke lasten hoedanc die borgers en ingeseetenen van Appingadam moeten dragen, maer dat wij voor desen hebben moeten dragen, end ock noch daegelijcks mede dragen de lasten vant carspel Tjamsweer, als vonders te maecken en

onderhouden ock sijn ondergesc. in den jaer 1665 in die wapenschouwinge onder de ingeseeten van Tjamsweer gereckendt en met die aendere carspelluiden opt kerckhoff van Tjamsweer gemonsteert, ja hebben besonderlijck int jaer 1672 onse quota huis bij huis mede opgebracht neffens die aendere ingeseetenen van Tjamsweer tot haver, broodt, kaes, hoij en dergelijcke, voor de Dragonders des tijdts tot bewaringe vant landt, ten Post leggende, en sijn alsoo van ondenckelijcke jaeren herwaerts noijt gerekendt als inwoonder en ingeseetenen van Appingadam, maer wij sijn tot allen tijden gehouden en gerekendt als inwoonders end carspelluiden vant carspel Tjamsweer, dit de waerheit sijnde betuigen wij met onse ondergeteikende handen en neemen aen dit ock met eede te bevestigen soo de noot het mochte vereischen. Actum Tjamsweer den 14 December 1674.

Dit is Peter Jans marck
met sijn eigen handt getoogen.

Hindrick Jansen Bisschoff.

Dit is Hindricks marck
met sijn eigen handt getoogen.

Dit is Lucas marck
met sijn eigen handt getoogen.

Tewes Wolters
mijn handt.

Hindrick Folckers v. rijsum.

Ede Stoffers
mijn handt.

Isebrant Fockes mijn handt.

Arent Yorijs.

ONDERZOEK NAAR HET EILAND,

OVER WELKS BEZIT TWIST EN STRIJD IS GEVOERD IN GRONINGERLAND IN DE 13DE EEUW.

In meer dan in een opzigt opmerkenswaardig en nog niet voldoende verklaard is de twist, ja strijd, welke er in ons gewest is gevoerd in de eerste helft der 13de eeuw over het bezit van zeker eiland, waarop de Eenrummers evenzeer als de Uithuizers aanspraak maakten. De Zeelandsche of Upstalboomsche regters wezen het eiland toe aan de Uithuizers. Maar de Eenrummers, die aanspraak maakten op de helft van dat eiland, weigerden aan die uitspraak te gehoorzamen. De genoemde regters poogden wel met behulp van de geheele bevolking of gemeente van Fivelingo de Eenrummers met geweld daartoe te dwingen, maar dezen verzetteden zich ook met geweld daartegen, en wisten zich bondgenooten te verschaffen in de meeste bewoners van Hunzingo en in de Groningers. Van den anderen kant verwierf Fivelingo de hulp van de Vredewolders, Drentherwolders en Drenthenaren, welke laatsten toen ook met de Groningers of hunne prefecten overhoop lagen. Een algemeene hevige en langdurige strijd, waarin de West-Lauwersche Friezen ook zelfs deel namen, ontstond er alzoo sedert 1231 in ons gewest, waarin nu eens de eene partij dan weder de andere de overwinning behaalde, totdat die eindelijk na 22jarigen duur in 1250 werd bijgelegd, met dien uitslag, dat de Uithuizers drie vierde en de Eenrummers een vierde van het gemelde eiland ontvingen, om van andere daarbij bepaalde voorwaarden omtrent de vergoeding van de over en weder geledene schade enz. niet te gewagen.

Dit is de korte inhoud van de berigten omtrent dezen strijd bij onze kronijkschrijvers Emo en Menko, naar de voorstelling van Emmius, welke mij, bij nader inzien, is voorgekomen de ware te zijn. [1]) Men heeft namelijk later deze gebeurtenis en de daarin voorkomende duisterheden anders en verschillend verklaard. Zoo wil men algemeen onder het *eiland* (*insula*), waarover de twist liep, geen eigenlijk eiland aan onze kust, maar een of ander aanwas of kwelder aldaar verstaan hebben. Daar zijn er, die de *Ernerenses* of *Enerenses*, gelijk er ook wel bij Emo en Menko gelezen wordt, niet voor *Eenrummers* of de bewoners van het dorp Eenrum willen gehouden hebben. Westendorp meent, dat dezen hieronder onmogelijk kunnen bedoeld zijn, maar daarvoor *Emersen* of *Emessen* te lezen is en dezen in Fivelingo te zoeken zijn; — waar weet hij echter niet. [2]) Westerhoff zou liever lezen *Medenses* en dezen houden voor de ingezetenen van Uithuizermeeden en de *oude gracht* (*vetus fossatum*), waarvan bij Emo sprake is, voor een water dat Uithuizermeeden van Uithuizen scheidt. [3]) Driessen vermoedt daaronder de Oldeweer tusschen de gemeente Baflo en Warfum en dien aanwas omtrent den uitloop daarvan, ja gist zelfs, dat het geheele terrein van het oude Halve-ambt daarvan zou oorspronkelijk zijn. [4]) Zoo hebben ook sommigen, die hier de Eenrummers voor bedoeld hielden, gemeend dat Uithuizen in dien tijd tot Fivelingo behoord heeft, omdat de bewoners van dit

---

[1]) Zie hunne Kron. bij Matth. *vet. aevi Anal.* II, van Emo p. 151, van Menko p. 259; n. Uitg. in de werk. van het Histor. Gen. te Utrecht, N. S. no. 4, Emo p. 120 en Menko p. 202. Emm. *Rer. Fris. Hist.* IX, 139. Ik schrijf hier af naar de nieuwe uitgaaf en met eenige bekorting, den aanvang van Emo's berigt, als behelzende de hoofdzaak en de punten, welke hier ter sprake zullen komen. „Eodem namque anno (1231) ortum est bellum inter enerenses et vthusenses propter insulam, quam iurati apud upstellesbome vthusensibus adiudicaverant, sed quia jam dicti Ernerenses parere recusaverant, XIIII kalendas augusti juratos secuta est vniuersitas fivelgonie pro coercione ipsorum et congressae sunt partes in pugnam. Gronienses .... cum denso globo virorum gerentium arma fiuelgonibus inusitata assosiati ernerensibus in pugna fivelgones et in fugam verterunt, et lassos in fuga nudaverunt, volneraverunt, occiderunt.... Extunc valde timuerunt ernorenses et uetus fossatum antiquissime discordie inter fivelgones et hunesgonenses foderunt usque ad mare" etc.

[2]) *Jaarb.* I, 282. [3]) *Kwelderkwestie*, bl. 58.

[4]) *Mon. Gron.* I, 65 en II, 340.

landschap Uithuizen bijstonden [1]); doch dit een en ander meer is bijzaak.

Het zou dus, wat de hoofdzaak betreft, naar de heerschende meening eene soort van kwelderkwestie zijn geweest. Ik moet bekennen, dat ik ook niet afkeerig van dergelijke opvatting geweest ben, evenals mijne voorgangers op het dwaalspoor gebragt door de gebrekkige uitgaaf der gemelde kronijken van Matthaeus. Maar als men nu de ware lezing, naar onze nieuwe uitgaaf, neemt, evenals Emmius die in het oorspronkelijke las, dan zal men, even als ik, met hem onder de *Ernerenses* of *Enerenses* wel degelijk de *Eenrummers* blijven verstaan en onder *insula* een werkelijk *eiland*, daar ergens aan de kust gelegen. Wanneer wij immers de uitgaaf van Matthaeus met de nieuwe of den oorspronkelijken tekst vergelijken, dan leezen wij bij hem de volgende plaats van Emo aldus: „(Fivelgones) vetus fossatum antiquissimae discordiae inter Ernerenses et Hunesgonenses effoderunt usque ad mare.” [2]) De hier voorkomende tegenstelling van de *Ernerenses* met de *Hunesgonenses* heeft, als men onder *Ernerenses* de Eenrummers verstaat, geen zin, daar zij integendeel bondgenooten waren; daarom zocht men de *Ernerenses* elders, in Fivelingo veeleer, doch vruchteloos. Maar in het oorspronkelijke leest men ook niet dit woord, neen, in de plaats daarvan *Fivelgones* of de plaats aldus: (Fivelgones) uetus fossatum antiquissime discordie inter Fivelgones et Hunesgonenses foderunt usque ad mare.” [3]) Het was dus geene oude gracht tusschen de Eenrummers en Hunsingoërs gelegen, noch de oorzaak van overoude oneenigheid tusschen dezen, welke de Fivelingoërs opgroeven tot in zee; neen, maar tusschen de bewoners van twee verschillende landschappen, de Fivelingoërs zelve en de Hunzingoërs. En zoo opgevat bestaat er geene zwarigheid in deze plaats zoo min als in eenige andere, om onder *Ernerenses* de *Eenrummers* te verstaan en die *oude gracht* te vinden. Men denkt hier

---

[1]) Alting, *Not. Germ. inf.* II, 102. Wiarda, *Landt. der Fries.* § 35. *Teg. staat v. Stad en Lande*, II, 326.

[2]) A. w. II, 91.

[3]) Kron. van Emo, n. U. p. 121. Er schijnt wat aan de zinsnede te ontbreken, b. v. het woord *causa* of iets dergelijks achter *fossatum*, om aan te duiden, zoo als toch wel zal bedoeld zijn, dat die gracht eene oorzaak of bron was van de overoude oneenigheid tusschen Fivelingo en Hunzingo.

dan immers al dadelijk aan de aloude grensscheiding tusschen Hunzingo en Fivelingo gelegen, het Maarvliet, en wel aan zijn vervolg, het *oude Maar*, zoo als het toen daar tot in zee zal geloopen hebben. Over den loop vooral van dit oude Maar tusschen de nieuws aldaar aangewassen landen zal — en geen wonder — van ouds tusschen beide landen veel geschil zijn geweest. Overigens — dit blijkt ook — staat dat *oude Maar* of *vetus fossatum* in geen het minste verband met de eigentlijke of oorspronkelijke kwestie tusschen de Eenrummers en de Uithuizers, en er is hier dan ook geheel niet te denken aan een verschil over aanwas of kwelder tusschen beide buitendien zoo ver vaneen gelegene plaatsen. In tegendeel, dat *vetus fossatum* komt verder overal als eene scheid- en verdedigingslinie voor tusschen en voor beide partijen. Gelijk de Fivelingoërs die gracht of dat maar opgroeven ter hunne verdediging, wierpen zij dat water weder digt, om de Eenrummers aan te vallen; bezetteden beide partijen dat en trokken het over en weêr over. [1]) Dit geschil over het eiland was oorspronkelijk een verschil tusschen twee dorpen in hetzelfde landschap Hunzingo en daarom, als eene zaak die behoorde tot het ressort van de regters bij den Upstalboom, als bijzonder belast met de instandhouding van den binnenlandschen vrede, door hen uitgewezen; maar het werd ook een strijd vooral tusschen genoemd landschap en dat van Fivelingo, doordien de bevolking of gemeente van dit laatste landschap den Upstalboomsche regters te hulpe kwam tegen de ongehoorzame Eenrummers en andere ingezetenen van Hunzingo, welke genen ondersteunden. Zij deed dit ingevolge de wet, vervat in de zoogenaamde Overkeuren, die zullen behooren tot die oude algemeene friesche wetten welke voor de Friesche Zeelanden op den warf of de vergadering bij den Upstalboom zijn gemaakt. De derde Overkeur namelijk bepaalt, dat wanneer een der Zeelanden of landschappen ongehoorzaam mogt worden, de zes anderen dat te regt moeten stellen. [2]) Het zal in de eerste plaats op den weg van Hunzingo gelegen hebben, om de uitspraak

---

[1]) Kron. v. Emo, n. U. p. 121: „fivelgonenses collecto exercitu *fossatum* (niet *fossata*, zoo als Matthaeus heeft) per loca repleverunt," p. 122: „denuo ad fossatum applicuerunt;" „transierunt (Gronienses) fossatum;" „repeciit fossatum vniuersitas fivelgonum pugnatura."

[2]) Zie mijne *Aloude Staat en Geschied.* II, 2de St., bl. 275.

over het geschil tusschen Eenrum en Uithuizen, als zijnde beide in dit landschap gelegen, te helpen uitvoeren. Maar in gebreke blijvende dit te doen, ja voor een groot deel zelfs, als daar genoemd worden Humsterland, Middag en de Marne, zich met Eenrum daartegen verzettende [1]), zal Fivelingo dientengevolge, hetzij daartoe opgeroepen door de Zeelandsche regters, hetzij uit eigen beweging, als het naastbij gelegene landschap, tot dat einde opgekomen zijn. Tresling vat dit anders op. Hij wil hier eenvoudig gedacht hebben aan een bondgenootschap tusschen Uithuizen en Fivelingo aangegaan en niet dat dit landschap op last der gezworenen van Upstalboom de wapens hebben opgevat, om de Eenrummers tot hun pligt te brengen. [2]) Maar hij leest Emo niet wél, namelijk deze zinsnede in de eerst vermelde plaats aldus: „Sed quia iam dicti Ernerenses parere recusaverant XIIII kalendas augusti juratos, secuta est vniuersitas fivelgonie pro coercione ipsorum." Hij plaatst, zeker verkeerdelijk, het scheidteeken niet achter het woord *recusaverant*, maar tusschen de woorden *juratos* en *secuta*, zoodat dit woord niet op *juratos* zou slaan, maar hierop het voorafgaande *parere*, dat taalkundig onjuist is. Dat is, in onze taal zou men volgens Tresling moeten lezen: „maar omdat voornoemde Eenrummers geweigerd hadden de gezworenen te gehoorzamen, is de gemeente van Fivelingo gevolgd om hen te dwingen" enz., terwijl er duidelijk staat en niet anders kan staan dan: „maar omdat voornoemde Eenrummers geweigerd hadden te gehoorzamen, namelijk aan de uitspraak der gezworenen, is de gemeente van Fivelingo de gezworenen gevolgd" enz. Tresling beroept zich ook alleen op de zesde bepaling in het Upstalboomsche verbond van 1361, welke alleen volkswapening voorschrijft als de Friesche vrijheid bedreigd wordt, en buitendien hier niet van toepassing kan zijn als van lateren tijd; zooal dergelijke, dan die vervat is in de voorafgaande of 2de Overkeur, over de onderlinge hulp te verleenen in geval van aanranding door de Zuider of Saksische heeren of door de Noormannen. Blijkens deze keuren dan was het doel van den bond der Friesche Zeelanden inderdaad niet alleen verdediging hunner vrijheid tegen buitenlandsch geweld, maar ook wel degelijk handhaving van den vrede

---

[1]) Kron. van Emo, n. U. p. 128.
[2]) Tresling, *de Warven en Hoofdmannenkamer* enz., bl. 17.

binnen 's lands. Dat in die ruwe tijden, toen het vuistregt en de lust tot vechten nog zoo zeer heerschten, de wettige magt niet altijd daartoe in staat was, gelijk in het onderwerpelijke geval, is geen bewijs daartegen noch voor de stelling van Tresling, dat in dezen de onderscheidene landschappen, ja zelfs dorpen, elk op zich zelf geheel oppermagtig waren en bleven, wat de vergadering of regters van den Upstalboom ook besloten. Men moet daarbij ook niet vergeten, dat er tusschen Fivelingo en Hunzingo reeds een oude wrok bestond over de onderlinge grensscheiding en daardoor aanleiding te meer tot strijd tusschen beide landschappen.

Doch ik kan dit hier niet verder uiteen zetten en keer tot mijn eigenlijk onderwerp terug, en wel tot het onderzoek omtrent de *insula* of het *eiland* zelf, waarover de twist liep. Want naar hetgene vooraf gaat, bestaat er geene de minste reden meer om het woord *insula* in eene andere dan de gewone beteekenis van een *eiland* te nemen. Maar welk eiland dan? Emmius hield het voor een eilandje aan de noorderkust van ons gewest gelegen, doch welk, bekent hij niet te weten, wegens de aanzienlijke veranderingen daarmede voorgevallen: „Insula" zegt hij er van (t. a. pl.) „non procul aggere istius agri boreo momenti non magni, nobis quidem jam ob mutationes, quae illi orae acciderunt, ignota." Ik moet, tot mijn leedwezen, hier ook dezelfde onkunde belijden, maar ik wil toch daaromtrent eene gissing te berde brengen. Er lagen vroeger verschillende eilandjes aan onze kust. Behalve het nog bestaande Rottummer oog en het eiland Bosch, waarvan de zandplaat van dien naam nog overig is, worden in oude bescheiden als zoodanig nog genoemd Korenzand en Heffezand, die geheel verdwenen zijn. Rottummer oog behoorde, zoo ver men kan nagaan, doch wel niet verder dan de 16de eeuw, voor twee derde gedeelte aan het klooster te Rottum, waarvan het dan ook den naam draagt, en voor een derde deel aan het Oldenklooster in de Marne. Het bezit van dit eiland door die kloosters, door geestelijken, zal echter niet oorspronkelijk zijn geweest, maar teruggebragt moeten worden tot de wereldlijke onderhoorigheid onder een of meer dorpen of regtstoelen aan de kust gelegen. En dan doet zich hier eene plaatselijke verhouding voor tusschen genoemde kloosters en de dorpen Eenrum en Uithuizen, bij de eersten ten aanzien van het eiland Rottummer oog en bij de laatsten ten aanzien van het betwiste eiland, — schoon de verdeeling van beide niet geheel over-

eenstemt, — die doet vermoeden dat men in Rottummer oog dat betwiste eiland mag herkennen. Dit is niet waarschijnlijk van de andere eilandjes. Korenzand behoorde, volgens zekere overeenkomst van 1344, tot dien tijd kerkelijk onder het genoemde Oldenklooster en wereldlijk onder het dorp Hornhuizen, terwijl de abtdij van Aduard er de visscherij bezat. [1]) Naderhand is dit eiland geheel gekomen aan die abtdij, die blijkt ook Heffezand en Bosch te hebben bezeten, maar misschien die eilandjes ook zal bekomen hebben van een of ander dorp. Wij zien in dien overgang van Korenzand van Hornhuizen tot de abtdij van Aduard een voorbeeld, zooals ook met Rottummer oog van de dorpen Uithuizen en Eenrum tot het klooster te Rottum en Oldenklooster min of meer kan geschied zijn. Dit eiland doet zich voor als het oostelijkste aan onze kust, tusschen de dorpen Eenrum en Uithuizen in gelegen, maar het digst bij het laatste dorp; gezegde dorpen staan bekend als de oudste en tevens de voornaamste kustdorpen, Eenrum van het Halveambt, Uithuizen van het Oosterambt; tot dit laatste ambt en dorp zal dit eiland dus het naast en meest van nature en alzoo oorspronkelijk behoord hebben, evenals de andere meer westelijk gelegene eilandjes tot het dorp Hornhuizen en misschien meer andere van de Marne, welke het westelijkst ambt van Hunzingo uitmaakte. Zoo lang deze en gene eilandjes nog eenigzins van belang en vooral bewoond waren, zullen zij alzoo onder de naaste kustdorpen gebleven zijn. Toen zij echter van lieverlede zoo afnamen, dat zij genoegzaam geen bewoners meer hadden, er geen privaat eigendom meer bestond, zal men ze aan de naburige kloosters geschonken of afgestaan hebben, als bezittingen, die voor dezen nog het geschikst waren en de meeste waarde konden hebben in de voortbrengselen, die zij opleverden, van visch, konijnen, vogelen en hunne eijeren, het strandregt enz. En zoo laat zich althans verklaren, hoe die eilandjes in handen van genoemde kloosters zijn gekomen. Wat hiervan zij, mag men onder het door Eenrum aan Uithuizen betwiste eiland een werkelijk eiland aan de Groninger kust verstaan, zoo als ik meen genoegzaam aangetoond te hebben, dan kan dit ook wel geen ander zijn dan Rottummer oog; er blijft geen ander over.

---

[1]) Driessen, *Mon. Gron.* I, 159. Zie hierbij voorts Westerhoff en Stratingh, *Nat. Hist. der Prov. Groningen*, I, 192.

AANSTELLING VAN LUD. GRATEMA

TOT RECTOR DER A-SCHOOL.

In den iaer ons heren dusent vijfhondert ende soeuensestich den achtende decembris heft de Eerweerdighe wallgeleerde heer Heer Frerijck ten Hoeuell pastoer in der tijt onweerdich mijt sampt sijner gemener kerckuoegeden eendrachtich eligeert ende vercoeren D. Ludouicum Gratema tot een voerstander ende Rectoer onser leuer vrouwen schoele ter Ae mijt soedanighe conditien ende verdrach als nauolgende, dat D. Ludouicus ijn den eersten sal verbunden sijn de catolische ende christelijcke religie toe onderholden ende nae sijn vermoegen voer toestaan, alle yoirnemeste festdaegen als veerhochtijden, dedicationis sacramenti sijck solues presenteren ijn sijn egener persoen op het koer ende om het kerckhoff in de statie meede toe gaen, ende de solue ioecht mijt alle vlijt vermaenen ende onderholden toe koere gaen, want prijncipael de schoele om het koer gefundeert ende gestijchtiget is.

Ten anderden sal D. Ludouicus vorss. verbunden sijn guede classicos authores grecos et latinos tot profijt der schoelen des ioechts der gemeente toe lesen end onderholden.

Ten lesten wes de pastoeren toe sancte Meerten ende E. Raedt opleggende mach worden van wegen Ko. Ma. den Rectoer van sancte Meerten, dat als dan dominicus Ludouicus vorss. in soluighe ock verbunden sal sijn.

Hijr en tegens beloeuet de Pastoer mijt sampt sijner kerckuoegeden densoluen vorss. Rectoer alle iaeren (dree iaer lanck) hondert embder gulden, alle halue iaeren vijftich toe betaelen, ende sal angaen Anno acht en sestich toecoemende paesschen, beholtlijck de ondermesters hoer recht hijr van

toe geuen als elck twijntich embder gulden des iaers, ende dan het schoelgelt doer de ganse schoele half ende halff nae older vsantien beholtlijck den Rectoer altoes sijn egen locaelen het schoelgelt heel vrij mijt sijn toebehoer als keersen ende andere accidentalia na older vsantien ende gebruecken.

Ten anderen dat bij D. Ludouicum sal gelegen sijn alle gubernatien ende regeringhe der schoelen ende alle ondermesters sollen domino Ludouico ock gehoersaemheijt bewijsen gelijck een Rectoer toe behoert, in welckeer voerbenoemde puncten wij Pastoer ende kerckuoegeden beloeuen den Rectoer ijn der tijt Ludouico Gratema een hoft „(hoofd)" toe sijn ende dese certers sijnt dair twe doer het A. b. gesneden.

Et ego Ludouicus Vreese presbiter traiectensis dioc. pub. sacris apostolica et imperiali auctoritatibus notarius juratus, quia praedictis omnibus et singulis praemissis, dum sic ut praemittitur fierent et agerentur vna cum testibus praesens interfui eaque omnia et singula sic fieri vidi, sciui et audiui ac in notam sumpsi, ideoque hoc instrumentum confeci et in formam redegi signoque nomine et cognomine meis solitis signaui, in fidem euidens testimonium omnium et singulorum praemissorum rogatus pariter ac requisitus, testes sunt validus vir Joannes de Thedema consul una cum ipsius famulo.

(get.) Ludouicus Gratema. [1])

Magazijn.

6000 guld. geaccordeert sijnde bij staatsres. tot het bouwen van het magasijn is bij nadere Resol. van den 12 Sept. 1629 verstaan, dat daartoe mede de materialen van het Clooster Thesinge sullen geëmploijeert worden. [2]).

[1]) Gron. Archief, bl. 101, dl. III, Suppl. Polit. stukken. — Over de St. Maarten en Aa scholen is eene bijdrage geleverd door Mr. W. B. S. Boeles, bl. 144, dl. I dezer *Bijdragen*.

[2]) Archief H. S. nr. 267, bl. 180. Dit magazijn is het tegenwoordige lands Artilleriehuis aan het Schuitendiep.

BIJDRAGE

TOT DE

OUDE GEOGRAPHIE

DER

PROVINCIE GRONINGEN.

„Het is bijna zeker, dat verre de meeste steden en dorpen van onze dagen reeds ten tijde van Karel den Groote of nog vroeger bestonden, velen waarschijnlijk al in het Romeinsche tijdvak."

„Het is zelfs aan te nemen, dat een aantal der tegenwoordige dorpen onder dezelfde namen reeds in de derde of vierde eeuw bestonden, maar het stellige bewijs voor hun bestaan ontbreekt."

Mr. L. Ph. C. van den Bergh.

Wanneer wij rondzien en zoeken naar bouwstoffen voor de oude Geographie van dit ons gewest, dan ondervinden wij, dat de oogst, welken deze nasporingen ons opleveren, voor zoo veel althans de eerste zeven eeuwen onzer Christelijke jaartelling betreft, zeer schraal is, ja schier op niets uitloopt. Alleen toch vinden wij in dat groote tijdvak bij oude Grieksche en Romeinsche schrijvers vermeld, in de eerste plaats, de grensrivier de Eems, de Amisia der Romeinen, (zie daarover nader ons werk: *De Kwelder-kwestie nader toe-*

gelicht, enz., Gron. 1844, bl. 151 en volg. der Aanteek.). — In de tweede plaats ontmoeten wij op onzen weg, de *Wadden*, die bij de Romeinen reeds bekend waren, niet alleen, maar ook, niet altijd zonder tegenspoed, bevaren zijn geworden. Zij noemden ze *maria vadosa*, ook wel *aestuaria* (Tacit. *Annal.* L. I, cap. 70, L. II, cap. 3, L. IX, cap. 8), terwijl Dio Cassius (Lib. LIV), die verhaalt, hoe Drusus Germanicus er bij de ebbe met de vloot op de droogte geraakte, er den naam van *lacus* aan heeft gegeven. Toen Pytheas van Marseille, 350 jaren voor Christus, van Marseille te scheep naar het noorden reisde en ook deze streken zag, en volgens Nilsson (*Ureinwohner des Scandinavischen Nordens*, Hamburg 1863, S. 119, 140) tot de Lofoden, alwaar de Phoeniciërs waarschijnlijk eene kolonie hadden, doordrong, zouden, volgens dezen geleerde, de *Wadden* reeds bestaan hebben, daar hij leert, dat Pytheas, onder den naam van *Mentonomon* — dat van Kymrischen oorsprong schijnt te zijn — van dezelve spreekt. *Mentonomon* toch, zegt Nilsson (a. w. S. 112), is hetzelfde als het *aestuarium* der Romeinen, onder welken naam Plinius *Mentonomon* heeft weder gegeven, beteekenende een deel van het strand dat bij ebbe droog loopt en bij vloed onder water staat. In het Noorweegsch, zoo leert hij verder, heet het woord daarvoor *Fjaere* en aan de westkust van Duitschland *Watt.* Nilsson en ook Werlauf meenen, dat onder *Mentonomon* verstaan moet worden, de westkust van Europa van Skagen tot aan de Nederlanden (alwaar, ten tijde van Pytheas, de Kimbren zouden gewoond hebben), waarop ook, zoo als Nilsson zegt, de lengtemaat die wordt aangegeven, namelijk 6000 stadien of 150 geographische mijlen, past. Men heeft, schrijft hij (a. w. S. 114), het woord *Mentonomon* afgeleid van de Walische woorden *Men*, plaats of oord, *Ton*, golf of water, en *Men*, klein: gevolgelijk zoude het beteekenen *de plaats van ondiep water*, dus hetzelfde als *aestuarium*. — Hierbij zouden wij ook kunnen denken aan de eilanden langs onze kust, die de *Wadden* ten noorden omzoomen en die ongetwijfeld ook reeds in het Romeinsche tijdperk en vroeger bestaan zullen hebben, aangezien zij door Plinius reeds vermeld worden, doch daar wij, aan onze kust, geen enkele bij name vermeld vinden, kunnen wij ze met stilzwijgen voorbijgaan. C. H. Reichard (*German. unter d. Römern*, S. 180) denkt wel is waar, dat *Rottummeroog* het *Austravia* en *Schiermonnikoog* het *Actania* van Plinius zal zijn, doch dit is ongetwijfeld eene dwaling: alleen vinden wij het nabij onze

kust gelegen eiland *Borkum* in dien tijd, door Plinius en vroeger reeds door Strabo, bij name vermeld, doch dat eiland, hoe nabij ook gelegen, behoort niet tot ons gebied, maar onder Oostfriesland. — In de derde plaats komt in aanmerking eene haven of plaats, even als de Eems, Amisia genaamd en, onder anderen, bij Tacitus vermeld wordende (*Annal.* II, 8), men, ofschoon thans geheel onbekend, ongetwijfeld aan deze zijde der Eems, in de nabijheid van het tegenwoordige welke Delfzijl zal moeten zoeken (zie *Kwelder-kwestie*, bl. 84 der Aantt.). — In de vierde plaats eene haven Portus Marnamanis geheeten — bij Marcianus (*Peripl. in Geogr. Gr. Min.* T. I. p. 51) Mararmanus genoemd — die, volgens Driessen (*Mon. Groning. vet. aevi inedita*, II. p. 295), in of bij Houwerzijl, doch volgens Westendorp (*Jaarb. van en voor de Prov. Groningen*, I, Gron. 1829, bl. 16) „met genoegzamen grond," zoo als hij verzekert, in de Lauwerzee te zoeken zal zijn en die, volgens Ptolemaeus, op 28° lengte en 55°, 15 breedte gelegen was (zie daarbij Alting, *Notit. German. Inf.* part. I, p. 90, en Mannert, *Geogr. der Griechen und Römer*, Leipzig 1820, Th. III, S. 445). — In de vijfde plaats de Hunse, onder den verminkten naam van „amnis Visurgis," zoo als Alting (*Not. German. Inf.* part. I, p. 129, 130) overtuigend heeft aangetoond, bij Tacitus (*Annal.* I, 70) voorkomende (zie daarover breeder in ons werk: *Twee Hoofdst. uit de Gesch. van ons Dijkwezen*; enz. Gron. 1865, bl. 312 en volgg.) — en eindelijk in de zesde plaats een kasteel of vlek Phleum — bij Ptolemaeus Φλῆουμ geheeten — hetzelfde naar 't schijnt, volgens Mannert (a. w. S. 446), 't welk Tacitus (*Annal.* IV, 72) Flevum noemt en dat eenigzins westelijk van den uitloop der Eems op 28°, 15 lengte en 54°, 45 breedte eene plaats wordt aangewezen, terwijl Westendorp (*Jaarboek* I, 16) zegt, dat men, met genoegzamen grond, het daarvoor mag houden, dat de Grieken en Romeinen door Flevum Groningen verstonden, er bijvoegende, dat hij dit gevoelen met veel vrijmoedigheid durft uiten, dewijl hij met de uiterste oplettendheid het werk van den grooten aardrijkskundige Claudius Ptolemaeus, met opzigt tot ons Rijk en zijne grenzen, beoefend heeft. Hoe veel vertrouwen wij ook stellen in de naauwkeurige nasporingen van onzen ijverigen en geleerden Westendorp en hoezeer wij als stellig zeker aannemen en vast gelooven, dat Groningen, hoe klein of groot dan ook, toen reeds bestaan zal hebben, zoo worden wij, op dit punt,

onwillekeurig als 't ware, toch van Groningen afgetrokken naar *'t Floum* in Appingedam.

Ziedaar de weinige bouwstoffen welke de eerste zeven eeuwen voor de oude geographie van ons gewest opleveren. Het zou evenwel dwaas zijn aan te nemen, dat er toen nog niet meer van ons gewest bestond. Het niet vermelden van andere en meerdere plaatsen in ons gewest moet alleen dááraan worden toegeschreven, dat er geene oude bescheiden of oorkonden over dat tijdvak voorhanden of bekend zijn waarin men verwachten kon daaromtrent iets aan te treffen: alles van dien aard schijnt verloren te zijn gegaan. Teregt schrijft een op dit stuk vooral vertrouwen verdienend vaderlandsch geleerde: „Er zijn enkele streken, waarvan men in het geheel geen berigt vindt; ook dan kan men somtijds uit hetgeen in de achtste of negende eeuw aanwezig was, tot het vroegere besluiten.” (Zie Mr. L. Ph. C. van den Bergh, *De verdeeling van Nederland in het Romeinsche tijdvak.* In Nijhoff's *Bijdragen voor Vaderl. geschiedenis en oudheidk.* Dl. X, St. 1, Arnhem 1854, § 3, bl. 13). De bouwstoffen, hoe schaarsch ook, die wij in de achtste eeuw over ons onderwerp aantreffen, bevestigen deze leer volkomen, daar wij toch uit het leven van den H. Ludger (die in de laatste helft der achtste eeuw hier onder onze heidensche voorouderen het Christendom gepredikt heeft en in den nacht van den 26 Maart 809 overleden is) door Altfried (bij Pertz, *Mon. Germ.* II, 410) vernemen, dat ons gewest toen reeds in gouwen en graafschappen verdeeld was, waaruit mag worden opgemaakt, dat er ook bestonden maatschappelijke orde en een gevestigd bestuur. Hij berigt daar toch, dat Ludger door den koning (Karel den Groote) aangesteld werd tot herder van vijf Friesche landschappen (pagi) namelijk, over Humsterland (Hugmerchi), Hunsegoo (Hunusga), Fivelgoo (Fivelga), Emisgoo (Emisga) en Federgoo (Fediritga), waarvan de drie eerstgenoemde landschappen en althans een gedeelte van het vierde heden ten dage nog tot ons gewest behooren. Uit de vermelding van het landschap Fivelga maken wij hier voor het eerst ook kennis met de rivier de Fivel en voor goed ook met de Hunse, waarover wij hier boven reeds gesproken hebben, terwijl in het leven van dezen geloofsprediker bovendien uitdrukkelijk genoemd worden de plaatsen Helwerd, Warfum en Uskwerd (Altfridi *Vita S. Ludgeri* bij Pertz II, 404 sqq. [1]) in Hunsegoo, waarover men nader kan zien onze

[1]) Pertz is, betrekkelijk de aanwijzing dezer drie plaatsen, het

aangehaalde *Kwelder-kwestie*, bl. 49—52 der Aanteekeningen, en waaromtrent de hoogleeraar Moll in dwaling verkeert door het gebeurde met Bernlef niet te Helwerd in de provincie Groningen maar te Holwerd in Friesland te plaatsen (zie *Kerkelijke Geschiedenis van Nederland vóór de Hervorming*, door W. Moll, Dl. I, Arnhem 1864, bl. 180). Wijders vinden wij in stukken uit deze eeuw, zoo als in de *Lex Frisionum* (XIV, 2 et Add. III, 78, ibid. IV, 4, XVI, 1: ibid. I, 3—5, 8, 10, 12, 21, IX, 13, XIV, 4, Add. III, 58, 68, 73: L. Fris. XVII, 4, XVIII, 1, XXI), die tot de laatste helft der achtste eeuw schijnt te behooren (zie L. Ph. C. v. d. Bergh, *Handb. der Middel-Nederl. Geographie* enz, Leiden 1852, bl. 44, von Richthofen, *De Lex Frisionum*, bezorgd door het *Friesche Gen. van Geschied-, Oudheid- en Taalk.*, Leeuwarden 1866, pag. XLI sq. en andere plaatsen), en in het leven van Willehadus (Anskarii *Vita S. Willehadi* bij Pertz, *Mon. German. hist.* T. II, p. 380), zoowel als in dat van den H. Gregorius (Ludgeri *Vita S. Gregorii Episc. Traject.* c. 2 in de *Acta SS. Boll.* 25 Aug.), van de rivier de Lauwers gewag gemaakt (zie daarbij onze *Kwelder-kwestie* a. w. bl. 103 en volg. der Aantt.), terwijl in de *Traditiones Fuldenses*, die wij volgens van den Bergh (aangeh. *Handboek*, bl. 255) „gerust tot het laatst der achtste eeuw mogen rekenen” behalve het landschap Hunsegoo, dat hier „pago Hunergewe” genoemd wordt (zie v. d. Bergh aangeh. *Handb.* bl. 129 en Dronke *Trad. et Ant. Fuld.* p. 48), eenige plaatsnamen uit dit gewest worden opgenoemd, zoo als in het Westerkwartier, Antum of de Andeelen (Antlida), over welk eerste woord men nader kan zien ons werk: *Twee Hoofdst.* enz. a. w. bl. 355, terwijl over het andere later een woord gezegd zal worden sub. n°. 150; Feerwerd (Federwert, onder n°. 121 Federfurt genaamd, zie *Twee Hoofdst.* bl. 355) — en Krassum (Creslinge, zie *Twee Hoofdst.* bl. 355, 356) — en uit Hunsegoo Middelstum (Mitilistenheim, zie *Twee Hoofdst.* bl. 356) — Huizinge (Hustinga, zie *Twee Hoofdst.* bl. 356) — en

---

spoor bijster, aangezien hij, (T. II, p. 412 in de noot) Helewirt, in het leven van Ludger genoemd, voor Holwierde houdt, zoo als ook anderen vóór hem gedaan hebben. Hij schrijft daar toch: „Videtur esse (sc. Helewirt), Holwijrde prope Nijekloster et Delfzijl.” Met Werfhem en Wiscwirt schijnt hij meer verlegen te zijn en in 't onzekere te verkeeren, daar hij hierop heeft aangeteekend: „prope Holwijrde sunt villae Uitwijrde, Criewert et Fel-wert parochialis; remotior Wirdum.”

Lutje Saaksum (Sahsingenheim, zie *Twee Hoofdst.* bl. 361). Zie voorts *Tradit. et Antiquit. Fuldenses*, herausgegeben von E. F. J. Dronke, Fulda 1824, p. 44, n°. 20, p. 48, n°. 89, 90 en p. 50, n°. 121, en het *Oorkondenboek van Holland en Zeeland*, uitgegeven van wege de koninklijke Akademie van Wetensch. en bewerkt door Mr. L. Ph. C. van den Bergh, Dl. I, Amst. en 's Gravenhage 1866, waarin, onder n°. 9 op bl. 5, de Blaffert van de Friesche goederen der abdij Fulda, zoo als Dronke die heeft, voorkomt.

De negende eeuw levert ons meer bouwstoffen voor de oude geographie van ons gewest, daar wij in een schenkingsbrief van zekeren Folker, die door verschillende schrijvers medegedeeld is geworden (zie ons werk: *Twee Hoofdst.* enz. bl. 357 en voeg daar nog bij het aangeh. *Oorkondenboek* van v. d. Bergh I, p. 13 onder n°. 17), verscheidene plaatsen in Humsterland leeren kennen, welke men tot aan dien tijd niet vermeld vond en die alzoo onbekend waren. In dezen giftbrief, waarbij Folker, op den 7 en 10 November van het jaar 855, zijne erfgoederen in de gouwen Hameland, Veluwe, Betuwe, Eemsland, Kennemerland, Westergoo en Humsterland aan de abdij Werden, die door Ludger aan de rivier de Rhoer gesticht was geworden, (den stichtingsbrief vindt men onder anderen bij Niesert, *Münsterische Urkundensammlung*, Band II, Coesfeld 1827, S. 4), schenkt of vermaakt, komen de volgende plaatsen voor, die gezegd worden in Humsterland („in pago Humrki") gelegen te zijn, als Antum of Andeelen (Andleda, zie hierboven bij Antlida), Krassum (Crastlingi), Wierum (Wirem [1]), Enum bij Oldehove (Einingi), Roetsum bij Oldehove (Hrussingi), Thrustlingi, ons onbekend, Garnwerd (Gevesuurdhi) (of moet hier aan *Geefsweer*, onder de gemeente Delfzijl, bij Farmsum, liggende, gedacht worden? Immers neen! Zie hierbij

[1]) Over de geboorteplaats van den H. Ludger handelende schijnt Paris (*Disquisit. de Ludgero etc.*, Amst. 1859; p. 28), op dit Wierum — „in Hugmerchi pago" zoo als hij schrijft — in plaats van het Friesche Wierum zijn oog gevestigd te hebben gehad; doch ook in het Friesche Wierum schijnt hij niet geboren te zijn, daar wij in een oud stuk, naar 't schijnt uit de tiende eeuw en, opmerkelijk genoeg, in het oud-Friesch geschreven, vinden opgegeven dat Suecsnon — eene plaats in de nabijheid van Utrecht — zijne geboorteplaats is geweest. Zie dat merkwaardige stuk bij Wilh. Crecelius, *Collect. ad augendam nom. proprior. Saxonicor. et Fris. scient. spectantes.* Berol. 1864, p. 25.

ons werk: *Twee Hoofdst.* enz. bl. 359), Beswerd of Bexwerd (Buxingi), Selwerd onder Oldehove (Seltnon), en Feerwerd (Vederuurdhi). Zie over deze plaatsnamen nader ons werk: *Twee Hoofdst. uit de Gesch. van ons Dijkwezen*, enz. bl. 357—360. In de lijst van de goederen en opkomsten der abdij van Werden — waarvan het grootste gedeelte uit de 9de eeuw (890) is (Th. Jo. Lacomblet, *Arch. f. d. Gesch. des Niederrheins*, B. II, Dusseldorf 1859, S. 209), ofschoon misschien later afgeschreven, komen ook nog voor Groningen (Grüninga en Grüningen), Winsum (Winzhem en Winheim), Bedum (Bedderewalde), Steer- of Sterwolde (Steterewalde) — onder de schepperij van Stedum vind ik in een oud HS. „Eminge Eedt" en onder Eminge Eedt vind ik ook een „Gerrit toe Sterwolde" met 212 grasen land, — Menkeweer (Menike) — althans volgens sommigen, — Thesinge? (Tice) — dat in de volkstaal altoos *Tycen* of *Tysken* heet, — Zuid- en Noordwolde? (de Walde), Glimmen (Glemmene), Bedum of een onderdeel er van? (Bedere Waldmanna), Paterwolde? (Peterwalde) — in oude stukken ook Potterwolde (zie Driessen *Mon. Gron.* I, 73, 153, IV, 809), — Liewerderwolde, een stuk lands oudtijds het Westerstadshamrik uitmakende, (Liuterwalde) — of zou hier gedacht moeten worden aan Luitingewolde of Leutingewolde onder de gemeente Roden? of aan Lothijngewolde? (zie Feith, *Reg. v. h. Arch. v. Gron.* 1ste vervolg, Alphab. gedeelte, bl. 93), — Harsens (Hersinge) en wijders nog een viertal andere plaatsen met name Royono, Altinclande, Abdingstringe en Koderheinecke. Zie hierbij ons werk: *Twee Hoofdst.* enz., bl. 137, 138, 139, 361.

In het tijdvak waarin wij ons thans bewegen, komen nog eenige andere plaatsen voor en wel in de *Traditiones Corbeienses* door den abt Saracho, die van 1053 tot 1071 regeerde, opgemaakt en door Falke uitgegeven in zijnen *Codex traditionum Corbeiensium, notis criticis atque historicis ac tabulis geogr. et genealog. illustratus*, Lips. 1752 fol., uit welk stuk, zoo als van den Bergh (*Midd. Nederl. Geogr.*, bl. 283) opmerkt, blijkt, dat de oorsprong van sommige dezer bezittingen tot de negende eeuw opklimt. In dat stuk der oudheid vinden wij, als in ons gewest gelegen, opgenoemd: Losdorp (Lasdorpe), Watum (Wahtnun), Baukum (Baccamun) en Oosterwierum (Ostwerdi) alle in „pago Fivilga" gelegen. (Zie hierbij onze *Kwelder-kwestie* bl. 52 en volgg. der Aant., alsmede ons werk: *Twee Hoofdst. uit de Gesch. van ons Dijkwezen* enz. blz. 135, 136, 349, 353 en 354.

Hebben wij vroeger reeds kennis gemaakt met de graafschappen Humsterland, Hunsegoo, Fivelgoo, Emisgoo en Federgoo, — in de tiende eeuw leeren wij uit eenen brief van Otto I van den 3 Augustus 970 en uit een anderen van keizer Otto III van den 10 December 996 nog twee andere graafschappen in ons gewest kennen en wel de Marne (Mermo, Merime, Mirme en Merma) en Middag (Midage en Micheta). Zie daarbij ons werk: *Twee Hoofdst.* enz. bl. 376; van den Bergh, *Midd. Nederl. Geogr.* bl. 135 en zijn *Oorkondenboek* bl. 43 onder n°. 70, alsmede Lacomblet, *Urkundenbuch des Niederrheins* n° 127, terwijl men omtrent de Marne, als oud graafschap, ook nog kan zien: *Oudh. en Gest. van Gron.* Leiden 1724, bl. 353, en van der Aa, *Aardr. Woordenb. d. Nederl.* art. de Marne. Ook nieuwe dorpen of plaatsen, dat wil zeggen dezulke waarvan wij vroeger in oude stukken geen gewag vonden gemaakt, vinden wij met reeds bekende, omstreeks dezen tijd opgenoemd. Zóó, onder anderen, vinden wij in een Register door Dronke (*Tradit. et Antiquit. Fuldenses;* Fulda 1844, Cap. 37, p. 67) medegedeeld, bevattende: *Descriptio reditus terre Frisonum sub Hadamaro abbate*, waarin zekere Gerbert, zoon van den Fuldaschen advokaat Reginbert, en een ander advokaat Sidach voorkomt, de volgende plaatsen — zoo al niet alle dan toch zeker de meeste — uit dit gewest bij name vermeld, als: Hurim, onbekend (welligt dezelfde plaats als Hurun hieronder sub n°. 72), Wrti, onbekend, Uskwerd, (Vixuurt), Westerbintheim, onbekend, Aalsum? (Atesheim)? Feerwerd (Fadewrt) (of is dit Ferwerd in het tegenwoordige Friesland?), Maarvliet (Marisfliete), Saaksum (Lutje) (Saxenheim), Baflo (Bestlon), Warfum (Werfheim), Kukenwert, onbekend (welligt moet er ook met het oog op de volgorde waarin het voorkomt, Uskwerd, dat in oude stukken onder verschillende verminkte en barbaarsche benamingen zoo als bij voorbeeld *Uïckawirth* (van der Aa, *Aardr. Woordenb.* op Usquert) voorkomt, onder verstaan worden, eerder, naar ons toeschijnt, dan Coekange in het Dieverderdingspil, waarop van d. Bergh (*Midd. Ned. Geogr.* bl. 326) het oog gevestigd heeft; of wijst het oude Koksmaar, ten noorden van Kantens misschien op eene oude thans onbekende plaats van zoodanigen naam?; Middelstum (Midisheim), Huizinge (Husdingum), Westeremden (Emedun), Loppersum (Loppesheim), Enselens (Angeslengi), Woltersum? (Walthusen), Woldendorp (Wuldunun) (of is dit hetzelfde als Wildiona hieronder

sub n°. 54?), Feerwerd? (Wederanuurt, welligt hetzelfde als Vederaurdi of Vedervurdhi in den giftbrief van Folker van het jaar 855 hierboven reeds vermeld), Eemisgoo (Emisgahe), Husen (bij Menco worden de *Husenses* in 1254 vermeld; of is misschien Husen hetzelfde als Uson hieronder sub n°. 25 en 105?), Geinleth (Jennelt, in Federgoo?) Middelstum (Mittelisheim), Uithuizen (Utheim), Treinbalt, onbekend, Baskwerd? (Rizwert), Crassum of Krassum? (Kervanesse), Wendeweer of Winneweer? (Vindinewert); Domhusen, onbekend, Wirdum (Wrtheim), Meerum onder Loppersum (Morheim), Kaakheem of Kokheim aan 't Damsterdiep onder Ten Boer? (Achenheim) en Dilnumarcha, onbekend. [1])

Veel rijker evenwel is de oogst dien wij hebben opgedaan in den *Index bonorum et redituum Monast. Werdinensis*, door

---

[1]) Het is zeer ligt mogelijk dat ik hier dwaal, daar het wel schijnt dat verscheidene plaatsen uit het stuk *sub Hadamaro abbate*, op Oostfriesland betrekking schijnen te hebben en dat dat stuk een lapwerk en mengelmoes is uit *twee* oudere stukken, één betrekkelijk de Groninger Ommelanden, het andere betrekkelijk het tegenwoordige Oostfriesland, zoo niet mede ons Friesland, te zamen gesteld. Wanneer men hierbij nu bedenkt, dat Oostfriesland — en dat is ook ten aanzien van het tegenwoordige Friesland het geval — veel plaatsnamen gemeen heeft met de Groninger Ommelanden, dan zal men al aanstonds beseffen, dat men hier ligt op den dwaalweg kan geraken en plaatsnamen aan Groningen kan toeschrijven die aan Oostfriesland behooren en dáár gezocht moeten worden. Zoo zal men, om eenige voorbeelden aan te voeren, Emedun en Loppesheim ook voor *Emden* en *Loppersum* in Oostfriesland kunnen nemen; verder voor Walthusen het dorp *Wolthusen* ten oosten van Emden; voor Wuldunun, *die Wolden* in het Ambt Aurich; voor Utheim, *Uttum* in het Ambt Greetsyhl; voor Wrtheim, òf *Wirdum* in het Ambt Greetsyhl, òf *Werdum* in het Ambt Esens; voor Husen, *Husens* mede in het Ambt Esens gelegen; voor Achenheim, *Akkum* in het Ambt Esens; voor Riswert, *Riesum*; voor Domhusen, *Alt- und Neu Damhusen* bij *Uttum*; voor Vindinewert, *Widdelsweer* bij Jarsum aan den Dollert; voor Midisheim, *Middelsum* een voormalig klooster in Oostfriesland, thans „ein Grashaus;" voor Kervanesse, *Jarsum* enz. Men ziet hieruit, dat men ligt op een dwaalweg kan komen; doch hoe dit ook zij, zeker is het, dat er verschillende plaatsnamen in bovengenoemd stuk voorkomen, die in de Groninger Ommelanden gelegen zijn. Over de Oostfriesche plaatsnamen kan men raadplegen C. H. Normann, *Geogr. Beschr. des Fürstenthums Ostfriesland*, Aurich 1787, en Fr. Arends, *Erdbeschr. d. Fürstenth. Ostfriesland und des Harlingerlandes*, Emden 1824, bij welke schrijvers men die vindt opgegeven.

Dr. Wilh. Crecelius in 1864 te Berlijn uitgegeven, en welk voor dit gewest vooral merkwaardig geschrift ons aanleiding heeft gegeven tot het schrijven van deze kleine bijdrage tot de nadere kennis der oude aardrijkskunde van de provincie Groningen. In die lijst van goederen en opkomsten van de abdij van Werden, waarvan cap. X in de tiende en cap. XI in de elfde eeuw schijnt geschreven te zijn, doch die hoogst waarschijnlijk moeten gehouden worden voor afschriften van veel oudere stukken, welligt reeds uit de eerste helft der negende eeuw tijdens het leven of kort na het overlijden van den H. Ludger, komen toch, behalve eenige reeds in andere oude stukken vermeld, eene menigte plaatsnamen, hoofdzakelijk in de voormalige Groninger Ommelanden gelegen, voor, welke wij vroeger in oude stukken niet hebben aangetroffen. Wij zullen de lijst van deze plaatsnamen mededeelen en hier laten volgen en tevens beproeven de plaatsen aan te wijzen, welke bedoeld worden. Ik weet wel dat het hier eene poging geldt waarbij de krachten van een enkel persoon soms te kort schieten en dwalen niet tot de zeldzaamheden behoort; want het is dikwijls uiterst moeijelijk, ja onmogelijk, om de ware bedoeling der oude plaatsnamen te vatten, aangezien zij, uit den mond van 't volk en alzoo op de klank af welligt in de oorspronkelijke lijsten of registers van de kloostergoederen, door vreemden, zijn opgeschreven die de taal des volks niet verstonden en bovendien later, ook al door vreemden, overgeschreven en, zoo het heet, opgehelderd zijn, eerst na een ouderdom van eeuwen bereikt te hebben (bij voorbeeld de lijst der goederen van de abdij te *Prumen* van het jaar 893, door den abt Caesarius in 1222 overgeschreven), door welk een en ander de plaatsnamen, in oude oorkonden voorkomende, zóó verminkt tot ons zijn gekomen, dat zij inderdaad een barbaarsch aanzien hebben en ons soms geheel in het onzekere laten, welke plaats er eigenlijk door bedoeld wordt. Hier komt nog bij, dat voor zoodanigen arbeid eene meer dan alledaagsche plaatselijke bekendheid van het terrein, waarop men zich beweegt, vereischt wordt en die niet dan na veeljarige studie en naauwgezet onderzoek — en dan nog veelal gebrekkig — verkregen kan worden. Hoe moeijelijk dan ook, zoo hebben wij toch gemeend het onderhavige werk, op vereerend verzoek, te moeten opvatten, overtuigd van onze tekortkomingen, vergissingen en dwalingen; in het vertrouwen evenwel, dat het onvolledige, gebrekkige en onjuiste in onzen arbeid wel door andere, meer bekwame mannen, zal worden

aangevuld, verholpen en verbeterd. En niets zal ons inderdaad aangenamer zijn dan te zien, dat dit plaats vinde. Gaarne zullen wij ons het verkeerde en gebrekkige in ons werk door anderen laten aanwijzen, want wij hechten niet halstarrig, vooral niet in deze materie, aan eigen inzigten of opvattingen; het is ons alleen om waarheid te doen en hij die ons de begane fouten aantoont en den weg der waarheid wijst of wel onzen arbeid aanvult, zullen wij daarvoor steeds erkentelijk en dankbaar zijn. Alléén langs dien weg toch zal men in dezen tot eenige volledigheid kunnen geraken, eene volledigheid welke voor een enkel persoon gewis onbereikbaar is. Men beschouwe ons werk dus als een legger die hier en daar verbeterd en aangevuld kan worden door hen die meer bedreven in het ontcijferen van oude barbaarsche en verminkte plaatsnamen zijn, dan wij, en bovendien eene plaatselijke kennis bezitten — en hier komt het vooral op aan — uitgebreider en naauwkeuriger, dan waarop wij ons — al is het dan ook na gezette en veeljarige studie — kunnen beroemen. Dan en alléén daardoor, zullen wij in het bezit geraken van eene vrij volledige middeleeuwsche aardrijkskunde van dit ons gewest, waarbij andere gewesten van ons vaderland zullen moeten achterstaan. Wij laten hier dan volgen de plaatsnamen, in de volgorde, zoo als die in den bovengenoemden Index bij Crecelius voorkomen, voor het tegenwoordige de daarin voorkomende persoonsnamen, waarom Crecelius inzonderheid dien Index heeft uitgegeven, en 't geen ieder hunner aan de abdij had op te brengen met stilzwijgen voorbijgaande.

CAP. X VAN DEN INDEX,

pag. 12 bij Crecelius.

---

1. Hersingi; *Harsens* of *Harssens*, voormalig kerkdorpje onder de gemeente Adorp, waaronder, behalve een burg, die in 1540 gebouwd werd en in 1732 afgebroken is, acht kleine boerderijen behoorden. Het kerkje, dat op eene hoogte of kleine wierde stond, vervallen en buiten gebruik geraakt zijnde, is eindelijk gesloopt, terwijl het kerkelijk vereenigd werd met Adorp, alwaar de torenklok van Harssens nog in den toren hangt. Men ziet er nog de oude burgplaats, thans bezet met eene vervallen dagloonerswoning, zijnde een gedeelte van het voormalig Schathuis, alsmede de hoogte, waarop het oude kerkje gestaan heeft.

2. Einon; *Enum* of *Eenum*, in de volkstaal *Einum*, eene wierde onder Oldehove, waarvan het een half uur verwijderd is, thans slechts met één huis bezet.

3. Bedoro Uualda; *Bedum*, in de volkstaal *Beem*, hoofdplaats der gemeente van dien naam, gelegen in het oude Innersdijk.

4. Uuirkingi, misschien *Wetsinge*, dat ik in een ouden brief *Wirtsinge* geschreven vind, en in het *Reg. cur. terrae Fris. Mon. dioecesis*, uit de tweede helft der XV eeuw, door von Lebedur uitgegeven, onder den naam van *Werschum* en *Wessingen* voorkomt.

5. Tihem; *Thyum*, *Thyjum* of *Tyjum*, eene thans gedeeltelijk afgegraven wierde, waarop nog twee woningen staan, gelegen onder en een vierde uur gaans ten zuiden van Winsum, niet ver van den oostelijken oever der Hunse of het Reitdiep, van welke ligging, aan een stroomend water, de naam waarschijnlijk moet worden afgeleid. Vergel. de *Kwelder-kwestie, nader toegelicht* enz. door Dr. R. Westerhoff, Gron. 1844, bl. 95.

6. Falconhem; *Valkum*, mede eene wierde onder Winsum, en in de nabijheid der voorgaande gelegen, waarop vroeger eene burg stond, doch waarop men thans eene nette boerenwoning ziet.

7. Uinchem; het overoude dorp *Winsum*, dat omstreeks het midden der elfde eeuw onder en door Koning Hendrik IV reeds het tol- en muntregt verkreeg, en thans de hoofdplaats van de gemeente van dien naam is. Er bestaan nog munten die hier geslagen zijn en het randschrift hebben *Winshem*, *Winzhem*. Zie Mr. J. Dirks in de *Vrije Fries*, VI, 1.

8. Obergon; het kerkdorp *Obergum*, in de volkstaal *Obergom*, onmiddelijk aan Winsum gelegen, onder welke gemeente het behoort, en waarmede het als 't ware een groot dorp uitmaakt, zijnde alleen gescheiden door het zoogenaamde oude *Zijldiep*, waarover eene steenen brug ligt, die in 1808 gebouwd, de plaats ingenomen heeft van eene reeds vroeg in de geschiedenis bekende houten brug. Tot aan het midden der 17de eeuw was Winsum, in het kerkelijke, met dit dorp vereenigd.

9. Renon; *Ranum*, een voormalig kerkdorp, thans een gehucht uit een viertal boerderijen bestaande, op eene wierde gelegen, behoorende onder de gemeente Winsum, van welk dorp het niet ver, in noordelijke rigting, verwijderd is. De kerk is in 1815 op afbraak voor *f* 600 verkocht geworden.

10. Middichi. Bezwaarlijk kan door ons met eenige zekerheid worden opgegeven, welke plaats hier bedoeld wordt. Waarschijnlijk zal hier onder te verstaan zijn *Zuurdijk* of *Zuirdijk*, eigenlijk *Zuiderdijk*, bij den ongenoemden Werumer abt, die het vervolg op de kronijken van Emo en Menco schreef op het jaar 1287, onder den naam van Suterdicke voorkomende (zie de uitgave van het *Hist. Gen.* te Utrecht 1866, bl. 256). Naar het mij toeschijnt, zal het eerste lid van dit woord eene verkorting zijn uit Middag of Midag en alzoo het Zuiden aanduiden, even als het tegenwoordig Zuur of Zuir in Zuurdijk eene contractie is van Zuider, terwijl het laatste lid ongetwijfeld *dijk* zal te kennen geven, even als in *Jodichem*, voor *Odijk* bij Werkhoven, voorkomende in de blaffert of opgaaf van de bezittingen der St. Maartenskerk te Utrecht, een stuk geschreven in de tiende eeuw, en onder anderen te vinden in het *Oorkondenboek van Holland en Zeeland*, uitgegeven van wege de Kon. Acad. v. Wetens. en

bewerkt door Mr. L. Ph. C. van den Bergh, Dl. I, Amst. en 's Gravenhage 1866, bl. 23, n°. 33 (vergel. hierbij v. d. Bergh, *Handb. d. Midd. Ned. Geogr.*, bl. 272). Gelijk men toch het oosten door *morgen*, en het westen door *avond* aanduidde, zoo duidde men oudtijds ook het zuiden door *middag* aan, en van daar, om een voorbeeld te noemen, dat men eene geheele landstreek of landschap in het Westerkwartier van Groningen, dat niet negen, zoo als de schrijver der *Oudh. en Gestichten van Gron.*, bl. 156 opgeeft, maar tien dorpen bevatte, waarvan vijf onder den abt van Aduard stonden, *Middag*, *Middagt* of *Midach* noemde, omdat dezelve, met betrekking tot een groot gedeelte van Hunsegoo, tegen den middag of het zuiden lag. (Vergel. Alting, *Not. German. Inf.* P. II, Amsterd. 1701, p. 127, no. 26, alsmede van Halsema, den schrijver van den *Tegenwoordigen Staat van Stad en Lande*, Driessen en van der Aa, die het in dezen met Alting eens zijn). Welligt zullen sommigen in deze verklaring van *Middichi* geen genoegen kunnen nemen, ook niet omdat de Index, waarin deze plaatsnaam voorkomt, reeds in de tiende eeuw, vermoedelijk naar een veel ouder HS. afgeschreven is, en men toen, ja zelfs in het begin der elfde eeuw, naar hunne meening, hier nog geene dijken gehad, en Zuurdijk alzoo nog niet bestaan zal hebben; doch deze zwarigheid bestaat bij ons niet. Wij meenen in ons werk: „*Twee Hoofdstukken uit de geschiedenis van ons Dijkwezen*," het bestaan van dijken hier te lande vóór de tiende eeuw, zoo al niet bewezen, dan toch, zoo ik vertrouw, hoogstwaarschijnlijk gemaakt te hebben, en zouden in staat zijn, uit latere aanteekeningen, deze stelling nader te bevestigen. Het is hier gewis de plaats niet, om op dit onderwerp in het breede terug te komen; het zij hier genoeg te wijzen op *Odijk* of *Jodichem*, onder welken naam dat dorp in de bovengenoemde Blaffert van de goederen der Utrechtsche kerk, welk stuk in de tiende eeuw geschreven en waarschijnlijk een afschrift is van een veel ouder stuk, voorkomt, om overtuigd te worden, dat dijken hier te lande in de tiende eeuw niet meer onbekend waren en Zuur- of Zuiderdijk — eene tegenstelling van den noordelijk daartegenover liggenden noorderdijk der Marne, — toen alzoo zeer wel heeft kunnen bestaan. En mogt dit misschien voor sommige twijfelaars nog niet genoeg zijn, dan wijzen wij er op — en dit zeker alles afdoend bewijs hebben wij bij het schrijven van ons bovengenoemd werk met meer andere over het hoofd

gezien — dat een vroom Utrechtsch geestelijke, die eene biografie van Bonifacius schreef, en in het laatst der achtste eeuw leefde en in Friesland berigten inwon aangaande Bonifacius dood, toen er nog menschen leefden, die zijn uitgang (welke had plaats gevonden in het begin der tweede helft van de achtste eeuw) hadden bijgewoond, reeds *in de achtste eeuw* klaagt over de verkeerdheden der inlanders, die aan de zee te veel land ontwoekeren, en onder anderen omtrent de verregaande hebzucht van sommige zijner broeders getuigt, „dat zij er op uit waren om gedurig polders aan polders te koppelen, en *zelfs aan de zee naauwelijks hare grenzen gunden.*"

Wij hebben hier bij Middichi ook aan *Midhalm* of *Midholm* gedacht, eene vrij aanzienlijke en behuisde wierde aan en in den dijk, die van Vierhuizen naar de Zoltkamp loopt, gelegen, doch hebben dat denkbeeld laten varen, waarom wij het hier dan ook niet zullen ontwikkelen. [1])

11. Minori huson; *Lutke* of *Luttekehusen*, door van der Aa, in zijn *Aardrijksk. Woordenb. der Nederl.* op het art. voorkomende in het VII Dl., afl. 3, bl. 467, verkeerdelijk *Lutjehuis* en Dl. X, afl. 2, Art. Schouwerzijl, bl. 304, insgelijks verkeerd, *Lutkeburen* genaamd, terwijl hij in het laatste art. éène bladz. vroeger, juister *Luttekehuizen*, en in het art. *Maarhuizen*, Dl. VII, afl. 4, bl. 501, *Lutkehuizen* schreef.

---

[1]) Men heeft ons gevraagd, of Middichi niet het landschap *Middag* of *Midag* zelve zal aanduiden? Er wordt, zeide men, geen enkele plaats, daarin gelegen, genoemd en Middichi moest maar even 4 *lib.* opbrengen! terwijl anderen slechts eenige *den.* of *sicl.* opbragten. Wij antwoorden daarop, neen. De op te brengen schatting was of is wel is waar groot te noemen, doch er komen meer andere plaatsen voor, die veel hadden op te brengen. Zóó, bij voorbeeld, bragt *Eenrum* op: III *lib. et* VII *sicl. et* IIII *d.*; *Lutje Saaksum*: V *lib.* XVIII *sicl. et* IIII *d.* en daarenboven nog III *libr. et* IIII *pall.*; Warfum V. *libr.* enz. Dit bewijst dus niets. Dat er in cap. X geen plaatsen in *Middag* gelegen worden opgenoemd, bewijst evenmin iets in dezen, aangezien alle in dat hoofdstuk opgenoemde plaatsen — één enkele (Einon) welligt (want daaronder kan nog zeer wel *Enum* in Fivelgoo bedoeld zijn) uitgezonderd — aan de regterzijde der Hunse en alzoo in Hunsegoo en Fivelgoo gelegen zijn, iets dat voor verreweg met het meerendeel der plaatsen die in het XI^de hoofdstuk voorkomen, mede het geval is, zoo als ook door Crecelius p. 17, teregt is opgemerkt geworden. Bovendien — en dit doet hier meer af — zou men dan voor *dag*, in *Middag*, dichi moeten nemen en dat gaat toch niet op, daar wij hier onder dichi kennelijk *dijk* te verstaan hebben.

Driessen schrijft (*Mon. Gron.* p. 293), dat het *nog* een *gehucht* of een stuk lands bij Schouwerzijl is, doch dit is eene dwaling. Het is eene niet groote, onregelmatige en thans onbehuisde wierde, welke eene oppervlakte heeft van 3.62 R., gelegen ten westen van Baatjeborg, nabij het Zijldiep naar Schaphalsterzijl, waarop voor ruim 40 jaren, toen wij die plaats bezochten, drie zeer oude lindeboomen stonden, die nu echter verdwenen zijn, en waarop wij nog de overblijfselen vonden van eene oude gemetselde regenbak. *Luttekehusen* was vroeger een kloostervoorwerk, alwaar volgens den zijlbrief van Schouwerzijl van 1371 — waarin het *Luyttekahuesum* genoemd wordt — een hofmeester woonde, die deelnemer aan de Schouwerzijl was, en schijnt in het midden der vijftiende eeuw, zoo al niet geheel, dat wil zeggen, met de daarbij behoord hebbende landerijen, dan toch grootendeels in eigendom toebehoord te hebben aan Abel Onsta, blijkens een brief voorkomende bij Driessen a. w. bl. 296, 297. Het behoort in het burgerlijke onder Winsum, doch in het kerkelijke onder Maarhuizen, en onder het voormalig Schouwerzijlvest was het eene Schepperij. Tegen het midden der vorige eeuw moet deze wierde nog behuisd zijn geweest, daar nog in 1741 door den predikant van Obergum een kind is gedoopt, dat te Luttekehuizen geboren was.

12. Maiori huson. Het valt bezwaarlijk deze plaats met zekerheid aan te wijzen. Eene plaats *Groothuizen* genaamd, kennen wij in de voormalige Groninger Ommelanden niet en hebben ook niet kunnen ontdekken dat er vroeger zoodanige plaats bestaan heeft. Waarschijnlijk hebben wij hier te denken aan *Maarhuizen* of aan *Warfhuizen*. *Maarhuizen*, een voormalig kerkdorp, sedert 1726 kerkelijk met Obergum vereenigd, op eene aanzienlijke wierde, waarvan de kerk die in 1211, toen het van Baflo gescheiden werd, gesticht was, reeds voor vele jaren, naar ik meen omstreeks 1803, is afgebroken, en dat oorspronkelijk eene bezitting van het klooster of de Commandery Wijtwerd te Uskwerd is geweest, vindt men in oude stukken ook Marrahusen en Marhusen geschreven, terwijl ik in een oud Zijlvesterstuk van 1553 heb aangetroffen „Sicke toe Maerhuisen" ende „Pastoer toe Mairhuisen." In onze Hooglandster volkstaal noemt men het Moarhoezen. Nu zou het kunnen zijn dat de schrijver of misschien wel de afschrijver van een ouderen Index Marra, Mar, Maer, Mair, Maor of nog iets anders voor *maior* of *maiori* heeft aangezien en zoo *maiori huson*

geschreven heeft. Dit komt ons ook daarom niet onwaarschijnlijk voor, omdat *Maiori huson* in den Index onmiddelijk op *Minori huson*, dat vroeger, wat het kerkelijke betreft, gedeeltelijk onder Maarhuizen behoorde, volgt, en het oude Maarhuizen bovendien onder de talrijke plaatsnamen, in den Index voorkomende, niet wordt aangetroffen. Schoon wij het minder waarschijnlijk achten, kan hier evenwel ook aan *Warfhuizen*, waaronder het andere deel van *Luttekehusen* kerkelijk behoort, gedacht worden. Wij moeten hier opmerken of in herinnering brengen, dat de namen van dorpen en plaatsen somwijlen verwisseld of veranderd zijn geworden. Daarvan bestaat menig voorbeeld. Dit heeft alzoo ook ten opzigte van Warfhuizen het geval *kunnen* zijn, en ofschoon dit dorp op het jaar 1280 door den Werumer abt, die het vervolg heeft geschreven op de kronijken van Emo en Menco, reeds *Warffhusum* wordt genoemd, is het niet onmogelijk dat het twee of drie eeuwen vroeger *Groothuizen* genoemd werd. *Luttekehusen* is, zoo als wij zeiden, eene niet groote wierde; die waarop het dorp Warfhuizen gebouwd is, is veel grooter en ook hooger; *Lutteke* in *Luttekehuizen* zal niet aanduiden de kleinheid der huizen die er vroeger op die wierde stonden, maar met het oog op den geringen omvang en hoogte der wierde zal de naam aan die plaats gegeven zijn, en wat wonder dus, dat men aan het nabij gelegen Warfhuizen met zijne groote en hooge wierde ter onderscheiding, den naam van Groothuizen (Maiori huson) zal gegeven hebben? Overigens komt de naam van Warfhuizen evenmin als die van Maarhuizen op den Index voor. Of zou hier ook gedacht moeten worden aan eene verminking van *Martelhuizen*, de naam van eene boerenhofstede onder Leens? Het is evenwel bloot eene gissing en wij zullen ook hier gaarne door betere verklaring teregt worden gewezen.

13. Municmad. Waarschijnlijk zal dit *Munticmad* moeten zijn, (zie n°. 107) en daaronder zal men te verstaan hebben *Munter-meeden* of *Termunter-meeden*, later, gedeeltelijk althans, in *dallen* veranderd. Wilde men hier *Munic* behouden, dan zou het *Monnike-meeden* moeten zijn, want het Oud-Fr. *Munec*, *munik*, beteekent *Monnik* (zie v. Richthofen, *Altfr. Wörterbuch*, Gott. 1840 in voce), doch zoodanige plaats is ons hier nimmer voorgekomen, wel *Monnikkeland*, doch niet als plaatsnaam, zoo als b. v. het land bij *den Haver* tusschen Bedum en Onderdendam ten oosten van het trekdiep in een Zijlvesterstuk van het jaar 1553, waarom dan ook de *Haverster*

Eedt bij het Winsumer Zijlvest ook onder den naam van „*Monnicke-Eedt*" bekend is. Nog kennen wij, behalve verschillende Monnike-*wegen*, een gehucht Monnike-*wierde* onder Tjamsweer. Termunten werd oudtijds *Munten* en ook *Menterne* genoemd, waarom Menco de ingezetenen van dat dorp *Menternenses* noemt. Van der Aa (in zijn *Aardrijksk. Woordenb.*) zegt, aan het slot van het art. *Emisga*, dat de ingezetenen van het land tusschen Fivelgonia en Reijderland, daar nu het Oldambt is, die langs de Eems woonden, zoo lang zij onbeschadigd van den Dollert bleven, *Mentemers* (Menternenses) genoemd werden. De naam *Termunten* is van later dagteekening. Het wordt verdeeld in *Groot-Termunten* en in *Klein-Termunten* of *Oud-Termunten*, voormaals *Groot-Menterne* en *Klein-Menterne*.

14. Gerhardas uueritha. *Garrelsweer*, oud kerkdorp onder de gemeente Loppersum, in een oud stuk van den 8 April 1285, (bij Driessen, *Mon. Gron.* I, bl. 47) *Geraldiswera*, en in een ander van 't jaar 1364 (bij denzelfde II, bl. 224) *Gheraldiswere* geschreven, dat reeds in de elfde eeuw (de brief is geschreven 7 Kal. Maji 1057), even als Winsum, door Keizer Hendrik IV met tol- en muntregt begiftigd werd [1]), tenzij men hier liever aan het kort daarbij liggende *Garreweer*, dat in het *Reg. curar. terrae Frisiae Monast. diocesis*, een stuk uit de tweede helft der vijftiende eeuw door Leopold von Ledebur (*die fünf Münsterschen Gaue und die Sieben Seelande Friesland's* u. s. w. Berlin 1836) uitgegeven, onder den naam van Geredinoniswer voorkomt en vroeger alzoo eene kerk had, wil gedacht hebben, op welke plaats sommigen het tol- en muntregt ook gezocht willen hebben, daartoe geleid door de oude munten, die als naam der muntplaats de omschriften dragen van *Geroiewere*, *Gerevvere* of *Gerewere*, *Gereviore*, enz. Doch de oude muntslag liet, zoo als bekend is, in naauwkeurigheid van uitdrukking zeer veel te wenschen over, zoodat sommige

[1]) Zie Erpold. Lindenbrogius, *Rer. Germ. Septentr. Scriptt.* Hamburgi 1706, p. 139. „Cum monetis et theloneis," lezen wij in dat stuk van het jaar 1057, „tam in aqua quam in terra et in omni districtione quae ad forum et regiam pertinet potestatem." Voorzeker een duidelijk en overtuigend bewijs dat het platteland van Groningen toen niet meer een groote, onbedijkte kwelder, maar eene bevolkte en bloeijende landstreek daarstelde, waar handel en scheepvaart een voorname tak van het volksbestaan uitmaakte en alles door een wel geordend bestuur beheerd en geregeld werd.

plaatsnamen daarop voorkomende — zoo als onder anderen die welke te Dokkum en te Stavoren geslagen zijn geworden — zóó verminkt zijn en een zóó barbaarsch voorkomen hebben, dat men kenner moet zijn en bedreven in het ontcijferen, om te kunnen bepalen, waar zij te huis behooren en geslagen zijn. Daardoor alzoo moeten wij ons niet van den regten weg en van *Garrelsweer* naar *Garreweer* laten voeren. In het stuk van het jaar 1057 staat duidelijk genoeg *Gerleviswert* als munt- en tolplaats en daaronder kan onmogelijk *Garreweer* bedoeld zijn. In het munt- en penningkabinet der Leidsche Hoogeschool bevindt zich een *Egbertdenarius* die te *Garrelsweer* geslagen is geworden. Zie *Het Munt- en Penning-kabinet der Leidsche Hoogeschool in* 1867, door P. O. van der Chijs, Leiden 1867, bl. 82.

15. Marsfliata [1]. *Maarvliet*, natuurlijk niet het oude stroompje van dien naam, dat van den Noorwolder-dijk afkomende in eene Noord-Noordoostelijke rigting tusschen de dorpen Westerwijtwerd en Stedum doorloopt, onder den Delleweg doorgaat, tusschen de dorpen Huizinge en Wester-Emden verder stroomt en nu eene meer oostelijke rigting aannemende, ten westen van Garshuizen voortstroomende, zich ten noordwesten de Honderd onder 't Zand, alwaar het nog eene zeer breede bedding vertoont, met den voormaals hier bestaanden boezem van een Fivel-tak vereenigt, maar eene oude burgstede, naar 't schijnt, die den naam van *Maarvliet* heeft gedragen, welligt omdat die burg of dat huis aan den oever van het stroompje *Maarvliet*, tusschen Huizinge en Wester-Emden, gebouwd was. Omstreeks het midden der vorige eeuw moet men nog aan oude wallen en oneffenheden van den grond hebben kunnen zien, waar vroeger het gebouw gestaan heeft, doch thans zijn alle sporen reeds lang verdwenen. In een Register der tiende eeuw, bevattende: *Discriptio reditus terre Fresonum sub Hadamaro abbate*, door Dronke medegedeeld in zijn werk: *Tradit. et Antiquit. Fuldenses*, Fulda 1844, p. 67, 68) en door v. d. Bergh

---

[1]) Met het oog op Marslete en Marslati, op pag. 15 en 16 bij Crecelius voorkomende, zou men hier kunnen vragen: heeft Crecelius wel goed gelezen, — schuilt hier geen schrijffout onder en staat er in het origineel MS. misschien ook Marsliata en dus *Maarslag*? Wij zouden daartoe overhellen, indien wij *Maarvliet* niet hadden en in het bovengenoemd Register uit de tiende eeuw, door Dronke medegedeeld, Marisfliete ook niet voorkwam.

Midd. Ned. Geogr., bl. 326) overgenomen, komt deze plaats voor onder den naam van Marisfliete, p. 68.

16. Meniuuerua. *Menneweer*, eene vrij aanzienlijke en bewoonde wierde ten westen van Ulrum, onder welke gemeente dit gehucht behoort, vroeger sterker behuisd dan thans.

17. Alingi. Thans *Alinghuizen*, twee boerderijen, die vroeger het eigendom waren van het Aduarderklooster en die in het kerkelijke onder Garnwerd behooren, waarvan zij door verlegging en vergraving van het Reidiep in de 17de eeuw afgescheiden zijn geworden, waarom zij in het burgerlijke thans tot de gemeente Winsum behooren. Men heeft er voor en na geraamten van menschen gevonden.

18. Uuluiringhem. *Ulrum*, *Uldrum* of *Oldrum* en in de volkstaal *Oldrom* en *Ollerom*, een overoud dorp op eene wierde gebouwd en de hoofdplaats van de gemeente van dien naam.

19. Houa. De *Hou* of *Houw*, eene vrij hooge en uitgebreide wierde in Groote- en in Kleine-*Houw* verdeeld, met eenige boeren- en andere woningen bezet, tusschen Leens en Ulrum, tot welke laatste gemeente zij behoort. De hoofdweg, die de Marne van het westen naar het oosten doorsnijdt, loopt er over.

20. Tiudingi. Ongetwijfeld de oude naam der bekende *Leensterwierde*, gelegen tusschen de dorpen Leens en Wehe en behoorende tot de gemeente Leens. De zoo even genoemde hoofdweg der Marne loopt er ook over en verscheiden woningen prijken op deze hooge wierde, waarop sommigen, doch zonder genoegzamen grond, willen, dat Vitellius zich met zijne troepen geborgen zou hebben, bij gelegenheid dat hij op zijn bekenden togt van de Eems naar de Hunse door een hoogen springvloed overvallen werd. Wanneer men hierop het oog houdt, dat de Leensterwierden — want het zijn eigenlijk twee die aan elkander liggen — vroeger ook *Tuinster-Wierden* en *Tiunster-Warve* genoemd werden (vergel. onder anderen Westendorp, *Beknopte Aardrijks- en Gesch. Beschrijving der Prov. Groningen*, 2de druk, Gron. 1839, blz. 268 en v. d. Aa, *Aardrijksk. Woordenb. der Nederl.* Art. *Leenster-Wierden*) dan zal men begrijpen, dat tusschen deze namen en *Tiudingi*, uit den Index, verband zal bestaan en onze opvatting niet zoo verwerpelijk geacht moet worden.

21. UUie. *Wehe*, in de volkstaal *Wei* of *Weij*,

eigenlijk, zoo als Westendorp (*Bekn. Aardrijks- en Gesch. Beschrijv. der Prov. Gron.*, blz. 268) schrijft — en zoo komt het ook voor in het *Registr. cur.* bij von Ledebur, S. 16. — *Wee* of de *Wee*, een oud kerkdorp onder de gemeente Leens behoorende, dat gebouwd is op eene wierde van geringe hoogte. De straks vermelde hoofdweg der Marne loopt ook door dit dorp, dat een weinig ten oosten der Leensterwierden gelegen is.

22. Arnarion. *Eenrum*, in de volkstaal *Einrom* en in het *Regist.* enz. bij von Ledebur, S. 13, *Enrum*, een oud en vrij aanzienlijk dorp, dat de hoofdplaats der gemeente van dien naam is, gebouwd op eene niet hooge wierde en ongeveer ¾ uur gaans oostelijk van Wehe gelegen.

23. Sahsinghem, in de *Discript. reditus terre Fresonum* etc. uit de 10de eeuw ons door Dronke medegedeeld en door v. d. Bergh overgenomen, *Saxenheim* genoemd. *Saaksum* (*Lutke*), eene vrij uitgebreide en hooge wierde, ¼ uur gaans oostelijk van Eenrum gelegen, en door een weg met dat dorp verbonden, waarop men nog twee aanzienlijke boerderijen aantreft. De weg van Baflo naar Mensingeweer en zoo verder naar de Marne loopt er aan den zuidkant over. Vroeger was het een eigendom van de Commanderij Wijdwerd onder Uskwerd, welke, in 't jaar 1465 de kerk, die er toen stond, wegens bouwvalligheid heeft laten afbreken, terwijl de afbraak naar de Commanderij vervoerd is geworden. Men vindt er nog een Hilligen-weg. Het oude kerkdorp Saaksumhuizen dat een kwartier uur gaans ten noorden ligt, en door een weg met *Saaksum* (*Lutke*) is verbonden, is er een uitvloeisel van.

24. Bathlon, in het bovengenoemd Register uit de 10de eeuw, door Dronke medegedeeld, onder den naam van *Bestlon* voorkomende, *Baflo*, in de volkstaal *Baffelt*, en in een stuk van 1211 (bij Driessen, *Mon.* III, 514) *Bafelo*, en in andere oude stukken *Beftlo* en *Baftlo* geschreven, een zeer oud kerkdorp en hoofdplaats der gemeente van dien naam, op eene vrij aanzienlijke wierde, ongeveer tien minuten gaans oostelijk van Lutke Saaksum gelegen.

25. Huson. Welke plaats wij hier onder *Huizen* — want dat staat er — te verstaan hebben, is moeijelijk te bepalen. *Huizinghe* zeker niet, want die plaats zullen wij zoo aanstonds onder den naam van Husdungon ontmoeten, terwijl wij Husdungon ook in Cap. XI zullen aantreffen. In de *Traditiones Fuldenses*, die men uit het laatste der

achtste eeuw mag rekenen, komt deze plaats voor onder den naam van *Hustinga*, en in bovengenoemd Register der tiende eeuw onder dien van *Husdingun*, terwijl dit dorp bij Emo onder den naam van *Husdinge* en bij Menco onder den naam van *Husdengum* voorkomt, alle dus aanmerkelijk verschillende van Huson. Het schijnt wel, dat wij die plaats te zoeken hebben in de nabijheid van Baflo, aangezien het in den Index terstond op die plaats volgt, en de plaatsen in dit Caput vooral, ofschoon dan niet altijd, zoo als de volgende plaatsnaam onder n°. 26 onder anderen doet zien, in geregelde volgorde, overeenkomstig hare ligging, worden opgenoemd. Met het oog hierop zouden wij wel aan Saaksum-*huizen* willen denken, omdat *Saaksum* ter onderscheiding moet zijn toegevoegd even als *Howera* of *Houwera* in Horn-*huizen* eigenlijk Houwer*huizen*. Ook zal in dit woord *Huson* eene schrijffout kunnen schuilen, of de afschrijver het verkeerd gelezen hebben. Mogt dit zoo zijn, en men bijvoorbeeld voor *Huson* moeten lezen *Huron*, dan zouden wij hier te denken hebben aan *den Horn*, een gehucht op een opgehoogd terrein in den hoek van een overouden dijk gelegen, in de nabijheid en ten noordwesten van Saaksumhuizen of wel aan *den Horn*, een overoude plaats onder Baflo, in eene Verzegeling van 't jaar 1471 onder den naam „oppa hoerna" vermeld, of aan *den Horn*, eene plaats of stuk lands in 't Maarhuisterhamrik gelegen en onder anderen in eene verzegeling van 't jaar 1499, te vinden in het *Chartularium van Selwerd*, onder den naam „*der hurna* in merrahuesterhamrick" voorkomende.

26. Amuthario uualda. *Hemerwolde*, een gehucht bij St. Annen onder de gemeente ten Boer, 't welk in een oud stuk van het jaar 1301 (bij Driessen, *Mon.* I, bl. 62.) *Hemthrawalda* genoemd wordt en in latere stukken onder den naam van *Immerwolde* en ook van *Emer-* of *Emmerwolde* dat wel de regte naam zal zijn, voorkomt. Stratingh (*Aloude Staat* enz., II, 2, bl. 130) meent, dat *Immerwolde* eene andere plaats zal aanduiden, doch weet haar niet aan te wijzen, en ook wij moeten bekennen, niet vreemd te zijn van het denkbeeld, dat *Hemerwolde* en *Emmerwolde* of *Immerwolde* verschillende plaatsen zullen zijn, al is het dan ook dat wij *Emer-* of *Immerwolde*, even als Stratingh, niet weten aan te wijzen. Wij worden vooral tot deze meening geleid door het *Registr. cur.* door v. Ledebur uitgegeven. In dat Register toch vinden wij onder de proostdij van Loppersum, on-

der n°. 8 en 9 twee kerk-plaatsen vermeld, met name *Hemederwalde* en *Emederwalde*, die wel niet anders dan de hier bedoelde plaatsen kunnen zijn. (Zie v. Ledebur, S. 31). Mogt zoodanig verschil worden aangenomen, dan zou het wel kunnen zijn, dat onder n°. 85 en 95 eene andere plaats bedoeld werd dan onder n°. 26. In een oud H.S., geschreven in 1553, doch oorspronkelijk veel ouder en Zijlvesterzaken bevattende, vind ik onder de Schepperij van Stedum „*Eminge-Eedt.*" Kan dat ook met *Emer-* of *Emmerwolde* in verband staan?

27. Riazuurdh. In het Register uit de tiende eeuw door Dronke medegedeeld *Rizwert* gespeld. *Raskwerd*, thans een gehucht, uit een aanzienlijk getal van huizen bestaande, waaronder een drietal boerderijen op eene hooge en uitgebreide wierde in de nabijheid van Baflo gelegen, waaronder het ook behoort. De openbare rijweg loopt er over. In eene verzegeling van het jaar 1466, voorkomende in het *Chartularium van Selwerd*, wordt deze plaats *Rijaswerd*, en in eene andere van 1475 in hetzelfde *Chartularium* voorkomende, *Riaswerd* geschreven.

28. Ingaldinghem. *Tinallinge* of *Tienalling* in onze volksspraak, een kerkdorp onder de gemeente Baflo behoorende, en ruim een kwartier uur gaans daarvan verwijderd, liggende op een niet zeer hooge wierde. In stukken van het jaar 1460 en 1466, voorkomende in het meer genoemd *Chartularium*, komt deze plaats, fol. LXXXI en fol. LXXXI vso, alsmede fol. LXXXII voor, onder den naam van *Innaldige*, *Inaldinge* en *Inaldigum*.

29. UUerfhem. Warfum, aanzienlijk en oud dorp, op eene der hoogste en uitgebreidste wierden van dit gewest gebouwd, dat reeds door Altfried, in het leven van den heiligen Ludger vermeld wordt en in het meer genoemd Register uit de tiende eeuw, door Dronke medegedeeld, ook onder den naam van *Werfheim* voorkomt. Altfried schrijft den naam van dit dorp *Uuerthen* (Al. Werfhem, Wersheim, Imerfhem) dat in latere stukken veelal Werphum, Warphum geschreven voorkomt en heden ten dage door de meesten verkeerd Warffum geschreven wordt, omdat voor ph de enkele en niet de dubbele f in de plaats is getreden. Na de stichting van de Commanderij of het Hospitaalhuis door de Johanniters in de nabijheid van dit dorp, dat in de eerste helft der veertiende eeuw en niet vroeger moet hebben plaats gevonden, verloor het dorp den naam, welke op de Com-

manderij overging, en verkreeg toen den naam van *Warfumburen*, welke het nog lang na de opheffing der Commanderij behouden heeft, doch die eindelijk voor den ouden oorspronkelijken naam Warfum heeft plaats gemaakt. Men vergelijke hier bij Warfum onze *Kwelder-kwestie*, Gron. 1844, blz. 49 en volgg. Onmiddelijk na *Werfhem* volgt in den Index: Fan theru Ripon sculd XXV sicl., en het schijnt wel, volgens den Index Geographicus p. 35, dat Crecelius bij *Ripon* aan een plaatsnaam denkt, iets dat wij betwijfelen en liever aan dijkschot of ripaticum zouden gedacht hebben, hoewel wij bekennen moeten, dat de zaak voor ons duister is.

30. Padinghem. Deze plaats weten wij niet aan te wijzen, daar wij aan de *Paddepoel*, een lage streek lands, gedeeltelijk onder de gemeente Adorp en gedeeltelijk onder Noorddijk, doch vroeger onder Selwerd of het Goorecht behoorende en welke reeds in 't jaar 1255 onder den naam van *Padapale* bekend was (zie Matthaei *Analect.* Tom II, p. 157) niet durven denken, evenmin als aan *Padhuisheem*, eene oude plaats, onder en ten noorden van Eenrum gelegen, alwaar in oude tijden eene aanzienlijke burg gestaan heeft, die nu reeds voorlang is afgebroken en welks plaats door eene boerenhofstede is ingenomen, of aan *Pathuis*, voormalige burg in het Goorecht, te Euvelgunne onmiddelijk bij het voormalige en beroemde kasteel Groenenberg, onder de gemeente Noorddijk gelegen (Westendorp, *Bekn. Beschr. d. prov. Gron.*, bl. 121), waarvan de sporen in het groenland, alwaar dit huis gestaan heeft, nog zigtbaar zijn. Daar dit *Padinghem* op Warfum volgt, en daarna Watwerd vermeld wordt, zoo is bij mij, met het oog op de bijna constante volgorde bij het opnoemen der plaatsen, het denkbeeld opgerezen, of hieronder misschien ook bedoeld zou kunnen zijn de zoogenaamde kloosterwierde te Warfum, dat wil zeggen, niet de wierde, waarop het kloostergebouw of het Hospitaalhuis gestaan heeft, maar de aanzienlijke en vrij hooge wierde, die even buiten en ten oosten van het dorp Warfum ligt. Deze wierde, die men thans Kloosterwierde noemt, omdat hij, wat de zoogenaamde *hooge wierde* betreft, tot de heert lands behoort, waarop de boerderij, het Warfumer klooster genoemd, staat, terwijl de zoogenaamde *lage wierde*, die er ten zuiden aanpaalt, en door eene sloot van de *hooge* wierde is afgescheiden, onder Haijemaheert behoort, is thans en reeds sedert onheugelijke tijden onbewoond, doch heeft ook, blijkens oude en zware kloostersteenen, die men er in vindt, en een

maaksel uit de 12de of 13de eeuw schijnen te zijn, vroeger behuisd geweest en draagt thans, even als zoo vele andere thans onbewoonde wierden, ook geen naam meer, want *Kloosterwierde* is eigenlijk geen naam en zeker niet die, welke hij ongetwijfeld gedragen zal hebben voor de stichting der Commanderij. Ligt nu kan het zijn, dat deze wierde in de 10de eeuw en vroeger een naam heeft gedragen, welke in onzen Index door *Padinghem* wordt aangeduid. Wij willen dit denkbeeld evenwel gaarne voor betere verklaring opgeven.

31. UUatuurdh. *Watwerd* of beter *Wadwerd*, thans een gehucht onder en ten westen van Uskwerd op eene vrij groote en hooge wierde gelegen, waarover de openbare rijweg van Warfum naar Uskwerd loopt. De wierde ligt in den ouden Eemsdijk die er ten oosten en ten westen aansluit, is in onzen leeftijd, vooral de zuidelijke helft, en ook aan de oostzijde, door afgraving aanzienlijk verlaagd, en draagt nog twee aanzienlijke boerenhofsteden en eenige dagglooners-woningen. Vroeger hebben wij op deze wierde meer woningen gekend, die nu afgebroken zijn.

32. UUituurdh. *Wijtwerd*, en in de volkstaal *Wietwerd*, eene aanzienlijke en uitgebreïde wierde, ten zuiden van en onmiddelijk aan het dorp Uskwerd gelegen, waarop voortijds eene Commanderij van de Johanniterorde gestaan heeft, waarvan nog overblijfselen in de fraaije boerenwoning, die de plaats van het Hospitaalhuis ingenomen heeft, en nog den naam draagt van *Uskwerderklooster*, te vinden zijn. Crecelius (*Index Geogr.* p. 37) heeft hier aan Oosterwijtwerd gedacht, doch met het oog op de volgorde, waarin deze plaats voorkomt, naar onze beschouwing, ten onregte.

33. UUiruinni. Deze plaats weten wij niet aan te wijzen. Welligt zal die gezocht moeten worden in een der thans onbewoonde en geen naam dragende wierden in de nabijheid van Uskwerd, zoo als die van Groot-Bosch onder Uskwerd, die wij nog behuisd gekend hebben, of in een van die, welke men tusschen Uskwerd en Middelstum vindt. Wij dachten hierbij eerst aan *de Wierden*, een gehucht onder Opende en aan *de Weeren* onder *Lutkegast*, doch bij nadere overweging hebben wij begrepen, dat daaraan niet gedacht mag worden, ook niet om het gezelschap, waaronder *UUiruinni* hier voorkomt.

34. Stucciasuurdh. *Stitswerd*, (ook volgens Crecelius zijn Index Geogr. p. 36, alwaar hij zich op Niesert *Münst. Urkb.* I, 100 en pg. 1323 beroept), een oud kerk-

dorp op eene niet zeer hooge wierde gebouwd en onder de gemeente Kantens gelegen. In oude stukken komt het ook onder den naam van *Stitwerth*, *Stedewerd*, *Sideswert* (bij v. Ledebur a. w., S. 128) en *Stetiswerth* voor. Het is een afgelegen, door lage landen omringd dorp, dat vooral in den winter weinig bezocht wordt.

35. UUahcuurdh. Deze plaats schijnt niet dezelfde te zijn met n°. 31. Wij zullen haar later ontmoeten onder de spelling van *UUaguurdh*, doch welke plaats moet hieronder verstaan worden? Wij zijn geneigd, daarvoor *Uskwerd* te nemen, welk overoud kerkdorp, in het leven van Ludger door Altfriedus, *Uuiscuuirt* (de varianten hebben *Wiscwirt*, *Wüscwijrd*, *Vsquurd*, *Vuscuurdis*, *Vosgurd*, *Wuscurdus*, *Uickawirth*) genoemd wordt, en in oude schrifturen ook wel als *Uijscwijrde* en *Usquerth* gespeld, voorkomt, omdat, onder de vele andere omgelegen hooglandster dorpen of plaatsen, Uskwerd dan niet in den Index vermeld zou zijn, en hier zeer ligt aan eene verkeerde lezing of aan eene schrijffout gedacht kan worden.

36. Brunuurdh. Later zullen wij deze plaats nog tweemalen *Burnuurdh* gespeld aantreffen, doch welke plaats wordt er door bedoeld? Wij weten het niet en kunnen het ook bezwaarlijk gissen. Kwamen er in het 10de en 11de Hoofdst. van den Index, waarover onze beschouwingen loopen, ook plaatsnamen uit het tegenwoordige Friesland voor, wij zouden hier terstond denken aan *Bornwerd*, een oud kerkdorp op eene terp ten N. W. van Dokkum, doch dat is het geval niet; plaatsnamen uit het tegenwoordige Friesland worden er niet in gevonden en wij moeten ons daarom in onze nasporingen bij ons gewest bepalen. Men mag hier denken aan *Bierum*, een overoud kerkdorp, dat op eene wierde gelegen is en in oude bescheiden ook dikwijls onder den naam van *Berum*, *Berom* en *Barum* voorkomt, of aan *Berum*, eene zeer oude plaats onder en bij Eenrum gelegen of aan *Barnheem* onder de gemeente Stedum, alwaar men nog een Barnheemster-polder vindt? of aan *Barwerd* of *Barnwerd*, een gehucht op eene hooge wierde aan den ouden dijk van Humsterland, ¾ uur gaans ten O.Z.O. van en onder de gemeente van Oldehove gelegen? *Bar* of *Barn* kan men wel voor hetzelfde als *Bur* of *Burn* aannemen. (Vergel. hierbij ons werk: *Twee Hoofdst. uit de Gesch. van ons Dijkwezen*, bl. 168 en vv.). Aan *Borgsweer*, ook *Burgtsweer* en *Borcxweer*, een oud dorp op eene wierde, kort bij Termunten, zal men hier niet

wel mogen denken. Dan zeker nog eerder, ook al weer mede om de volgorde, waarin deze plaats hier en ook later voorkomt, aan *Wals-wier*, dat ik in een oud Zijlvester Register van 1553 (MS) *Walssweer*, waarvan de Clauw aan Caters of Kater van Garshuizen behoorde, gespeld vind, eene aanzienlijke wierde aan een overouden dijk tusschen Kantens en Eppenhuizen aan den openbaren rijweg gelegen. Want het kan zeer wel zijn dat deze wierde oudtijds een anderen naam heeft gedragen en *wal* = dijk, het oudere *bar*, *burn*, *bur* = dijk, vervangen heeft. Ook zouden wij hier, ook al weer mede met het oog op de volgorde, waarin deze plaats wordt opgenoemd, kunnen denken aan *Oldorp*, oudtijds ook *Aldathorp* en *Aldathorpth* geschreven (zie *den Brief van* 2 *Mei* 1396; bij Driessen, *Mon.* III, bl. 485) eene zeer oude en blijkbaar vroeger belangrijke plaats, zijnde thans een gehucht op eene aanzienlijke wierde met twee boerenwoningen en een dagloonershuis, gemeente en 10 minuten gaans ZW. van Uithuizen. Deze plaats, in welker nabijheid men nog de sporen vindt van een overouden dijk, die ten westen en ten oosten van Doodstil weer duidelijk aan het licht treden, heeft vroeger ongetwijfeld een anderen naam gedragen, die waarschijnlijk voor de tegenwoordige heeft plaats gemaakt toen *Uithuizen*, waarvan zij — en niet van *Uskwerd*, zoo als sommigen willen — de stamplaats is, in het opkomen was en zich tot dorp ontwikkeld heeft. Eerst toen zal men begonnen zijn deze plaats *Oldorp* of *Oldedorp* te noemen ter onderscheiding van het nieuwe dorp, dat het oude overschaduwde.

37. Helaguurdh. *Helwerd*, thans een gehucht op eene vrij aanzienlijke wierde gelegen, waarop wij nog drie boerenhofsteden gekend hebben, liggende in de nabijheid van het dorp *Uskwerd*, ten westen van den openbaren rijweg, die van dit dorp naar Kantens voert, doch behoorende onder de gemeente Kantens. Het is eene overoude plaats, welke reeds in het leven van Ludger door Altfriedus, onder den naam van *Helewirt* (de varianten hebben *Helewird*, *Helewijrd*, *Heleguardis*, *Helegunder*, *Heliguurt*, *Harleweirt*, *Heilewort*, *Heilegvurth*, *Heligwerde*) voorkomt, en die door sommigen, zoo als Alting, van Halsema, Westendorp (*Eerste Leerrede* enz. bl. 88) en Pertz (*Mon. Germ.* T. II, p. 412) verkeerd in *Holwierde*, door Falcke ergens in het Westerkwartier, door Prof. Ypeij (*Gesch. v. het Patronaatregt*, II, bl. 134 der Aant.) eerst in Hel- of Holwinde bij Uskwerd, doch later (a. w. Dl. II, Bijvoegsel voor de Aant. (455)

bl. 10) beter in ons Helwerd, en door den hoogleeraar Moll, nog onlangs (*Kerkgesch. van Nederl. voor de Hervorming*, Dl. I, Arnhem 1864, bl. 180), te Holwerd in Friesland gezocht en geplaatst is. Vroeger stond op Helwerd ook eene burg (zie deze *Bijdr.* Dl. II, bl. 331) doch reeds lang moet die verdwenen zijn, daar de overlevering er thans zelfs van zwijgt.

38. Rotton. Het tegenwoordige *Rottum*, een overoud kerkdorp op eene wierde tusschen *Helwerd* en *Kantens* gelegen, tot welke gemeente het behoort. Het is door laagland omgeven en er stond vroeger een belangrijk klooster van de orde der Benedictijnen, hetwelk met de daarbij behoorende gebouwen en tuinen de geheele oppervlakte der wierde innam. Vermaard is deze plaats, doordien er vroeger een heidensche tempel gestaan heeft, waarvan ten tijde van C. Kempius (*De orig. situ, qual. et quant. Fris.* Col. Agrip 1588, p. 314) de overblijfselen nog zigtbaar waren.

Sommigen — zoo als onder anderen de schrijver van de *Oudh. en gestichten van Groningen*, bl. 370 — hebben geleerd, dat de naam van dit dorp zijn oorsprong te danken zou hebben aan het roode dak van het klooster of van de Abdij, alsof men zeide: „Root Heem," doch dit gevoelen wordt voldingend gelogenstraft door het voorkomen van deze plaats onder den naam van *Rotton* in den onderhavigen Index en dus lang voor het bestaan van het klooster.

39. Haggon uuerua. Deze plaats zal, naar 't mij toeschijnt, in het gehucht *Hoogewerven* of *Hooge warven*, onder het kerspel *Opwierde*, gemeente Appingedam, gezocht moeten worden. *Hach, hag* is een oud-Friesch woord en beteekent *hoog* (zie von Richthofen, *Altfr. Wörterb.*, Gott. 1840, S. 789 in voce *hach.*) Men zou hier ook kunnen denken aan *'t Hooge heem* te *Ellerhuizen* in Innersdijk, gemeente Bedum, zijnde eene oude plaats van vrij aanmerkelijke hoogte, thans bezet met eene boerenwoning, in het binnenhuis van welke woning men voor eenige jaren nog eene voormalige kapel vond. (Westendorp, *Beknopte Aardrijksen Geschiedk. Beschrijv. der prov. Groningen*, Groning. 1839, bl. 293), of aan *de Hoogte*, zijnde eene hooge wierde, waarop thans twee boerenplaatsen staan, gelegen ¾ uur gaans Z.Z.O. van Ulrum, onder welke gemeente deze plaats behoort. Met gelijk regt zou men hier ook nog kunnen denken aan eene oude plaats in het Westerkwartier *de Hoogte* genaamd, waarop vroeger eene burg stond, doch die thans

eene boerenplaats draagt, welke onder de gemeente *Oldehove* behoort. Wil men de plaats in de nabijheid van Rottum zoeken, tusschen welke plaats en het volgende *Elswerd*, zij in den Index wordt opgenoemd, dan zal men aan een der grootere of kleinere heuveltjes moeten denken, die tusschen *Rottum* en *Middelstum*, onder de gemeente Kantens, gevonden worden en thans geen naam meer dragen.

40. Ellasuurdh. *Elswerd* of *Eelswerd* — want aan *Eelswerd*, dat ook als *Eelwerd*, *Eelwert* of *Elswert* gespeld voorkomt en een gehucht ¼ uur oostelijk van *Opwierde* vormt, zal men hier wel niet moeten denken — eene vrij hooge wierde ten westen van den weg tusschen *Rottum* en *Kantens* gelegen, tot welke gemeente die plaats behoort, waarop thans nog eene fraaije boerderij staat. Van der Aa (*Aardrijksk. Woordenb. d. Ned.* art. *Elswert*) geeft op, dat ons *Elswerd* een gehucht zoude zijn, 5 minuten ten N. van Kantens, uit twee boerderijen bestaande en *aan de oostzijde van het trekdiep gelegen*, doch dat is eene dwaling. Elswerd is de wierde door ons aangewezen.

41. Thornuurdh. *Doornwerd*, oudtijds ook *Dornewert*, *Toornwert* en *Dorenwert*, en in het aangehaalde *Regist.* enz. enz. bij von Ledebur, S. 19, *Tornwert* geschreven, een voormalig kerkdorp tusschen *Kantens en Middelstum*, ten westen van den rijweg op eene vrij aanzienlijke wierde gelegen, behoorende in het kerkelijke zoowel als in het burgerlijke onder *Middelstum*, in welks nabijheid het ten N.W. zich niet onbevallig voordoet. Men vindt er thans ruim 20 huizen en de laatste bouwvallen van het oude kerkje, dat in 1756 door een brand zeer geteisterd was geworden en toen als een puinhoop is blijven liggen, zijn in 1818 geheel weggeruimd.

42. Midlisthem. *Middelstum*, een aanzienlijk kerkdorp, op eene uitgebreide wierde — hoofdplaats der gemeente van dien naam, zoo als gezegd is, in de nabijheid van het voorgaande *Doornwerd* gelegen. Reeds vroeg komt deze plaats voor, daar wij haar in de achtste eeuw reeds vermeld vinden in de *Traditiones Fuldenses*, onder den naam van *Militistenheim* (zie v. d. Bergh a. w. onder n°. 46, bl. 262), terwijl zij onder den naam van *Midisheim* voorkomt in het meermalen vermelde Register uit de tiende eeuw.

43. VVidu uurdh. *Wijtwerd* (*Wester*), een oud kerkdorp op eene wierde ten zuiden van *Middelstum* gelegen, onder welke gemeente het behoort. Het wordt thans *Wes-*

terwijtwerd genaamd, ter onderscheiding van het oude kerkdorp *Oosterwijtwerd*, dat ten oosten in Fivelgoo gelegen is en onder de gemeente 't Zandt behoort.

44. Stedion. *Stedum*, oudtijds *Stedehem* en ook *Stedeheim*, kerkdorp en hoofdplaats der gemeente van dien naam, op eene wierde in oostelijke rigting, niet ver van *Westerwijtwerd* gelegen.

45. Reinbodas huson. Welke plaats hieronder verstaan moet worden kunnen wij niet opgeven, en evenmin met eenigen grond gissen. Het schijnt wel, dat die plaats in den omtrek van Stedum gezocht zal moeten worden en dat de naam verscholen ligt in een of andere burg- of boerenhofstede, welke later een anderen naam verkregen heeft of waarvan de naam geheel verloren is gegaan.

46. Husdungon. *Huizinge*, even als *Middelstum*, reeds in de achtste eeuw, onder den naam van *Hustinga* in de *Traditiones Fuldenses*, en onder dien van *Husdingun*, in het door Dronke medegedeelde Register uit de tiende eeuw vermeld. Het is een kerkdorp dat op eene wierde ligt en onder de gemeente *Middelstum* behoort, ten oosten van welk dorp het gelegen is.

47. Amuthon. *Emden (Wester)*, ter onderscheiding van Emden in Oostfriesland, een oud kerkdorp, in de geschiedenis van dit gewest zeer bekend, liggende op eene uitgebreide en hooge wierde en behoorende tot de gemeente *Stedum*. In het *Regist.* uit de tiende eeuw, door Dronke medegedeeld, komt het voor onder den naam van *Emedun*, en er zijn die willen, dat dit dorp de oude haven en marktplaats Amisia, bij Ptolomeus bekend, zoude zijn. Wat daarvan zij, dit is zeker, dat het oudtijds eene voorname en bloeijende plaats is geweest, waarvan Emo en Menco gewagen, als van eene zeehaven en marktplaats en zelfs meer onder den naam van *forum* (markt) dan onder haren oorspronkelijken naam van *Emethe*, *Emetha*, of *Emutha*. [1]) Door rampen van verschillenden aard verloor het zijn vroegeren

[1]) Wij zijn Alting hier gevolgd, doch meenen te moeten verwijzen naar het belangrijke opstel van Dr. Acker Stratingh, getiteld: *Appingedam, de oude hoofdplaats van Fivelingo* (zie deze Bijdragen, Dl. VI, Afl. 1, blz. 52 en volg.), dat wij, na het schrijven dezer *Bijdrage* eerst in handen kregen. Ongetwijfeld evenwel is Wester-Embden vroeger een belangrijke plaats geweest. De tegenwoordige gesteldheid van deze plaats wijst dit nog duidelijk genoeg aan.

bloei en aanzien ten eenenmale, en bij het opkomen van *Emden* aan de overzijde van de Eems, heeft het eindelijk zelfs, ter onderscheiding, den bijnaam van *Wester*-Emden moeten aannemen, welke naam, zoo als Driessen (*Mon. Gron.* IV, bl. 906) schrijft, hem het eerst is voorgekomen in een brief van den 28 Mei 1379.

48. Amuthon. Dezelfde plaats als de zoo even, onder n°. 47 behandelde.

49. Arnuurdh. *Arwerd*, ook wel eens *Arnwerd* genaamd, een gehucht op eene aanzienlijke wierde, met omstreeks 40 inw., gelegen onder het kerkdorp *Krewerd*, en behoorende tot de gemeente *Bierum*, waarvan het een uur gaans, in Z.W. rigting, verwijderd is. Ook onder de gemeente Adorp vindt men eene oude plaats *Arwerd* genaamd, doch die zal hier wel niet bedoeld zijn.

50. Godleuingi. *Godlinze*, een oud kerkdorp op eene hooge en uitgebreide wierde, en even als *Arwerd* onder de gemeente *Bierum* behoorende.

51. Bisashem. *Biessum*, ook wel *Biesum* of *Bijssum* gespeld voorkomende, zijnde thans eene buurtschap in Fivelgoo, behoorende onder het kerkdorp *Uitwierde* en tot de gemeente *Delfzijl*, waarvan het een half uur gaans, in eene westelijke rigting, verwijderd is.

52. Fretmarashem. *Farmsum*, een oud en belangrijk kerkdorp, onmiddelijk aan *Delfzijl* gelegen, tot welke gemeente het behoort en bij de Werumer geschiedschrijvers, onder den naam van *Fermesum* of *Fermeshem*, zeer bekend. Ook komt het, in brieven van 1391 en 1392 (bij Driessen *Mon.* IV, bl. 729, 734) voor, onder de namen van *Fermesen* en *Fijrmesen*. Vroeger had men hier eene proostdij, waaronder 34 kerspelen behoorden, welke in het meermalen aangehaalde *Reg. cur.* bij von Ledebur, S. 23 en 24, worden opgenoemd.

53. Ottar fliaton. Volgens Creeelius, p. 35 van zijn *Index geogr. Oterdum*, in de volkstaal *Oterdom*, en bij den vervolger op Emo en Menco's *Kronijk*, p. 254, *Oterthom*, een oud, doch thans een klein kerkdorp op eene wierde aan den Eemsdijk, tusschen *Farmsum* en *Termunten*, en, even als de twee voorgaande nommers, onder de gemeente *Delfzijl* behoorende.

54. Wildiona. *Wildehof*, *Wildenhof*, of ook *Wilderhof*, thans een gehucht, een uur ten zuiden van *Appingedam*, en ook ten zuiden van *Delfzijl* gelegen, tot welke ge-

meente het behoort. In een verkoopbrief aan de „Commeldeur en Keller te Oosterwierum" van 6 gouden *Rijnsche* guld. eeuwige rente, uit een erf aldaar a°. 1476, wordt het „*Wilderhof* te Meethuizen" genoemd.

55. Diurardasrip. Ik geloof dat men hieronder het tegenwoordige kerkdorp *Zeerijp*, dat oudtijds bij de Werumer kronijkschrijvers, b. v. op het jaar 1227 en 1228 eenvoudig *Ripa* genaamd werd (zie *Kron.* v. Emo en Menco, Utrechtsche uitgave, pp. 116, 117) en in den mond van 't volk nog bloot *Riep* heet, te verstaan zal hebben. Men vindt het ook *Serijp*, *Ripe*, *Rijpe* of *de Rijp* geschreven en het behoort onder de gemeente 't *Zandt*. Volgens Alting (Tom. II in voce *Ripa*) en ook volgens den schrijver van den *Tegenw. Staat van Stad en Lande*, Dl. II, bl. 355, en van der Aa, *Woordenb.* art. *Zeerijp*, bl. 122, zou deze plaats den naam dragen, omdat zij aan den oever van den voormaligen zeeboezem, naar Wester-Emden strekkende, gelegen was geweest, en dit zal den een of ander, die er ook zoo over dacht, welligt aanleiding hebben gegeven, om er *zee* aan toe te voegen, ten einde de zaak daardoor duidelijker te maken. Dit gevoelen kunnen wij maar niet zoo voetstoots goedkeuren, want er waren vroeger en later veel meer plaatsen, die in denzelfden toestand verkeerden en ook eens aan zee lagen en bij welke wij dien naam toch niet ontmoeten. Bovendien komt de uitgang *rijp* in vele plaatsnamen voor (zie een achttal door v. d. Bergh, *Midden Ned. Geogr.*, bl. 305 opgegeven, doch die vermeerderd kunnen worden), waarbij wel niet aan water of oever van een water gedacht kan worden. *Ripa* beteekent niet, gelijk het Latijnsche *ripa*, uitsluitend den oever, de rand van een water, het beteekent soms, in den vorm van *rijp*, *riep*, ook meer algemeen den zoom, den rand van iets anders, in Groningen, bij voorbeeld, den met klinkersteen geplaveide rand of zoom van het met huizen bebouwde gedeelte van den grond of den rand der straten, het Fr. *trottoir*; elders, zoo als in Friesland, den zoom of rand van den hoogen geestgrond, zoo als in *Garijp*, *Hardegarijp*, enz. Het *Oestfr. Wörterb.* von Stürenberg heeft *riepe* = rand, oeverrand. Het schijnt ons daarom niet zoo geheel verwerpelijk of ongegrond toe, dat *ripa* of liever *rijp*, in *Zeerijp*, zal aanduiden, dat dáár oudtijds de noordelijke rand of zoom van *Duurswolde* of *Duirswolde* was en dat dit ook door *Diurardasrip* hier meer duidelijk zal aangeduid worden. Dáár ongeveer toch zal vroeger de noordelijke rand

van den hoogen middenrug van *Duurswolde*, die zich Z. en N. waarts uitstrekt, geweest zijn, aangezien onder de 12 dorpen, die onder *Duurswolde* behoorden, ook gerekend wordt, behalve *Garmerwolde*, *Thesinge* en *ten Boer*, een goed gedeelte van *Loppersum* en er bovendien te *Zeerijp* nog — en dit rekende Westendorp (*Bekn. Aardr. en Gesch. Beschr. der Prov. Gron.*, bl. 339) onder de *bijzonderheden* van dit dorp — een *Woldweg* of *Wolddijk* voorkomt die eene zuidelijke strekking heeft en duidelijk genoeg aantoont, dat hij naar 't Wold (*Duurswolde*) geloopen zal hebben. Welligt is het tegenwoordige *Zeerijp* zijn ontstaan aan die van Duurswolde verschuldigd. Een en ander geven wij evenwel gaarne voor beter en zijn tot deze gissing gebragt door het woord *Diurardasrip*, dat, op den klank af, op geene andere plaats, in Fivelgoo, kan worden toegepast.

56. Scelduualda. *Schildwolde*, oud kerkdorp, onder de gemeente *Slochteren* behoorende en een der twaalf dorpen van het *oude Duurswolde*. Bij de Werumer Kronijkschrijvers komt het voor onder den naam van *Skeldwald* en in andere oude stukken, b. v. in een Verdragsbrief van 4 Julij 1385 (bij Driessen, *Mon. II*, p. 371) onder dien van *Scheldwalda*.

57. Einon. *Enum* of *Eenum*, in de volkstaal *Einum*, een oud kerkdorp, op eene aanzienlijke wierde gelegen, en onder de gemeente *'t Zandt* behoorende.

58. Siuokanashem. Vermoedelijk het tegenwoordige oude kerkdorp *Siddeburen*, behoorende onder de gemeente *Slochteren*, hetwelk in oude stukken als *Syerdaberth* en ook als *Sydeberch* en *Sydebert* (in het *Regist. Cur.* bij von Ledebur, S. 24, als *Sciardeberch*) gespeld voorkomt (Driessen, *Mon.* II, blz. 383).

59. UUeruon. *Warven* of *de Warven*, een gehucht in Fivelgo, nabij en onder *Oterdum*, 1½ uur gaans Z.O. van *Delfzijl*, tot welke gemeente het behoort. Niet ver van *Opwierde*, 20 minuten zuidelijk van Appingedam, vindt men een kleinen heuvel, die ook den naam van *de Werven* draagt, doch wij gelooven niet, dat deze, maar de eerste hier bedoeld zal zijn.

60. Hemuurdh. *Hemert* of *Heemert*, ook wel *de Hemert*, doch, volgens Westendorp (*Bekn. Aardr. en Gesch. Beschr. der Prov. Gron.*, blz. 326), eigenlijk *Heemwerd*, eene niet groote wierde aan den weg van *Stedum* naar *Kroddeburen*, 5 minuten N. ten O. van *Lellens*, onder welk kerk-

dorpje het behoort, en een uur N. ten O. van *ten Boer* gelegen, tot welke gemeente deze plaats gerekend wordt.

61. Berghem. *Bargheem* of *Bargenheem*, eene kleine terp of wierde onder Stedum.

62. Henrikas kiricun. Deze plaats weten wij niet aan te wijzen. Welligt is deze naam later door een andere vervangen, zooals dit met menige andere plaats het geval is geweest. Zoo droeg, bijvoorbeeld, het tegenwoordige Westernieland, blijkens eene verzegeling van het jaar 1463, voor vier eeuwen nog den naam van *Sunte Mariën-buren*, en het Oosternieland, volgens het aangeh. *Regist. curar.* bij von Ledebur, S. 19, dien van „*Nova terra beati Nicolai.*"

63. Uulfdalon. Welligt *Wolfsbarge* of *Wolfsbergen*, een gehucht in het Goorecht, niet ver van *Kropswolde*, een uur Z.W. van *Hoogezand*, tot welke gemeente het behoort.

64. Enon gimenon. Waarschijnlijk een onderdeel van het kerspel of de mark van *Enum*, ook wel als *Emum* en *Enim* gespeld voorkomende, een oud kerkdorp in Fivelgo op een hooge wierde, ¾ uur Z. van 't *Zandt* gelegen, tot welke gemeente het behoort; welk gedeelte durven en kunnen wij echter niet bepalen.

65. UUrthun. *Wirdum*, een oud kerkdorp op eene wierde ten noorden van het Damsterdiep onder de gemeente Loppersum, in het Register uit de tiende eeuw bij Dronke, p. 68, onder den naam van *Wrtheim* voorkomende.

66. Engislingi, in het meer genoemde Register uit de tiende eeuw, bij Dronke, *Angeslengi* genoemd. *Enzelen* of *Enselens*, ook wel *Enslens*, een gehucht op eene aanzienlijke wierde, ¾ uur Z.O. van *Loppersum*, ¼ uur N. O. van *Garrelsweer* en ¼ uur Z.W. van het voorgaande *Wirdum* gelegen. Het behoort onder de gemeente *Loppersum*, en men vindt er thans nog zes huizen.

67. Aldulsashem. *Oldersum*, ook wel *Aldersum*, zooals in eene verordening van den abt Hayco van 25 Julij 1317 (Driessen, *Mon.* I, blz. 78), en bij Menco *Aldesum* genaamd, eene aanzienlijke wierde, die thans ter bemesting van het land wordt afgegraven, bij ten Post, onder de gemeente van ten Boer gelegen.

68. UUaldhuson, in het Register uit de tiende eeuw door Dronke medegedeeld, p. 68, onder den naam van *Walthusen* voorkomende. Welligt moet men bij dezen plaatsnaam denken òf aan *Woldendorp*, oudtijds ook *Woldmonnathorp* (*Woldmannendorp*), een oud kerkdorp ¾ uur Z.W.

van *Termunten* gelegen, tot welke gemeente het behoort, òf aan eene verminking van *Woltersum*, oudtijds ook *Waltersum* en *Waltershem* geschreven, zijnde mede een oud kerkdorp op eene wierde gelegen, onder de gemeente *ten Boer*, waarvan het 3/4 uur gaans W. ten Z. verwijderd is.

69. Aecclesiam Henrici. Hetzelfde naar 't schijnt als en eene latijnsche vertaling van n°. 62.

70. UUinkhem. Hetzelfde als n°. 7?

71. Bauasa. *Baamsum* of *Baansum*, een gehucht, 10 minuten gaans, in Z.W. rigting, van *Termunten* verwijderd, tot welke gemeente het behoort. Het had vroeger een eigen hamrik. Zie Feith, *Beklemregt*, Dl. I, blz. 209.

72. Hurun. *Hoorn* bij Groningen? *Den Horn* onder Aduard? *Ter Horn*, een gehucht in Fivelgo, 1/2 uur ten N.W. van Leermens gelegen? *Ter Horn*, gehucht in het Westerkwartier, 1/2 uur N.W. van Oldehove, tot welke gemeente het behoort? *De Horn*, gehucht in het Westerkwartier, 5 minuten Z. van Zuidhorn? *Den Horn* onder Eenrum? Of onder Baflo? Of *den Hoorn* onder Leens? Wij weten het niet, doch oordeelen dat Zuid- of Noordhorn, welke dorpen volgens Driessen (*Mon. Gron.* I, blz. 137), oudtijds bloot *Horn* (Hurum) genaamd zouden zijn geworden, hier niet bedoeld zullen zijn. Beide plaatsen komen reeds in een schenkings-brief van Hertog Albrecht van den 28 Dec. 1398 (zie Driessen *Mon.* III, blz. 493) onderscheiden voor onder den naam van *Zwthoren* en *Northoren*; en zij zullen ook wel altijd onderscheiden en niet onder den gemeenen naam van *Horn* of *Hurun* zijn genoemd, doordien de naam van deze plaatsen duidelijk aanwijst, dat de eene op den *Zuider*, en de andere op den *Noorder* horn, hoek, of het uiteinde van den gaastheuvel, die hen draagt, gebouwd en gelegen zijn. Daar beide dorpen welligt even oud zijn, zoo was de bijvoeging Zuider en Noorder ter onderscheiding van den beginne af noodzakelijk, aangezien men, eenvoudig *horn* of *hurum* schrijvende, in twijfel moest verkeeren, welke *horn*, de *Zuider* of de *Noorder*, bedoeld werd. De heer Driessen is op dit denkbeeld gekomen door een brief van 1392, waarin men leest: „So hebbe ick Menne vorsc. gebeden Her Ludelef, Cureyt van *Zuedhorm*, ende Gherbet Udekema desen brief to bezeghelen. Ende wij her Ludelef Cureyt ende Gherbet, hovedinc to *Horne* voorsc. hebben onse seghele" enz., en eene andere van 't jaar 1387, welke aanvangt: „Ick Ludelef *ter Horne*" enz.

In den eersten brief wordt uitdrukkelijk gezegd, dat onder *Horm* verstaan wordt het in dien brief reeds genoemde Zuidhorn. De tweede brief schijnt hier meer afdoende te zijn, maar toch rijst de vraag op: was Ludelef in den brief van 1387 dezelfde die in den brief van 1392 onder dien naam voorkomt? En zoo ja — kan dan *den Horn* onder Aduard of eenige andere plaats, die *Horn* of *Hoorn* heet, geen kerspel geweest zijn, alwaar Ludelef in 1387, en dus vijf jaren vóór het opmaken van den brief van 1392 in dienst was, en kan het niet zijn dat hij later te Zuidhorn cureyt is geworden? Hoe het zij, doorgaande kan men onder *horn* of *hurum* noch Zuid- noch Noordhorn verstaan hebben, aangezien daarin niet lag de duidelijke aanwijzing welke plaats men bedoelde.

73. Middichi. Dezelfde plaats als onder n°. 10.

74. Groningi. De tegenwoordige stad *Groningen.*

75. Uthuson. *Uithuizen*, een reeds vroeg aanzienlijk kerkdorp, waarschijnlijk een uitvloeisel van *Oldorp* en tevens van *Uskwerd*, dat in oude stukken ook voorkomt onder den naam *Uthusum.* Het ligt aan de Wadden van dit gewest, en niet, zooals andere oude dorpen, op eene wierde, maar toch op een hoogen rug of schoorwal, door de Eems aldaar gevormd. De geregelde en ordelijke aanleg van het dorp toont genoegzaam, dat het van jongere dagteekening is, dan de dorpen, die op wierden gebouwd zijn. De Werumer kronijkschrijvers vermelden het op het jaar 1231 en volgende meermalen. Driessen (*Mon.* I, blz. 65), eene verzegelde verklaring van Tadeco, Cureet van Uithuizen, van 't jaar 1301 mededeelende, zegt, dat het een der oudste en aanzienlijkste dorpen van Hunsegoo is. Het laatste is ongetwijfeld overeenkomstig de waarheid, doch het eerste moet betwijfeld worden en zal eene dwaling zijn.

76. Barghus. Thans eene boerenhofstede onder de gemeente *Kantens*, tusschen *Stitswerd* en *Onderdendam* op een heuvel gelegen, bewoond door en toebehoorende aan den landbouwer Jacob de Boer, en den naam dragende van *Borghuis* of *Borchuis.* Vroeger was het een klooster-voorwerk en het eigendom van het *Thesinger klooster*, dat den naam droeg van *Germania.* Er behoorde oudtijds veel meer land onder de behuizing dan thans. In een oud stuk (MS) van Winsumer Zijlvest van 1553 vind ik nog onder den „Canteser eedt" vermeld: „Johan *'t Barchuis*" met 170 grasen land.

77. E k u t h a. Vermoedelijk *Eekwerd* of *Equert*, ook *Equart* geschreven, een gehucht in Fivelgo, gedeeltelijk tot de gemeente *Appingadam*, gedeeltelijk tot de gemeente *Loppersum* en voor een deel onder het dorp *Wirdum*, waarvan het 15 minuten Z.O., en voor een ander deel onder het dorp *Tjamsweer* behoorende, waarvan het ½ uur, in W. rigting, verwijderd ligt.

78. K a l k a m n o n. Zoodanige plaats kennen wij niet, en weten haar dus ook niet aan te wijzen.

Cap. XI der Index,

pag. 14 bij Crecelius.

79. F e r t m e r e s h e m. Dezelfde plaats als onder n°. 52.

80. U U i l d o n h a. Dezelfde plaats als onder n°. 54.

81. O t e r f l e t u n. Dezelfde plaats als onder n°. 53.

82. S i u u k e s h e m. Dezelfde plaats als onder n°. 58.

83. B i s i s h e i m. Dezelfde plaats als onder n°. 51.

84. S c a l d u u a l d a. Dezelfde plaats als onder n°, 56.

85. E m u t h e r o u u a l d a. Dezelfde plaats als onder n°. 26.

86. H e m u u r t h. Dezelfde plaats als onder n°. 60.

87. B i r g h e m. Dezelfde plaats als onder n°. 61.

88. E n g i s l i n g e r i. Dezelfde plaats als onder n°. 66.

89. L e t h e r m e n g i. *Leermens*, ook wel *Leermis* en *Lhermens* en in het *Registr. curar.* bij von Ledebur, S. 21, n°. 15, *Ledermense* geschreven, een oud kerkdorp op eene aanzienlijke wierde gebouwd en een kwartier uur gaans in Z.O. rigting van 't *Zandt* gelegen, onder welke gemeente het behoort. In het midden van den nu afgebroken toren van dit dorp vond men eene steenen doodkist of sarcophaag, waarbij, volgens het volksverhaal, de heksen nog lang, in den nacht vergaderden en zelfs maaltijden hielden, waarin wij, met Westendorp, het bewijs vinden van den hoogen ouderdom en de vorige merkwaardigheid van dit dorp. Zie Westendorp a. w., blz. 344.

90. E n u n. Dezelfde plaats als onder n°. 57.

91. Slohtoron. *Slochteren*, een oud kerkdorp en hoofdplaats der gemeente van dien naam, dat oudtijds den naam droeg van *Slothra*. Zie Alting, *Notit. German. Inf.* op het woord *Slothra*.

92. UUirthum. Dezelfde plaats als onder n°. 65.

93. Stedon. Dezelfde plaats als onder n°. 44.

94. Emuthon. Dezelfde plaats als onder no. 47 en 48.

95. Heuurthero uualde. Dezelfde plaats als onder n°. 26 en n°. 85? In een oud HS. houdende stukken betrekkelijk het Winsumer Zijlvest van het jaar 1553, vind ik onder de Clauwen van de Heerden daar de Zijlrechters eeden op vallen, onder de Schepperij van Stedum, ook genoemd „Heemwarder-Eedt," kan dat ook met deze plaatsnaam in verband staan?

96. Osterhem. *Oostwold* onder *Slochteren*? *Oosterburen* onder *Middelstum*? *Oosterhuis* onder *Warfum*? Wij durven hier niets ten aanzien van deze plaats bepalen. Waarschijnlijk moet zij in een boerenhofstede en niet in een eigenlijk dorp gezocht worden.

97. Arneru. Dezelfde plaats als onder n°. 22.

98. Uidinun. Het *Wieden* of *Wijden* welligt, eene oude streek lands, thans het *Wiedeveld* of *Wijdeveld* genaamd en wel te onderscheiden van het daar aangrenzende *Wildeveld*, tusschen dit *Wildeveld* onder *Winsum* en *Mensingeweer*, waaronder het in het kerkelijke behoort, terwijl het in het burgerlijke onder de gemeente *Leens* gerekend wordt. Ten Z.O. van *Mensingeweer* vindt men in dit *Wiedeveld* twee of drie boerenplaatsen, waarvan de bewoners den familie-naam van *Wijdeveld* hebben aangenomen,

99. Sahsinhem. Dezelfde plaats als onder n°. 23.

100. Reisuurdh. Dezelfde plaats als onder n°. 27.

101. Bahtlon. Dezelfde plaats als onder n°. 24.

102. Ingaldingon. Dezelfde plaats als onder n°. 28.

103. Renun. Dezelfde plaats als onder n°. 9.

104. Obergun. Dezelfde plaats als onder n°. 8.

105. Uson. Dezelfde plaats als onder n°. 25.

106. Minorihuson. Dezelfde plaats als onder n°. 11.

107. Bauisha in Muntiklanda. Dezelfde plaats als onder n°. 71. Deze plaatsnaam heldert twee punten op, vooreerst dat wij onder n°. 13 teregt verondersteld hebben dat daar niet *Municmad* maar *Munticmad* gelezen moet worden, en ten anderen dat wij onder n°. 71 teregt voor *Bauasa*

het gehucht *Baamsum* of *Baansum* onder *Munten* of *Termunten* genomen hebben.

108. Marslete. *Maarslagt* of *Maarslacht*, in de volkstaal *Maarslag* en in het *Registr. curar.* bij v. Ledebur, S. 12, *Marsliar*, voormalig kerkdorp in Hunsegoo onder de gemeente *Leens*, thans twee gehuchten uitmakende, *Groot-Maarslagt*, op eene hooge en uitgebreide wierde, en *Klein-Maarslagt*, ¼ uur gaans N.N.W. van *Groot-Maarslagt* gelegen, alwaar vroeger de kerk stond, die in 1807 is afgebroken, doch waarvan het kerkhof, met eene klok, in een zoogenaamde galg of stoel hangende, nog gebruikt wordt.

109. UUerfhem. Dezelfde plaats als onder n°. 29.

110. Stikkesuurdh. Dezelfde plaats als onder n°. 34.

111. Padinghem. Dezelfde ons onbekende plaats, onder n°. 30 voorkomende.

112. UUatuurdh. Dezelfde plaats die onder n°. 31 behandeld is.

113. Burnuurdh. Dezelfde plaats die onder n°. 36 voorkomt.

114. Uthuson. Dezelfde plaats die onder n°. 75 voorkomt.

115. Husdungon. Dezelfde plaats die onder n°. 46 voorkomt.

116. Midlesthem. Dezelfde plaats die onder n°. 42 voorkomt.

117. Helauurdh. Dezelfde plaats die door ons, onder n°. 37, aangewezen is.

118. Rotton. Dezelfde plaats die onder n°. 38 voorkomt.

119. Ellisuurdt. Dezelfde plaats die reeds onder n°. 40 voorkomt.

120. UUaguurdh. Dezelfde plaats die onder n°. 35 voorkomt.

121. Uldinon. Waarschijnlijk zal dit *Vidinun* of *Vidinon* moeten zijn en dan dezelfde plaats aanduiden, welke wij reeds onder n°. 98 getracht hebben aan te wijzen.

122. UUinkhem. Dezelfde plaats die reeds onder n° 7 en n°. 70 voorkomt.

123. Bedara uualda. Dezelfde plaats die onder n°. 3 voorkomt.

124. Menouuerfe. *Menkeweer*, onmiddelijk ten noorden van *Onderdendam* gelegen, een oud kerkdorp op eene wierde. De kerk is in onzen tijd afgebroken en *Men-*

keweer maakt thans met *Onderwierum*, dat almede in onzen leeftijd zijn kerk zag sloopen, en *Onderdendam* ééne kerkelijke gemeente uit, waarvan de kerk in laatstgenoemde plaats, aan het Zijldiep, voor eenige jaren is opgebouwd, doch de begraafplaats van *Menkeweer* is nog op het oude kerkhof aanwezig en in gebruik, dat mede te *Onderwierum* het geval is.

125. Houa. Dezelfde plaats als die onder n°. 19.

126. Husdungon. Dezelfde plaats als onder no. 46 en 115.

127. Mildlesthem. Dezelfde plaats als onder n°. 42 en 116.

128. UUiruingra lago. Deze plaats weet ik niet aan te wijzen, zelfs durf ik hier niet gissen.

129. Burnuurdh. Zie n°. 36 en n°. 113.

130. Baflon. Dezelfde plaats als onder n°. 24 en n°. 101.

131. Minorihuson. Dezelfde plaats als onder n°. 11 en n°. 106.

132. Muniklanda. *Munten*, nu *Termunten*. Zie hierbij n°. 13 en n°. 107.

133. Marslati. Dezelfde plaats als onder n°. 108.

134. UUia. Dezelfde plaats als onder n°. 21.

135. Tiudingi. Dezelfde plaats als n°. 20.

136. Houa. Dezelfde plaats als n°. 19 en n°. 125.

137. Uluringhem. Dezelfde plaats als n°. 18.

138. UUibadas kerikon. Deze plaats weet ik niet aan te wijzen. Het schijnt wel een kerkdorp, misschien het tegenwoordige *Nijkerk*? geweest te zijn.

139. UUalthuson. Schoon anders gespeld, dezelfde plaats als onder n°. 68?

140. Extra Schaldmeda. Dit zal *over Schild* of *over Schildmeer* aanduiden, zijnde een gehucht in Fivelgoo, één uur gaans ten noorden van *Hellum*, waartoe het in het kerkelijke behoort, met 25 huizen en 130 inwoners. De huizen staan er zeer onregelmatig, N. en N.W. van het *Schildmeer* in het land op. (Zie v. d. Aa aangeh. *Woordenb.* art. *Schild* (*over*). Te *Hellum* noemt men de inwoners van dit gehucht *Over Schildjers*.

141. Diuridasrip. Dezelfde plaats als n°. 55.

142. Stederauualda. Bij v. Ledebur, a. w. S. 21, n°. 7, komt deze plaats voor onder den naam van *Stederwalde*; ook vindt men soms *Stierwolde*, zooals bijvoorbeeld bij Westendorp a. w., blz. 319, of *Stuurwolde* geschre-

ven, doch de meest gebruikelijke schrijfwijze voor deze plaats is *Steerwolde*. Deze plaats, welke in de tweede helft der XV^de eeuw, toen het aangehaalde *Reg. cur.*, door von Ledebur uitgegeven, is opgemaakt, nog een kerk gehad moet hebben (zie v. Ledebur a. w., S. 21, n°. 7), stelt thans een gehucht daar uit slechts twee huizen bestaande, bewoond door 20 inwoners, en behoort onder de gemeente *ten Boer*, waarvan het een half uur in westelijke rigting verwijderd ligt. In het kerkelijke behoort dit gehucht onder *Thesinge*, waarvan het ¼ uur in Z.W. rigting verwijderd is.

143. Emuthon. Dezelfde plaats als n°. 47, 48 en 94.

144. Godleuingi. Dezelfde plaats als onder n°. 50.

145. Ernauurdh. Zeer waarschijnlijk dezelfde plaats als onder n°. 49 vermeld is. Crecelius dacht er ook zoo over. Zie pag. 31 van den *Index Geographicus*.

146. Menouuerue. Ofschoon in spelling eenigzins verschillende, zal hier wel dezelfde plaats bedoeld zijn als onder n°. 16. Wil men hier evenwel liever aan n°. 124 gedacht hebben, wij zullen ons daartegen niet verzetten, want zekerheid is hier niet te geven.

147. Rotton. Dezelfde plaats als onder n°. 88 en 118.

148. Hersingi. Dezelfde plaats als onder n°. 1.

Nu volgt er op S. 16 bij Crecelius (fol. 26^a van den Index), waarop wij nog de volgende plaatsen vermeld vinden.

149. Granauurdh. *Garnwerd*, door Westendorp (a. w., blz. 144) *Garreweerd* geschreven. Deze plaats die in een ander oud Register betrekkelijk de bezittingen en inkomsten van de abdij van Werden, door Lacomblet uitgegeven, als *Grünewrht* (waaronder Groningen toch wel niet te verstaan zal zijn?) gespeld voorkomt (zie *Zwei Heberegister der Abtei Werden an der Rühr aus dem neuenten und zwölften jahrhundert*, in *Archiv. für die Geschichte des Niederrheins*, Band II, Düsseldorf 1857, S. 287), ligt in het Westerkwartier, onmiddelijk aan den westeroever van het daar regt gegraven Reidiep en stelt een overoud kerkdorp daar, 't welk op eene vrij aanzienlijke wierde gebouwd is.

150. Anladon. Deze plaats komt in den bekenden Giftbrief van Folker van het jaar 855 voor onder den naam van *Andleda*, en in de *Traditiones Fuldenses* onder dien van *Antlida*. Wij hebben op het voetspoor van van den Bergh (*Handb. der Midden-Ned. Geogr.*, blz. 183) en ook van Dr. Acker Stratingh (*Aloude Staat* enz., Dl. II, St. 2, bl. 121),

daarvoor den *Andel* gelezen, zijnde een kerkdorp in Hunsegoo op den vlakken grond gebouwd en aan de Wadden palende, behoorende onder de gemeente Baflo, doch daarbij te kennen gegeven, dat het ons niet zoo geheel onwaarschijnlijk voorkwam, dat daaronder *Antum*, eene uitgebreide en hooge wierde aan 't Reidiep onder Garnwerd, bedoeld zoude kunnen zijn, te meer omdat onder anderen *den Andel* ons al te ver van Humsterland af lag en wij hier toch, volgens den Giftbrief van Folker, bepaaldelijk aan Humsterland hebben te denken, daar wij lezen: „in pago Humerki in villa Andleda." (Zie mijn werk: *Twee Hoofdstukken uit de Gesch. van ons Dijkwezen* enz., Gron. 1865, blz. 355). Thans kom ik van dat denkbeeld terug en laat nu zoowel *den Andel*, dat wij zoo aanstonds zullen ontmoeten, als *Antum* los, om daarvoor in de plaats te stellen, *de Adeelen* of *Andeelen*, een streek lands onder de gemeente Oldehove en dus in Humsterland gelegen, welke vroeger van grootere uitgebreidheid is geweest dan thans en ook een gedeelte van de wierde of Kimswerd — waarop thans, behalve een dagloonerswoning, drie boerenhofsteden voorkomen — omvat heeft. Ik twijfel er thans niet aan of die plaats — vroeger aan mij onbekend — zal onder *Andledon*, *Andleda* of *Antlida*, in Humsterland, bedoeld zijn.

151. Krestlingi. *Krassum* of *Crassum*,. eene vrij aanzienlijke wierde, onder het kerspel Garnwerd behoorende, waarop men een tweetal boerderijen vindt.

152. Liuisi campa. In den *Index Geographicus* geeft Crecelius, p. 35, op, dat hij niet geheel zeker is of hij de twee eerste letters van dit woord wel goed gelezen en wel juist heeft weder gegeven. Dit maakt de zaak, die anders al moeijelijk is, nog bezwaarlijker om op te lossen. Naar het gezelschap te oordeelen of de volgorde, waarin deze plaats hier voorkomt, zou men het oog gevestigd moeten houden op het tegenwoordige Westerkwartier en wel op den omtrek van Garnwerd, doch ik moet bekennen, dáár zoodanige plaats niet te kunnen aanwijzen. 't Kan wel zijn dat die plaats in de eene of andere boerenhofstede gezocht moet worden. Of mag men hier denken aan *de Campen*, ofschoon slechts eene geringe oppervlakte beslaande, vroeger eene kleine Grietenij in het Westerkwartier onder de gemeente Oldehove, tegen het Reidiep? (vergel. v. d. Aa, *Aardrijksk. Woordenb. der Nederl.*, art. *de Campen*). Mogen wij naar deze of de oostelijke zijde van het Reidiep overspringen, dan zouden wij

geneigd zijn het oog te vestigen op het zoogenaamde *Wildeveld*, zijnde een streek lands, welke burgerlijk onder de gemeente Winsum, doch kerkelijk onder Maarhuizen behoort en aan het reeds behandelde *Wiedeveld* of *Wijdeveld* paalt, waarvan het wel onderscheiden moet worden, iets hetgeen evenwel niet altijd plaats vindt. Men vindt in het *Wildeveld* thans slechts eene boerderij, in eigendom bezeten en bewoond wordende door den landbouwer K. A. van Ham en bij diens woning eene wierde of terp, groot 1,27,30 ellen en hoog boven het maaiveld omstreeks 3 à 4 ellen, die onbehuisd is, doch vroeger behuisd en bewoond is geweest, blijkens eene groote hoeveelheid puin en zware kloostersteenen, gevonden bij het graven van een scheidsloot tusschen de terp en een daar aangrenzend hoog stuk land, dat omstreeks 2 $^1/_2$ ellen boven het maaiveld zich verheft en vroeger met de terp een geheel, ter gezamenlijke grootte van 2 bunder, 39 roeden en 10 ellen, schijnt te hebben uitgemaakt.

153. Astnem. *Oostum*, een oud kerkdorp in het Westerkwartier op eene wierde gebouwd, niet ver van *Garnwerd*, waarmede het kerkelijk vereenigd is, zoodat de predikant van Garnwerd om de veertien dagen hier de kerkdienst verrigt.

154. UUirun. *Wierum*, in den giftbrief van Folker van den 7 en 10 November van het jaar 855 *Wirem* en in de *Traditiones Corb. Wiron* gespeld, welke plaats Falke, p. 444, òf voor *Witte-Wierum* òf voor *Ooster-Wierum* hield, en die niet met *Wierum*, in het tegenwoordige Friesland aan de Wadden gelegen, verward moet worden (zie G. Paris, *Disquisit. de Ludgero Fris. Saxon. Apost.* etc., Amst. 1859, p. 28). Het was vroeger een kerkdorp, op eene wierde, bij Dorkwerd, waarmede het in het kerkelijke vereenigd was. Het oude kerkgebouw, dat hier vroeger stond en geen toren had, is, even als een deel der weem of pastorie, in 1829 afgebroken, en de predikant woont thans te Dorkwerd. Door het regtgraven van het Reidiep, ook op deze plaats, werd dit dorp in twee dorpen verdeeld, namelijk in *Wierum ten oosten het Reidiep*, zijnde het kleinste gedeelte, dat thans kerkelijk onder Adorp behoort, en in *Wierum ten westen het Reidiep*, dat kerkelijk onder Dorkwerd en burgerlijk onder Aduard behoort.

155. UUrthuro uualda. Zonder twijfel (procul dubio) zegt Falke (*Trad. Corb.*, p. 435, en vergel. p. 436, sub 5) *Westervelde* in Drenthe. *Westervelde*, zooals bekend

is, maakt thans een gehucht uit in het Dingspil Noordenveld onder de gemeente Norg, waarvan het ¼ uur gaans ten Z. W. gelegen is, met 30 huizen en 170 inwoners. Wij durven hier niets beslissen en weten geen andere plaats met eenige zekerheid, zelfs niet met eenige waarschijnlijkheid daarvoor aan te wijzen.

156. Frodounalda. *Vredewold*, bij den Werumer abt Emo, even als hier in den Index, waarover wij handelen, *Frodowalda* geschreven, een landschap en voormalige jurisdictie in het Westerkwartier van Groningen, dat oudtijds een eigen wapen, voorstellende eenen geharnasten ruiter te paard, een eigen landregt en in ieder dorp eigene regters had, waaronder verschillende kerkdorpen behoorden, die bij von Ledebur, a. w. S. 8, en bij van der Aa, aangeh. Woordenb. art. *Vredewold*, hoewel met eenig verschil, worden opgenoemd.

157. Bohsingi. Crecelius (*Index Geogr.* p. 32) is van meening, dat deze plaats dezelfde zal zijn als *Buoesingi* of, volgens anderen, *Buxingi* in den meermalen vermelden giftbrief van Folker van het jaar 855, iets hetwelk ons niet verwerpelijk voorkomt, en dan zullen wij, naar 't schijnt, daaronder te verstaan hebben niet *Biesum* bij Delfzijl, zooals Acker Stratingh (*Aloude Staat*, enz. II, 2, blz. 115) wil, maar het tegenwoordige *Beswerd*, een overoud gehucht op eene aanzienlijke wierde onder *Garnwerd* gelegen, waarop men twee boerenwoningen vindt. (Vergel. hierbij ons werk: *Twee Hoofdst.* enz., blz. 359). Of zouden wij hier ook kunnen denken aan het gehucht *Beusum* tusschen Vierhuizen — waarvan het 10 minuten gaans in Z.Z.O. rigting verwijderd is — en de Zoutkamp, op eene wierde, kort aan den dijk gelegen, waarop vroeger een heerenhuis stond en dat in 1626 bezeten werd door Jkhr. Geert Lewe? (Vergel. Mr. H. O. Feith, *Beklemregt*, I, blz. 274). Wij hellen het meest tot het eerste gevoelen over.

158. Kustridingi. Deze plaats weten wij niet aan te wijzen. Zou men hier ook aan *Kimswerd* of *Kenswerd*, eene aanzienlijke wierde onder de gemeente Oldehove, bezet, zooals wij vroeger reeds aanstipten, met drie boerenwoningen en een dagloonershuis, mogen denken? Of wel aan *Kuzemer*, een gehucht onder Oldekerk, alwaar men vroeger een maagdenklooster van de premonstreiter of norbertijner orde vond, hetwelk den naam droeg van S. Maria's poort?

159. Federuurdh. *Feerwerd*, een oud kerkdorp in

het Westerkwartier, op eene hooge wierde gelegen, in den bekenden giftbrief van Folker van het jaar 855 onder den naam van *Vederuurdhi* en in een stuk van het jaar 1282 (Niesert, *Münst. Urkundenb.* I, 100) onder dien van *Federwart* voorkomende.

160. Heuunoro uualda. Als hierdoor niet dezelfde plaats wordt aangeduid als onder n°. 26, 85 en 95, hetgeen wij betwijfelen en dat ook niet door Crecelius (*Index Geogr.*, S. 33) aangenomen is geworden, dan weten wij deze niet aan te wijzen. Het schijnt wel dat men, bij de nasporing er van, het oog op het Westerkwartier gerigt moet houden. Het is ligt mogelijk dat eene schrijffout de zaak hier duister maakt.

161. Frodorvualda. Dezelfde plaats als onder n°. 156.

162. Linuurdh. Met het oog, vooral op den volgenden plaatsnaam, meenen wij dat hierdoor *Lieveren* zal worden aangewezen, thans een gehucht in het dingspil Noordeveld, provincie Drenthe, nabij de grenzen van ons gewest, met negentien huizen en drieënnegentig inwoners. Behalve aan het volgende artikel *Liewerderwolde* heeft het ook aan het daar langs stroomende riviertje het *Lieverderdiep*, dat later het *Aduarderdiep* vormt, zijn naam vastgeknoopt. Onder het Winsumer en Schaphalster Zijlvest kent men, onder de schepperij van Stedum, een „*Linwarde Eedt*" en onder de schepperij van 't Vierendeel een „*Luitwarder Eedt*," doch daaraan zal hier wel niet, met eenigen grond, gedacht kunnen worden.

163. Linvurthiro uualda. *Liewerderwolde*, een vroeger boschachtige landstreek in het Drentsche dingspil Noordeveld, nabij de grenzen van de provincie Groningen, onder *Roden*, onder anderen, onder den naam van *Lieverwoude*, voorkomende in een brief van het jaar 1418, over verwisseling van landerijen in de provincie Drenthe gelegen, en te vinden bij Driessen, *Monum. Gron.*, IV, blz. 810, en waarvan het *Lieverderbosch*, dat nog 176 bunders groot is en vooral uit eikenstamhout bestaat, misschien een klein overblijfsel zal zijn. Wij hebben *dit Liewerderwolde* hier genomen, omdat *Lieveren* onmiddelijk in den Index voorafgaat en omdat een ander *Liewerderwolde*, dat oudtijds tot het stadsgebied van Groningen zou behoord hebben en het Wester-stadshamrik uitmaakte, in nevelen gehuld is en, voor zoover bekend, geen *Lieveren* tot stamplaats heeft gehad. Het laatst bedoelde *Lieuwerderwolde*, dat in een andere lijst der opkomsten van het stift Wer-

den, waarschijnlijk onder den naam van *Liuterwolde* voorkomt (zie Niesert *Münster. Urk. sammlung.* B. II, S. 140, bij Lacomblet, *Zwei Heberegister der Abtei Werden* u. s. w., a. w. S. 288, onder den naam van *Liuderwalde*), en in een brief van 1313 *Liuwerderwolde*, in een van 1356 *Luwedewalda*, in een ander van 1378 *Lywarderwolde*, in twee van 1382 *Luiwerderwolde* en *Lynwerderwolde* en eindelijk in een brief van 1392 *Lywerderwolt* (zie Driessen *Mon.* I, 72, 207; II, 341, 356; IV, 707, 735) geschreven is, heeft in Driessen een ijverige navorscher gevonden, en Dr. Acker Stratingh heeft het uitzicht geopend, dat wij van zijne hand een stuk over dit raadselachtige *Liuwerderwolde*, zooals hij het noemt, te wachten hebben (zie deze *Bijdragen*, V, 1, blz. 4), iets dat wij met verlangen en belangstelling te gemoet zien. Voorshands — en ik voeg er bij, oppervlakkig beschouwd, want wij hebben de zaak niet genoeg grondig bestudeerd — komt het mij niet onwaarschijnlijk voor, dat het Groninger *Lieuwerderwolde* of *Liuwerderwolde*, om het zoo eens te noemen, een deel zal geweest zijn van het Drentsche en dat het geheel den naam ontleend zal hebben aan het tegenwoordige gehucht *Lieveren*, dat vroeger een plaats van meer belang, welligt de zetel van den Gou-Graaf geweest zal zijn. Want indien *Lieveren* vroeger niet meer was geweest dan een onbeteekenend gehucht, dan had het zeker den naam niet gegeven aan een uitgestrekt landschap, dat zich zelfs tot aan de stad Groningen uitstrekte. Ook Driessen schijnt na veel onderzoek en rijpe overwegingen tot het besluit gekomen te zijn, dat het oude Groninger *Lieuwerderwolde* met het Drentsche een groot zamenhangend geheel zal hebben uitgemaakt, daar hij op blz. 809 van het IV^de^ St. zijner *Mon. Gron.* schrijft: „Ofschoon nu, in deze en in al de boven bijgebragte Brieven, door *Lieuwerderwolde* te verstaan zij, de beide schepperijen van het *Wester-Stads-Hamrik*, komt het mij echter waarschijnlijk voor, dat dit *Lieuwerderwolde* voorheen de algemeene naam van eene grootere landstreek is geweest, *en mede een gedeelte van het Drentsche Dingspil Noordeveld, waarin men nog Lieveren en het Lieverderbosch aantreft, bevatte.*" Wij willen hier nog aanstippen, dat het, onzes erachtens, niet zoo volkomen zeker is, dat er onder de munten met het omschrift LIUNVERT of LINVVART, welke de heer Dirks (*Vrije Fries.* VI, blz. 26 en elders) meent dat in Leeuwarden geslagen zullen zijn, werkelijk in die stad het aanzijn hebben verkregen, maar

dat het waarschijnlijk is, dat hierbij aan ons *Linuurdh*, onder n°. 162 voorkomende, gedacht zal moeten worden. Te meer hellen wij tot dit denkbeeld over, omdat, zooals bekend is, Leeuwarden eigenlijk eerst in lateren tijd ontstaan is uit eene agglomeratie of zamensmelting van verschillende nabij elkander gelegene parochiën of kerspelen, waarvan Oldehove de voornaamste was.

Eindelijk volgen nog op S. 18, bij Crecelius, de volgende plaatsen uit dit gewest, die, als later aangekomen eigendommen der abdij Werden, in Cap. XIII (fol. 5ᵃ) van den Index, vermeld worden.

164. Renon. Dezelfde plaats als onder n°. 9 en 103.

165. Arneron. Dezelfde plaats als onder n°. 22 en 97.

166. Sahsinkhem. Dezelfde plaats als onder n°. 23 en 99.

167. Bahtlon. Dezelfde plaats als onder n°. 24, 101 en 130.

168. Andledon. Wij twijfelen er niet aan, vooral met het oog op het gezelschap waarin die plaats hier voorkomt, of hier moet aan *den Andel*, een kerkdorp onder de gemeente Baflo, dat niet op eene wierde, maar op het vlakke veld en buiten de oudste bedijking gebouwd is, gedacht worden. In het *Registr. curar.* bij v. Ledebur, S. 15 wordt het *Ondel* [1]) genoemd (zie ook S. 101 bij v. Ledebur) en in

[1]) Dit *Ondel* voor *den Andel* heeft onze bijzondere aandacht getrokken, niet om de vermoedelijke verminking van *den Andel* in *Ondel* (zoo het eene verminking is), want ons zijn wel veel grovere verminkinkingen tegen gekomen, maar omdat het woord *Ondel* ons meermalen in deze streken is voorgekomen, zonder dat wij de eigenlijke beteekenis er van kennen. Zoo wordt bijvoorbeeld in eene verzegeling van het jaar 1404, waarbij zekere Thytardus Buama aan Thadeko Hiddama land verkoopt, gezegd, dat het gelegen is bij den *Ondelsdijk* in Uithuizer-Hamrik. Ook in eene verzegeling van 1407, in een ander van 1408 en in nog een ander van 1415 wordt van deze *Ondelsdijk*, onder Uithuizen, gesproken (zie Mr. H. O. Feith, *Regist. van het Archief van Groningen*, Iste Vervolg, Chronol. gedeelte, blz. 13, 14, 15). Zoo lees ik in eene verzegeling van het jaar 1471, voorkomende in het *Chartularium van Selwerd*, fol. LXXXII, dat „Edzeko vnde Ebele oppa hoerna" overdragen, onder anderen, 7 forlingen land „in andelster hammerick gehieten oppa *Ondel*, Daer luide broersma bi licht op die oesterzijde vnde die watertochte op die westerzijde," en in een ander van het jaar 1452, in hetzelfde *Chartularium*, te vinden op fol. XCIII „van negen scapes graze in *Ondelster* wterdijck." Wat kan dat *Ondel* hier wel beteekenen en is *Ondel* en *Andel* hetzelfde? In Jeverland (zie Arends, *Ostfriesl. und Je-*

de volkstaal *Nandel.* Het frissche en jeugdige voorkomen van deze plaats en deszelfs ligging buiten de oudste bedijking in deze streken, kan hier niet wel tegengeworpen worden, indien men het oog vestigt op 't geen wij onder n°. 10 gezegd hebben. Ook bestond er bij van den Bergh en Dr. Acker Stratingh (zie n°. 150), evenmin als bij v. Ledebur a. w., S. 14, zwarigheid of bedenking, om voor *Andleda*, uit den giftbrief van Folker van het jaar 855, *den Andel* te nemen.

Wanneer wij nu deze lange lijst van plaatsnamen, schier alle gelegen in de voormalige Groninger Ommelanden — en waaronder er zijn, zooals *Uithuizen* en *den Andel*, die kennelijk jonger zijn dan de andere en die niet op wierden, maar op het vlakke veld en aan de Wadden gelegen, gebouwd zijn — nagaan, dan moet zich wel de overtuiging bij ons vestigen, dat dit deel van ons gewest, na den Carlovingischen tijd, wat de uitgebreidheid van het terrein en het getal der bewoonde plaatsen betreft, weinig of in het geheel geene verandering heeft ondergaan; want al worden niet alle, maar slechts weinige in het Carlovingische tijdperk met name genoemd, er bestaat geen enkele reden om uit dit niet vermelden af te leiden, dat de andere eerst later, tusschen de achtste en de elfde eeuw, zullen zijn opgekomen, een gevoelen dat, reeds lang geleden, ook door Westendorp omhelsd werd, daar hij schrijft: „Waarlijk, *meest alle* onze Dorpen waren ten tijde dat het Christendom hier vasten voet kreeg, al gebouwd." Zie *Eerste Leerrede* enz., blz. 85; vergelijk hierbij ook F. Koppius, *De duizendjarige vestiging der Christelijke Godsdienst in deze landstreek* enz., Gr. 1841,

---

ver, B. II, S. 90) draagt het gras dat op de schorren of kwelders groeit — en dit is ook elders het geval, daar men, bijvoorbeeld, het *Hilgors* buiten 's Gravesande ook *den Andel* noemt — den naam van *Andel*, en dit geeft ons aanleiding te vermoeden, dat *Andel* en misschien ook *Ondel* hetzelfde zal zijn als ons *Kwelder*, zoodat men door *Ondeldijk* Kwelderdijk — zooals wij onzen buitendijk wel eens hebben hooren noemen — te kennen heeft willen geven. Of moet bij *Ondeldijk* welligt gedacht worden, aan het Oud-Hoogduitsche *Unda*, *undja*, alts. *uthja*, nord. *unni*, *udi*, Welle, Wasser, *unda*, *fluctus*. cf. sanskr. *uda* (aqua), lat. *unda*? (Vid. Dr. E. G. Graff, *Alth. Sprachschatz*, u. s. w., Th. I, Berlin 1834, S. 367 in voce *Unda*). Wij durven hier geen beslissend oordeel uitspreken, doch bevelen dit onderwerp aan alle kenners der oude taal ten zeerste aan.

blz. 52. Wel is waar komen sommige kennelijk jonge plaatsen in de door ons gebruikte oude bescheiden niet voor, zooals Uithuizermeden, 't Zandt, Westernieland, Oosternieland, Pieterburen, Kloosterburen, Hornhuizen, enz., doch dit bewijst volstrekt niet, dat die vóór of in de elfde eeuw nog niet bestonden, want van sommige stellig zeker oudere dorpen, zooals Hellum, Opwierde, Tjamsweer, Uitwierde, Jukwerd, Zandeweer, Adorp, Leens, enz. enz., vinden wij evenmin in die oude stukken, vóór of uit de elfde eeuw, gewag gemaakt, en wat het jeugdige aanzien van die plaatsen betreft, zij staan daarin volkomen met den Andel en Uithuizen gelijk, van welk laatste dorp, tot aan het verschijnen van den Index, door Crecelius uitgegeven, men vroeger niets wist dan dat het vermeld werd in stukken uit de dertiende eeuw (1231 en volgende bij de Wierumer kronijkschrijvers, zie p. 90, 98, 154, 193 en 196 van Tom. II der *Anal.* Matthaei). Dit alles brengt niet weinig toe om ons te bevestigen in een reeds lang door ons gekoesterd en ook reeds geopenbaard gevoelen, dat namelijk de meeste Ommelander dorpen reeds zullen bestaan hebben, toen voor vele eeuwen de Romeinen in ons land heerschappij voerden, een gevoelen waartegen geen enkel afdoend argument kan worden aangevoerd.

Ex-Predikanten onbevoegd tot het bekleeden van politieke ambten, 1623.

A. Houbingius predikant tot Wirdum sijn predikdienst verlatende en van de afgaande Raad tot giltregtsheer verkosen sijnde, is daertegens gemoveert van de Ommelanden sulcx strijdende te wesen tegens een art. van het nationale sinode van Middelburg 1581 alsmede het Dortse 1618, waarop het advijs van de provinciale sinode geeischt sijnde is ingevolge van dien bij Res. den 9 Maij 1623 verstaan dat geen predikant sijn dienst verlatende tot enig politijq ambt eligibel sal sijn. [1])

[1]) Archief, H.S. in folio 267, blz. 180'.

SENTENTIE OVER DE MARKESCHEIDING VAN HET KERSPEL ONSTWEDDE DOOR KAREL SCHENCK VRIJHEER VAN TAUTENBURCH, HEER VAN WESTERWOLDE ENZ.

29 April 1545.

Wij Kaerl Schenck Frijher van Tautenburch heer toe Wedde Westerwolderlant vnd Bellingwolt Doen kondt bekennen vnd certifficeren vermits desen onsen apenen brieue soe als de saecke vnd rechtsforderinge tusschen de geniche geerffden vnd Ingeseten der buijrschap van Ellersinghusen ter eenre vnd de gemene geerffden vnd Ingeseten des kerspels van Onstwedde ter anderen sijden vermits appellatie van de vorss. Ingeseten van Ellerssenhusen aen vnd voer ons beropen is Soe ist dat daervp tot administratie vnd furderinge van Recht vnd Justicie bij Sententie diffinitijff erkant vnd verclaert is als hier na volcht. In der saken tusschen de gemene geerffden vnd Ingeseten der buijrschap van Ellerssinghusen Appellanten vnd beroepers ter eenre, tegens de gemene geerffden vnd Ingeseten des kerspels van Onstwedde oir wederparten ter anderen sijden, Herkomende van een doem vnd sententie gewesen bij den Erberen Hans Hess Drosten to Wedde Westerwolt vnd Bellingwolt Duer welcken Doem de van Ellerssinghusen sich beclagen beschwaert, vnd wt oir lange gebruick vnd besijt van oir veedrijfft gelick als sij vnd oire olders vnd voerolders ouer lange iaeren vnd bouen menschen memorie vnd preschriptie onbespiert vnd onverhindert mit oiren beesten in de Marcke tot aen der van Onstwedde maetlant vnd plaetse de In dese leste besichtinge vnd bekondinge mit baken beteikent is, gebruckt vnd gehadt, Und sulck gebruck mit veele onstrafflicken getuijgen geestlick vnd werltlick bewesen vnd bijgebracht hebben onrechtlick afgericht vnd vtgewesen sint, Contenderende dat sie na recht in sulcken olden rustlicken vnd gepreschribeerden gebruck onbespiert vnd onuerhindert behoeren beschermt vnd gehantholden te werden vnd te bliuen. Daer vp de gemeene geerffden vnd Ingeseten des kerspels van

Onstwedde geantwort dat sij hier beuorens mit regtmetiger beeter vnd starcker getuijgnisse van den principaelsten geerffden der anderen kerspelen vnd buijrschapen des alingen landes van Westerwolde mit der sonnen omme na Inhalt eens brieues besegelt bij Hermannus Koeps Richter van Westerwolde *In den Jaere* XV^{C} *vier*, Und mit Richters brieuen vnd Copien van Coepbrieuen etlicker waertalen, de sij hier beuoerens den van Ellerssinghusen vnd anderen wt oir marcke vnd Musselbroek vercofft hadden, Oeck mit loffwerdigen brieuen van oire marckgenoten de geerffden vnd Ingeseten der buijrschap van Vaelte In den lande van Drenth besegelt bij Johan van Selbach Scholten to Emmen In den jaere XV^{C} Twee vnd viertich, genoich bewesen hadden den titel eijgendom besijt vnd gebruick van oire Marcke vnd dat sij daer wt hebben mogen vercoepen versetten Und wechgeuen na oiren welgefallen Oeck ander paelburen beesten (de daer Inne nijt gewaert en sijn) moegen schutten vnd panden vnd vorder mit Loffwerdige Richtersbrieuen vnd onstrafflicken getuijchnisse beweert vnd bijgebracht hebben de bepalinge vnd limiten van de marckenscheidinge vnd daer omme den van Ellerssinghusen niet toestaen noch kennen eenige gerechticheit off gebruick van der voerss. marcke, dan alleene van den waertalen bij de van Ellerrssinghusen daer Inne gekofft Mit welcken koep de van Ellerssinghusen oir recht vnd onrecht selffs mede brengen, Und also duer de rechtsforderinge hier beuorens bij der Munsterschen tijden in deser saken geschiet, Vnd duer bespiringe schuttinge vnd bepandinge der van Ellerssinghusen beesten durch de van Onstwedde tot bescherminge oirs rechten gedaen, dat misbruick van der drijfft der van Ellerssinghusen bekroent vnd wederfochten is So en kan [1]) dat vermeijnte gebruick der van Ellerssinghusen geen tijt van preschriptie ouergestreken sijn de na recht den van Onstwedde hinderlick mach wesen Gemerckt sij claerlicken bewesen vnd bijgebracht hebben dat den Richter van Westerwolde Hermannus Koeps vnd den twaelff geswoeren In den Jaere XV^{C} vnd vier als sij met de van Ellerssinghusen in rechtsforderinge stonden duer den Amptman und Rentmeister van Emslant de hand gesloeten vnd verboeden is gewest In deser saken Sententie te wijsen. Vnd want seder der tijt de markenscheidinge tusschen de van Onstwedde vnd oiren pael-

[1]) Hier staat misschien nog *over* tusschen.

buren de van der Wippinge (wie wael de hier beuoerens genoech bewesen) weder van nijewes begangen vnd betreden vnd de anfanck der seluer marckscheidinge tusscher Onster Oesterbroeck vnd der Wippinger Marcke streckende *vpwaerts Int Suijden aen den galberch vp Schmeerlicker Esch gelegen, vnd van den galberch vp de Kuijpe vnd van de Kuijpe vp de Oeuerhaer,* mit loffwerdigen Richtersbrieuen beweert, Vnd bij de van Ellerssinghusen *ongestrafft,* Vnd geen ander rechtmetich bewijss noch bescheet ter contrarie bijgebracht en is, Dan voer hen geschiet, Vnd nu mit bloete ongegrunde Seggeswoerden vnd persisteren van oiren olden gebruick geallegiert is geweest, concluderen de van Onstwedde dat *sij na Inhalt van de gewesen Doem vnd Sententie in oir gewonnen Recht van den vrijen eijgendom olden besijt vnd gebruick van oiren marcken onuerhindert beschermt vnd gehantholden sullen werden* vnd bliuen Tegens de vermeente gebruick van de veedrijffte der van Ellerssinghusen wtgescheiden woe sij als voer vermelt van waertalen in de selue Marcke gekofft hebbe, Welcker beijder vorss. parten clachte straffinge antwort rede wederrede getuijghnisse brieue vnd bescheit ghesien ghehoert und mit rijper raede vnd deliberatsoin ouerlacht bewegen vnd geconsidereert Soe is duer gerichtlicke erkentnisse des Edelen waelgeboren heren Kaerl Schenck Frijher van Tautenburch heren to Wedde Westerwolderlant vnd Bellingwolt siner E gecommitteerden vnd bijsitters des gerichts, de Sententie vnd Doem van siner E Drost voerss. verclaert welgewesen vnd quellick beroepen Vnd de marckenscheidinge duer de van Onstwedde begangen vnd bepaelt In weerden vnd macht erkant, den van Ellerssinghusen oir gerechticheit vnd gebruijck na aduenant vnd andiel van de gecoffte waertalen, Vnd nicht vorder In de Onstwedder marcke voerbeholden vnd gereseruiert. Wtgesproken vnd verclaert to Wedde In bijwesen der Bijsitters des gerichts Else ten Veenhuijss Richter to Westerwolt, Hemme Stael, Haijke Tjabbens, Johan Haijens, Jaije nannens, Eltcke Haije meues. Orkonde onses Segels aen desen brief gehangen. Gegeuen vp onsen Huijse to Wedde vp den XXIX^en^ dach van Aprilis Int Jaer ons heren dusent vijff hondert vijff vnd viertich.

TAUTENBURCH. [1]

---

[1] Gron. Arch., 1545, no. 8.

EENIGE BIJZONDERHEDEN

BETREFFENDE DE

KREMER- OF KOOPMAN- EN KRAMERGILDE

TE GRONINGEN.

Er is door mij hier een menu van een gildemaaltijd des jaars 1740 en 1741 medegedeeld en gegist, dat die van het Kremergilde is geweest (*Bijdr.* V, 530). Ik kan er nu bijvoegen, dat die gissing is bewaarheid geworden door inzage van een oud Rekenboek van dit gilde, waarop de bezitter, de heer J. Hesselinck alhier, mij aandachtig heeft gemaakt. Doch dit boek bleek mij bovendien bijzonderheden betreffende dit gilde te behelzen, welke ik der mededeeling ook waardig keurde. Er is wel al over deze en andere Groninger gilden geschreven, — maar niet zoo, dat men met de bijzondere innerlijke huishouding daarvan vooral algemeen bekend zal zijn. [1]) Het genoemd Rekenboek levert daarvan een en ander op. Het is aangelegd in 't jaar 1637 en loopt tot 1745, maar op het Groninger Archief vond ik, behalve andere later te noemen boeken, daarvan het vervolg tot 1813 of de laatste rekening van het, toen eigenlijk niet meer bestaande, gild. Beide begrij-

---

[1]) Onze medewerker, mr. H. O. Feith, heeft opzettelijk en uitvoerig over de Groninger gilden geschreven in zijne *Diss. historico-jurid. inaug. de Gildis Groninganis*, Gron. 1838, maar in het latijn en dus in eene niet voor allen toegankelijke taal; vóór hem de S. van den *Teg. Staat van Stad en Lande*, II, 97, en na en ook naar hem Diest Lorgion, *Geschiedk. Beschr. der Stad Groningen*, I, 262, II, 47, maar deze beiden meer in 't algemeen.

pen dus eene tijdruimte van meer dan twee eeuwen en gaan tot den tijd, waarop het gild geheel is opgehouden te bestaan. De oudste rekeningen daarin geboekt geven echter slechts het slot der jaarlijksche ontvangst en uitgaaf op en leeren ons dus niets nader daaromtrent of aangaande eenige andere zaken; eerst met het jaar 1705 is men begonnen de bijzondere ontvangsten en uitgaven te boeken. Doch reeds bij de eerste rekeningen wordt telkens de overdragt vermeld van de bezittingen van het gild door de afgaande aan de aangaande overlieden, den Olderman en beide Hovelingen (Hoofdelingen). Ik zal daaromtrent in de eerste plaats iets mededeelen, wat de bijzondere voorwerpen betreft, bij dit gild in gebruik of bezeten; over zijne geldelijke bezittingen later.

1. Onder die goederen welke telkens werden overgedragen en hier in aanmerking komen, wordt bovenaan genoemd het *schreen* met de gilderol en alle documenten, schriften, sententien enz.; deze laatste stukken weder in een doos geborgen. Dit *schreen* of *schrijn*, zooals men nu zegt en, vroeger ook wel, daarvoor *kist* of *kast*, was een aloud, algemeen meubelstuk, niet alleen bij dit gild, maar ook bij de andere gilden in gebruik, ja, men kan zeggen bij alle openbare instellingen, zoowel als in bijzondere huishoudingen van eenig belang, en dienende om daarin papieren en goederen van waarde te bewaren. Zoo bezat de stad Groningen ook haar schreen of kiste daarvoor. De naam en dus mede het voorwerp komt dan ook al zeer vroeg voor, gelijk in de oude Friesche en andere wetten. [1]) Zoo had men al zeer vroeg in de stad Keulen, bij de onderscheidene geregten, waarin de stad verdeeld was, zulk een *schrein* en werd de manier van procederen daarvan *schreinspraxis* geheeten. [2]) Van dit hoofdmeubel droeg het gild der Schrijnwerkers of Kastemakers haren naam, en men mag het er voor houden, dat onze Germaansche voorzaten met beider naam (*scrinium*, *cista*) ook de zaak van de Romeinen hebben overgenomen, toen zij van hen meerdere beschaafdheid aannamen en zulk een meubel voor hen eene behoefte was ge-

---

[1]) *Lex. Fision.* C. III; *L. Saxon.* IV, 5; *L. Burg.* XIII, 2, XXVIII, 18, 19; *Cap. de Villis* 812, C. 49.

[2]) J. H. Beucker Andreae, *Spec. hist. Jur. inaug. de origine jur. Municip. Fris.* p. 344.

worden, om daarin ook hunne kostbaarste zaken meer veilig te kunnen bewaren. Aldus worden de reliquien-kisten ook *scrinium* of *schrijn* geheeten. Dezen waren niet slechts van hout, maar ook van zilver vervaardigd. Er worden nog zes gildekisten op het Groninger Archief bewaard. Daaronder is ook die van het Kremergild. Op de voorzijde bevinden zich twee beelden: *Justitia*, of de Geregtigheid, en *Prudentia*, of de Wijsheid, met het jaartal 1619 en de namen en wapens van de toenmalige overlieden. Op de achterzijde staat de beeldtenis van den bode van het gild, uitgedoscht met een mantel, waaraan op de linkerborst een weegschaaltje, denkelijk van zilver, met een dergelijk kroontje er boven, is gehecht, en zilveren knoopen op den linker schouder enz. Dit weegschaaltje is een deel van het wapen van het Kremergild — het maakte misschien oorspronkelijk dit wel geheel uit — en overeenkomstig met de zilveren schildjes met het gildewapen, welke men bij andere gilden had en hunne boden droegen, zooals er op het Groninger Archief nog een van het Kleermakersgild aanwezig is.

2. Aan zilverwerk 37 zilveren bekers, met een zilveren pulle, een „cantige beker van zilver met een decksel," een zilveren pasglas en nog drie veldbekers in elkander sluitende met een deksel, overeenkomstig de registers daarvan opgemaakt in 1645 en 1647. Volgens het eerste register was de eerste of oudste beker van 1502 en wordt genoemd „de olde midwolder becker." De tweede was van 1596 of liever toen vernieuwd; zoo ook de derde van 1599. Dan volgen, met het jaar 1602 tot 1637, 37 bekers, ieder jaar een nieuwe. De bijzonderlijk genoemde pulle is gemaakt 1628, het pasglas 1633, de drie kleine veldbekers in 1636, terwijl er nog gewaagd wordt op het jaar 1621 van een „tobackxbeker," en een „nieuwe Midwolder" in 1625 gemaakt. Dit maken van bekers telken jare is toen met 1637 opgehouden, op verbod des raads aan de gilden om zilveren bekers meer te doen vervaardigen. Het schijnt dat dit vooral een gebruik was, om daarmede de overlieden der gilden te vereeren en hun naam te vereeuwigen. Want op elken nieuwen beker zullen de namen van den Olderman en de beide Hovelingen, die elk jaar aan het hoofd der gilde stonden, ingesneden zijn geweest. — Het was ook eene overoude gewoonte onzer voorouders, bij deftige familiën, om wanneer zij wat overhielden in hunne huishouding of hun bedrijf, daarvan 's jaarlijks een stuk zilver te laten

maken. Geld beleggen, daartoe bestond nog zoo geene gelegenheid. Men beschouwde dit eenigermate als zoodanig en vergaderde zoodoende langzamerhand een schat, die zijne waarde grootendeels behield en tevens tot gebruik en sieraad kon dienen. — Dat dit zilverwerk inderdaad een kleine schat kon heeten, zal men toestemmen, als ik er bij voeg dat het woog 40 pond en 3½ lood. Het zwaarste woog de pulle, te weten 7½ lood; de zwaarste beker (van 1625 en 1631) 68 lood; de ligtste (van 1616) 8½ lood. — Vervolgens worden in de rekening van 1647 en volgende alleen verantantwoord 21 zilveren bekers volgens het register op het eerstgenoemde jaar vervaardigd, behalve het pasglas en de 3 in zich sluitende bekers. Er was toen een deel van het zilverwerk verkocht, volgens sententie, zooals er bij gezegd wordt, zeker van de stadsregering, en met de penningen hiervan en andere een verzegelde rentebrief op de stad genomen ten bedrage van ƒ 1100. In de rekeningen van 1653 tot 1658 worden buitendien weder vermeld achtereenvolgens elk jaar een nieuw stuk zilver, namelijk in 1653 een zilveren kelk, in 1654 een zilveren zeeton, in 1655 een zilveren ijsglas, in 1656 een zilveren knopglas, in 1657 een zilveren tuimelaar, in 1658 een zilveren beker „met drie ronde toonties." Men heeft zich dus toen niet meer gestoord aan het verbod der stadsregering, of dit getracht te ontduiken, door zilverwerk van een anderen vorm dan bekers te laten maken. Dit was ook eene bijzondere liefhebberij onzer voorzaten, om die van allerlei vorm te hebben voor onderscheidene gelegenheden. Er worden in de rekeningen verder als nieuws gemaakte nog opgenoemd: in 1661 een zilveren anker; in 1662 een groote achtkante zilveren beker, wegende 82 lood, waarop de namen van 15 Oldermannen met die der Hovelingen op stonden, ter gedachtenisse gemaakt van de zilveren schilden, ingelost van de erfgenamen van den gewezen bode van het gilde (dat zullen zijn de schilden, welke de bode had ontvangen en gedragen tot sieraad op zijn mantel); in 1665 een zilveren „crederz met een vergulden eckel dar boven op stande," wegende 26⅜ lood; in 1666 een zilveren schip „met seijl en touwarck," wegende 50⅜ lood; in 1667 een zilveren beker; in 1668 een zilveren „pockaell," wegende 25 lood; in 1669 een zilveren „waerelt;" in 1672 een zilveren „schael sijnde in het midden een Dompelaertie vergult," wegende 34½ lood. Het geheele aantal zilverwerk bedroeg toen volgens de rekening van dat jaar 40 stuks.

Daar kwamen alsnog bij in 1674 een zilveren „vliegende draack" wegende 50 l.; in 1675 een zilveren pulle; in 1676 een zilveren „kleijn pulleke"; in 1677 een zilveren „gedreven beeckertie met snakerijen", wegende $13^{9}/_{10}$ l.; alzoo waren er toen in 't geheel 44 stuks. — Hierop (na 1677) wordt dit zilverwerk niet meer genoemd. Het zal verkocht zijn, om daarmede voor een deel goed te maken de kosten van een Gildehuis, in dat jaar aangekocht, zooals wij straks zullen zien. Doch zonder bekers kon het toch niet wel gaan, zoo min als zonder toasten op de gildemaaltijden; maar ze schijnen nu eerst niet meer op kosten van het gilde zelve gemaakt, maar geschonken te zijn, door den aftredenden Olderman denkelijk. Zoo werd in 1688 een zilveren pulle gegeven; in 1689 een zilveren beker; in 1690 twee zilveren pullen met een zilveren beker. Deze pullen waren van gedreven, de andere van gesneden zilver. In 1692 werd echter weder een zilveren pulle door het gild zelf gemaakt; zoo ook in 1693 nog een zilveren „Hansjen in den kelder." Deze soort van beker, van elders ook bekend, kon niet ontbreken, evenmin als de toast daarbij, bij den maaltijd van de overlieden van het gild met hunne vrouwen; hier zal ruimschoots gelegenheid geweest zijn, voor toepassing der toespeling daarin begrepen, en dat ze nog al gebruikt werd, mag men opmaken uit de herhaaldelijk in de rekeningen voorkomende herstelling daarvan. Daar kwamen nog bij: in 1694 een zilveren baar; in 1695 een zilveren vergulden zeeton; in 1696 een zilveren schip; in 1697 een gedreven zilveren kelkje; in 1698 een zilveren leeuw; in de rekening van dit jaar staat er bij aangeteekend, dat op den gildedag een der zilveren pullen gestolen was; in 1699 twee zilveren vergulden bekers; in 1700 twee dito. In de rekening van 1701 staat aangeteekend, dat men geen stuk zilver heeft laten maken, om het gild niet te bezwaren, „aangezien wij maar 16 (nieuwe) gildebroeders hebben gehad." In 1702 werden nogthans weder twee zilveren hooge bierglazen of fluitjes gemaakt. Bij dit zilverwerk, 15 stuks bedragende, bleef het nu. Misschien heeft het gildebestuur op nieuw eene herinnering van de stedelijke regering aan haar verbod ontvangen; en nadat de jaarlijksche rekening van het gilde sedert 1705 door een raadslid is ingenomen, zal men zich deze weelde wel geheel niet meer veroorloofd hebben. — Dit zilver is eerst bij de eindelijke ontbinding van het gild tot liquidatie van zijne geldzaken, in 1812 naar 't

schijnt, volgens de laatste officiële rekening verkocht voor de som van *f* 480.

3. Een Regementstok of alleen „Regement" geheeten. Dit was een houten stok, bij dit gild met goud zoowel als met zilver beslagen, bij andere meer alleen met zilver; want die stok was algemeen bij de gilden in gebruik. Hij diende tot scepter of staf, als teeken van het opperbewind, hetwelk de Oldermannen voerden; en het was de gewoonte dat zij bij de aanvaarding of neerlegging van hun jaarlijksch bewind, daarop hunnen naam met het jaartal van hun bewind deden inschrijven, en wanneer er geen ruimte meer voor was, werd de scepter met een zilveren of gouden ring vermeerderd of vernieuwd, zoodat er bij sommige gilden meer dan een regementstok bestonden. [1]) Die stok van het Kremergilde woog in 1645, toen hij geheel beslagen was, 32 lood.

4. Een ebbenhouten „Cloppertien of hamer met drie zilveren banden" gemaakt in 1645. Dit was zeker de hamer, welken de Olderman als voorzitter der vergaderingen ook vervolgens buitendien voerde.

5. De Gilderol met zilveren beslag en vervat in een segrijnen koker ook met zilver beslagen, en andere gildeboeken, zooals een Sententieboek, Naamboek van de broeders en zusters, dit Rekenboek enz. — Buiten dit is hiervan nog op het Groninger Archief voorhanden de Gilderol, drie folianten bevattende requesten, huurcontracten enz., en het Naamboek van de leden, hunne kinderen en leerknechten die aangenomen, alsmede die overleden en begraven zijn.

6. Twee zilveren Dobbelsteenen. Dezen waren gebruikt bij de keus telken jare van Olderman en Hovelingen, denkelijk als het noodig was, die door het lot te laten beslissen. Maar er werd bij gildebesluit van 2 Sept. 1605 bepaald: „dat men in het keesen eens Oldermans ende Hovelingen niet meer met dobbelsteenen spoelen sal." Die keus geschiedde overigens alleen door de gewezene overlieden van het gilde, zoo vele als er telkens bestonden, uit deze en andere gildebroeders, en deze overlieden hadden ook gezamentlijk het bestuur over het gild met de nieuws gekozene aan het hoofd, zooals zijn besluit van den 17 Febr. 1688 en die van de stadsregering inhouden. [2])

---

[1]) Feith, a. w. p. 125.
[2]) Feith, a. w. p. 120.

7. Een aantal oude „Bottiens" of „Butiens" in een doosje. Dit aantal bedroeg volgens de oudste rekening en genoemde registers, 42 stuks. Ik vind dit getal aangegroeid tot 56, in 1656 en volgende jaren, in 1662 verminderd tot 36, in 1664 weder 55, in 1665, 56, in 1674, 69, in 1723, 70 — en zoo is dit gebleven. — Bekend is eene oude kleine zilveren muntsoort met den naam van „Butteken," ook wel „Botjes" of „Butjes;" maar of deze hieronder te verstaan zijn, dan of het van *been* vervaardigde voorwerpen waren, is onzeker. Evenmin heb ik kunnen opsporen, waartoe zij gediend hebben.

8. Eenige tinnen kannen en pullen, groot en klein, meer en minder in aantal. Deze dienden zeker bij de bijeenkomsten, om daaruit bier te schenken.

9. Doodlakens, eerst twee voor oude en een voor jonge dooden, vermeerderd tot vier voor beide, oude en jonge dooden, namelijk broeders of zusters van het gilde, ten dienste waarvan ze echter voor zeker geld werden uitgedaan of verhuurd. — Zoo had dit, gelijk elk ander gilde, ook zijne doodbaren of „barven," maar deze komen niet op den inventaris voor, zeker omdat ze bewaard werden in de kerken.

10. Een Pers, om daartusschen die lakens na gebruik, weder behoorlijk te persen. Die lakens en pers berustten bij den regerenden Olderman.

11. Een koperen (messinge) Bus, die hong in het huis van den gildebode, of tusschenbeiden in het Gildehuis, en gediend schijnt te hebben, om daarin vrije of liefdegaven te ontvangen voor de armen, vanwaar ze ook „arme busse" geheeten wordt in de rekening van 1644. Zoo komt er eene vaste post voor van ontvangst en uitgave van dit geld aan arme passagiers en andere arme lieden, zeker die tot het gilde behoorden, ten bedrage, natuurlijk verschillend, van eenige tot 25 en meer guldens toe.

12. Eindelijk wordt er ook nog in eenige rekeningen vermeld een „Trektafel" met groen laken betrokken, benevens daartoe behoorende stokken en ballen, en eene ordonnantie daarop. Deze tafel was het eerst aangekocht in 1695 en geplaatst in de groote zaal, zeker van het Gildehuis. Zij schijnt met het huis ook verkocht te zijn, komt althans het laatst voor in de rekening van 1705. — Men zal hieronder een soort van biljard te verstaan hebben, waarmede men in de bijeenkomsten in dat huis zich zal vermaakt of den tijd gekort hebben.

Ik heb reeds hier en daar met een woord gewaagd van een Gildehuis en kan er nog het een en ander nader daaromtrent bijvoegen. — De gilden schijnen hunne vergaderingen in 't eerst gehouden te hebben in een of ander herberg of eigen huis, het bier- of gildehuis; daarop in het Refectorium of Reventer van het Franciskaner- of Broederklooster (ten Broederen in 't Reventer), waar meer andere vergaderingen plagten gehouden te worden; later altijd in het Reventer van het geestelijke maagdenconvent, het Roode- of Burger Weeshuis, zooals van het Kremergilde op het jaar 1599 reeds blijkt. [1]) Hier schijnt men vooral bijeengekomen te zijn voor de behandeling van zaken; op feestdagen echter in een herberg of gildehuis. Zoo had het Kremergild vroeger en later een tijdlang een eigen Gildehuis. Het eerste ontwaart men uit de rekening van 1641, waarin het eerst melding is (aan de kant er bijgevoegd) van de koperen armen busse, die in het Gildehuis hing. Dit Gildehuis wordt niet meer genoemd in de rekening van 1661. Maar in 1662 verneemt men dat die bus hing in het huis van Jan Deters, waar waarschijnlijk toen het gilde vergaderde. Van dit huis is wederom geen sprake meer in 1678. Toen of in 1677 heeft het gilde op nieuw een eigen huis aangekocht. Dit stond in de Zwanenstraat en was genoemd *Sunt Jacob*; maar welk huis, is niet nader bekend. Daar het blijkt, dat er aanzienlijke herstelling aan dit huis moest geschieden, zal men intusschen nog elders vergaderd hebben, zoo misschien in Piemanshuis, waar in 1679 de bus hing, in het jaar daarop nu in het nieuwe Gildehuis. Het huis werd verhuurd aan een paar getrouwde lieden, voor *f* 140 's jaars, op zekere voorwaarden omtrent het houden van het

---

[1]) Feith, a. w. p. 98. In 1614 schijnt de kerk of kapel van dat convent nader tot Reventer voor al de gilden ingerigt te zijn, volgens zekere uitgave in de rekening van de provincie-goederen van dit jaar, mij door hem medegedeeld en aldus luidende: „Betaelt de Erb. Raedesheerr Johan Drewes als mede kerckvoghet van St. Marten die somma van vijerhondert negen car. gl. elff br. stuuers vijer plack, dienende tot betalinghe van de oncosten zoe gedaen waren tot het maecken van een Reuenter voer die gilden jn geestel. maeged. kercke." Dit kan tevens ter aanvulling dienen, van hetgene daaromtrent gezegd is in het stukje van mr. T. P. Tresling, *Het Burger Weeshuis* in de *Gron. VolksAlman.* 1843, blz. 83.

gilde en de maaltijden in dat huis. [1]) In 1702 is dit huis, blijkbaar wegens den achteruitgang der finantiën, weder verkocht met goedkeuring van de stadsregering voor *f* 1050. Na den verkoop van dit huis zal de gewone vergaderplaats het Reventer in het Roode weeshuis, evenals van de andere gilden, geweest zijn; er wordt althans onder de uitgaven sints vermeld eene post van een dukaton of *f* 3.3 (stuivers) aan den weesvader voor het gebruik van dat Reventer.

Wanneer wij nu de rekeningen verder nagaan, dan valt vooraf op te merken de wijze, waarop die werden gedaan. In het eerst had dit plaats door de aftredende overlieden aan de aangaande en werd eenvoudig het voor- of nadeelig slot geboekt en met de voorschreven goederen van het gilde overgedragen. Zoo is dit gegaan tot het jaar 1705, toen, zeker volgens besluit der stadsregering, sedert de rekening door een lid van den raad is ingenomen en vervolgens met de goederen aan de nieuwe overlieden overgegeven. Nu vinden wij ook al de bijzondere posten van ontvang en uitgaaf, gewone en buitengewone geboekt, en leeren daaruit menige bijzonderheid kennen. Omtrent den tijd van het doen der rekening is ook die verandering gekomen, dat eerst het burgerlijk jaar werd gevolgd, zoodat in het begin van het jaar de afrekening geschiedde, maar dit werd later verlaat en het gildejaar na 1653 eerst van Mei tot Mei en vervolgens van Julij tot Julij genomen, ook overeenkomstig zeker met den

---

[1]) Volgens de huurcontracten van 6 Aug. 1695 en 29 Dec. 1698, zich bevindende in de drie foliobanden bevattende requesten, huurcontracten enz. van het Kremergild op het Gron. Arch. In het eerste huurcontract van 6 Aug. 1695 wordt bepaald „dat d'ordinaris gilde gelaegen in voorschreven behuisinge sullen gehouden worden, Edoch soo d'Oldermannen en Heuvelingen eenig redres sochten te maken, soo sullen het de huurders sich moeten laten welgevallen, en sal het d'Oldermannen en heuvelingen soo daene maeltijden wegens de twe nieuwe Heuvelingen vrij staen te brengen waer het haer sal believen, indien sij voor een behoorlijcke prijs met de Huirders van 't huis niet konnen accordeeren, gelijck sij bij een ander souden konnen doen en sullen de huirders voor ordinaris daegen van 't Gilde houden, hebben te genieten de somma van een en dartigh Carol. gulden tijn stuiver, waer voor sij sullen hebben te leveren vrij pijpen, glasen, vuir en licht, Edoch soo jemant jeets anders koomt te commandeeren, deselve sal het moeten betalen." — Ook de kelder van het huis werd den 18 April 1699 voor 3 jaren verhuurd voor 25 gulden.

tijd van keus der nieuwe overlieden. Alleen op het laatst van het bestaan van het gild sedert 1804 is het burgerlijk jaar weder in de administratie gevolgd.

Wanneer wij nu de bijzondere posten nagaan, dan valt er een en ander op te merken, eerst wat de ontvangst, en dan wat de uitgaaf betreft.

Als gewone ontvangst, komt behalve het reeds genoemde laken- en busgeld, en nog een kleine post van breuken wegens overtredingen in de vergaderingen van het Reventer, afwezigheid bij de begrafenis van gildebroeders enz., hoofdzakelijk voor het bedrag van de inteekeningsgelden van nieuwe gildeleden en leerknechten. Een volle gildebroeder gaf *f* 28, een halve *f* 9; gildebroeders zoons en dochters slechts 15 stuivers; een nieuwe leerknecht *f* 4 en 10 stuivers. — Onder de gewone uitgaven, buiten de reeds genoemde, doen zich voor: 1° aan den raadsheer voor het innemen der rekening een dukaton; 2° aan de kinderen van de Oldermans en Hovelingen eene vereering in 1705 van *f* 5.12, in 1706 van *f* 4.10, komende zoo alleen in deze beide eerste rekeningen ten overstaan van een raadslid voor; misschien heeft deze, toen de raadsheer P. Berghuis, er een stikje voor deze uitgaaf gestoken; 3° aan de meid van den afgaanden Olderman, zooals het later heet, voor het schoonhouden van het zilver van het gild enz., *f* 2.10; 4° aan den advokaat van het gild als zijn jaarlijksch vast salaris *f* 15.15 of 5 dukatons; 5° aan den boekhouder der armen de helft van het leerknechtengeld; 6° aan den bode zijn salaris *f* 75, en voor het vervoeren van het schrijn van den afgaande naar den aangaande Olderman *f* 2.10. Maar deze bode kostte buitendien geld. Want hij droeg, zooals wij zagen, bij plegtige gelegenheden een kostbaren mantel met zilveren schilden en knoopen bezet. Hij moest, even als die van andere vereenigingen, als het ware de eer van het gild in 't publiek ophouden. Dit zijn echter betrekkelijk maar kleine uitgaven; aanzienlijk is hetgene uitgegeven werd voor verteringen bij de gildevergaderingen en andere bijeenkomsten en gelegenheden. Oorspronkelijk kwamen al de gildebroeders en zusters eenige malen 's jaars te zamen in hun gildehuis bier te drinken, op algemeene kosten. Dit ging zelfs zoo verre bij het Kremergild, dat volgens zijnen ouden gildebrief van 1362, de kinderen der gildeleden en hunne knechten en meiden daarbij toegelaten werden. En dit bier, zelfs ook wijn drinken, had niet alleen bij de gewone gildevergaderingen, maar ook bij andere bij-

eenkomsten, het doen der rekening, de keus der overlieden, het aannemen van nieuwe leden enz. plaats; ja er werden daarbij niet zelden kostbare maaltijden gehouden. De vaderlijke regering der stad trachtte wel door keuren tegen die overdadige verteringen bij deze, even als bij meer gelegenheden, tegen te gaan, maar de herhaling daarvan bewijst, hoe moeijelijk het was dit kwaad te keeren. Ik haal o. a. deze aan. Kort na de Reductie der stad, namelijk op den 10 Jan. 1597, werd er reeds eene Ordonnantie deswege uitgevaardigd, strekkende: „om de ongeregeltheit ende desordren, de onder den gilden vp de maeltijden int innemen van nije gildebroederen oeck int drincken van gildebieren ende anders gepleget worden, tho modereren," alsmede; „tot vormijdinge van de onbehoerlike oeuerdaet, ende stifftinge van beter policie, oeck soulagement, troest ende verlichtinge van de arme gildebroederen." Op den maaltijd van een nieuwen gildebroeder mogten niet meer dan acht personen zijn en mogt er niet meer verteerd worden, dan acht daalder, bij eene boete van 20 ggl. en arbitrale straf, en van den nieuwen gildebroeder daarenboven nog acht daalder tot profijt der armen van zijn gilde. Voorts zou niemand verpligt wezen, om de gildebieren mede te betalen, die niet begeerde het gild mede te bedrinken, hetgeen zou staan aan ieders vrijen wil. Ik zwijg van meer andere bepalingen in deze ordonnantie voorkomende. Eene nadere keur op de gildebieren werd er gemaakt den 25 April 1617. Daarin wordt geklaagd over „d'enorme ongeregeltheiden der gildebieren," en bevolen, dat er op den rekendag en op den dag, waarop de proef gedaan werd, telkens niet boven de tien daalder mogt verteerd worden; dat men, boven die beide dagen, niet meer dan drie dagen zou mogen drinken, onder wat voorwendsel ook, enz. Hierop volgde al spoedig weder een nieuwe keur, op den 18 Febr. 1620, bestaande uit 16 artikelen. De aanhef bevat de gewone klagte over de ongeregeldheden op de maaltijden en gildebieren. De inhoud is zeer streng; alle maaltijden, zoowel op den dag der rekening, als op dien der aanneming van een nieuwen gildebroeder, worden daarbij verboden, zijnde het alleen vergund op den eerstgemelden dag, ééne ton bier, zonder meer te mogen verteren enz. Nadat bij ordonnantie van 17 Febr. 1638 omtrent de plaats van rekening te doen, was voorgeschreven: „sullen alleene dese by-eencomst holden int Reventer, off op de nye camer (op het Raadhuis), off het olde Rechthuys, off andere be-

quame huysen, daer noch bier, noch wyn wordt getappet;" werd al weder bij ordonnantie van den 15 Febr. 1648, aan de gilden verboden, om in hunne bijeenkomsten, op den dag van rekening en van de overlevering der goederen en penningen van het gilde, maaltijd te houden of vrouwen en kinderen daarbij toe te laten. [1]) — Er had intusschen ook eene aanmerkelijke verandering in de vergaderingen van het Kremergild plaats. Door den aangroei van dit gild konden die op den duur niet algemeen blijven. In dit gild werden toch mettertijd niet alleen begrepen de gewone Kramers, de „Ellecramers" en „Schael-cramers," maar ook de Apothekers en uitoefenaars van andere hanteringen, zooals de Schedemakers, Borduurwerkers, Passementwerkers, ja zelfs Boekverkoopers en Boekdrukkers; waarbij nog kwamen de eigenlijke handelaren of kooplieden en waarnaar het gild den naam aannam van *Koopman- en Kramergilde*, waarmede het eerst in zijn Rekenboek in de rekening van 1660 prijkt. Zoo bedroeg het aantal leden in 1688 reeds meer dan 400, en daarom werd er den 6 September van dat jaar een besluit genomen, dat in 't vervolg bij beraadslagingen over de gildezaken niet al de broeders meer zouden geroepen worden, maar alleen de nog over zijnde overlieden, die dat jaar 32 waren, en die nu, zooals wij reeds opmerkten, het bestuur zouden voeren en al de leden vertegenwoordigen. [2]). Hoe dezen het nu maakten met hunne verteringen, leert ons dit Rekenboek sinds het jaar 1705. Dat men ondanks het herhaald streng verbod der regering reeds weder bij deze en gene bijeenkomsten at en dronk, blijkt uit de bepalingen van het gild van den 25 Junij 1703: „dat voortaan de gildemaaltijden, waeronder verstaen werden de beide marcktmalen, de twee dagen van de Heuvelingenkeur, en de groote of Oldermans maeltijd, telckens acht of viertijn dagen voor ider sijn bestemde tijdt, in het Reventer sal besloten worden, waer of wat plaets die sullen zijn" enz. [3]) Volgens besluit van 30 April 1706 werd wel het drinken van wijn afgeschaft, en men treft ook geen post voor wijn in de eerstvolgende rekeningen aan, maar in 1711 al weder en sedert vast. Doch gaan wij

---

[1]) Zie de *Verhand. over de onkosten-bepalende wetten van ons vaderland; bijzonderlijk over die der stad Groningen*, door mr. T. A. ten Berge, in de *Verhand. van het Gen. P. S. J. P. D.* VI, bl. 249 en 262.

[2]) Feith, a. w. p. 187—189.

[3]) Feith, a. w. p. 107.

het Rekenboek wat meer geregeld na. Daarin heeft men vooreerst een post voor het houden van het gilde, verschillende van bedrag, maar beloopende min of meer *f* 50 met het bier daarbij gedronken, dat ettelijke tonnen in het jaar bedroeg. Er werd ook een nagelag gehouden, en daarbij, behalve tabak en pijpen, nog banket en scholle gebruikt, en deze ook wel met krakelingen. Gedroogde schol en scharretjes werden zoo vroeger veel gegeten, als eene lekkernij, zoo niet liever, als dorstwekkend, om met meer smaak bier te kunnen drinken. Men begint thans weder meer algemeen bier te drinken, maar ik geloof niet, dat men er ook weder gedroogde schol of scharretjes bij of daartoe zal gebruiken, maar ook evenmin, dat men het op nieuw zoò ver daarin zal brengen als onze voorouders, al is ook het bier dat thans gebrouwen wordt smakelijker dan wat zij dronken. — Dan had men de „Adjontenkeur," zooals het hier heet en daaronder te verstaan zal zijn de keur van den Olderman en de Hovelingen, ook alleen „Heuvelingenkeur" genoemd in het besluit van 1703, door al de bestaande Oldermans en Hovelingen. Men zal deze „Adjonten" = Adjuncten genoemd hebben, als toegevoegd bij den bewindvoerende Olderman. Later wordt die keur genoemd: keur van nieuwe Olderman en Hovelingen. Men kwam, nadat die keur in den zomer viel, hierna in een of ander hof te zamen. — Hierop volgde de dag der rekening, welke de groote feestdag der gilden was. Men vindt voor een maaltijd, door den afgaanden Olderman aan de andere afgaande en aangaande overlieden op dien dag te geven, een post van *f* 24 uitgetrokken in de eerste rekeningen, doch na 1710 niet meer. Deze maaltijd schijnt dus toen afgeschaft te zijn, schoon het doen der rekening vervolgens niet zonder vertering afliep. — Doch de hoofdzaak was en bleef die van de beide volgende dagen, waarop al de bestaande Oldermans en Hovelingen met hunne vrouwen te zamen kwamen, om eens ter dege te eten en te drinken, ten koste van het geheele gild. Dit was zeker de „groote of Oldermansmaaltijd", zoo genoemd in het aangehaald gildebesluit van 1703. Er schijnt ook eerst één maaltijd of één feestdag te zijn gehouden, maar sedert de rekening van 1715 worden twee dagen maaltijd gerekend, de vertering op den eersten dag onder de gewone uitgaven, die van den tweeden dag onder de buitengewone, volgens Reventerbesluit van 6 Julij 1715. Men heeft uit de reeds medegedeelde spijslijst kunnen zien, wat er al op die beide dagen genuttigd werd en dit

kostte omstreeks het midden der 18de eeuw. Dit was ook al aanzienlijk in het begin dezer eeuw. Zoo werd voor de beide maaltijden in 1705 uitgegeven aan den kastelein, die deze leverde (toen Berent Jemzema), *f* 175, en afzonderlijk voor wijn *f* 51.12. Deze werd daarop, gelijk wij zagen, wel afgeschaft, maar al spoedig in 1711 weder en nu voor vast en niet weinig gebruikt. Daar kwam nog bij voor tabak en pijpen, koffij, kandij en suiker, wittebrood, melk en boter, alsmede aardbeziën voor de vrouwen; een enkele maal, zooals in 1720, had men ook kerzen en aalbeziën, deze en gene vruchten op den tweeden maaltijd of dag. In 1716 kostte 10 kroes aardbeziën *f* 3, in 1717 *f* 4. Doch het bestellen van den maaltijd bij den kastelein bedraagt ook een vasten post van ettelijke guldens. De onkosten van den maaltijd in 1740 en 1741, waarvan wij het menu gaven, beliepen in 1740 *f* 224.13; daarbij komt nog wegens vertering op den dag der keur, der rekening en bij het bestellen van den maaltijd *f* 69.12, te zamen *f* 294.7. Dit een en ander bedroeg in 1741 *f* 320.11; in 1744 *f* 348.40, de maaltijd zelf (nog bij van Someren) *f* 254.10; het hoogst in 1772, *f* 363.4, de maaltijd *f* 266.6. Zoo was er een climax in deze uitgaven, maar ook in de ontvangsten, en daarop weder omgekeerd, zooals wij zien zullen. Het huis, waarin die maaltijden toen werden gehouden bij Jacob van Someren en andere kasteleins, was denkelijk *de groote Toelast* ten noorden aan de breede markt, die reeds in de rekening van 1708 voorkomt als de herberg, waar de groote maaltijd werd gehouden. [1]) Behalve de Toelast en het Stads wijnhuis komen o. a. ook als plaatsen, waar men tot een of ander doel te zamen kwam, voor reeds *de Daniel*, nog later bekend, in het Soepenstraatje, in 1715, *de Valk* in 1721, *Fabers koffijhuis* in 1722 en volgende jaren, *Couraskoffijhuis* in 1729, *het Hagje* in 1775, waar toen en vervolgens (tot 1797) het algemeen gildebier is gehouden. — Onder de buitengewone uitgaven staan soms vrij wat kosten geboekt voor processen die het gild te voeren had, vooral tegen personen, die inbreuk op zijne neringen maakten. En als men het proces won, werd er een extra glaasje op gedronken. Zoo lezen wij in de rekening van 1741: „Met de Heer Gezwoorne Z. Sijlman wegens sententie van Triumf tegens Willemtje

---

[1]) Dit is namelijk het derde huis van de Ebbingestraat oostwaarts, thans bewoond door Struvé.

Hekkema geobtineert en daarover *vinum sententiae* gedronken en verteert *f* 10.9." — Van de verteringen bij de plegtige begrafenissen van hoofdlieden van het gild en hunne vrouwen, ook wel bij de verjaring van gene, bij het bestellen en het in- en uitluiden der markt en andere kleinere zwijg ik. Van de buitengewone verdienen echter nog melding de volgende. In 1664 schonk het gild eene groote koperen kroon met dertig armen, onder met eene druive, wegende 827 ponden, aan de Martinikerk en werd die in het koor opgehangen [1]), zoo ook een glas of raam in de Akerk in 1688 en 1748. In 1661 vereerde het *f* 150 aan het Blouwkinderhuis, of het armen-weeshuis, dat toen pas opgerigt was; aan het Borgerweeshuis in 1731 *f* 100; buitendien in 1717 een groot doodelaken aan de gemeene armen. Dergelijke giften waren ook bij andere gilden in gebruik. Onder het weldadig doel liep echter soms ook hoogmoed onder. Men vermogt zoodoende, zooals op de glazen in de kerk, zijn naam te vereeuwigen. Hoe weinig duurzaam echter, bewijzen die nu meest gebroken of door nieuwe vervangen glazen, even als die kroonen door andere. — Het gild beproefde ook eens zijn geluk in de loterij bij Jaq. Fabre. Volgens rekening van 1722 kocht het aan 5 loten in de 1ste en 2de klasse voor *f* 12.10; 5 loten in de 3de en 4de klasse voor *f* 22.10; 4 loten in de 5de en 6de kl. voor *f* 26; 4 loten in de 7de en 8ste kl. voor *f* 28; 3 loten in de 9de en 10de kl. voor *f* 27; 2 loten in de 11de en 12de kl. voor *f* 20, en 2 loten in de 13de en 14de kl. voor *f* 22. Deze gezamenlijke uitgaaf bedroeg alzoo *f* 158; daarvoor trok zij aan prijzen: een à *f* 9 in de 3de en 4de kl.; een à *f* 11.12 in de 7de en 8ste kl.; een à *f* 11.8 in de 10de kl. en van twee uit de 13de en 14de kl. *f* 45, bedragende te zamen *f* 78. Men kan dus niet zeggen, dat het gild gelukkig was, doch het verspeelde er ook maar eenige guldens bij. En men moge dit vreemd vinden van eene vereeniging als deze, maar hoe vreemd zouden hare leden opzien, als zij wisten hoe elk bijna thans loot en speelt.

Hoe het wijders met de finantiën en de jaarlijksche ontvangst en uitgave stond en ging, zal ik nu nog kortelijk naar de opgaven van het Rekenboek mededeelen. Onder

---

[1]) Deze kroon, die er nog tot 1837 hing, wordt ook vermeld met het opschrift daarop bij Feith, a. w. p 318.

de goederen, die telkens overgeleverd werden, treffen wij al in de eerste rekeningen ook aan twee verzegelde rentebrieven, een van 1598 van 200 daalder kapitaal à 8 pr. rente en een ander van 50 daalder kapitaal à $3\frac{1}{2}$ pr. rente, aan particulieren geleend. Dit was de geldelijke bezitting van het gild in 1638. Deze werd vermeerderd in de volgende jaren en bestond in 1647 in rentebrieven aan particulieren van 200, 50 en 100 daalder, alsmede een aan de stad van 1100 gl. à 5 pr. rente, later 4 pr. Deze laatste brief was toen verkregen door aflossing van een kapitaal en overgehoudene penningen, doch vooral van het verkochte zilverwerk, volgens sententie der stadsregering, als gezegd is. De kas ging daarop achteruit, zoodat in 1665 alleen overbleef de schuldbrief op de stad en de uitgaaf de ontvangst telken jare overschreed, op het hoogst tot de som van *f* 641.12 in 1673. Deze toestand verbeterde hierop wel iets, doch nadat het nieuwe Gildehuis in 1677 was gekocht, bleef nog steeds de uitgaaf de ontvangst overschrijden. Het gild nam voor den aankoop van dat huis *f* 1300 op rente à 5 pr. [1]). Hiervan is in 1680 afgelost *f* 300 en de schuldbrief veranderd geworden in twee van *f* 800 en *f* 200. Nu gingen de finantiën weder vooruit, zeker met den toenemenden bloei der vereeniging, en de ontvangsten de uitgaven te boven tot in 1687, toen vervolgens weder het omgekeerde plaats had. Als reden daarvan wordt in 1688 opgegeven het maken van een nieuw glas in de Akerk, in 1689 en volgende jaren het voeren van onderscheidene pleidooijen. De meerdere uitgaaf dan ontvangst klom in 1702 tot *f* 723.14.4 (plakken), toen het Gildehuis is verkocht en de stadsverzegeling afgelost, tengevolge waarvan in 1704 de uitgaaf maar meerder bedroeg *f* 201.7. Doch ook deze aanzuivering hielp niet; de finantiën bleven achteruitgaan, ook sedert 1705 de rekening ten overstaan van een raadslid werd gedaan en nu de bijzondere posten van ontvangst en uitgaaf zijn opgegeven en geboekt. Eerst in 1710 overtrof de ontvangst de uitgaaf met *f* 49.15.4. Dit saldo klom in 1717 tot *f* 1050.6.5, en zoo van jaar tot jaar tot het hoogste bedrag in 1765. Toen bestond namelijk het fonds van het gild uit vier obligatiën op de provincie, groot *f* 810, *f* 690, *f* 1500 en *f* 1000, eene op de stad groot

---

[1]) De verzegeling daarvan is nog voorhanden op het Archief, 4 Junij 1678, no. 28.

f 1300, alle naar 4 pr., en twee aan particulieren, twee Oldermans van het gild, elk groot *f* 100, de eene naar 't schijnt renteloos, de andere à 2 pr. Dit blijkt echter meer eene geldelijke ondersteuning van die overlieden geweest te zijn, dan eene geldbelegging. Beide schuldbrieven komen dan ook al spoedig in de rekening voor als doode kapitalen. Rekent men die er nog bij, dan bedroeg het fonds *f* 5500, en daarbij gevoegd het meerder saldo of kasgeld à *f* 1036.8, de geheele geldelijke bezitting *f* 6536.8. Maar deze gunstige toestand duurde niet lang. In 1772, toen men nog zoo weelderig feest vierde, kwam er een geducht gat in. Het gilde had een groot kostbaar proces bij het hof van Justitie tegen den ontvanger der provincie, Gerlatius, verloren. De regtskosten daarvan beliepen volgens de rekening van dat jaar *f* 2610.10.2; en daar kwam nog bij voor dit en andere processen in de volgende jaren *f* 509.9. Om die kosten goed te maken nam men op een kapitaal van *f* 2500 tot 3¼ pr., waarvan echter in 1774 *f* 500 werd afgelost, maar ook nu de obligatie op de stad à *f* 1300 verkocht (voor *f* 1703). In 1779 is er weder *f* 200 van genoemde obligatie afgedaan, en in 1783 nog *f* 300, deze bleef dus *f* 1500 (de rente is in 1797 tot 4 pr. gebragt). En zoo gingen de geldzaken van het gild wel weder wat vooruit, maar vervolgens nog verder achteruit, zoodat in 1793 de uitgaaf den ontvang met *f* 164.16.7 overtrof. In 1796 nam men op nieuw *f* 800 op à 4 pr. Daarentegen verkreeg men weder eene obligatie op de provincie voor ontvangene recepissen van *f* 50. Men had voorts een twist met de erven van den overleden bode over geld, dat hem nog toekwam. Tot afdoening hiervan schoten 18 overlieden van het gild ieder *f* 14 renteloos op, te zamen *f* 252, die het bij gelegenheid, bij wijze van uitloting, weder terug zou geven, zooals ook geschied is. Zoo klom de meerdere uitgaaf dan ontvangst tot *f* 344.12.5 in 1798. Dit was nu het jaar van de ontbinding der gilden, ingevolge publicatie van 't uitvoerend bewind der Bataafsche Republiek van den 5 Oct. 1798 — en dus ook van het Kremergild. De laatste overlieden hiervan waren Olderman Alle van der Veen, Hovelingen Antoni de Muinck en Gozewinus Acker van dat jaar. In plaats daarvan werden door de stadsregering drie provisionele Commissarissen der *voormalige* Koopman- en Kramergilde, zooals het nu heet, aangesteld, bij Municipaliteits resolutie van den 15 Oct. 1798 voor den tijd van 6 jaren. Volgens Raads-

resolutie van den 4 Febr. 1805 is aan die Commissarissen toegestaan voor hunne moeite een deel van de ontvangene inteekeningsgelden. Dit bedroeg van ieder der 76 volle gildebroeders en zusters over de verloopen zes jaren *f* 9 = *f* 684, van ieder der 21 halve gildebroeders *f* 3 = *f* 63, te zamen *f* 747. Nu werden er jaarlijks nieuwe Commissarissen gekozen op gelijk defroijement, dat nog al aanzienlijk was in 1806, door het groot aantal van nieuwe gildeleden (32 volle en 3 halve). Daarenboven werd aan den aftredenden eersten Commissaris bij de overlevering der gildegoederen *f* 25 toegestaan. Intusschen werd het restant kapitaal van de obligatie groot *f* 2500 geheel afgedaan. En zoo bleef de vereeniging nog een tijd lang min of meer in leven. Men hoopte nog steeds op een herstel der gilden. Doch in 1808 werden nog maar alleen twee gildebroeders-kinderen meer ingeteekend, en dezen waren de laatsten. Nu kwam ook de tiërcering en werden alzoo de inkomsten der provinciale obligatiën op ⅓ verminderd. Men verkocht deze, als ook het zilver, en loste de nog overige schuld à *f* 800 af. En toen bedroeg de geheele bezitting der vereeniging volgens de laatste officiële rekening over de jaren 1802—12 aan het eind van dit jaar niet meer dan *f* 185.15. Er is nog een los kladje bijgevoegd, behelzende de allerlaatste afrekening over 1813, zonder onderteekening. Daarin worden nog de volgende uitgaven aangeteekend. Aan L. van der Molen, den toenmaligen kastelein in de tegenwoordige *Zeven provincien*, voor den maaltijd *f* 94.16; aan denzelfde nog *f* 17.16; wegens het verblijf van den Vorst in de stad *f* 3.16; en eindelijk „voor het Requestreren tot herstel van de gilden" *f* 5.18. Er bleef dus volgens deze nota nog maar over in kas *f* 64.9. Men ziet daaruit, hoe men at en dronk en worstelde tegen den dood zoo lang men kon. Toen dit niet meer hielp en de kas zoo goed als ledig was, moest ook wel de vereeniging geheel ophouden te bestaan. De laatste Commissarissen waren Gerhardus J. Gersonius en Jan Oosterhoff, de derde, Foppe Noorman, komt in de rekening na 1809 niet meer voor; hij zal overleden zijn. Dit was het uiteinde van een der oudste en aanzienlijkste gilden van Groningen.

REKENINGEN VAN MAALTIJDEN.

Wij deelen hier mede een paar rekeningen, als eene bijdrage tot de kennis van hetgeen er oudtijds in de bijeenkomsten der leden van de regering werd verteerd. Op de tweede rekening vindt men de uitgaven van een feestmaaltijd, die gehouden werd op den 28 Augustus 1667, zijnde „triumphdach ouer de vrede tusschen de Coning van groot Brittaniën ende dese staedt gesloten." Op dien dag werd de burgerij, blijkens resolutie van burgem. en raad van 22 Augustus 1667, „geëxcuseert in 't geweer te coomen" en zulks „vermits het grootte guarnisoen der tegenwoordige militie." De brief van uitnoodiging tot dien maaltijd aan de gecommitteerde raden der Ommelanden, laten wij de tweede rekening voorafgaan. Uit dien brief blijkt, dat op de markt *triumphen*, (eereboogen? vuurwerken?) te zien waren. Het is niet onwaarschijnlijk, dat deze triumphen van wege de stad werden gegeven. In de genoemde stads resolutie toch van 22 Aug. 1667 werden gecommitteerden benoemd om met gecommitteerden uit de Gedeputeerden „in conferentie te coomen ende noodige ordre te beraemen" voor de viering van dien dag. Het rapport van die commissie is niet opgeteekend.

De eerste rekening welke, evenmin als de andere, eenige inlichting vordert, luidt als volgt.

Uitgelecht op de landtsdagh tot Slochteren op den 23 en 24 Martii 1667.

Voor een vierdel runtfleis swaer 140 pondt, 't pondt voor drie stuiver en een oortien is .	21-12-4
dito voor een kalf swaer 124 pont, 't pont voor 2 st. en een oortien is	14-„-2
Voor twalf mudde haver mit de slevracht . . .	15-15-
dito voor 3 vierdel lamvlees voor	4-10-
dito voor tijn bolcken, stuck voor 54 st. . .	27- „-
noch voor slevracht van d'bulck . . , . .	„- 8-
dito voor een lam bedraget	6- „-
Voor vier eckel schincken wegent samen 47 pont, 't pont voor 5 st. en een oortien bedraeght samen	12- 6-6
dito voor 15 pont prumen, 't pont voor 3 stuiver is	2- 5-
Voor 10 pont ronde rasijneu, 't pont 6 st. . .	3- „-
dito 10 pont ronde mandelen, 't pont 10 st. .	5- „-
diro 15 pont puir suiker, 't pont 11 st. . . .	5-10-
Voor 2 pont kappers, 't pont 12 st.	1- 4-
Voor witte broot 't samen	6- „-
Voor 4 holten sijtroenen 8 st.	„- 8-
dito voor twe kalkoenen	7- „-
Voor 4 pasteijnen 't stuck voor drie gulden . .	12- „-
Voor varse vis 11 gulden	11- „-
Voor 4 pont tobacq, 't pont voor 30 st. . . .	6- „-
Voor een gros pijpen	1- 4-
Den 24 dito gelevert een oxhooft franse wijn à 30 vierdel is	66- „-
de impost uitgelecht	30- „-
voor slevracht	„- 6-
dito gekoft van Jurien Abbering vier tonnen kluin	30- „-
den 28 dito an de kock gegeven vijff ducatons .	15-15-
dito voor huir van de glasen mit de gebroken te samen	3-10-
dito voor huir van de tinnenschottels mit de tafelbreden, braetspitten en pannen	7- 3-
an de speulman gegeven	6- 6-
Voor een kinnichen botter	12- „-
Summa *f*	333- 3-4.

Edele Moogende Heeren.

Alsoo ter laester sessie is geresolveert, dat UEd. moog. tegens aenstaende beede- ende triumpdach verschreven souden werden, Ende het haere hooch moog. heeft gelieft dienselven dach op Wonsdach, zullende zijn den 28 deses, te stellen, werden Uwe Ed. moog. versocht om tegens voors. dach alhijr tegens middach, ten huijse van Pieter Tiammes in den toelast an 't bredemarckt [1]), ter maeltijt te willen verschijnen, ende vervolgens de triumphen over de aengename vrede aen te sien.

Gedaen in Groningen den 21 Augustus 1667.

Door ordre der h. heeren Committeerde Raeden.

(get.) C. Rhiemersma secret.

D'heeren Ordinaris committeerde raeden der Ommelanden tusschen d'Eems ende Lauwers.

Rekeninge voor die Ed. Mog. H. Heeren Gecommittierde raeden der Ommelanden tuisschen de Emes en Lauwers wegens verteeringen gedaen ten huise van Pieter Tjammens in de Toelast als volght:

1667.

	Den 21 August de H. secretaers met de boode 5 meng. fr. wijn	*f* 1-15
24	smidd. 8 heeren de maeltiedt gedaen . . .	- 8- „
	11 quarte rinsche wijn . . , ...	- 13- 4
	9 dienders eten	- 4-10
	en met de booden 7 meng. france wijn	- 2- 9
26	dito 4 meng. rinche wijn	- 2- 8
28	dito 5 meng. Alsemwijn	- 1-15
	smidd. 10 heeren de maeltiedt gedaen .	- 20- „
	29 quarte rinsche wijn	- 34-16

[1]) Zie noot 1) op bl. 146.

28	Aug. 19 quarte bredaes bier	*f* 5-14
	12 dienders als booden eeten	- 12- „
	25½ quarte france wijn	- 17-17
	21 quarte bredaes bier	- 6- 6
	's aevens d'Heeren met de gasten te saem 19 sterck de maeltiedt gedaen	- 38- „
	67 quarte rinsche wijn	- 80- 8
	an bier en teback	- 14-18
	18 dienders als booden eeten	- 18- „
	59 quarte france wijn	- 41- 6
	an bier en tebacq	- 10- 4
	de Trompetters beneden 9 quarte rinsche wijn	- 10-16
	voor gesneden glaesen gegeven	- 21-10
29	dito d'Heeren 4 meng. alsenwijn 2 quarte tost, 2 quarte bredaes bier	- 3-16
	smidd. 8 Heeren met haer diend. eeten .	- 12- „
	7 quarte rinsche wijn	- 8- 8
	6 meng. france wijn	- 2- 2
30	dito smidd. 4 Heeren met haer diend. eeten	- 6- „
	11 quarte rinsche wijn	- 13-14
	7 quarte france wijn	- 4-18
	2 quarte Hollans bier	- „-12
	6 loodt teback	- 1-16
	aen talaetiren	- 3-18
	op de ordere van de Heeren an de Trompetteren geven 10 dukatons	- 31-10
	voor gebroken glaesen	- 6- „
		- 460-10. [1]

Het Grijsemonnikenhuis te Groningen.

Res. den 11 October 1628, het grijsemonniken huis op 't hoekje van St. Jansstraat an 't kerkhof verkogt aan Rentmeester Verrucius voor 4000 gulden. [2]

[1]) Deze rekeningen en brief in het archief, blz. 275 en volg., dl. 68 Verzameling van stukken.

[2]) Archief H.S. in folio 267, bl. 182.

ACCOORD VAN DE STADSREGERING

MET

JOHAN TEN HOVE OVER DE OPLEIDING VAN ZES WEEZEN IN ZIJN BEDRIJF (het vollen).

1594 en 1598.

Wij Borgermesteren ende Raedt der stadt Groeningen doen khundt ende certificeren midts dessen, dat wij den Erentfroemen Johan ten hoeue hebben angenoemen mit hem geaccordeert ende verdragen jn manieren naebeschreuen. Jnden eersten sullen en loeuen wij hem een vrije woeninge ses jaeren lanck jn tho geuen, daer tho voer ses familien geboerliche woeninge ther nootdruft oeck huerurij de ses jaeren lanck gedurende, noch sullen wij hem tot sijnen ancumpst alhijr thande stellen ende tho tellen laeten dusent car. gl. tot 20 st. brab. tstuck gereeckent, de he sunder pension de ses jaeren lanck sall moegen ommeslaen ende gebrucken, daer tho sullen wij de hutten tot een vullerne anhe sijne costen stellen ende bouwen laethen oeck hem mit vnsse stadt gilde ende borgerschaft sunder enige vergeldnuss vereheren ende sullen boeuen tgene voors. den vpgemelten Johan then hoeue bestellen ses weesskinder dre knechtkens ende dre maeghdekens, de van der stadt hoer nootdruft van eten, drincken, cledinge ende anders verschaffet worden sall. Beholtlichen dat voers. Johan beloeuet ende nempt an jder weesskindt mit dre ofte veer ellen laecken alle jaer tho versehen ende tho versorgen, oeck dat he van sijn khunst ende wetenschap neet wille verborgen holden dan den weesskinderen van alles vullencoemen onderrichten ende jnstrueren. Sunder argelist dat oercund wij mit vnss vpgedruckten signete den 4 Nouembris 1594. [1])

Wij Borgermesteren ende Raedt der stadt Groeningen doen kundt ende certificeren midts dessen, woe wij den 4

---

[1]) Archief H.S. in folio nr. 100, bl. 71.

Nouembris anno 94 mit den Erentvroemen Johan van den Hoeue verdragen, dat he onder andere beloeuet ses wesekinders dre knechtkens ende dre maegdekens bij sich tho nemen ende sijne kunsten ende wetenschap soe he hir jn dess stadt solde anstellen tho willen leren ende nichtes daer van verborgen holden, breder blijckende bij mester Johans onderteickeninge jn dato den 4 Nouembris 94: so ist dat wij jn dato den 2 Junij 96 dorch vnsse committeerden mit hem verdraegen ende guedt geuonden, dat jnde stede van dre meiskens oeck dre knechtkens solden geleret worden, als voorss. vnd dat mester Johan de samptlick sall jn huess nhemen ten einde se alsoe des morgens vroe ende des auondes laete bij malcanderen mochten wesen ende leren ende arbeijden, oeck tho gelijke mit kost ende clederen sulde ter nootdruft versien ende daermede vrij sijn van sijn dre ofte veer ellen laeckens, soe he elck des jaers beloeuet heft, waer voer he van elck sall hebben tho genieten twe ende veertich Keijss. gl., de helfte op Joannis tho midtwinter, de ander helfte vp Joannis midtsommer ende zoelen hoer jaeren angaen vp Joannis midtsommer 96, ende soelen dre oldesten ofte meest geleret mit vijff, de anderen mit ses jaeren vrij sijn, sall oeck elck knechtken mit twe pack cleren ende ses hembden voersien sijn, des beloeuet mester Johan den voerss. knechtkens tendes hoer leerjaeren weth den sijnen weder mit twe pack clederen ende ses hembden verseen ende versorgen, vnde wat he daerboeuen will doen nha sijn egen discretie, noch js beuorwerdet, dat zoe het geboerde, daer Godt voer sij ende vns behoede, he vns wolde straffen vmb vnse sunde mit belegeringe ofte dueren tijdt, dat wij hem daer voer thidelicke verguetsinge voer doen sullen etc. End oftet oeck geboerde, dat vns heer Godt ene ofte meer van de voerss. knechtkens wuth der tijdt haelde binnen hoer jaeren, sal men hem jnde stede der verstoruenen anderen stellen, de voert jnde oeuerige jaeren soelen denen vnd leren, gelijck als anderen vorss. sulden gedaen hebben, zoe voele se koenen. Sunder argelist dat oercunde wij met vns vpgedruckte signete den 10 Februarij 1597. Dit voorss. alsus jm Raide bij den Erb. Luloff Roloff jn bijwesent Johan van Hoeue wuth een ontwarp gelesen ende bij den heren approbeert. [1])

---

[1]) Archief H.S. in folio nr. 100, bl. 235.

Wij Borgermesteren ende Raedt der stadt Groeningen doen khundt ende betuegen midts dessen, alsoe wij durch enige bij ons daer tho geeommitteert, mit Johan van Hoeue den 10 Februarij 1597 hebben verdraegen, dat er voert onderholdt van ses kinderen jn kost ende clederen jaerlix sol hebben tgenieten 42 ponden vleems, waer van jaerlix wuth het testament van salige Aleijdt Hollanders tnegentich embd. gl. ende bij den voeghden van de armehuessitten de helfte van de reste alle halue jaeren betalett sellen worden, Ordineren daeromme den voerss. voeghden van de armhuessitten den voerss. Johan van Hoeue alle halue jaer geduerende de veraccordeerde jaermaelen de helfte van de reste der voerss. penningen tbetaelen ende sall den voerss. voeghden toenende de recepisse daer off jn reeckeninge valideren. Tho oercunde vnsse hijr onder vpgedruckte signete den 16 Januarij 1598. [1]).

VERTROUWELIJKE BRIEVEN,

AAN DEN STADHOUDER HENDRIK CASIMIR VAN NASSAU.

Doorlughtige en hooghgeb. Prince en Heere.

Ick hebbe mij voorgenomen gehat noijt wederom te schrijven, siende dat mijne brieuen soo qualijk werden gemenageert. Dewijl ick vermercke, dat U Vorstel. Doorlughtigheit met een ouerkintsche vreese is ingenomen, hebbe mij verplight gevonden van U Doorl. te versoecken, te willen meer letten op het interest van sijn eijgen persoon en welvaeren, gelijck meede hetselve van sijn gouvernement, als om te volgen de sotte driften van sijn Vrou moeder [2]),

---

[1]) Archief H.S. in folio nr. 100, blz. 269'.

[2]) Albertina Agnes, dochter van Fred. Hend., weduwe van Willem Frederik prins van Nassau Diets, overl. 26 Mei 1696.

welcke om haer gesagh nogh langer te stabilieren, het welvaeren van haer soon ende de provintie sal te gelde geven. Nu breeckt het uit, als dat men u soo langh in de slaepkameren soude gouverneren en intomen soo lange haer Hoogh. leefde, dit is nu 't dessein om U te doen trouwen aen een Princes sonder goed [1]), om u soo in de necessiteit te houden van haer onderdanigheit te weesen. Want haer Hoogh. moeije sijnde, soude haer regeeren als een doghter. Ik wensche mijn been gebroocken te hebben, doen ick U Doorl. hebbe helpen effective Stadthouder maecken, soo wij onder het Gouvernement van een Vrou blijven sitten. Het dessein leijt ende willens ofte onwillens ofte door groote beloften. U Doorl. te doen trouwen, want om een dagh off twee bij de Hertoginne te weesen, is de pijne niet waert om soo een moeijlijcke reijse te doen. Soo U Doorlughtigheit derwaerts gaet, gij sult hier vreemde dingen beleven. Ick bidde u considereert u welvaeren en schrijft aen haer Hoogh., dat ghij hier inde Provintie te doen hebt en komt hier daer wel vrij wat te doen is en hebt opsight op u gouvernement. Dat U Doorlughtigheit met temporiseren de saecke meent goed te maecken, daer is niet van, hoe verder uit de page hoe beeter, want daer is alreede tegens U Hoogh. welvaeren geconspireert, soo U Doorl. nogh soodanige door kintse vreese .... Behorende meerder genereusheit in een Prins van 23 jaeren te weesen, 't is besuckt dat men alles avoueert wat mama wil. U Doorl. kom hier over, wij sullen u het mondelinge beeter seggen, en maecken dat U Doorl. niet van hier kompt. Ick sal sien off ick kan uitwercken dat op morgen van Burgerm. en Raed een brieff aen U Vorstel. Doorl. wort geexpedieert. De heeren Gedeputeerden sijn niet vergadert voor maendagh avond, soo sie ick U Doorl. te gemoet. In het sedultien is niet nieuws geweest als van de compagnieguardes niet meerder als dat ick van U Doorl. verwaghte een salutaire resolutie en weet niet wat U Doorl. heeft te vreesen en te temporisieren, welcke alleen van sijn Gouvernement trekt 47000 gl., behalven de militaire charges. En dat U wat wijs maeckt van het testament laet dat plaats hebben in de Duijtsche goederen. U Doorl. is niet langer

[1]) Amalia van Anhalt Dessau, met wie de Prins huwde te Dessau in November 1683. Het vorstelijk paar werd den 19 Augustus te Leeuwarden en den 1 September 1684 te Groningen met veel plegtigheid ingehaald.

in de tutela, dat is maer een bulleback, doen U Doorl. effective Stadtholder is geworden, is dat opgehouden, alsoo de provintien sigh van geen minderjaerighe willen laten gouverneren. U Doorl. toewenschende wijsheijt in sijn affaires. Verblijve

U Doorl. getrouwe Dienaer

(get.) [1])

Groningen den 11 October 1678.

Mijn Vrouw doet haer onderdanighe dienst aen mijn Heer de Prins en verhoopt U Doorl. op maendagh te tracteren op een verckens hooft.

Pro Memoria.

Doorl. Geboren Prins.

Dit sijn de selffte regulen, welcke ick seven weecken op 't papier hebbe gestelt. Ik hebbe mij ten hoogsten als een getrouwe dienaar van U Doorl. verplight gevonden van U Doorl. te versoecken om 25 pregnante reedenen, die vacante capitain plaets niet te willen bestellen, maer aen hem behouden. Hier is soo een doen onder groot en klein wegens de sourde bruijdt [2]), dat Sickinga in de Page kleederen gaende dat soude gekreegen hebben, het is soo 't is, het moet geremedieert worden. Sluijtende bidde om het interest van U Doorl., dat het geschiede. Sullende verblijven U Doorl. getrouwen Dienaar

G. D. M.

gelesen hebbende wegh te brengen. [3])

---

[1]) De schrijver van dezen brief Gerhard d'Mepsche, tijdens het schrijven lid van gedeputeerde staten van Stad en Lande, overleed 6 December 1680, zijnde raadsheer der stad Groningen. Hij was een zeer bekwaam man, die veel deel had in de regeringszaken zoowel van de stad als van de provincie, en blijkens dezen brief op eenen zeer gemeenzamen voet met den stadhouder verkeerde.

[2]) In een ouder afschrift „surde bruit."

[3]) Naar een afschrift in het Archief van Groningen.

VRIJGELEIDE VERLEEND

AAN EEN

JOOD EN ZIJN GEZIN, TE DELFZIJL, MET HET REGT OM DAAR EEN LEENBANK TE HOUDEN,

10 Maart 1655.

Joachim Ripperda, heer tot Farremsum, ten Dam, Hellum, Schiltwolda, Siddebuiren ende Oostwolt, Juncker ent Hovelinc, Redger tot Delfzijl cum ann. gunne mits desen vreigeleide en savegarde Isac Samuels, Frouke Heimans sijn huisvrou ende sijn familie, in die rechtstoel Delfzijl, mits daar voor betalende iaarlijc tijn guld., waartegens hem Isac wort toegelaten wekelijc tot interesse van een gulden een doit te geneten. Int vercopen der verpande goederen sal Isac sic hebben te reguleren gelijc die Joden tot Emden. So dese Jode op eenige gestolene ofte vertroude goederen eenich gelt heeft geschoten, so sal die eigenaar geholden wesem hem sijn capitaal ende toegelatene interesse te restitueeren; maar so hij Isac daar van geadvertiert waar, sal geholden sijn sodane goederen sunder restanten te restitueren, daarenboven in des gerichtes broeke vervallen sijn. Belangende haar religie sal haar toegelaten worden, gelijc int Roemsche Rijc toegelaten is, als kinderen te besniden, bruiloften te holden, ende doden op behoorlijke plaatsen te begraven. Sijn uitstaande schulden, daarvan hij geen panden heeft, sal hem neffens andere ingesetenen recht worden verlient. Bevelende alle ingesetenen des rechtsstoels Delfzijl, teffect van dese geleide desen Isac Samuels, sijn huisfrou ende familie vrei ende onbecommert te laten geneten. Tot bevestiginge deses heb ick Juncker ent Hovelinc dit met eigener hant vertekent ende mijn angeboorne pitschaft op spatium deses gedruckt, den 10 Martii 1655.

(get.) J. Ripperda. [1]

---

[1]) Naar het oorspronkelijke stuk in het Archief van Groningen.

VERBAAL VAN DE REIS

VAN DEN

BURGEMEESTER JOHAN WIFRINGK, DEN RAADSHEER LULOFF ROELOFS EN DEN SYNDICUS JOHAN DE GOUDA,

GEZANTEN

NAAR DEN

AARTSHERTOG MATHIAS VAN OOSTENRIJK, DE GENERALE STATEN, DEN PRINS VAN ORANJE ENZ. TE ANTWERPEN,

van 3 April 1579— 13 Januarij 1580.

In het Groninger archief worden aangetroffen de aanteekeningen en verbalen dagelijks aangehouden door de sijndici der stad Groningen, van 1540, 1560, 1576—1580, en 1596—1600. Deze verzameling is zeer belangrijk, vermits men daaruit verneemt alles wat er dagelijks bij het stedelijk bestuur voorviel, daar werd in behandeling genomen en besloten. Was de sijndicus op reis met gecommitteerden uit den raad, dan teekende hij insgelijks van dag tot dag op al hetgeen de commissie wedervoer. Het verbaal, 't welk hier wordt medegedeeld, bevat alzoo menige bijzonderheid, betreffende der gecommitteerden ontvangst bij den aartshertog, den prins van Oranje, de beraadslagingen in de generale staten en die, welke op de geschiedenis van ons vaderland meer in het algemeen betrekking hebben. De schrijver van den *Tegenwoordigen staat van stad en lande*, dl. I, bl. 474 vermeldt, dat de in dit verbaal genoemde leden der Groninger regering den 2 Junij eerst werden gezonden naar de algemeene staten, doch uit dit stuk blijkt het, dat hun reeds vroeger die commissie was opgedragen en zulks

welligt ten gevolge der aanschrijving van den aartshertog Mathias van 26 Maart 1579. De opdragt, door dien schrijver bedoeld, is de in het verbaal vermelde hun later gegeven „generale procuratie ende instructie omme te treden in een nije unie." — Wij deelen het verbaal mede, zoo als het voorhanden is en stellen ons voor in het vervolg het te laten volgen door andere dergelijke verbalen, of door eene mededeeling van eenige aanteekeningen genomen uit die van den sijndicus, welke betreffen eenige voor de geschiedenis onzer stad belangrijke gebeurtenissen.

Achteruolgende d'jnstructie ende beuel van B. ende R. O. en N. sampt T. S. M. en de Bouwmeesteren van de ghilden der Stadt Groningen zijn d'Erntf. Erb. wijze voersienige heeren Burgemeester Johan Wifringh, de Raedtsheer Luloff Roeloffs ende ick [1]) opten 3 Aprilis 1579 omtrent den auont vertrocken van Groningen ende, des snachts bliuende tho ijmenthil, zijn des anderen daechs sauonts vmtrent halff negen vhren gecoemen binnen Leeuwarden.

Sonnedaechs den V Aprilis omtrent den middach zijn wij bij aduijs van Joncker Johan van Mathenesse Marschalck vpt huijs tho Leeuwarden getrocken naer Bolswaert vmme onsen G. heere Stadtholder den Graue van Rennenberge tho Marrum ofte tho Worcum waer te nemen.

Des auonts zijn wij te Bolswaert gebleuen ende hebben 3 burgemeesters, die bij ons quaemen naeden maeltijt, ons vereert met vijff vmme kannen wijns.

Maendaechs den VI Aprilis des morgens gecoemen zijnde tho Worcum is zijn G. omtrent den auont mede aldaer gecoemen, de welcke wij vermits zijn occupatien der dijckagien alsdoen niet en konden spreecken.

Dijnsdaechs den VII Aprilis des smorgens hebben wij gepresenteert den vergulden credentz ende hondert dubbelde ducaten in spetie tot vier dalders den ducaet ende hebben zijn G. voergedraegen de saecken onser angeuangen legatie, de welcke ons daer op heeft verleent voerscriften aan zijne

---

[1]) De sijndicus Johan de Gouda, den 6 September 1586 aangesteld tot Luitenant der hoofdmannenkamer. Onder de in den aanhef vermelde „B. ende R. O. en N. sampt T. S. M." zijn te verstaan „Burgemeesters en Raad, Oude en Nieuwe, alsmede Taalmannen en gezwooren gemeente."

Hooch. d'Ex. van den Prince van Orangie, Generale Staten ende den Marcquis van Haurech, remitterende onse saecken daer aen, zijn G. verclaerde een guet benougen te hebben aen zijne Hooch. als wij den Erb. Raedt al tzelue den VIII Aprilis int lange hebben gescreuen. Alsoe wij ten zeluen daege in zeeckere eruaringe waeren gecoemen, dat 't Jarich Hottinga was in aentocht met een vendel knechten nae den Delfzijl, hebben tzelue zijn G. te kennen gegeuen, van de welcke wij besheer dijes aengaende gheen eijntelicke verclaringe hadden konnen becoemen, die welcke vp onsen ernstlick versouck ende aenholden verclaerde sulckes durch ordonnantie van zijnen Hooch. gedaen te hebben. Ende aengemerct wij nijet jegenstaende alle onderrechtingen ende eerbiedingen, die wij van stadts wegen deden, gheen ander antwoerdt konden becoemen, dan dat wij aen zijne Hooch. mosten versoucken affdoeninge van des zelffs gegeuen ordonnantie, hebben al tzelue in de voerss. missiue den Erb. Raedt mede ouergescreuen ende terstont daer mede een expressen boede affgeueerdicht. Ende vertrock zijn G. dijen auont naer Harlingen.

Donredaechs den IX Aprilis omtrent den middach zijn wij tschepe affgeuaren van Worcum ende des snachts gecoemen voor Amsterdam.

Vrijdaechs den X Aprilis 1579 des smorgens vrouch zijn wij buijten Amsterdam bliuende tschepe geuaeren ouer de Harlemer meer naer der Goude, alwaer wij naer den noen tho III uhren zijn gecoemen, ende terstont voerts tschepe van daer vertrocken naer Dordrecht, daer wij tsauonts te acht uhren in de schantse buijten de vuijlpoort worden ingelaten.

Saterdaechs den XI Aprilis des smorgens omtrent zes uren zijn wij daer mittet getijde affgeuaren, deur de Spoije ende Vosmaer naer Antwerpen, alwaer wij den XII smorgens vrouch zijn gearriueert.

Sonnedaechs den XII Aprilis voers. zijn wij nae den noen geweest bij Doctor Leoninus, den welcken wij naer ouerleueringe onser credentzbrieue ende des stadts gedaen eerbiedinge, hebben int lange ontdect de saecken onser aengeuangen legatie ende hoe dat wij met die van de landen als Staten van Stadt ende Omlanden van Groningen bij zijne Hooch. tegens den 26 der voerleden maent alhijer t' Antwerpen bescreuen zijnde, wel hadden verhoept met die van de landen mede bij de Generale Staten staetsche wijs terschijnen,

11*

dan alsoe zij nijet passende op zijne Hooch. scriuen ende Ordonnantien nu onlancx tusschen Stadt ende Landen gedecreteert, met ons nijet en wilden reijsen ende dat eenige van henl. oock belette, dat Stadt ende Landen nijet gelijckelick en contribueerden tot vorderinge der gemeene saecken, dat wij derhaluen in onderdanicheit waeren affgeueerdicht omme al tzelue zijne Hooch., zijne Ex. ende den Raedt van State te remonstreren, ten eijnde daer inne voorsien mochte werden. Ende terwijlen wij verstonden, dat onse Stadt ende guede burgeren tonrecht bij veel luijden alhijer worden beschuldicht in alle schijne off wij ons van de Generale Staten zolden willen separeren, dat sulcx onwaerachtick was, ende dat wij bereijt waeren ons dijes aengaende tegens een jder mede te verdedigen.

Sechte daer op d' voerss. D. Leoninus, dat wij wel te vreeden weesen zolden, alsoe durch onse aencompste alle saecken nu wel ten besten zolden coemen, ende, naer onderlinge communicatie, beloeffde ons alle hulpe ende assistentie ende des anderen daechs smorgens bij zijne Hooch. te brengen.

Maendaechs den XIII Aprilis 1579 des smorgens met D. Leoninus gegaen zijnde om zijne Hooch. te salueren, worden ons aengesecht, dat vermits zijne Hooch. swacheijt alsnu tzelue nijet gelegen was ende vp huijden patientie mosten hebben. Weshaluen wij durch den voerss. D. Leoninus vereijsschende off wij d' Ex. van den Prince van Orangne mochten te woorde coemen, dede ons deur Jurrien onse boede aenseggen, dat zijne Ex. was te gast geladen bij den hertoch van Aerschot ende dattet vp huijden geen passe geuen zolde.

Ter zeluen daege des smorgens hebben wij begruet den Raedtsheer Liesuelt, die ons beloefde alle hulpe ende assistentie.

Item zijn ons des smorgens omtrent het logijs van den voerss. D. Leoninus bejegent Albert Horenkens ende Herman Enens, (die sdaechs te voeren mede 't Antwerpen gecoemen waeren) geaccompangeert met D. Hessel Aijsma, ende gingen nae der Generale Staten vergaderinge.

Dijnsdaechs den XIIII Aprilis des smorgens met D. Leoninus gegaen zijnde voer zijn Hooch. camer vmme dezelue te begrueten, werden ons aengesecht, dat wij vermits zijne Hooch. crancheijt alsnoch patientie mosten hebben. Ende beloefde ons d' voerss. D. Leoninus nae den noen met ons bij zijne Exc. te gaen.

Te zeluen tijde hebben wij begruet den heere President Sasbout ende den zeluen ouerantwoerdt vnse credentz brieue, die naer guetlick verhoer ons mede beloefde assistentie int geene wij zijn Gestr. van doen zolden moegen hebben, vermits hij sechte zijn authoriteijt zeer geringe te weesen, deur dijen den Raedt van Staten aen sich hadde benoemen de kennisse der saecken tusschen Steden ende Landen.

Ten zeluen daege naer den noen zijn wij met D. Leoninus gegaen bij zijne Hooch., de welcke wij naer ouerleveringe onser credentzbrieue, sampt de brieuen van faueur van vnsen G. Heere Stadtholder den Graue van Rennenberch ende des Stadts gedaen eerbiedinge hebben voergedragen, woe de Staten der Stadt ende Omlanden van Groeningen bij zijne Hooch. missiue van den XVIII Februarij laestleden bescreuen zijnde, omme tegens den 26 Martij bij de Heeren Generale Staten te erschijnen ende 't aduiseren vpte middelen van reconciliatie der prouintien, wij wel verhoopt hadden, dat die van de Landen dijen volgende met die van der Stadt gelijckelick heure gesanthen zolden hebben affgeueerdicht, dan alsoe die van de Landen daer thoe nijet en wilden verstaen, dat daeromme die van der Stadt ons in gehoersaemheijt hebben affgeueerdicht, omme al tzelue zijne Hooch. te remonstreren, sampt andere saecken, de voldoeninge van zijne Hooch. prouisionale Ordonnan. betreffende, versouckende zeer demoedich dat zijne Hooch. gelieuen wil een ofte twee heeren te committeren, die onser saecken gelegentheijt solden moegen verstaen, vmme daer jnne gedaen te worden naer behoer.

Waervp zijne Hooch. een weijnich besproecken hebbende mitten voerss. D. Leoninus, sechte dat hij was verblijt van ons aencompste, begerende dat wij mede wilden helpen raeden tot verdriuinge van den gemeenen viant, ende onse saecke te kennen geuen den Raedt van State, ende wes in zijne Hooch. vermoegen was, dat de zeluen ons daer jnne gaerne behulpelick wilde weesen.

Waeruan wij zijne Hooch. bedanckende ende biddende, dat dezelue onse Stadt wilde gelieuen te holden in zijne Hooch. protectie ende beschermenisse, beloefde zijne Hooch. sulcx te doen.

Ende zijn mitten voerss. D. Leoninus terstont van daer gegaen vpt casteel bij de Ex. van den Prince van Orangnen, de welcke wij naer ouerleueringe vnser credentz brieuen sampt zijne G. brieuen van faueur ende deese Stadt ge-

daen eerbiedinge, hebben in 't lange voergedragen de saecken onser commissie, als naementlick dat Stadt ende Landen bij zijne Hooch. bescreuen zijnde vmme tegens den 26 der voerleden maent bij zijne Hooch., Ex. ende Generale Staten terschijnen, men wel verhoopt hadde dat die van de Landen met ons Staetsche wijs alhijer zolden hebben erschenen, ouerst terwijlen zij nijet jegenstaende het olde gebruijck ende zijne Hooch. Ordonnan. sulckes niet en hebben willen erschijnen, dat wij van wege de Stadt Groeningen in onderdanicheit alhijer zijn gesonden waeren vmme desfals vnse doleantie voer te draegen etc.

Waer vp zijne Ex. met lange redenen ende woerden sechte dattet wel gedaen was, dat wij gecoemen waeren, wolde wel dat sulckes ouer lange geschiet hadde, terwijlen wij tot meermaels geroepen waeren.

Waarvp gesecht zijnde, dat vnse gesanthen de geheele voerleden somer hijer hadden geweest, sechte zijne Ex. dat sulckes was geschiet om de twist saecken tusschen Stadt ende Landen, dan nijet om bij de Generale Staten terschijnen ende verwonderde sich zeer, dat wij van zoe langen tijdt heer nijet een stuuer hadden gecontribueert, noch oeck eens gecoemen waeren vmme henl. te dancken van dat zij buijten onsen toedoene het oorloch zoe lange ende alsoe eenich geluck gewenschet hadde.

Waervp wij sechten dat sulckes was geschiet durch de twist saecken van Stadt ende Landen, vermits die van de Landen met vns niet staetsche wijs hadden willen erschijnen bij de generale Staten ende dat deen sonder dander nijet en vermochte, ende dat durch henl. was beleth, dat wij besheer nijet hebben moegen contribueeren. Dan alsoe zijne Hooch. ende Ex. onlancx heeft belieft te decreteren seeckere prouisionale, Ordonnan. die bij die van der Stadt in alles is voldaen, sonder dat die van de Landen de zelue alsnoch int minste hebben naegecoemen, dat wij derhaluen affgeueerdicht zijn vmme daer van te doleren, ten eijnde tot vorderinge der gemeene saecke daer jnne voorsien mochte werden.

Daer vp zijne Ex. sechte wel onderrecht te weesen van vnse jnstructie, die men oeck te gelegender tijdt wel zijen solden, vraegende off wij oeck commissie hadden van de Religionsvreede, Unie ende generale middelen t'accorderen, ende voerts vp alles te resolueren ende off wij oeck gelt brachten.

Waer vp gesecht zijnde, dat wij buijten die van de

Omlanden vns nijet eijntelick hadden connen resolueren ende dat wij sonder henl. nijet en konnen contribueren, sechte zijne Ex. dat men die disputatien ende querelen, die hij bij een' quaet man ende wijff geleecke ende nijet en wist wel de man ofte het wijff was, voer ditmael moste laten berusten, bes ter tijdt dat den viant vuijtten landen zolde zijn gedreuen, alsdan zolde men processen maecken ende dese doctoren, wijsende vp D. Leoninus, daer aen wadt laten verdienen. Vraegende wadt die van der Stadt daer toe wolden doen, een jder moste in de beurse tasten, ende zoe wij geen gelt en hadden, zoe hadden wij wel geloeue, wij solden maecken een vijftich duijsent guld. promptelick vp te brengen om Maestricht tontsetten, wij solden de alderwellecompste weesen van allen ende wolde vns behulpelick weesen vmme de zelue penningen te becoemen.

Waer vp wij sechten sulckes vermits vnse Stadts ende burgeren armoet oeck jmbreck der dijckagien ende anders in ons vermoegen nijet te weesen, oeck dat wij buijten de Landen nijet en konden doen, ende dat wij noch schuldich zijn van de betalinge der Walsche soldaten over de 100000 carolus guldèns behaluen het jnterest van dien ende dat wij die van de Landen nijet konden brengen tot betalinge vandien.

Sechte zijne Exc., dat hij wel wiste dat die van Groningen metten viant correspondentie hielden, ende dat de Spangnaerden een aenslach vp Stadt ende Landen maecten, gelijck hem vuijtten leger bij eenige was gescreuen, ende dat daencompste van den heere van Billij eenige in onse Stadt aengenaem was ende genoechte naemen ende vonden jn de Spaensche regeringe. Ende alsoe daervp gesecht werde dat wij wolden dat God sulcken een teijcken dede om hem te kennen, sechte zijne Ex. Amen, Amen, he kende onse Stadt wel, terwijlen hij ouer 35 jaren bij tijde der Coninginne daer geweest hadde, vragende oft wij wadt besonders wolden wesen ende vp onse starcte verlaten, wiste oeck wel wadt sommige daer seijden, zoe dat een diffidentie vp ons geladen werden, men wist vns wel tot obedientie te brengen.

Waer vp bij vns gesecht zijnde, zoe verre wij ons vp onse guet recht ende onschult nijet en vertrouwden, dat wij hijer nijet solden hebben gecoemen om vns te verdedingen. Vraechde zijne Ex. off wij meenden dat se hijer vrijbuteren waeren. Ende alsoe wij jnsisteerden vmme eenige te hebben, die onse saecke mochte verstaen, sechte dat wij sulckes

aen den Raedt van State mosten versoucken ende nijemant anders. Ende voerts met veele redenen vns wel hartelick ende schaemperlick vermaenende tot contributie, sechte dat wij oock voer de Generale Staten dijes aengaende vns onschult zolden doen, ende daer mede vns oerloff geuende sechte wij worden noch soe jlich nijet scheijden, wij worden noch bij een ander coemen ende guet chier mitten anderen maecken.

Woensdach den XV Aprilis 1579 bij D. Leoninus nae den middach geweest ende nae lange communicatie heeft gesecht, dat wij wijsselick ende wel doen solden zoe wij een redelijcke presentatie van contributie deden ende versoecken dat d'ordonnan. int werck gestelt mach werden, heeft vns mede verthoent een valsche caerte van Philippo Galleo nu nijews gemaect, daer mede d'Omlanden bewijsen wolden dat zij durch landtscheijdinge van de Stadt solden zijn gesepareert ende affgesundert; heeft vns mede gecommuniceert de poincten ende articulen bij zijne Hooch. vpten XI Aprilis de Generale Staten voergedraegen ende der Staten resolutie daer vp geuolcht. Sechte mede dat zoe verre men binnen 6 weecken vp zeeckere concipieerde articulen den peijs nijet konden maecken, dat de Generale Staten alsdan geresolueert waeren, den Coninck voer inhabijl publice te doen affroepen ende alsoe hem de Landen vuijtte handen te brengen. Sechte mede dat de van de Omlanden de hoofdmannen suspecteerden ende voer partijch holden, vermits de mandaten vuijtgaen in de naeme van zijne Maj., den zij voer viant achteden.

Donredaechs den XVI Aprilis nae den noen bij den heere van Grobbendonck geweest ende met zijne Gestren. gesproecken vmme te hebben affdracht van de somme van 16500 gulden, dat wij vermoegens seecker contract jn Septembri 1576 vpgerecht den heeren Hans Heinrich Mundtpradt facteur der heeren Fuggeren noch schuldich zijn. Ende alsoe wij aen zijn Maj. ter cause van gedaen leeningen alsnoch ten achteren zijn ouer de 52000 carolus guldens, zoe waeren wij te vreeden den voers. Mundtpradt quictan. te geuen van den heere van Billij in voldoenige zijnder betalinge alwaert oeck tot en duijsent gulden twee ofte drie meer, vp dat wij vant contract mochten werden geurijt. Sechte daer vp, dat voer ditmael zijn authoriteijt gans geringe waere, doch wes hij tonsen beste konde doen wolde hij nijet naelaten.

Vrijdaechs den XVII Aprilis des smorgens te 8 vhren js de huijssier van de Generale Staten bij ons gecoemen, ge-

lijck hij des daechs tho voeren sauonts, als wij an de tafel saten, mede bij mij hadde geweest, sechte vuijt beuel van zijne Ex. ende Generale Staten aen ons gesonden te zijn vmme ons te begrueten ende bedancken, dat wij gecoemen waeren, begerende dat wij ons bij henl. in heure vergaderinge solden laten vinden. Waer vp alsoe wij seijden geen commissie te hebben vmme int affwesent van die van de Omlanden daer terschijnen •ende dat wij verwachtende heurl. aencompste alsdan gelijckel. als eender provintie Staten wolden coemen. Sechte anders geen beuel te hebben, dan wolden vant geene wij voer antwoerdt gauen den heeren rapport doen.

Ende zijn wij sulckes terstont gegaen bij den Offitiael Heremael als gesanthe van Utrecht, die totten XVII Aprilis in de Generale Staten hadde gepresideert, den welcken wij ontdect hebbende tgeene ons van den huijssier was bejegent ende begerende dat hij ons antwoerdt mede bij de Generale Staten wolde gunstel. rapporteren, seijde sulcx te willen doen, edoch dat hij voer guet vonde, dat wij daer zelffs gaen ende onse excuse doen solden.

Weshaluen wij terstont zijn gegaen naer thuijs van Collen, daer de Generale Staten heur vergaderinge holden, alwaer wij voer vpte plaetse hebben [aangetroffen] Aldegunde, Liesuelt ende D. Leoninus, henl. te kennen geuende de redenen, waervmme wij aldaer noch nijet konden noch mochten erschijnen, begerende dat zij sulckes de Generale Staten wolden te kennen geuen, oeck waeren wij daer vmme sulcx de Generale Staten (indient noot waere) voer te draegen. Ende is ten laetsten nae lange vertouuen tusschen 11 en 12 vren de huijssier bij ons gecoemen, seggende dat hij de affairen ende swaricheijden binnen zoe groot sach, dat wij voer datmael nijet gehoort mochten werden, ende mochten derhaluen wel naer vnse herberge gaen, ende zoe wanneer men ons begeerde te spreecken solde men ons tijtel. tzelue aenseggen.

Saterdaechs den XVIII Aprilis nae den noen zijn twee gedeputeerden van de Generale Staten (daer van deen gesecht werde te weesen van Antwerpen ende dandere van de Staten van Brabant) bij ons gecoemen in onse herberge, ons vuijt beuel der voerss. Staten vragende dat nach dijen eenige heeren maendaech toecoemende affgeueerdicht zolden werden naer Collen om de vreede metten Coninck te tracteren ende de commissie vuijtten naeme van onse Stadt mede was geexpedieert, off wij sulckes oeck te vreeden waeren t'aduoijeren

ende de pacificatie, die daer getracteert zal werden, mede wolden geneeten. Waer vp bij ons geantwoerdt, dat wij int affweesen van de Omlanden, die wij gemeent hadden hijer geweest te zijn, gheen Staten alleen konden maecken, gelijck oeck die van de Landen buijten ons nijet en konden doen, dan mosten samptlick ende mitten anderen als eender provintie State erschijnen vmme te resolueren ende sluijten, 't welck wij oeck vp gisteren de Generale Staten 't ontdecken erboeden hadden, dan waeren vermits groote swaricheijden, zoe doemaels voergeuallen waeren, als wij vuijttet aengeuent des deurwaerders verstonden, tot gheen audientie gecoemen. Edoch alsoe wij een gelimiteerde commissie hadden ende nijet en wisten hoe der heeren gesanthen commissie edder jnstructie luijden zolde, begeerden wal copie ofte ten minste lecture van dien, vmme ons alsdan naerder daer vp te bedencken, begerende dat zij de Generale Staten sulckes weder gunstel. wilden inbrengen, als zij geloeft hebben te doen ende zijn daer mede van ons gescheijden.

Sonnedaechs den XIX Aprilis, weesende den heijligen Paeschdach, hebben wij nae den noen van onse heeren een pacquet brieuen ontfangen bij handen van Gerrit Joris vermeldende onder anderen, dat in de Omlanden vngeueerlick 7 vendelen knechten waeren gecoemen ende legen ten Dam, Farmsum, Delfzijl, Loppersum ende daer vmtrent, daer Bartolt Entens als zijn G. ouerste Lientenant ouer is gestelt.

Maendaechs den XX Aprilis 1579 des smorgens geweest bij den Raedtsheer Liesuelt ende met hem int lange gesproecken van int plaetse der affgesetter [1]) Lieutenant een ander bequaeme bij ons ongeguet ende ongebluet te hebben. Item van de onwillicheijt der Omlanden, dat zij zijne Hooch. ordonnan. nijet en willen naecomen ende dat zij hijer nijemant beneffens ons hadden willen seijnden vmme samptel. als eender prouintie staten bij de Generale Staten terschijnen, mer ter contrarie gepractizeert hebben zeuen vendelen knechten int landt te crijgen als wij vp gisteren vuijt het scriuen van onse heeren zijn verstendicht.

Waervp hij sechte, dat men sulckes bij requeste solde verthoenen, als wij voer zoe veele het roert donwillicheijt der Omlanden hebben gedaen, die wij doemaels veerdich had-

1) Johan de Mepsche. Door den Koning werd daarop aangesteld tot luitenant Popco Ufkens, in wiens plaats later Joh. de Mepsche de betrekking van luitenant wederom aanvaardde en bekleedde tot aan zijnen dood in 1586.

den ende den huijssier van den Raedt van State hebben behandicht, die de zelue binnen bracht. Ende belangende d'jnuoeringe van de zeuen vendelen knechten, dat wij dijes aengaende mede een request ouergenen solden edoch stonde tzelue in handen van zijn G. die daer jnne wel konde remedieren.

Item zijn terstont gegaen bij D. Leoninus ende ons gelijckfals beclaecht van de jnuoeringe der knechten jn den Omlanden, waer vp hij ons antwoerde ende geraden als de heere Liesuelt. Doch wolde wel dat wij onder protestatie ons bij de Generale Staten laten vinden, ende gunste capteren. Waer vp wij sechten dijes aengaende aen onse heeren gescreuen te hebben ende dat wij daer vp antwoerdt verwachten ende eer bij de Generale Staten nijet en konden erschijnen, waer mede hij gesadicht zijnde sechte, fractus est orbis, zoe wel het al wil beholden stelt het al in geuaer ende pericule.

Dijnsdaechs den XXI Aprilis des smorgens geweest bij zijne Ex. ende nae dat wij onse excusatie ende onschult wolden doen van dat wij bij de Generale Staten nijet erschenen, mede ons beclaegende van jnuoeringe der knechten jn de Omlanden, heeft stracks geantwoert, ghij compt altoes met woerden ende metterdaet en bewijst ghij v nijet, men weet wal dat eenige in Groningen correspondentie holden metten viant, alsmen jnformatie wolde nemen ende de saecke bij 't licht besien, men zolde de personen wel gewaer worden, ghij moet nijet meenen dat ghij met kinderen ofte met beesten spreect, wij weeten wel beter ende u Stadtholder mede. Ende zoe wij seijden dat wij een requeste an den Raedt van State hadden ouergegeuen, biddende dat zijne Ex. gelieuen wolde met zijne Hooch. daer jnne te ordonneren, heeft gesecht, ick wil ju nijet beuelen ghij moecht v saecke veruorderen.

Ten zeluen tijde een requeste ouergegeuen jn den Raedt van State belangende de knechten.

Des smiddaechs zijn wij te gast geweest bij den R. Fritema en den procur. generaal van Vrieslant.

Des auonts is D. Hessel Aijsma de Raedtsheer Luloff Roeloffs bejegent vpte beurse ende met veele vnbillicke reeden ende scheltwoerden int bijwesen van Bartholomeus onsen waert aengesproecken, jae oeck tot slaen toe.

Woensdaechs den XXII Aprilis des smorgens geweest bij de Ex. van den Hertoch van Arschot ende naer ouerle-

ueringe onser credentz brieue hebben wij de oersaecke onser aencompste ontdect. Waer vp zijne Ex. geantwoerdt dat zijne authoriteijt voer ditmael zeer geringe was, nijettemin waer hij ons konde behulpelick zijn, wolde sulckes gaerne doen zoe veele hem moegel. weere. Ten zeluen tijde gebeden den Secretaris Sille te willen helpen vorderen, dat wij appoinctement mochten crijgen vp onse requesten.

Des smiddaechs Fritema de procur. generaal, de 3 gesanthen van Westvrieslant Aitta Sichem etc. ende Cocquel mitten huijssier van de Raedt van State bij ons te gaste gehadt, alwaer gecoemen zijn de trompetters van zijne Hooch., die wij een vereeringe gegeuen hebben.

Donderdaechs den XXIII Aprilis, vermits ick des snachts zeer groote pijne in mijn slincker arm en schouder hadde gecregen, nihil egimus.

Vrijdaechs den XXIIII Aprilis des smorgens zijn de H. Burgem. ende Raedtsheer, vermits mijn swacheijt, geweest bij D. Liesuelt en Leoninum vmme te mogen becoemen een guet appoinctement vpte ouergegeuene requesten. Twelck zij beloefden te doen, seggende die gestelt te zijn in handen van zijne Ex. vmme daer vp te hebben zijn aduijs. Ende vermaende Leoninus, dat wij de gunste solden winnen, dewijlen die van de Landen nijet en waeren gecoemen ende ons een weijnich vougen bij de Generale Staten, sechten dvoerss. heeren sulckes bouen onse commissie te weesen, die zij hem presenteerden te communiceren ende werden daer mede gesadicht, beloeuende mede het beste te doen. Dvoerss. Liesuelt seijde, aengaende de knechten, dat de nijet anders verstonde dan dat die tot conseruatie vant landt daer gelecht waeren vmme den vuijtlantschen viant te moeten. Seijde oeck dat hijer van eenige onse misgunners gespreijt werdt, dat de heere van Billij nu onlaucx in onse landt geweest zolde zijn. Waer vp gesecht seijnde sulcx gantz onwaerachtich te weesen ende dat vpten oort, daer de knechten leggen, den viant nijet te verwachten is, dewijle hij geen schepen heeft noch oeck meester van de zee is, dan behoerde vp Couuerden ende Wedde gelecht te worden, zoe verre men eenigen jnual befruchte. Seijde dat hij dat oeck alsoe verstonde, wij solden te vreeden weesen, hij wolde het beste mede doen alle dinge zolden wel zijn, 't zolde tot onsen nadeel nijet zijn.

Ten zeluen daege sauonts te v uhren vertrecken den Hertoch van Aerschot, d'Abten van S. Geertruijt ende Marollen, de heeren van Beaurepaire ende van Grobbendonck, Adolff

de Meetkercke, van der Mijlen, Caldenbreuck ende den heere van Rumen, van Antwerpen 't scheep naer Dordt vmme zoo voerts te reijsen naer Collen, ende met Bucho Aijta proost van St. Baeffs aldaer weesende als gedeputeerden der Generale Staten de vreede te verhandelen mette gesanthen van Keij. en Co. Maj.

Saterdaechs den XXV Aprilis des smorgens geweest ten huijse van D. Leoninus ende Liesuelt, die beijde vuijtgegaen waeren. Item ten huijse van den heere van Frezijn, alwaer wij bescheijden werden binnen een vre ofte anderhalff weder te coemen. Twelck nijet en is geschiet, vermits wij doende waeren met seeckeren Remonstrance, die wij bij forme van excuse de Generale Staten nae den noen zolden ouergeuen, van dat wij alsnoch bij henl. nijet en konden erschijnen, mer en zijn d'voerss. Staten alsdoen nijet vergadert geweest.

Sonnedaechs den XXVI Aprilis des smorgens geweest bij D. Leoninus ende versocht dat wij durch zijn hulpe mochte crijgen eenige guede appoinctement vp onse ouergegeuen requesten, die daer vp sechte de zelue gestelt te zijn in handen van zijne Ex. ende dat wij wel doen solden ende capteren des zelfs beneuolentie, oeck dat wij ons wadt vougen zolden bij de Generale Staten vmme int affwesen van die vande Landen heur gunste te winnen. Daer vp wij seijden, als dat wij geen dinck lieuer begeerden dan ons daer bij te vougen, zoe verre wij int affwesen van de Landen daer toe commissie hadden, dan alsoe wij sulckes nijet vermochten te doen sonder Ordonnan. van zijne Hooch. begeerden dat wij mochten crijgen appoinctement vp onse requeste, ende jngeualle zijne Hooch. vns beueelt bij prouisie ende sonder preiuditie van onse gerechticheijt te gaen bij de Generale Staten vmme 't aenhoeren 't geene aldaer mach werden geproponeert, terwijlen die van de Landen alhijer zullen werden, solden ons alsdan ter obedientie van zijne Hooch. bij heml. moegen laten vinden, 't welck wij anders volgende onse jnstructie nijet konden doen, hem verthoenende zeeckere scriftelicke excuse, die wij gesinnet waeren de Generale Staten te behandigen vmme te verthoenen waeromme wij besheer bij henl. nijet en zijn erschenen.

Van daer gegaen zijnde bij zijne Ex. hebben versocht een genedich appoinctement vp onse requeste, sechte zijne Ex. dat wij nijet en deden, mer ons al achter hielden, ende dat wij vns bij de Generale Staten zolden laten vinden. Waer vp bij ons gesecht zijnde, dat wij dijes aengaende begeerden

appoinctement 't onser excuse ende alsdan gehoersaeml. sonder preiuditie onser gerechticheijden zolden erschijnen, sechte zijne Ex. dat wij sulckes bij zijne Hooch. ende Raedt van State mochten veruolgen.

Waer naer wij gaende met D. Leoninus ende twee van de Generale Staten naer 't huijs van Collen ende met henl. gebruijckende veel woerden van dat wij bij de voerss. Staten sonder expresse Ordonnan. van zijne Hooch. alsnoch nijet en konden ofte mochten erschijnen, hebben bij handen van den deurwaerder jn de vergaderinge der voerss. Staten doen brengen onse voerss. scriftelicke excuse, die ons Guillaume Rameth sauonts in ons logijs brachte met seecker appoinctement (hoe wel bij de excuse geen appoinctement was versocht) van dat wij solden coemen bij de Generale Staten ende henl. verthoenen onse procuratie vmme de zelue gesien voerts geresolueert te worden naer behoeren.

Maendaechs den XXVII Aprilis 1579 bij den voerss. Rameth vmtrent XI uhren voer den middach, van wegen de Generale Staten versocht zijnde vmme achteruolgende 't voerss. appoinctement terstont in heur vergaderinge terschijnen, hebben vmme seeckere respecten 't zelue vuijtgestelt tot sanderen daechs smorgens vuijtgestelt ende begeert dat d' voerss. Rameth de heeren sulcx wilde aenseggen als hij beloefde te doen.

Dijnsdaechs den XXVIII Aprilis des smorgens zijn wij achteruolgende dvoerss. appoinctement gegaen in de vergaderinge der Generale Staten, alwaer was d' Ex. van den Prince van Orangnen, Graeff Jan van Nassauv ende de heere van Merwede met omtrent XL ofte L gedeputeerden, als te weten van de prouintien van Brabant, Vlaenderen, Gelderlant, Hollant, Zeelant, Vrieslant, Utrecht, Dornick ende Tournazij ende Mechelen ende sechte in franchois den Pensionaris van Mechelen, sittende aent buffet, beneffens D. Dirrick Vogelsanck (die van wegen die van Vrieslant was presiderende) hoe dat de Generale Staten verstaen hebbende onse aencompste ons hadden doen begeuen vmme bij heml. terschijnen ende gelijckel. te helpen raeden tot vorderinge der gemeene saecke.

Waer vp wij naer des Stadts gedaen erbiedenisse verclaert hebbende de redenen van excuse ende onser bezwaernisse, waer vmme wij bij henl. besheer nijet en waeren erschenen, hebben ouerantwoerdt extract autentijck vuijt onse jnstructie, sampt de brieuen van faueur van onse G. heere

Stadtholder, die in ons presentie werden gelesen. Ende daer nae in ons affwesen bij de voerss. heeren een weijnich gecommuniceert zijnde vpt voerss. extract, werden ons bij zijne Ex. affgeeijscht onse procuratie. Waer vp bij ons gesecht zijnde, dat wij geen ander procuratie hadden dan onse bezegelde jnstructie, inholdende beuel van verscheijden saecken, die wij henl. verthoenden, ende ingeualle de saecke van bescriuinge volgende onse jnstructie zoe verre geprepareert hadden geweest, dat wij bij henl. hadden behoerlicken met die van de Landen moegen erschijnen, dat wij alsdan ouerantwoerdt zolden hebben onse credentzbrieue, ende dijen volgende ontdect de saecke onser commissie ende jnstructie ende dat wij daer van bij requeste gedoleert hebbende aen zijne Hooch. dagelicx veruolgen ons expeditie, ten eijnde Stadt ende Landen als eender provintie Staten alhijer gelijckel. moegen erschijnen, contribueren ende helpen raeden tot vorderinge der gemeene saecke. Sechte daer vp den President durch beuel van zijne Ex. ende andere heeren, dat wij ons aengaende onse doleantien solden addrescheren aen zijne Hooch. ende Raedt van State ende middeler wijle ons aldaer bij henl. solden vougen vmme mede te helpen raeden tot weluaert der gemeene saecke.

Waer vp bij mij gesecht zijnde, dat wij nijet gequalificeert waeren vmme aldaer alleen te sitten, edoch dat wij sulcx wel wilden naecoemen sonder preiuditie onser gerechticheijden daer van wij expresse protesteerden. Werden gesecht dat men nijet anders van ons begeerde, ende zolde men ons daer van appoinctement ofte acte verlenen, die wij zelfs mochten ontwerpen. Ende sulcx andermael begeert zijnde, dat wij zolden bliuen sitten ende toehoeren, hebben vmme in geen jndignatie te vallen sulcx gedaen, jnsunderheijt mede aengemerct D. Leoninus ende Liesuelt ons meermael geraden hadden, dat wij vmme gunste te winnen ons solden vougen bij de Generale Staten, 't welck wij oeck verstaen hadden te weesen de begeerte van zijne Ex.

Waer naer wij gevraecht zijnde vmme gelijck dandere prouintien taduiseren vp zeeckere missiue, hebben gesecht dat wij sulckes nijet en conden doen, terwijlen wij mer een lithmaet waeren eender prouintie, als wij te voeren hadden verclaert.

Woensdaechs den XXIX Aprilis 79 des smorgens hebben wij den Raedtsheer Liesuelt te handen gestelt de twee missiuen van de heeren hooftmannen belangende de saecken van Eijsso Jarges, Wigbolt en Christoffel van Eussum ende

Eijlco Onsta ende versocht affdoeninge der surcheance, ten eijnde de begonste executien haer voertganck hebben mochten, ende die guede luijden mochten werden voldaen. Waer jnne hij beloefde alle hulpe ende assistentie.

Ten zeluen tijde mede begruet D. Leoninus ende voerts den geheelen voermiddach tot 12 uren geweest bij de Generale Staten.

Des naemiddachs hebben wij bij handen van Jan van Dulme ontuangen een pacquet brieuen van onse heeren met twee hondert carolus gulden aen gelt.

Donredaechs den laesten Aprilis den geheelen voermiddaech tot een uren geweest bij de Generale Staten, alwaer doen erschenen de VIII coronellen van der Stadt Antwerpen, versueckende dat de heeren wilden middel suecken tot ontsettinge der Stadt van Maestricht. Waer vp veele communicatie bij zijne Ex., den Raedt van State ende Generale Staten geholden zijnde, hebben d'voerss. coronellen geprotesteert van heure diligentie ende versocht acte ende zijn daer mede affgegaen ende terstont daer nae mede zijn Ex.

Vrijdaechs den 1 Maij 79 des smorgens geweest bij de Raedtsheer Liesuelt ende versocht expeditie vp onse ouergegeuen requesten ende missiuen van de heeren hooftluijden, die hij sechte al te samen in zijne handen te weesen ende wolde in alles het beste doen. Ende voerts spreeckende van eenen nijen Lieutenant, sechte jngeualle wij een hadden daer durch veel swaricheijden vermijdet conden werden. Ende alsoe daechs te voeren bij eenige mentie gemaect was van dat jemant van onsluijden vp huijden in de Generale Staten solde moeten presideren den tijdt van acht dagen, gelijck andere gedeputeerden der prouintien, zijn wij bij de Generale Staten nijet geweest, vmme dijes aengaende geen disputatie te verwachten, terwijlen wij daer thoe nijet en waren gequalificeert ofte geauthoriseert van onse heeren ende meesters.

Ten zeluen daege vmtrent den auont hebben wij bij handen van Jan Albrechts een pacquet brieuen van onse heeren ontfangen.

Saterdaechs den II Maij 79 des smorgens gegaen zijnde vmme zijne Ex. te kennen te geuen, dat wij breeder commissie van onse heeren hadden ontfangen vmme ons jnt affwesen van die van de Landen (jnsiende des tijds gelegentheijt) bij de Generaliteijt te voegen, ende voerts te doleren van de ouerlast der VII vendelen knechten in de Omlanden leggende, hebben zijne Ex. nijet konnen spreecken, vermits

de zelue met verscheijden saecken zeer grootel. was geoccupeert. Ende zijn alsdoen gegaen jn de vergaderinge der Generale Staten, daer nijet sonderlinges werden gehandelt anders dan dat den heere van Bours dede resigneren zijn gouuernement van Mechelen in handen van de Generale Staten, begerende met zijn soldaten daer vuijt te vertrecken ende te gaen woenen in Arthois bij zijn guederen, zoe verre men gheen middel wil soucken vmme zijne knechten eenige betalinge te doen tot heur nootel. vnderholt, dan en werden daer vp nijet gedaen.

Sonnedaechs den III Maij des smorgens hebben wij de Generale Staten voergedragen, dat wij van onse heeren ende meesters ontfangen hadden breeder commissie vmme ons int affweesen van die van de Landen met heml. te vougen onder seeckere scriftelicke protestatie vp te marge van de welcke wij acte versochten, van dat Stadt ende Landen weesende een Corpus ende eender prouintie Staten daer durch van den anderen nijet en zolden werden geseparcert ende dattet zelue zal geschien sonder preiuditie van des Stadts olde priuilegien vrij ende gerechticheijden ende sonder tzelue te trecken in consequentie in toecomende tijden. Ende hebben daer beneffens ouergeleuert onse brieuen van credentie.

Waer vp bij de voerss. heeren in ons affwesen een weijnich gedelibereert zijnde, hebben ons durch den Pensionaris van Mechelen Clermes in de voerss. vergaderinge bedanct van dat wij heml. int aduiseren ende resolueren solden assisteren ende alhijer waeren gecoemen, begerende dat wij mitter daet willen verthoenen onse guede affectie tot beuorderinge der gemeene saecke. Ende dat wij t zelue zijne Hooch. ende Raedt van State mede solden te kennen geuen, ende zolden ons verleenen acte van non preiuditie volgende ons versouck. Voerts gedoleert hebbende van de ouerlast der soldaten ende versocht dat dOmlanden daer van geurijt mochten werden, begeerde dat wij sulcx bij request wilden te kennen geuen ende solden ons alsdan in alles behulpelick weesen.

Ten zeluen daege des smiddaechs zijn wij alle drie bij den heere President Sasbout te gaste geweest.

Maendaechs den IIII Maij tot II vren nae den noen geweest jn de vergaderinge der Generale Staten ende werden alsdoen geresolueert dJnstructrie voer de Commissarissen, die verhandelen zolden mitte Grauen van Swartzenburch ende Hoenloe noepende de betalinge heurl. ruijteren etc. Ten zeluen daege hebben wij gecregen appoinctement vp onse requeste

belangende de questien tegen d Omlanden, ende ontlichtinge van de soldaten vuijtten Landen, dewelcke gestelt werden in handen van zijn Ex. vmme daer vp te verstaen zijn aduijs. Ende aengaende deerste was geappoincteert, dat men scriuen zal aen den Graue van Rennenberch ten eijnde zijn G. die handt daer aen holde, dat d Ordonnantie van zijne Hooch. mitte jnterpretatie, in januario laestleden daer vpgedaen, moegen werden achteruolcht. Twelck ons oerbaer heeft gedocht, dat wij solden laten berusten tot dat wij wederom brieuen ontfangen zolden hebben van onse heeren vmme te verstaen off zijn G., mits erschijnende bij die van de Landen te Winsum, dvoerss. Ordonn. nijet en heeft te buijten gegaen.

Dijnsdaechs den V Maij des smorgens hebbe ick begruet den Raedtsheer Liesuelt vmme antwoerdt ende expeditie vpte twee missiuen van de heeren hooftmannen. Ende alsoe hij sechte, dat men daer vp solde moeten verstaen den Graue van Rennenberch, sechten wij dat zijn G. daer jnne nijet en hadde t aduiseren, mits t welck hij ons riedt, dat wij een requeste maecken zolden ende daer jnne verhalen alle der burgeren bezwaernissen etc. Ten zeluen tijde geweest bij de Generale Staten, alwaer gecommuniceert zijnde int bijwesen van zijne Ex. ende Raedt van State zeecker heurl. aduijs vpte propositie van wegen den hertoch van D Anjou vpten XVII Aprilis bij den heere van Prumeaulx gedaen ende daer vp geuraecht zijnde ons aduijs, hebben geantwoerdt gelijck meestal de gedeputeerden van d andere prouintien, dat wij geen commissie hadden vmme daer vp te resolueren.

Des namiddaechs wederom geweest metten Raetsheer jn de vergaderinge der voerss. Generale Staten, dan en werden alsdoen nijet gedaen vermits daer zeer weijnich persoenen waeren, die wedervmme wech gingen.

Woensdaechs den VI Maij des smorgens tot halff twee vren geweest in de vergaderinge der Generale Staten ende werden alsdoen geuisiteert de liste van de Generale middelen.

Donredaechs den VII Maij des smorgens geweest jn de voerss. vergaderinge tot omtrent twee vren ende werden alsdoen bij zijne Ex. alle drie te gaste geladen, die ons groote chier dede, ende hadden nae den maeltijt met zijne Ex. veel communicatie van de voldoenige der Ordonnan. van zijne Hooch., jnwilginge der nije Unie ende Religionsfrede, ende datter in onse Stadt solden weesen, die mitten viant correspondentie holden, t welck bij ons met groote eerbiedinge ontkent zijnde, hebben aen zijne Ex. oorloff genoemen.

Vrijdaechs den VIII Maij des smorgens bin ick alleen geweest jn de vergaderinge der Generale Staten, ende alsoe mijn werde geuraecht off wij bij prouisie nijet XI ofte XII m. gulden zolden weeten op onse credit alhijer vp te brengen, sechte ons credit nijet veel te weesen ende dat wij te vreden waeren mitte Landen alle redelicke hulpe ende assistentie te doen. Ende is de saecke mits andere voeruallende disputatien daer bij gebleuen. Ende zijn des smiddaechs al te samen bij den heere van Bours gouuerneur van Mechelen te gaste geweest.

Saterdaechs ende Sonnedaechs zijn wij jn de vergaderinge der Generale Staten geweest dan en werden sonderlinge nijet gedaen. Den voerss. achsten Maij hebben wij bij Herman de boede een pacquet brieuen van onse heeren ontfangen ende den X met Jan Albrechts onse boede daer vp antwoerdt gescreuen, die des anderen daechs smorgens is affgeuaeren.

Den XI Maij in de vergaderinge der Generale Staten geweest dan en werden nijet sonderlings getracteert.

Dijnsdaechs den XII Maij 79 des smorgens in de vergaderinge der Generale Staten geweest, daechs te voeren bij den huijssier gedaecht zijnde, ende werden doen gelesen missiuen van de heeren Gedeputeerden vuijt Collen gescreuen, die daechs te voeren tegen den auont gecoemen waeren oeck mede een missiue van eenen geheeten Heller in Duijtslant leggende.

Woensdaechs den XIII Maij ontfangen bij een boede, Geert genaempt, een pacquet brieuen van B. ende R. etc. vermeldende garnisoen inde Stadt te ontfangen ofte ostagiers te seijnden tot zijne G. verseeckerheijt vmme in de Stadt te coemen mitter antwoerdt van een Erb. Raedt aen zijne G. gescreuen. Jtem zijn G. cassatie der heeren hooftmannen sententie tusschen Wigbolt van Eussum ende zijne compangnie gewesen.

Ten zeluen daege geweest in de vergaderinge der Generale Staten, alwaer een nije missiue van de Gedeputeerden van Collen worde gelesen.

Donredaechs den XIIII Maij jn de vergaderinge der Generale Staten geweest, alwaer een missiue, bij den Prince van Chimaij vuijt Collen gescreuen, werde gelesen. Alwaer wij int bijwesen van den Raedt van State, zoe van zijne Ex. als D. Leoninus claerlicken hebben verstaen, dat de knechten in onse Landt waeren vm dat wij nijet en contribueerden ende dattet gesecht werde, dat zoe verre de knechten daer nijet en lagen, de Stadt zolde gaen anden viant. Al twelck ick int lange hebbe wederlecht als wij den Erb. Raedt

bij onse missiue van den XVIII Maij int lange hebben veraduerteert.

Jtem alsoe wij ten zeluen daege des smorgens te acht vren Herman de boede hadden affgeueerdicht met een missiue aen den Erb. Raedt etc., daer bij geuoucht waeren copien van de missiuen bij de gedeputeerden vuijt Collen gesonden, is dvoerss. Herman durch den wachtmeester der Stadt Antwerpen vuijttet schip gehaelt, zijn brieuen geopent ende gelesen, ende des auonts bij een dienaar van den wachtmeester weder naert schip gebracht zijnde, is Jurrien de boede hem bij geualle tusschen VII ende VIII vren vpte straete te gemoet gecoemen, ende hem vraegende waer hij zoe lange hadde geweest off hij zijn brieuen noch hadde ende off die geopent waeren. Antwoerde al screijende, dat hij bij den wachtmeester vuijttet schip was gehaelt, ende zoe grooten swaeren eedt hadde moeten doen, dat hij nijet meer en mochte seggen, ende is zoe, bij den voerss. dienaar geleijt, nae tschip gegaen, als ons dvoerss. Jurrien eerst des anderen daechs smorgens heeft te kennen gegeuen.

Vrijdaechs den XV Maij 79 des smorgens bij de Coronellen van de Stadt geweest ende heml. te kennen gegeuen, woe eener van heur wachtmeesters vp gisteren onse boede vuijttet schip heeft gehaelt, ende onse brieuen geopent ende gelesen, begerende te weeten vuijt wiens beuel ende authoriteijt hij sulckes hadde gedaen ende off zij ons heur brieuen van Saulffconduict wolden holden eder nijet. Hebben daervp geantwoerdt, dat zij van de saecke nijet en wisten, dan wolde de wachtmeester ontbieden, ende sich vpte saecke jnformeren ende ons vp morgen voer den middach antwoerdt geuen ende wollen heur geleijsbrijeff in aller manieren vnderholden. Van te voeren hadden wij ons hijer van beclaecht bij de Generale Staten, die tzelue gantz vrempt gaff, ende ons remitteerde an de Coronellen.

Ten zeluen daege tegens den auont affgeueerdicht Geert de boede met missiue aen den Erb. Raedt van de aenholdinge van Herman de boede. Ende van dat wij ten zeluen daege bij Dubbelt backer onse boede brieuen hadden ontfangen van dat zijn G. de heeren hooftmannen ab offitio hadden gesuspendeert.

Saterdaechs den XVI Maij 1579 hebben wij in den Raedt van State gepresenteert requeste belangende des Lieutenants ampt ende de zelue behandiget den Raedtsheer Liesuelt. Jtem gedoleert van de suspensie der heeren hooftmannen

bij den Graue van Rennenberch onsen G. heere Stadtholder gedaen ende den voerss. Liesuelt mede behandiget copie van zijne G. missiue dijes aengaende ande hooftmannen gescreuen vpten VII deeser maent.

Jtem geweest bij de Coronellen deser Stadt vmme antwoerdt te hebben vp vnse gedaen clachte aengaende de aenholdinge van Herman onse boede etc. Twelk werde vuijtgestelt tot vp morgen te XI vren, vermits Monickhoue de wachtmeester nijet en was te vinden, die alsdan zolde erschijnen.

Sonnedaechs den XVII Maij bij zijne Ex. gegaen zijnde, omme te spreecken van de affdoeninge van de suspensie der heeren hooftmannen, heeft ons zijne Ex. te gast geladen, ende nae den maeltijt int lange gesproecken van eenen anderen Lieutenant te hebben, Jtem van de voerss. suspensie. Heeft zijne Ex. met veele woerden geantwoerdt eerst belangende den staet van Lieutenant, dat voer lange eenen genaempt Popco Uffkens bij den Raedt van State ende Generale Staten daer mede was voersien, die men nijet meer dan Mepsche gedaen behoerde te weijgeren, schoon genoemen off hij een burgemeester zoen waere, gelijck dandere mede was. Hebben wij gesecht, dat hij daer toe nijet bequaem en was ende dat hij oeck nimmermeer daervoer aengenoemen zolde worden. Ende aengaende de suspensie der hooftmannen sechte zijne Ex., dat hij vp morgen in den Raedt van State wolde coemen ende alsdan de saecke mitten anderen zolde ouerleggen, woe men daer jnne zolde doen. Ende alsoe wij zeer demoedich versochten vpte spoedelicxt daer jnne voersien te worden tot vorderinge der justitie ende dat onse burgeren van zulcken humore waeren, dat zij lieuer lijden solden dat de onderste steene van de Stadt bouen quaeme te leggen dan zij int alderminste zolden wijcken van heur olde priuilegien vrij ende gerechticheijden, sechte zijne Ex. dat hij tandere tijde van dat cleijne manneken (meenende de R. Joost van Cleue) veele hadde hoeren seggen ende roepen van onse priuilegien dan en waeren sulckes nijet al alsse wel behoerden te weesen. Ende nae veele onderredinge heeft zijn Ex. veele woerden gehadt van dat wij nijet en contribueerden, seggende wij solden een twintich ofte dertich duijsent gulden promptel. vpbrengen, het was voer ons een geringe saecke, wij hadden tgeloue wel, ende zolden de wellecompste weesen ende allet voergaende zolde daer mede vergeten weesen ende bliuen, ende zoe wij zeijden des geen lust te hebben,

heeft geantwoerdt dat wij sulcke commissie nijet en wolden hebben. Mede gesproecken zijnde van dat de heer Stadtholder in de Stadt zolde coemen vmme ordre te stellen, heeft gesecht, dat sulckes nijet konde geschien quia vestigia terrent. Ende zoe bij ons gesecht worde, dat wij hijer als ghijselaers bij zijne Ex. bliuen wolden, zoe lange zijne Ex. G. in de Stadt waere ende alles geremedieert hadde naer behoeren, jae oeck jn geuanckenisse te gaen, zoe verre zijne G. eenich leet geschege ofte aengeholden mochte werden. Sechte zijne Ex. t is hijer eene vrije coepstadt, een jder is hijer vrij te gaen ende staen, oeck te vertrecken, wanneer het hem belijeft, hij wiste daer meer nijet van, dan daer waeren eenige woerden in den Raedt tho Groningen gesproecken, die noch in corte tijden wel an den dach zolden coemen. Jtem vermaende van de religionsfrede, dat men vmme alle diffidentie wech te neemen de zelue zolde toelaten. Waer vp alsoe wij sechten, dat zoe verre de vrije exercitie der religie tot vreede, eenicheijt ende weluaert der prouintien van noode waer, waervmme men nijet en maecte een generale Religions vreede ende de zelue dede publiceren ouer alle de prouintien, ten eijnde een jder sich daer nae solde moeten reguleren, heeft gesecht dat men sulckes nijet doen wolde noch ijemants daer toe dringen, dan wij solden ons vruntlick daer jnne verdragen.

Maendaech den XVIII Maij 79 geweest bij den heere van Fromont ende Frezijn (den welcken H. van Frezijn wij alsdoen onse credentz brijeff ouerantwoerden). Jtem bij de Raedtsheeren Liesuelt ende Leoninus ende hebben elck bijsunder te kennen gegeuen woe de Graue van Rennenberch onse Stadtholder de heeren hooftmannen sonder eenige saecke ab offitio heeft gesuspendeert ende alsoe de justitie zijn voertganck belette, versouckende dat de zelue suspensie als tegens des Stadts bezwoeren tractaten geattenteert, mochte werden affgedaen. Jtem dat men de Stadt wilde voersien van eenen Lieutenant wesende een bequaem gequalificeert persoen in Stadt ende Landen nijet geguet ofte gebloedet. Heeft D. Leoninus gesecht, dat wij eer een Lieutenant zolden crijgen dan quijct worden ende dat de questien tusschen Stadt ende Landen eerst wadt geredrescheert ende gestelt mosten weesen oock vande Religionsfreede toe te laten etc. als wij den Erb. Raedt bij onse missiue vp huijden int lange hebben gescreuen. De heeren van Fromont ende Frezijn sechten, dat zij aen alles die guede handt wolden holden.

D. Liesuelt sechte, dat Uffkens gheen Lieutenant weesen zolde, zijne Ex. ende Raedt van State quaemen bij den anderen, zoe wolde hij ons gedencken.

Ten zeluen daege sauonts is bij ons gecoemen de huissier van den Raedt van State ons jnsinueerende een request bij Herman Enens ende Albrecht Horenkens ouergegeuen belangende de vrije exercitie van heurl. religie vmme daer vp te hebben ons aduijs, hebben geantwoerdt, dat wij gheen commissie ofte beuel hadden vmme daer vp taduiseren.

Terstont daer nae is de Raetsheer Luloff Roeloffs te schepe gegaen vmme te reijsen naer Groningen met hem nemende ons voerss. missiue met copie der voerss. requeste. Jtem seeckere pacquet brieuen van zijne Hooch. anden Graue van Rennenberch ande prouintien van Vrieslant, Ouerijssel, Groningen, Lingen ende Drenthe, daer jnne waeren de nije lijsten, nije Unie, quotizatie van de somma 200000 guld. etc.

Dijnsdaechs den XIX Maij geweest jnde vergaderinge der Generale Staten, alwaer de Commissarissen Joncker Roelant de Courtewille heeft rapport gedaen vant geene hij in Vrieslant, Ouerijssel, Groningen, Lingen ende Drenthe hadde gebesoigneert ende hem aldaer was wederuaeren, t welck hem beuoelen werd bij gescrifte te stellen.

Ten zeluen daege geweest bij de Coronellen der Stadt Antwerpen belangende de openinge onser brieuen aen den Erb. Raedt ende andere personen ende wes zij ende de wachtmeester daer vp verclaerden, hebben wij bij onse missiue van den XXIX Maij den Erb. Raedt gescreuen. [1])

Woensdaechs den XX Maij geweest in de vergaderinge der Generale Staten.

Naeden noen coemen tho Antwerpen Herman Sickinge,

---

[1]) In dezen brief (Archief 1579 nr. 29) komt over die aenhouding het volgende voor, „maer en hebben nijet anders konnen vernemen, dan dat de wachtmeester in heur" „(Coronellen)" presentie heeft verclaert, dat Herman een ure lanck vpte kaede met een bouquet vol brieuen zolde hebben gaen wandelen ende dat hem tzelue bij eenige burgeren te kennen gegeuen zijnde, hij den bode vuijttet schip hadde doen halen, sonder te seggen waer hij hem heeft gebracht, dan verclaerde wel dertich brieuen aen priuate personen gescreuen bij hem geuonden te hebben, ende dat hij macht hadde omme die te openen ende visiteren. Waer tegens bij ons gesecht zijnde, dat zij contrarie heur brieuen van Saulfconduict nijet en behoerden te openen onse brieuen zoe aen Uwe Ex. als andere gescreuen ofte oock mede den boede tot groot nhadeel eenen geheelen dach vp te holden ende secretelijck vuijtte Stadt te leijden ende daerenbouen

Johan Rengers tho Helm ende Hieronijmus Verrutius Sijndicus als gedeputeerden der Omlanden.

Ten zeluen dage nae den middach vmtrent v vhren geweest bij D. Leoninum durch zijn dienaer ontboden, die ons met veele woerden heeft geuraecht ende oock gepoocht tjnduceren, dat wij zolden willen aduiseren vpte requeste belangende de Religionsfrede bij Albert Horenkens ende Herman Enens zijne Hooch. ouergegeuen, seggende met veele redenen dat jngeualle wij de religie toe lieten, die saecke veele geremedieert zolde moegen werden ende die knechten moegel. vuijttet Landt genoemen, die men wel vp andere plaetsen van doen hadde. Jtem zolde het primatium odium van onse persoenen aff wenden moege. Jtem dattet beter waere, dat ment guet willich toe liete dan dat ment ordineerde, twelck die anderen hart versochten, waer durch zij meester mochten worden ende alsdan alles verwoesten daer wij ter contrarie henl. legem mochten prescriberen. Waer vp wij cortel. hebben gesecht, dat wij persisteerden bij het antwoerdt, twelck wij den huijssier hebben gegeuen als dat wij naer luijt onser commission geen last noch beuel en hadden daer vp taduiseren dan solden sulckes aen onse heeren ende meesters, die ons hijer gesonden hadden, [1]) edoch zijne Alteze, Ex. ende Raedt van State, indien zij het guet vonden, mochten daer jnne ordonneren zoe zijt beuinden zolden te behoeuen, anders wisten wij totter saecke nijet te seggen, dan saegen voer t best aen dat voer ende al eer men ijet absolutel. ordineerde, men scriuen solde aen B. en R. sampt de gemeente omme heurl. aduijs te verstaen ende volgents te doen naer behoeren. In transitu hebben wij den heeren van Jndeuelt begruet ende aengesproecken gaende met hem een weijnich tijds wandelen vpte beurs ende hem gepresenteert, dat wij wolden solliciteren omme hem als Lieutenant te hebben, jngeualle hij daer toe wolde verstaen ende zijn Hooch. gesinnet mochte weesen dijes aengaende te disponeren etc. daer hij zijn beraet heeft genoemen.

---

eenen swaeren eedt aff te nemen. Sechte de wachtmeester, dat hij ontkende hem eenen eedt affgenoemen te hebben. Ende alsoe wij vuijt zijn redenen genoech verstonden deur wiens raedt ende toedoen al tzelue was geschiet ende dat hij ons nijet meer en wolde te kennen geuen, hebbent daer bij laten berusten, nijet twijffelende Uwe E. zullen vuijt monde van den voerss. Herman ende den Raedtsheer Luloff Roeloffs daer van naerder werden verstendicht."

[1]) Hier uitgelaten, „mededeelen of berigten."

Donredaechs den XXI Maij geweest in de vergaderinge der Generale Staten alwaer gelesen worden brieuen van gesanthen van Collen van 13 Maij.

Vrijdaechs den 22 Maij geweest bij de Generale Staten, alwaer doemaels mede zijn erschenen Herman Sickinge, Johan Rengers tho Helm ende de Sijndicus der Omlanden ende wes aldaer is geschiet, vide literas ad Senatum scriptas 29 Maij.

Saterdaechs den 25 Maij geweest bij D. Liesuelt ende denzeluen ouergegeuen een requeste belangende de surcheance der heeren hooftmannen, met een memoriael cedelken vant geene wij bij requeste ende anders in den Raedt van State voer ende nae hebben ouergegeuen.

Dijnsdaechs den 26 Maij geweest bij den Secretaris Sille, van hem sauonts te voeren bij den zoen van Herman Enens verboedet, die ons van wegen zijn Alteze heeft gevraecht, off wij ijet wes te seggen hadden vpte commissarissen bij zijne Hooch. tusschen Stadt ende Landen genomineert, alsoe die van de Landen zeer hart aenhielden om bescheijt te hebben. Waer vp wij hebben geantwoerdt, dat wij gheen beuel hadden vmme eenige commissarissen aen te nemen ofte reprocheren dan sulckes stonde aen onse heeren ende meesters, edoch verwonderden ons zeer dat men ons met commissarissen wolde bezwaeren, naedemael die van de Landen zijne Hooch. ordonn. alsnoch int minste nijet en hebben naegecoemen, ende die Stadt alsnoch int minste nijet en is gerestiueert inde possessie haerder gerechticheijden. Heeft hij geuraecht waervan wij possessie begeerden te hebben, wij mostent ontdecken zijn Alteze ende Raedt van State en condent anders nijet raden ofte droemen. Hebben wij gesecht, dat alsoe Stadt ende Lande waeren bescreuen bij missiue van zijne Hooch. als eender prouintie Staten bij de Generale Staten terschijnen, aduiseren, resolueren, etc. begeerden dat men ons daer jnne slijten zolde als weesende een principaelste stuck onser possessie ende hoewel tzelue was meer dan notoer dat nochtans die van de Landen daertoe nijet en wilden verstaen, begeerden daeromme gants vlijtich dat daer jnne mitten eersten mochte werden gedaen ende dat hem wolden gelieuen ons antwoerdt gunstich rapporteren daer mede de Stadt nijet vernhadeelt en werde. Twelck hij beloeft heeft te doen, hoe wel hij nochtans veele propoesten gebruijckende van onse possessie tot voerdeel van de Landen genouch te kennen gaff, dat zoe menich acte possessoer wij solden wil-

len aenvaerden dat zoe meenich proces ende debat daer vp solden vallen, seggende dat dordonnan. was juris et possessio facti, quod debet probari.

Woensdaechs den XXVII Maij geweest bij de Raedtsheer Liesuelt ende D. Leoninum vmme te solliciteren expeditie onser saecken tegens die van de Landen ende anderen volgende onse ouergegeuen requeste, daer vp de voern. Liesuelt geantwoerdt het beste te willen doen, ende Leoninus sechte dat men de Religionsvreede solde toelaten ende solde daermede onse saecke guet worden. Jtem dat wij zijne Ex. onse saecke mede solden ontdecken ende gunste winnen ende solden nijet voernemen dan dat redelick waer, alsoe wij waeren in urbe fracta. Ende zoe wij nae t casteel gingen is doctor Aijsma te moete gecoemen seggende, dat wij ditmael zijn Ex. nijet te woerden zolden konnen coemen, ende zijn sulcx met hem wedervmme gegaen ende vnder wege van hem verstaen, dat de van de Landen bij de Generale Staten een requeste hadden ouergegeuen vmme alleene stemme te mogen hebben bij de voerss. Staten gelijck tanderen tijden hier was geaccordeert, ende dat de zelue was gesonden anden Raedt van State. Zijn wij bij D. Leoninum gegaen begerende dat ons ongehoort daer vp nijet solde worden gedaen. Twelck hij ons beloeft heeft te willen doen.

Donredaechs den XXVIII Maij, wesende ons heeren hemeluaertsdach, nae dat zijn Alteze in onser Lieve Vrouwen kercke de misse hadde gehoort, meenende mitte processie naer older gewoente mit groote statie buijten die kercke te gaen vmme voer den peijs te bidden, is sulckes bij de burgeren van de gereformeerde religie met groote onstumicheijt van schieten ende slaen met bloote rappieren belettet, nijet sonder groot pericule der geestelicheijt, die vast begonste vuijt te gaen, oock mannen, vrouwen ende kinderen zoe doemaels in grooten aental in de kercke waeren, waervan eenige gequest, ouerloepen ende gedrongen, eenige oock dootbleuen, soe dat zijn Alteze zelffs in de kercke vpt choer heeft moeten bliuen, bes ter tijdt zijne Ex. is gecoemen ende hem geueijliget heeft tot jn zijn logement. Des auonts hebben die van der Stadt alle de geestelicheijt vuijtgeleijt ende gebracht jn drie schepen daer mede zij zijn geuoert de Schelde vpwaerts tot omtrent d Abdie van St. Barnaerts, alwaer zij gelegen hebben totten XIII Junij.

Vrijdaechs den XXIX Maij is Johan Cuijper gecoemen des auonts omtrent zeuen vren met brieuen van den Erb. Raedt,

vermeldende van zijn G. belegeringe vmme de Stadt. Jtem van de bewilginge der Generale middelen, ende dat zij de Religions saecke stelden aen zijne Hooch., ende Raedt van State.

Saterdaechs den XXX Maij is Johan Schoninck vnsen mitborger affgeuaren, die wij mede gauen een pacquet brieuen aan den Erb. Raedt.

Dijnsdaechs den II Junij 1579 heeft den deurwaerder van den Raedt van State vns gethoent een requeste bij die van de Omlanden ouergegeuen vmme te hebben jnterpretatie vpte Ordonn. van zijne Hooch. als dat wij solden moeten proberen de possessie onser Stadt gerechticheden al eer wij de zelue zolden moegen aanvaerden. Item van de affdoeninge onser Stadts accijsen, demolitie vant nije verlaet buijten Steentilpoorte, ende verlichtinge vant gewicht der waegen.

Vrijdaechs den vijften Junij is vns bij den deurwaerder verthoent een cedulleken bij die van de Omlanden ouergegeuen geapostilleert dat wij binnen 3 daegen nae de jnsinuatie van dien, onse antwoerdt vpte voerss. requeste solden ouerleueren.

Saterdaechs den VI Junij, wesende pinxter auont, is die E. Raedtsheer Luloff Roeloffs wedergecoemen mede brengende een Generale procuratie ende jnstructie vmme te treden in een nije Unie. Jtem beuel vmme te lichten tot behouff van de Generaliteijt 3000 guld. Item dat den Graue van Rennenberch Stadtholder zijn crijschuolck hadde doen beschantsen vast onder de Stadt, die de schantsen van dien smaendaechs den I Juni vp drie plaetsen viantlicke wijse hadden aengesprongen.

Sonnedaechs den VII Junij, wesende pinxterdach, zijn wij geweest bij zijne Alteze int bijwesen van de heeren van Fromont ende Frezijn, clachlick te kennen geuende het gewalt ende viantlicke aenual der crijchsluijden van zijn G. ende hoe vast zij sich vmme de Stadt beschanst hadden ende alle acten van hostiliteijt tegens de Stadt thoenen, der burgeren beesten ende guederen beroeuende, nijet weetende vuijt wadt oorsaecke sulcx mach geschien, gantz onderdanich versouckende dat zijne Hooch. gelieuen wolde te verordonneren dat de knechten van daer genoemen ende vpte frontieren tegens de vianden gelecht mochten worden. Waer vp zijne Hooch. heeft geantwoerdt dat hij nu jtlicke daegen bijden Raedt van State nijet en hadde geweest, dan wolde die vp morgen bij den anderen doen coemen ende met hun spreecken ten eijnde daer jnne geremedieert mochte worden.

Des smiddaechs zijn wij bij zijne Ex. te gast geweest en nae de maeltijt hebben wij al tzelue zijne Ex. mede te kennen gegeuen, die ons beual bij manier van een memorie bij gescrifte te stellen tgeene wij seggen ende presenteren wolden.

Maendaechs den VIII Junij zijn wij wederomme geweest bij zijne Hooch. claegende als voeren, die ons een édelman mede heeft gedaen anden Raedt van State ende onse saecke aldaer doen recommanderen. Jtem hebben aldaer ouergegeuen een memoriael met eenige stucken, daer mede wij verthoenden, dat die van de Stadt sich in alles hadden geconformeert de generaliteijt, als int passeren van zeeckere procuratie, bewilginge der generale middelen ende van somme van 3000 carolus guld., oock dat de Religions saecke werde gestelt aen zijne Hooch. ende Raedt van State, begerende dat men ons als gevnieerden ende vrunden wolden tracteren ende die knechten van daer doen nemen, dewijle de gemeene saecke daer deur nijet alleene nijet geuordert dan grootel. verachtert worden.

Nae den middaech hebben wij een gelijcke cedulle durch den heere van St. Aldegunde zijne Ex. ouergegeuen, die ons voer antwoerdt heeft jngebracht dat wij ons bij zijne Hooch. ende Raedt van State solden vougen ende daer onse saecke veruolgen, zijne Ex. wolde mede scriuen anden Stadtholder. Seggende wij mosten onse saecke met die van de Landen verdragen, ende dat die hooftmannen heur jurisdictie te verre extendeerden, twelck die van de Landen begeerden affgedaen te hebben. Jtem datter brieuen waeren geintercipieert van Billij aen Lopez gescreuen vermeldende vnder anderen dat men de guede vrunden tho Groningen solde vertroesten, zoe bald Maestricht jnne waer, wolde hij coemen de Stadt ontsetten.

Dijnsdaechs den IX Junij zijn wij geweest bij de Generale Staten ende hebben ons zeer Hooch. beclaecht van de jnuoeringe, gewalt, last ende ouerual der crijchsknechten daer Bartel Entens ouerste van is, versoeckende dat zij ons als heure geunieerden wilden beschutten ende beschermen voer alle gewalt ende helpen, beuorderen dat sulckes inde jle mach affgeschaft worden ende het crijschuolck gelecht vp andere oerden ende plaetsen tegens den gemeenen viant. Waer vp zij gecommitteert hebben M. Jacob Yeman, D. Jessel Aijsma ende D. Dierick Vogelsanck, die met ons zijn gegaen bij den Raedt van State versouckende dat zijne Alteze (die daer mede

present was) gelieuen wolde daer jnne soe te voersien dat sulckes stracks geremedieert mochte werden, desgelijcks hebben wij versocht. Waer vp zijne Hooch. durch Aldegunde heeft gesecht sich vpte saecke te willen delibereren, D. Leoninus sechte dat men drie ostagiers solde stellen als die van Mechelen, t welck wij hebben affgeslaegen als willende jn den deele nijet geacht weesen met die van Mechelen. Aldegunde heeft ons gethoent den intercipieerden brijeff van den heere van Billij hijer voeren geroert.

Nae den noen te 3 vhren zijn gelijckfals bij zijne Ex. gegaen ende al tzelue mede ontdect hebbende heeft Zijne Ex. gesecht dat hem geraden docht, dat men een bequaem ende gequalificeert persoen zolde nomineren, die men derwaerts solde seijnden met sodane jnstructie als wij solden begeren vmme alle saecken te remedieren, t welck beter solde zijn dan brieuen te scriuen, doch sechte men solde 30000 guld. vpbrengen zoe solden die knechten stracks van daer genoemen worden, alsoet een schande was van soe rijcke Stadt dat wij nijet meer dan 3000 guld. presenteerden.

Woensdaechs den X Junij hebben wij van zijn Alteze besloeten missiue geobtineert zoe anden Graue van Rennenberch als aen B. en R., waer bij zijne G. ernstlick beuolen worde de knechten stracks te doen vertrecken. Ende alsoe het zijne Hooch. ende Raedt van State contrarie de meeninge van zijne Ex. voer guet hebben jngesien de saecke bij missiue tho remedieren, hebben wij om groote costen te vermijden t zelue daer bij laten berusten. Ende hebben ten zeluen eijnde versocht brieuen van de Generale Staten, die zij ons beloefden, mits dat wij hun bij gescrifte zolden ouergeuen tgeene wij zijne Hooch. hadden verthoent als wij hebben gedaen. Hebben oock gelijcke brieuen van zijne Ex. versocht, de welcke ons durch aenseggingе van den H. van St. Aldegunde zijn geaccordeert omme tegen morgen te acht vhren gereet te weesen.

Hebben ten zeluen daege in den Raedt van State ouergegeuen onse antwoerde vpter Omlanden requeste.

Donredaechs den XI Junij hebben wij van zijne Ex. ende Generale Staten brieuen becoemen anden Graue van Rennenberch, waer jnne zijn G. beuoelen wordt de knechten terstont van de Stadt te doen vertrecken. Jtem zeeckere gunstige missiue ande Stadt.

Vrijdaechs den XII Junij des smorgens is de Raedtsheer Luloff Roeloffs mitte voerss. brieuen gereijst.

Maendaechs den XV Junij des smorgens te vijff vhren is Johan daems gecoemen met brieuen van B. en R. aen zijne Alteze ende Ex., de welcke wij zijne Hooch. terstont hebben ouergeleuert, die daer vp antwoerde aen zijne G. gescreuen te hebben ende (zoot waere) als noch daer jnne te willen voersien.

Nae den noen zijn bij ons gecoemen de griffier Blijleuen ende D. Aijsma van wegen de Generale Staten versouckende off wij nijet solden willen betalen ongeueerl. 700 guld., zoe eenige edelluijden, die vertrecken solden vmme Maestricht tontsetten, alhijer in de herberge schuldich waeren, wij mochten mitte waerden van den tijdt van betalinge accorderen zoe cort ofte lanck als wij conden. Ende bij zoe verre onse heeren ende meesters de 700 guld. bouen gepresenteerde 3000 guld. nijet wolden betalen solde men die anden 3000 guld. moegen affcorten. Waer vp wij hebben geantwoerdt, naer onderlinge communicatie, dat wij te vreeden waeren de 700 guld. te betalen ende de waerden naer geliquideerde reeckeningen daer van te vreeden te stellen ende dat simpliciter jn affcortinge van de 3000 guld., waer zij gesadiget sechten sulckes zijne Ex. te willen rapporteren. Ende nae dat zij zijn wechgegaen zijn wij terstont daer nae gegaen vpt casteel vmme zijne Ex. seecker besloeten missiue van den Erb. Raedt touerantwoerden, alwaer wij geuonden hebben den voerss. Blijleuen ende Aijsma, veele woerden met zijne Ex. te gebruijcken, ende nae dat zij van zijne Ex. waeren gescheijden, zijn zij bij ons gecoemen, seggende dat zijne Ex. nijet lijden wolde dat men van de 3000 guld. eenige penningen nemen solde tot betalinge der costpenningen hijer voeren geroert dan wolden die geheel holden tottet ontset van Maestricht, ende rieden vns dat wij voer ditmael zijn Ex. voer ditmael nijet en solden spreecken, wandt hij wadt gestoert was ende oock wadt te voele hadde gedroncken, ende zijn alsoe weder van daer gegaen, sonder zijn Ex. te spreecken. Ten zeluen daege omtrent den middaech is tot Antwerpen gecoemen Pijpenbuijs Drossaert van Staueren met hem brengende seeckere missiue van den Graue van Rennenberch Stadtholder aen zijne Hooch. met zeecker tractaet tusschen zijn G. ende de Stadt Groningen vpte XVI Junij gemaect.

Dijnsdaechs den XVI Junij is Joost van Cleue sauonts van hijer vertrocken met hem nemende van ons brieuen aen den E. Raedt ende copie van zijn G. voerss. missiue.

Woensdaechs den XVII Junij smorgens vrouch is alhijer gecoemen Jan Schram met brieuen van den E. Raedt, daer bij wij versocht werden thuijs te coemen vmme volgende tvoerss. tractaet de questien met die van de Landen te verhandelen.

Sauonts hebben wij affgeueerdicht Jan Daems met antwoert vpte voerss. missiue.

Donredaechs den XVIII Junij zijn wij geweest bij D. Leoninum vmme expeditie onser saecken, den welcken wij gecommuniceert hebben tvoerss. Tractaet, die sechte, dat wij zijne Ex. mede solden spreecken, ende dat die van de Landen hadden gepresenteert te contribueren 24000 guld. ende aen zijne Hooch. requeste hadden ouergegeuen vmme te hebben verclaringe hoe breedt des Lieutenants commissie tho Groningen is te verstaen. Waer jnne wij versocht hebben, ons ongehoort, nijet gedaen te werden ende dat zijne Hooch. ons eerst voersien zolde van eenen gueden Lieutenant wesende een man van authoriteijt ende solde de reste sich wel vinden. Daer vp d voerss. Leoninus sechte in alles het beste te willen doen ende dat wij zijne Ex. mede spreecken zolden vmme gunst te winnen.

Dijnsdaechs den XXIII Junij des smorgens vroech is Jan Schram gereijst met brieuen van zijne Hoocheijt aen Stadt ende Landen vmme taduiseren vpte articulen van de vreede van wegen Co. Maij., de gesanthen tho Collen geproponeert. Jtem zeeckere missiue van de Generale Staten aen Stadt ende Landen vmme seeckere somme van penningen vpte brengen. Welcke twee missiuen met copien van dien ende der bij geuouchde stukken wij met vnse missiue gesonden hebben aen den E. Raedt.

Woensdaechs den XXIIII Junij zijn wij nae den noen geweest bij D. Leoninus hem recommanderende onse saecke, zoe tegens die van de Landen, als aengaende de surcheance verleent tegens der heeren hooftmannen executien etc. ende versocht dat den Raedt van State wilde ordonneren, dat wij met die van de Landen gelijckel. bij de Generale Staten mochten erschijnen volgende zijne Hooch. scriuen, ofte zoe nijet, dat zij onse affscheijt wilden geuen, ten eijnde wij, om meerder costen te vermijden, weder mochten vertrecken alsoe wij nijet en konden verstaen, vermits het scriuen van den Graue van Rennenberch, waer voeren wij hijer geacht worden. Heeft d voerss. Leoninus daervp gesecht, dat hij wolde tbeste doen, dan solde maecken gunste zoe bij zijne

Ex. als bij zijne G. te winnen. Jtem dat wij de 3000 guld. bij ons beloeft zolden vpbrengen tot ontset van Maestricht, ter wijlen men althans grootel. gelt van doen hadde. Daer vp wij hebben gesecht dezelue gereet te weesen, mits dat de knechten van onse Stadt genoemen mochten werden, alsoe wij anders geen gelt alhijer vp wissel konden becoemen, edoch wiste zijne Ex. wel de zelue penningen genouch gereet te weesen, oock wolden wij tgeene bij ons beloeft is als luijden van eeren voldoen, dan begeerden wel gesleeten te weesen tegens die van de Landen aengaende het staetschap, weesende een saecke meer dan notoer, vp dat wij mochten weeten waer ons te reguleren. Ende recommanderende voerts de saecke van Heinrick Pasternaecken ten eijnde hij mitte concherge van Bruijssel voersien mochte worden, heeft beloeft het beste te willen doen.

Ten zeluen tijde zijn wij geweest bij den Raedtsheer Deuere, den welcken wij van gelijke dvoerss. saecken jnt lange voergedragen hebbende, heeft jnsgelijks beloeft het beste te doen, seggende dat zij altemet met drie, altemet met twee jnden Raedt starck waeren, zoe dat zij in zoe groet wichtige saecke, als is tegens die van de Landen, ende daervan hij weijnich kennisse hadde, nijet en konden doen.

Donredaechs den XXV Junij des auonts is gecoemen Jurrien de boede met brieuen van den Erb. Raedt, daer bij ick versocht werde vmme (zoe verre het doenl.) thuijs te coemen, terwijlen men zolde treeden jn communicatie ende vruntl. verhandel der twist saecken tusschen Stadt ende Landen.

Vrijdaechs den XXVI geweest bij den heere van Fromont ende hem gerecommandeert onse saecke tegens die van de Landen belangende de staetschap. Jtem vmme affdoeninge van de surcheance ende jnhibitien gedaen ende verleent in preiuditie van der hooftmannen jurisdictien, oock mede vmme tot vorderinge der justitie voersien te worden van eenen nijen Lieutenant, daer jnne hij beloefde het beste te doen, dan sechte, dat mits zij mer twee ofte drie starck zijn, in zulcke hoochwichtige ende olde questien nijet en dorste doen.

Saterdaechs den XXVII Junij des auonts, vertrecken van Antwerpen Herman Sickinge, Johan Rengers tho Helm ende de Sijndicus der Omlanden.

Woensdaechs den I Julij den Raedtsheer Liesuelt van Bruijssel weder thuijs gecoemen zijnde, hebben wij hem be-

gruet ende begeert expeditie onser saecken, daer jnne hij beloeft heeft tbeste te doen, mits dat wij daer van een memorie bij gescrifte zolden leueren.

Den laesten Junij hebben wij den commissaris Courtewille gegeuen brieuen van faveur aen den E. Raedt vmme van de generale middelen te moegen becoemen betalinge van 300 carolus guld.

Maendaechs den 29 Junij werd de Stadt van Maestricht stormender hand bij den Prince van Parma ingenoemen.

Woensdaechs den I Julij 79 geweest bij D. Liesuelt, die daechs te voeren van Bruijssel was gecoemen ende van hem begeert expeditie onser saecken, terwijlen hij alle onse stucken heeft in handen, twelk hij beloeft heeft te doen, begeerende, dat wij hem daer van een memorie wilden geven, claegende nijettemin ouer de swacheijt van de heeren van den Raedt van State, ende dat zij mitsdien in zwaere saecken, wije de onse, nijet en konden doen.

Den III Julij des smorgens vrouch werdt den heere van Frezijn, die om seeckere zijne geintercipieerde missiue zedert den VIII Junij in zijn behuijsinge was bewaert, des smorgens vrouch vpt Steen geuenckelick gebracht.

Vrijdaechs den III Julij voerss. des smorgens gegaen zijnde vmme den heere Liesuelt touerantwoerden tvoerss. memoriael, werden ons aengesecht dat hij was gegaen bij zijne Ex., vermits men eenige onlust onder den burgeren was beureesende ende dat de Raedt van State nijet en zolde vergaderen.

Saterdaechs den IIII Julij des smorgens hebbe ick den voerss. heere Liesuelt, naer hartelicke recommandatie onser saecken, tvoerss. memoriael te handen gestelt.

Sonnedaechs den V Julij vant huijs te Cantecroij, twelck (vermits tpericule van den viant) van die van Antwerpen werden geraseert, binnen de Stadt gebracht zijnde bij de Colonellen 3 Spangnaerden, die dezelue vpt Steen deden brengen, zijn zij alle drie van de gemeente (waervan een jonchgeselle oersaecke geweest, seggende dat een van henl. in de sacque zijn vader hadde vermoert) vpte strate deursteecken ende sulckes jnde Schelde geworpen.

Maendaechs den VI Julij des auonts is de E. Raedtsheer Luloff Roeloffs weder gecoemen met een pacquet brieuen van den Erb. Raedt, sampt seeckere missiue van den Graue van Rennenberch Stadtholder van zijne Alteze, ten eijnde der heeren hooftmannen jurisdictie ende executie van dien

in den Omlanden weder zijn voertganck mochte hebben.

Woensdaechs den VIII Julij des smorgens hebben wij zijne Hooch. gepresenteert d voerss. missiue van zijne G. ende versocht affdoeninge van de surcheance ten eijnde de justitie jn de Landen zijn voertganck mochte hebben, ende dat onse Ostagiers te Campen wesende weder t huijs mochten coemen, terwijlen wij ons in alles hebben geconfirmeert nae de wille van zijne Hooch. Heeft zijne Hooch. geantwoert, daer van te willen spreecken met zijne Ex. ende den Raedt van State.

Vrijdaechs den X Julij 79 bin ick geuallen in een swaere siecte, zoe dat ick langer dan 18 dagen nijet vuijt mijn logement zij geweest.

Saterdaechs den XXV Julij, weesende St. Jacobsdach, des auonts vertrect d E. R. Luloff Roeloffs met missiue van zijne Hooch. anden Graue van Rennenberch Stadtholder, ten eijnde de heeren hooftmannen weder gestelt moegen worden in heure bedieninge, ten waere zijn G. ijetwes wiste te zeggen vp heure persoenen, daer van hij zijne Hooch. zal aduerteren, waer vp wij geresolueert hebben te zullen verwachten, vmme die saecken van de justitie te badt te moegen aduancheren, als wij bij onse missiue aen den E. Raedt hebben gescreuen. Jtem hebben gesonden seeckere zijne Hooch. missiue, belangende d onderholdinge van zijne Hooch. Ordonn. van den 24 Octobris ende d interpretatie vandien, addrescherende aen zijn G. Jtem verscheijden missiuen ende andere stucken beroerende den staet ende gelegentheijt van alle saecken, weesende [1]) bladeren gescrift.

Dijnsdaechs den 28 Julij gedaecht weesende vmme te coemen in de vergaderinge der Generale Staten is aldaer erschenen zijne Hooch. ende Ex. mitsgaders den heere van Merlleroij, de welcke coemende van Collen heeft ouerantwoerdt zeecker pacquet brieuen van de Gedeputeerden tho Collen weesende, sampt seeckere articulen van pacificatie, van wegen zijne Maj. geproponeert, de welcke beneffens d jnstructie van den voerss. Merlleroij gelesen zijnde, heeft zijne Ex. verclaert, bij veele ende verscheijden brieuen zoe jn Italien, Vranckrijck ende Duijtslant als in deese Landen aen zijn Ex. gescreuen, veraduerteert te zijn, dat nijet tegenstaende alle redelicke conditien van peijs bij den Coninck geproponeert, zijne Ex. zolde weesen de gheene, die de zelue durch zijn ambitie ende anders beleth, als nijet sueckende

[1]) Het cijfer is opengelaten.

dan crijch ende oorloch. Ende alsoe men nu zal communiceren van de vreedehandelinge, was wel te vreeden sich tabsenteren vuijtte vergaderinge der Generale Staten, ende dat de saecken voerts verhandelt zolden werden int bijweesen van zijn Hooch. alleene, alsoe zijne Ex. nijet en begeerde den voertganck van den peijs te behinderen, dan verclaerde tot noch toe gheen bequaeme middelen gesien te hebben, waer vp men dezelue hadde moegen treffen. Waer vp van de gedeputeerden der Prouintien geuraecht zijnde heur aduijs, hebben elcx respectiue verclaert hun leet te zijn, dat zij verstonden zijne Ex. sulcx tonrecht naegereedet te worden ende versocht, dat zijne Ex. gelieuen wilde te continueren zijne guede offitien, ten eijnde de aengeuangen vreedehandel tot een gelucksaligen eijnde mochte gedien. Waer vp zijne Ex, dvoerss. Gedeputeerden gedanct hebbende, heeft verclaert, dat hij dvoerss. art. alsnoch nijet genouch en vonde, vmme daer vp de vreede te treffen, vermits de Religionsfrede daer vuijt was gelaten, ende dat zijne Ex. nijet geraden en vondt dat die van de reformeerde religie heur steden, starcten ende munitie van oorloch ouergeuen solden, sonder eerst ende al voeren wel verseeckert te weesen. Ende worden voert geresolueert dat men dart. in duijtsch zolde doen translateren vmme daer vp naeder taduiseren.

Jtem werden gelesen zeeckere missiue daechs te voeren bij den Gouuerneur ende Stadt van Mechelen aen zijn Alteze gescreuen, daer bij versochten restitutie van heur Ostagiers, tegens de gheene die zij van Antwerpen aldaer in bewaernisse holden, daer vp nijet en worde geresolueert.

Vrijdaechs den laesten Julij 79 des smorgens te VII vhren is Jan van Duijth gecoemen met brieuen van B. en R. ende Peter Potter met brieuen van onse heeren ende vrunden als ghijselaers to Campen zijnde. Jtem geweest bij de Generale Staten, alwaer de heere van Froncort heeft voergedragen, dat zijn Alteze in sulcken armuet was, dat hij gheen broet hadde, dat men dijen dach eeten solde, begerende derhaluen dat men daer jnne voersien wolde, vp dat zijn Alteze nijet veroorsaect worde te vertrecken, daer dan de Staten gheen eere van hebben solden, dan en werden daer vp nijet geresolueert.

Jtem werden ontworpen seeckere obligatie van 2000, die de gedeputeerden tot 20 in getale teijckenen ende daer bij sich elcx verbinden solde binnen een maent vp te brengen hondert carolus gulden mittet jnterest van dien, tot

thien ten hondert vmme daer mede te betalen de weduwen ende soldaten gecoemen vuijt Maestricht, ende dat men dezelue zal corten an de generale middelen, waer bij wij ons vonden bezwaert, vermits wij nu binnen corte daegen 2000 guld. hadden gefurneert ende mitsdien geen last hadden vmme eenige penningen vp te nemen.

Saterdaechs den I Augustus hebben wij durch H. Pijsternaecken den Secretaris Blijleuen doen aenseggen, dat wij geoccupeert zijnde, vermits wij van onse heeren brieuen hadden ontfangen, die wij zijne Hooch. ende Ex. mosten behandigen, te vreeden waeren in gereeden gelde vp te brengen hondert gulden, zoe wanneer d andere gedeputeerden van gelijcke deden, dan en wolden aen geene coopluijden ter cause van dien verbonden weesen vmme daer van te betalen eenich jnterest.

Des auonts is Peter Potter vertoegen naer Campen met onse brieuen aen onse Ostagiers aldaer.

Sonnedaechs den II Augustus zijne Ex. de besloeten missiue van B. ende R. ouergeleuert hebbende, heeft gesecht, dat wij onse dingen bij gescrifte ouerleueren solden ende wolde ons alsdan behulpelick weesen, ende zijn des smiddaechs mitten B. Hillebrants bij zijne Ex. te gast gebleuen.

Dijnsdaechs den IIII Augustus 79 hebben wij in den Raedt van State ouergeleuert de missiue addrescherende aen zijne Hooch. met drie requesten, eene om de Ostagiers geurijt te hebben, een om het munten in den Dam verboeden te hebben ende een voer Jan van Duijth, omme als Oldemans dienaer vpten Delfzijl zijn ampt onbespeert te moegen bedienen.

Jtem geweest bij de Generale Staten, alwaer die gesanthen van Bruijssel hebben voergedragen heur groote benautheijt begerende secours ende bijstandt, omme twelcke zijne Ex. te consuleren eenige van de Staten gecommitteert zijn geweest. Jtem B. Hillebrants is bij ons te herberge gecoemen.

Woensdaechs den V Augustus bij de Generale Staten geweest, alwaer zijne Ex. ende Raedt van State zijn gecoemen ende heeft men doemaels getracteert vpt geene bij die van Bruijssel zoe montel., zoe scriftel. was voergedragen, dan en werden nijet geresolueert.

Donredaechs den VI Augustus bij de Generale Staten geweest, alwaer doemaels geresolueert werden vant secours van Bruijssel ende dat men darticulen van de peijs, van Collen gesonden, solden seijnden an de gevnieerde prouintien.

Vrijdaechs VII Augustus 79 bij de Generale Staten geweest.

Saterdaechs den VIII Augustus hebben wij Jan van Duijth met brieuen aen den Erb. Raedt des auonts affgeueerdicht.

Ten zeluen tijde is Herman de boede gecoemen met brieuen van B. ende R., oock met brieuen van B. Willem Ubbena, D. Rembertus Arkema ende R. Luloffs Roeloffs tho Deuenther gescreuen.

Maendaechs den X Augustus bij den R. Liesuelt geweest omme expeditie onser ouergegeuen requesten, als oock mede dijnsdaechs, woensdaechs ende donredaechs.

Vrijdaechs den XIIII Augustus gedaecht zijnde omme bij de Generale Staten te coemen ende vermits den Tourne tot ons was gecoemen te presideren, hebben durch occupatie ende veruolch onser voerss. saecken sulcx nijet konnen doen.

Saterdaechs den XV Augustus is vermits het hoochtijt van onser Liever Vrouwe bij de Generale Staten nijet gebesongneert.

Sondaechs den XVI Augustus gedaecht zijnde omme terschijnen jn de vergaderinge der generale Staten heeft durch ernstlick versouck ende aenholden der heeren Gedeputeerden de Erntf. heere B. Wijfferinck begonst te presideren onder expresse protestatie van dat die van der Stadt daer durch egeensins dachten sich van de Omlanden te separeren ende sonder preiuditie van tzelue te trecken in consequentie in toecoemende tijden tot achterdeel der voerss Stadt, waer van men ons heeft beloeft te willen verleenen acte.

Ten zeluen daege is vpten middaech vertoegen naer Groningen Ghijsbrecht Aernts met Herman de boede met hun nemende zeeckere drie missiuen van zijne Hooch. aen den Graue van Rennenberch belangende d ontslaeckinge der Ostagiers, d interdictie van de munte jn den Dam ende de beurijnge van Jan van Duijth. Jtem hebben heml. mede gedaen zeeckere missiue van zijne Hooch. ende generale Staten, mitte articulen van den vreedehandel omme daer vp taduiseren.

Vrijdaechs den XXI Augustus zijn wij met eenige deputeerden van de Generale Staten bij den Marcquis van Haurech te gaste geweest.

Woensdaechs den XXVI Augustus zijn Jan Bouchorst ende Gerrit Cloot met onse brieuen aen B. en R. verreijset des smorgens te VIII vhren.

Donredaechs den XXVII Augustus des smorgens is gecoemen Jurrien de boede met een pacquet brieuen aen-

gaende de restitutie van der heeren hooftmannen camere.

Ten zeluen tijde jnde vergaderinge der Generale Staten geweest, alwaer mede is erschenen de Sijndicus der Omlanden doende aldaer seecker protest, waeromme die van de [1]) laetstemael waeren vertoegen ende dat zij alsnu gheen deputeerden bij de Staten hadden, verclarende dat jngeualle men heml. wilde toelaten een stemme, woe zij voermaels gehadt, dat die van de Landen heur deputeerden bij de Generale Staten wolden schicken, jnsunderheijt zoe zij hun int aduiseren met die van der Stadt nijet zolden konnen verdragen, ende nae veele woerden daer mede vuijt gegaen zijnde, onder protestatie, dat wes bij ons zolde werden gedaen die van de Landen nijet en zolden preiudiceren. Hebben wij cortel. gesecht als dat wij daer waeren erschenen vpt versouck der Generale Staten sonder ons te willen preiudiceren in onse gerechticheijden ende zoe veele de questie der Staetschap aenginck, dat de zelue was geremitteert aan zijne Hooch. ende Raedt van State, bij de welcke alsoe wij alle neersticheijt hadden gedaen vmme de zelue getermineert te hebben ende dat besheer sulckes nijet en was geschiet, versochten dat hun E. wolden gelieuen die guede handt daer aan te holden, dat sulckes metten eersten mochte geschien, nijet twijffelende dat dijes aengaende eenige disputatie zal vallen, als weesende bij zijne Hooch. prouisionale ordonn. gedecideert. Ende ingeualle die van de Landen met ons gelijckel. wilden erschijnen ende resolueren, waeren bereijt sulcx te doen, protesterende wel expresse, dat jndien anders geschege, wij datel. zolden vertrecken. Waer mede wij een weijnich vuijtgegaen zijnde, zijn we eijsscht ende is ons bij den griffier van Brabant aengesecht, dat de Staten nijet verstonden, dat wij om dat montlick verhael vuijtte heure vergaderinge solden bliuen mer ons als voeren daer laten vinden. Ende den Landt Sijndius werde aengesecht, dat hij zijn verclaringe bij gescrifte zolde ouerleueren met exhibitie zijnder procuratie ende jnstructie omme daerop geordonneert te werden naer behoeren.

Vrijdaechs den XXVIII Augustus 79 vpter middaech is Jan Cuijper gecoemen met brieuen van B. en R.

Saterdaechs den XXIX Augustus hebben wij den Raedt van State ouergegeuen vier requesten, als van de ontslaeckinge onser Ostagiers, restitutie van der hooftmannen gerichtcamer, van de affdoeninge der nije accijnsen jn de Landen vpgestelt

---

[1]) Hier uitgelaten, „landen"

ende der burgeren requeste omme te hebben expeditie vpte heeren hooftmannen missiuen aengaende de surcheance bij Christoffel ende Wigbolt van Eussum, Eilco Onsta ende Eisso Jarges subreptiue geobtineert.

Dijnsdaech ende Woensdaech den II ende III Septembris bij de Generale Staten geweest [1]).

Saterdaechs den III Octobris 79 des auonts vertreet dErntf. H. Burgem. Johan Wifringk van Antwerpen naer Groeningen met hem nemende een missiue van zijne Hooch. anden Graue van Rennenbergh, Stadtholder etc., belangende de affdoeninge der surcheance bij Wigbolt ende Christoffel van Eussum, sampt Eilco Onsta tegens heure crediteuren jnden jare 1578 geobtineert. Jtem noch zeeckere missiuen van de Generale Staten zoe aen zijn G. als aen den Erb. Raedt van dat de generale middelen van de vuijtvaerenden ende jnvaerende coopmanschappen ende guederen binnen de Stadt Groningen ende nijet vpten Delfzijl ofte elders jnde Omlanden gecollecteert zullen werden. Ten zeluen tijde compt Jan Cuijper met hem brengende brieuen van den Erb. Raedt, mitter Stadts aduijs ende resolutie vpte geproponeerde art. van peijs van Collen gesonden.

Jtem compt dEx. van den Prince van Orangne weder van Gendt te Antwerpen.

Sonnedaechs den IIII Octobris, jnde vergaderinge der Generale Staten geweest. Jtem des maendaechs. Ten zeluen daege verdronck in de Schelde voer Antwerpen een schip, daer jnne waeren negen menschen ende 34 ossen, die altemael werden gesalueert met 3 mans, die hun vpte ossen geset hadden ende een maechdeken, die haer vast hielde aen eenen grooten riem ofte boom, ende verdroncken dandere vijff persoenen.

Den VI Octobris jnde voerss. vergaderinge geweest, dan werden aldaer weijnich gedaen vermits die van Brabant particulierlick bisongneerden met zijne Ex.

Nota dat ick den IIII Octobris naeden middach bin geweest met alle de Gedeputeerden van de Generale Staten bij zijne Ex. omme dezelue te salueren van zijn wedercompste vuijt Vlaenderen ende hielden alsdoen communicatie van te nemen eenen gemeenen voet vpte egalisatie der munte in deese Nederlanden.

Woensdaechs den VII Octobris des smorgens hebbe ick

[1]) Hier is opengelaten eene ruimte van $1\frac{1}{2}$ bladzijde.

begruet de Raedtsheeren Liesuelt ende Leoninum omme expeditie vnser saecke belangende de beurijnge onser Ostagiers, die beloefden tbeste te doen ende dat zij met zijne Ex. daervan solden spreecken. Ten zeluen daege jnde vergaderinge der Generale Staten geweest ende namp alsdoen oorloff omme te vertrecken Le Conseillier de Tournasis Libart.

Den VIII Octobris '79 des smorgens hebbe ick den Raedtsheer Liesuelt gecommuniceert de missiue ende stucken bij mij aengaende de vreedehandel den III huius van den Erb. Raedt ontfangen ende voerts gerecommandeert onse saecke belangende d ontslaeckinge vnser Ostagiers. Jtem geweest jnde vergaderinge der Generale Staten.

Vrijdaechs den IX Octobris geweest jnde vergaderinge der Generale Staten.

Saterdaechs den X geweest ten huijse van den Raedtsheere Liesuelt ende bij den Raedtsheere Leoninus ende hem gecommuniceert vnse saecke van de ontslaeckinge der Ostagiers, waer jnne hij beloefde bij zijn Ex. tbeste te doen, die ten zeluen daege voere vpt fort van Lillo. Des middaechs bin ick bij Leoninum te gaste geweest.

Sonnedaechs den XI Octobris geweest jnde vergaderinge der Generale Staten, alwaer Mr. Floris Heremael Tresorier van Oudemunster tot Utrecht, als Gedeputeerde van de Staten slants van Utrecht oorloff namp ande voerss. Staten omme te vertrecken. Ende bin des middaechs bij den heere van Jndeuelt te gast geweest, gelijck ick mede geweest hadde den 4 huius.

Den X begint men tot Antwerpen aff te breecken de brugge vant affgeworpen casteel responderende vpte Schelde.

Maendaechs den XII Octobris geweest jnde vergaderinge der Generale Staten, ende was zijne Ex. alsdoen vpt fort van Willebrouck, twelck de Spangnaerden omtrent XIIII daegen daer te voeren, vermits den grooten storm ende vpwater, hadden verlaten.

Dijnsdaechs den XIII Octobris geweest inde voerss. vergaderinge, alwaer alleene waeren die gedeputeerden van Brabant ende Vlaenderen ende zijn aldaer erschenen die Coronnels met jtlicke hopluijden ende beuelhebberen van der Stadt, te kennen geuende, dat de gemeene borgeren zeer murmureerden, van datter eenige van de affgeweeckene prouintien ende Steden als Valechijn, Mechelen ende s Hertoigenbosche jnde voerss. vergaderinge dagelicx erschenen ende presideerden. nijet tot vorderinge van de gemeene saecken,

dan alleen omme heure meesters taduerteren die secreten, die aldaer werden verhandelt, ende dat zij mitsdien inden naeme van de voerss. burgeren mitsgaders van de deeckenen van de gilden versochten omme alle jnconuenienten te voercomen, dat sulcke persoenen nijet meer inde voerss. vergaderinge geadmitteert en solden werden.

Waer vp gesecht zijnde, datter in lange tijdt geen deputeerden van Mechelen en Valechin hadden geweest, sijn sij daer mede affgegaen persisterende bij heur versouck.

Waer naer is geresolueert, dat alsoe jnde voerss. vergaderinge alleen was den Pensionaris van s Hertogenbossche, die verclaerde dat zoe lange die van den Bossche hun nijet opentl. affsunderden van de generaliteijt, ende zijl. geen vianden waeren verclaert, men heml. nijet en behoerde aff te snijden, dat men tzelue zal communiceren met zijne Hooch., Ex., ende Raedt van State omme te verstaen wije zij voer affgeweeckene Steden ende prouintien holden, ende alsdan daer jnne gedaen te worden naer behoeren. Waertoe gecommitteert zijn geweest de heere van Sauelthen ende de Griffier van Brabant.

Ten zeluen daege des auonts hebbe ick een brijeff affgeueerdicht aen den Erb. Raedt bij de boede van Embden.

Woensdaechs den XIIII Octobris geweest jnde vergaderinge der Generale Staten. Jtem ten huijse van den heeren Liesuelt, dan alsoe zijne Hooch. ende Ex. waeren getoegen vpte fort van Willebrouck, is in onse saecke nijets gedaen.

Donredaechs den XV Octobris geweest in de voerss. vergaderinge, daer alsdoen alleen erschenen die van Brabant ende Vlaenderen.

Vrijdaechs den XVI Octobris 79 bin ick geweest bij de Raedtsheeren Liesuelt ende Leoninus omme expeditie onser saecke belangende de ontslaeckinge onser Ostagiers, die beloefden ter eerster gelegentheijt daer van te sullen spreecken met zijne Ex.

Ten zeluen daege geweest inde vergaderinge der Staten ende begonst te presideren, alwaer alsdoen int affweesen van de Gedeputeerden van Hollant ende Zeelant, bij die van Brabant ende vier leden van Vlaenderen, in presentie ende bij aduijs van de Generaels van de munte van Brabant, is geresolueert dat men een generale reductie zal maecken van alle gouden ende zilueren munte, nemende een voet vpten golden reael naer aduenant vier guldens thien stuuers,

ende den Philippus dalder vp vijff ende veertich stuuers, ende dat tegens den I Nouembris naestcoemende. Mits dat men middeler tijdt de Gedeputeerden der gevnieerde prouintien t Utrecht noch vergadert, zal aduerteren bij missiue, dat zij tegens den zelfden dach heure volmechtige alhijer bij de Generale Staten willen seijnden, omme eene eenparige voet gelijckelick te nemen vpte egalisatie der voerss. munte vuer alle de gevnieerde prouintien, als Brabant, Gelderlant, Vlaenderen, Hollant, Zeelant, Vrieslant, Utrecht, Overijssel, Groeningen ende Lingen. Ende zoe verre zij alsdan compareren dat men omme heml. te moete te gaen, den golden reael zal verhoegen tot II st., als tot IIII guld. XII st., bliuende den Phs. daler vp XLV. st., omme zoe van drie maenden te drie maenden, bij gemeen accordt den golden ende zilueren munte alleijnskens wederomme op haren olden voet te brengen, ende voerts te doen verbieden alle haechmunte, [1]) vp dat deese landen, deur dezelue ende dvoerss. verhooginge, in meerder ende onverwinnelicken schade nijet en vallen.

Ten zeluen daege des middaechs bij den heere van Peetersum te gaste geweest.

Saterdaechs den XVII Octobris geweest bij de Staten, dan en werden, vermits de particuliere besongne van Brabant ende Vlaenderen, ende dat die gedeputeerden van Hollant ende Zeelant hun excuseerden van dat zij nijet en mochten coemen, nijet gedaen.

Sonnedaechs den XVIII Octobris 1579 ten versoucke van de Generale Staten zeer ernstlick versocht zijnde (als oeck mede is geschiet de voerleeden twee daegen) dat ick, vermits t vertrecken van de Gedeputeerden van Hollant ende Zeelant, zolde willen presideren, hebbe sulcx ten laesten gedaen ende hebben Dirrick Joriss de Bie ende meester Jan van der Wercken pensionaris van Middelburch als respectiue deputeerden van Hollant ende Zeelant oerloff genoemen ande voerss. Staten, vermits sij sechten andere in heure plaetsen gecommitteert te zijn, die eerstdaechs werden verwacht.

Jtem werden bij die van Brabant gelesen seeckere corte missiue met twee copien daer bij geuoucht, heml. daechs te voeren toegesonden bij de Princen Electeurs tho Collen totten vredehandel vergadert, daer bij zij versochten antwoerde vp

---

[1]) Haechmunte, heggemunte, eene munt die niet gangbaar is, valsch, slecht geld.

drie heure voerige missiuen, belangende de ouergesonden art. van peijs. Ende waeren dvoerss. copien van twee missiuen, die zij screuen de Generale Staten toegesonden te hebben omme tegens den laesten Octobris alsnoch heure antwoerde vpte voerss. art. te zeijnden, dan en zijn dezelue nijet ontfangen. Die van Vlaenderen hebbe gelijcke missiue als die van Brabant ontfangen.

Nae den middaech hebben die Gedeputeerden van de vier leeden van Vlaenderen, inde cappelle vpt geweesene casteel van Antwerpen, geheuen de vierde dochter van de Ex. van den Prince van Orangnen geprocreert bij Vrouwe Charlotte van Bourbon geboerne Hertoginne van Montpensier, die genaempt werd Flandrina ende de welcke zij tot pillegaue hebben gegeuen 3000 carolus gulden siaers voer haer ende hare wettelicke descendenten, ende dat bij gebreecke van dien de rente wederomme zal veruallen aen die van Vlaenderen. De meter was madamoiselle d' Orangnes, de dochter van zijne Ex. geboeren van de Furstinne van Saxen.

Maendaechs den XIX Octobris geweest inde voerss. vergaderinge der Generale Staten, alwaer die Gedeputeerden van Bruijssel hebben gedaen heur doleantien ouer die van Vlaenderen, van dat eenige leeden van dien nijet en hebben gefurneert tgeene zij tot onderholdinge der soldaten, binnen Bruijssel in garnisoen leggende, beloeft hadden vp te brengen. Jtem ouer die van Hollant ende Zeelant, dat zij nijet en betalen heur soldaten aldaer mede theuren laste leggende. Jtem werden ontfangen brieuen van de deputeerden tho Collen weesende, onder anderen vermeldende, dat die van s Hertogenbosche de geproponeerde art. vanden peijs hebben aengenoemen.

Dijnsdaechs den XX Octobris geweest in de vergaderinge der Staten ende hebben des auonts een brijeff affgeueerdicht aen den E. Raedt, bij Gerrit van Sutphen.

Den pensionaris van Dornick dede jn de voerss. vergaderinge rapport vant geene hij te Valechin metten Prince van Espinoij hadde gebisoigneert ende dat zij hun geuoucht hadden met die van Henegouwe ende Arthois, mer dat die van Dornick wilden bliuen bij de Generale Staten.

Woensdaechs den XXI Octobris 1579 des smorgens ontfangen twee brieuen van de Princen Electeuren ende andere Keij. Maj. commissarissen vpten vreedehandel tho Collen vergadert, deene van dato den 26 Septembris ende d andere van dato den 3 Octobris, inholdende dat de Generale Staten

voer den laesten deeser maent heur antwoerde vpte geproponeerde artikelen van den peijs tho Collen zolden zeijnden, ofte anders dat zij gesinnet zijn alsdan te vertrecken. Welcke brieuen ick de Generale Staten hebbe ouerantwoert. Ende werden alsdoen bij den Griffier van Brabant een pacquet brieuen inde voerss. vergaderinge gebracht, daer jnne was het dobbelt der voerss. missiuen met een calfken in een jder van dien, een missiue van Keij. Maj., een missiue van den hertoige van Terra noua ende een van onse deputeerden, ende werden alsdoen bewillicht een antwoerde bij D. Leoninus vuijtten naeme van de Generaliteijt gemaect vp het dubble van de missiuen der voerss. Princen Electeuren, die de Staten van Brabant vpten XVII van hun hadden ontfangen.

Donredaechs den XXII Octobris jnde voerss. vergaderinge ontfangen brieuen van onse Gedeputeerden tho Collen wesende, daer bij zij versochten, dat de Staten doch zolden haesten mittet ouerseijnden der gevnieerde prouintien resolutien vpte geproponeerde art. van den peijs. Jtem dat men hun van gelde solden voersien, ende werden alsdoen een antwoerdt gemaect zoe an de Princen Electeuren als an de voerss. deputeerden.

Jtem remonstreerde de commis Rouck, bij missiue van Oliuier van den Tempel, dat alle de soldaten, binnen Bruijssel in garnisoen leggende, waeren gemutineert omme heure betalinge ende bijsunder die van Hollant, dreijgende de Stadt te willen plunderen, ende begeerden derhaluen dat men in tijts daer jnne wilden voersien ende die guede Stadt van Bruijssel te hulpe coemen, mits promptelick jtlicke duijsenden vpbrengende. Dan en werden alsdoen daer jnne nijet gedaen verhoepende dat zijne Ex. met die van Antwerpen daer jnne zolden voersien terwijlen bij de Staten geen gelt en is.

Den XX Octobris hebbe ick een brijeff aen den Erb. Raedt affgeueerdicht met Gerrit van Sutphen vnse mitborger.

Den voerss. XXII bij den Marckgraue van Antwerpen verthoent zijne zeeckere acte van authorisatie vpte naeme van zijne Hooch. ende Raedt van State geconcipieert, omme bij aggreatie ende belieuen van de Generale Staten bij den voerss. Marckgraue binnen Antwerpen te doen annoteren alle de guederen roerende en vnroerende, die van Henegouwen, Arthois, Valechin, Mechelen, s Hertogenbossche ende andere affgeweeckene Steden toebehoerende, is bij de Generale Staten geresolueert dat men tzelue zal holden in aduijs tot

meerder vergaderinge, ende dat men middeler tijdt tzelue zal communiceren de Magistraet van Antwerpen.

Vrijdaechs den XXIII Octobris hebbe ick begruet den Raedsheere Liesuelt omme de ontslaeckinge onser Ostagiers, die mijn sechte daechs te voeren met zijne Ex. daer van gesproecken te hebben ende dat hij geseijt hadde dat men zolde vertouuen totte jegenwoerdige bijcompste der Generale Staten geholden zolde weesen. Jtem geweest inde vergaderinge der Staten, alwaer doen bewillicht werden een commissie voer den Prince van Espinoij als Superintendent van Dornick, Valenchienes, Landrechie, Bouchain, Camerick etc.

Saterdaechs den XXIIII Octobris geweest jn de voerss. vergaderinge ende werden alsdoen geaduoijeert de commissie van den Secretaris Asseliers als Audiencier mitte extraordinaris gaige van twee carol. guld. sdaechs, holdende zijn vorder versouck in aduijs tot meerder vergaderinge. Jtem werden bewillicht een missiue der munte aengaende, diemen t Utrecht an de Gedeputeerden der prouintien, aldaer vergadert, zeijnden zolden belangende de egalisatie van dien.

Sonnedaechs den XXV geweest jn de vergaderinge der Staten, dan en werden alsdoen nijet sonderlings gedaen. Werden tijdinge gebracht dat den Coronnel Balfour met jtlicke Schotse ende andere soldaten, de stede van Meenen in Vlaenderen vpten XXIII deser smorgens heeft beclommen ende met practijcke jngenoemen.

Maensdaechs den XXVI Octobris 79 hebbe ick mitten Pensionaris van Brugge IJman, durch Ordonn. van de Generale Staten, den Raedt van State versocht, dat zij wilden scriuen aen den Raedt van Brabant ten eijnde zij wilden surcheren mitte procedure van Wouter Seroijen tegens den Abt van St. Michiels t Antwerpen, als een lithmaet der generale Staten. Jtem hebbe durch ordonn. als voeren dvoerss. heeren gerecommandeert de saecke van den Commissaris Blioul tot Aelst geuangen, ten eijnde hij volgende zijne missiue tegens eenige wisselinge mochte werden ontslaegen.

Des auonts een pacquet brieuen affgeueerdicht aen den Erb. Raedt met Johan Hermanssoen den zoen van Herman van Noorthoorn.

Dijnsdaechs, Woensdaechs ende Donredaechs geweest jn de vergaderinge der Staten, alwaer doemaels alleen erschenen die Deputeerden van Brabant, Vlaenderen ende jck, ende werden nijet sonderlincx gedaen, vermits men verwach-

tende was daencompste der deputeerden van dandere gevnieerde prouintien.

Vrijdaechs den XXX Octobris gescreuen bij Wigbolt Frericx an de heeren Ostagieren tho Campen ende aen den E. Raedt. Ende zijn doen nae den middaech tho Antwerpen gecoemen die Gedeputeerden van Gelderlant, Sutphen ende Vrieslant.

Saterdaechs den laesten Octob. hebben de Generale Staten brieuen ontfangen van den Prince van Espinoij, Gouuerneur van Dornick, vermeldende vant verlies van Landrechies ende werden alsdoen bij de Staten nijet gebisongneert vermits zijne Ex. was bij de Staten van Brabant.

Sonnedaechs den I Nouembris 1579 werden bij de Staten zeeckere brijeff. van excuse gesonden an de Coninginne van Engelant belangende haer versochte betalinge van ongeueerlick hondert duijsent ponden sterlings.

Maendaechs den II Nouembris is bij de Staten nijet gedaen vermits die van Brabant jnt particulier met zijn Ex. bisongneerden vpt casteel.

Dijnsdaechs den III Nouembris, des smorgens vrouch, is Jurrien van Couuerden onse boede gecoemen met brieuen van den E. Raedt zoe belangende den vreedehandel als oock mede dat jck, de resolutie daer vp genoemen ende tho Collen gesonden zijnde, volgende mijn voerige scriuens weder thuis solde coemen.

Ten zeluen daege bij die van Brabant ende Vlaenderen, bij de Staten aengegeuen zijnde, dat de heere van La Noue vpperste veltheer in Vlaenderen weder naer Vranckrijck wolde vertrecken, werde geresolueert dat men hem zolde versoucken alhijer noch een tijdt lanck te willen bliuen, ende indien hij jmmers wilde vertrecken dat men hem alsdan een vereeringe doen zolde van 2000 carolus tot eenen golden kettinge.

Woensdaechs den III Nouembris de Gedeputeerden van Brabant, Gelre, Vlaenderen, Sutphen, Zeelant, Vrieslant ende Groeningen vergadert zijnde, is bij heml. erschenen dvoerss. heere van La Noue de Staten bedanckende van zijn guet tractement (hoe wel geseijt werden dat hij alsnoch dijes aengaende nijet en hadde ontfangen) ende daer mede oorloff nemende, seggende dat zijne particuliere saecken nijet konden lijden dat hij hijer langer konde bliuen, terwijlen hij ouer de XV maenden hijer te lande hadde geweest. Ende alsoe de Staten, hem danckende van zijnen gueden dienst, versochten, dat hij de zelue noch een tijdt lanck wilde

continueren met belofte van de zelue te willen verschuldigen, scheen sulcx in bedencken te nemen ende is daer mede vuijt gegaen.

Jtem werden gecommitteert Mons. Dohain de Greffier van Brabant, D. Frederick Boijemer ende mr. Jacob IJman om zijne Hooch. ende Ex. te kennen te geuen daencompste van meest alle de Deputeerden der prouincien, vuijtgesundert die van Hollant ende Utrecht ende wat men doen zal noepende de communicatie van den vreedehandel.

Den 25 ende 28 Octobris bin iok bij den Heere van Jndeuelde te gast geweest, ende den I Nouembris bij mijn Heere den President Sasbout.

Donredaechs den 5 Nouembris den Heere Liesuelt begruet om dontslaeckinge onser Ostagiers ende jnde vergaderinge der Staten geweest, alwaer doen ontfangen werden brieuen van onse gesanthen tho Collen.

Vrijdaechs den 6 Nouembris sauonts een missiue gesonden aenden E. Raedt bij Heinrick Oessewolt ende Volckaert craemer onse mitborgeren.

Saterdaechs den 7 Nouembris bij de Staten geweest.

Sonnedaechs den 8 Nouembris des smorgens hebbe jck den Raedt van State ouerantwoerdt des E. Raedts missiue ende resolutie vpte vreedehandel ouergesonden, ende bin alsdoen jnde vergaderinge der Staten geweest, daer nijet en werden gedaen, vermits dabsentie van Hollant ende Utrecht. Des smiddaechs mitte Deputeerden van Gelderlant bij mijn heere den President Sasbout te gast geweest.

Maendaechs den IX Nouembris smorgens de Staten van Brabant, Gelderlant, Vlaenderen, Seelant, Vrieslant ende Groeningen getreden zijnde jn communicatie omme te confereren heur aduijsen noepende den vreedehandel ende daer vp een eenhellige resolution te nemen vmme die tho Collen ouer te seijnden, hebben die van Brabant jn den eersten jnt lange voergelesen, daer nae die van Gelderlant de heure. Die vier leeden van Vlaenderen verclaerden alsnoch geen zeeckere resolution bij gescrifte genoemen te hebben, mer dat zij waeren geauthoriseert vmme int bijweesen van zijne Hooch., Ex. ende Raedt van State bij gemeene aduijs een guede resolution te neemen mitte voerss. Staten, twelck in effecte mede verclaerden die van Seelant ende D. Hessel Aijsma van wegen die deputeerden van Vrieslant, sonder dat dvoerss. drie prouintien ijet wes bij gescrifte ouerleuerden, dan werden bij die van Zeelandt geexhibeert ende gelesen een mis-

siue van die van Utrecht met zeeckere heure verclaringe ende excusatie van dat zij heur deputeerden alsnoch nijet en hadden gesonden. Ende nae onderlinge communicatie werden geresolueert dat men des anderen daechs jnt bijweesen van zijne Hooch., Ex. ende Raedt van Staten zolden erschijnen omme alles naerder te communiceren, daer toe van jder prouintie werden gedeputeert.

Ten zeluen daege smiddaechs bij zijne Ex. te gaste geweest.

Dijnsdaechs den X Nouembris 79 des smorgens te IX vhren zijn de Gedeputeerden van Brabant, Gelderlant, Vlaenderen, Seelant, Vrieslant ende Groeningen jnt bijweesen van zijne Hooch., Ex. ende Raedt van State getreden jn naerder communicatie ende conferentie van een jders respectiue jnstructie, commissie ende beuel. Ende naedijen bij zijne Ex. geproponeert zijnde, off men een jders aduise bijsunder tho Collen zolde seijnden, omme een eenhellich aduijs daer vuijt bij de Churfursten te doen colligeren, dan off men zulcx alhijer zolden doen. Ende dat daervp geresolueert zijnde, dat men omme alle confusie ende scheuringe der prouintien te euiteren, de saecke alhijer bij handen zolde nemen ende een gegenerale resolutie maecken omme tho Collen ouer tho seijnden, hebbe verthoent ende voergelesen des E. Raedts resolutie van den 23 Septembris, daer bij zij verclaerden hun te conformeeren mette Resolutie van die Ridderschap ende Steden van Ouerijssel, sampt het eenhellich aduijs van zijne Hooch. ende Generale Staten, ende heure missiue vpten XX Octobris, daer bij zij verclaerden alsnoch te persisteren. Ende naedijen daer vp was gedelibereert ende bij zijne Hooch., Ex., Raedt van State ende Generale Staten verclaert, dat jck was gecommitteert omme met heml. naerder vpte geproponeerde articulen taduiseren ende resolueren, hebbe dijen volgende (in handen hebbende de resolutie van die van Ouerijsesl ende die zelue vpte geproponeerde art. van den peijs voerlesende) mijn telcken reijse de zelue geconformeert, vuijtgesundert eenige (als van den Canceller ende Raeden van Ouerijssel ende andere dijergelijcke) die onse Stadt nijet en roerden.

Ende nae dijen wij drie daegen continuelick als den X, XI en XII daer jnne hadden gebisongneert ende daer toe geconfereert de ouergesonden scriftel. resolutien ende aduijsen van die van Dornick ende Tournessie ende thom deele mede van die van Utrecht, werden gecommitteert de Raedtsheeren Leoninus, Liesuelt ende Beueren, mitten griffier van Brabant omme dijen volgende de geproponeerde art. te redrescheren

ende de zelue alsdan te visiteren ende approberen omme met seeckere secrete jnstruction vnse gesanthen tho Collen ouergesonden ende den daer vp (zoe doenlick) gearresteert ende gesloten te werden.

Den XII hebben de Staten jnde voerss. vergaderinge (die dagelicx geholden werden jnt hoff van zijne Hooch.) ontfangen seeckere missiue van vnse Gesanthen met een prolixe antwoerdt, bij den Hertoge van Terra Noua ande Churfursten tho Collen ouergegeuen, vpter Generale Staten missiue den X Septembris ande voerss. Fursten gescreuen.

Den XIII Nouembris 79 jnde vergaderinge der Staten ende des smiddaechs bij mijn Heeren den President Sasbout te gaste geweest mitte Raedtsheeren Jndeuelde, Rijm ende Veen.

Den voerss. X Nouembris hebbe jck een missiue anden E. Raedt affgeueerdicht met Gerrit Cloot onse mitborger.

Den XIIII ende XV Nouembris 79 jnde vergaderinge der Generale Staten geweest.

Den voerss. XV bij den Heere van Jndeuelde te gast geweest.

Smaendaechs den XVI, jtem den XVII ende XVIII Nouembris zijn de Generale Staten bij zijne Hooch., Ex. ende Raedt van State geweest jnt hoff van zijne Hooch. omme te visiteren de art. van den peijs, zoe de zelue bij de Raedtsheeren Liesuelt, Leoninus ende Beueren waeren geredrescheert.

Den voerss. XVII een missiue aen den E. Raedt affgeueerdicht met Jan Cuijper onse boede.

Den voerss. XVIII is de heere van Melleroije coemende van Collen erschenen jnde voerss. vergaderinge, alwaer hij naer ouerleueringe zeeckere credentz brieuen vnser Heeren gesanthen, tho Collen wesende, ende andere stucken daerbij geuoucht, heeft te kennen gegeuen, dat de Princen electeuren van Collen ende Trier den XIIII huius waeren vertrocken van Collen, ende dat dandere Keij. Maj. gesanthen mede gesinnet waeren, binnen vier ofte vijff daegen, te vertrecken, zoe verre zij middeler tijdt nijet en cregen der Generale Staten resolution vpte ouergesonden art. van den peijs, begerende mitsdien dat men de zelue jn alre diligentie ouerseijnden wilde.

Donredaechs den XIX Nouembris jnde vergaderinge der Staten ende naderhant bij zijne Hooch., Ex. ende Raedt van Staten geweest omme taduiseren vpt poinct van de religie met dandere deputeerden der prouintien.

Ten zeluen daege hadde zijne Hooch. een zeer costel. bancquet bereijt waer vp zijne Ex., den Graue van Swartsenburch, de Marcquis van Haurech, de Heer van Meroede, den Raedt van State ende alle de Gedeputeerden vande Generale Staten te gast geladen waeren.

Vrijdaechs den XX Nouembris 1579 hebbe jck bij de Generale Staten begonnen te presideren ende zijn alsdoen bij zijne Alteze, Ex. ende Raedt van State geweest mitte Gedeputeerden vande Generale Staten omme taduiseren vpte art. van den peijs.

Saterdaechs den XXI jnde vergaderinge der Generale Staten geweest, ende zijn alsdoen die van Hollant tho Antwerpen gecoemen.

Sonnedaechs den XXII is zijne Hooch., Ex. ende Raedt van State jnde voerss. vergaderinge geweest vmme te resumeren dart. van den peijs, als oock mede vpten XXIII, XXIIII ende XXV.

Alsoe zijne Ex. vpten XXIII voerss. hadde gemaect zeeckere repartitie [1]) ouer de gevnieerde prouintien vande somme van 23800 carolus guld., die men onse gesanthen tho Collen tot heuren notruft zolden seijnden, in minderinge van acht maenden teercosten, tot 8000 guld. smaents, daer vp zij ongeueerl. 14000 hadden ontfangen, ende dat de Stadt ende Omlanden van Groeningen daer jnne zoe hooge waeren gestelt als die van Brabant, Gelderlant ende Hollant, als te weeten elcke prouintie vp 3000 carolus gulden, hebbe verclaert, dat jck daer jnne nijet en konde consenteren, dan de zelue in redelicheijt gereduceert zijnde, dat jck de guede handt daer aen zolde holden, dat (gelijck dandere deputeerden der prouintien beloefden) onse quote mede mochte werden vpgebracht, daer vp zijne Ex. met veele woerden verclaerde, daer jnne nijet te konnen veranderen als jck tzelue bij missiue van den 25 huius jnt lange den E. Raedt hebbe veraduerteert.

Den XXIIII Nouembris zijn, nae lange communicatie geholden vpte art. van den vreede, dezelue jnt bijwezen van

---

[1]) Hier bij staat in het h. s. ter zijde „Repartition de 23800 florins.

Brabant	3000 L.	Frize	1500 L.
Geldres	3000 „	Utrecht	800 „
Flandres	6000 „	Ouerijssel	800 „
Hollande	3000 „	Groeningen et Omland.	3000 „
Seelande	1200 „	Tournaij et Tournesis.	1500 „

zijne Hooch., Ex., Raedt van State, de Gedeputeerden van Brabant, Gelderlant, Vlaenderen, Hollant, Zeelant ende Vrieslant, eijntel. gesloeten ende gearresteert zoe men die met eene secrete jnstructie aen onse gesanthen tho Collen zal seijnden.

Ten zeluen daege heeft zijne Ex. den voerss. Staten een Remonstrantie gedaen aengaende tredressement der politie, crijschandel ende authoriteijt van zijne Hooch. etc., de welcke den 26 de Staten bij gescrifte is ouerantwoerdt.

Den XXV Nouembris heeft zijne Hoocheijt eensdeels zelffs eensdeels durch doctorem Leoninum een gelijcke remonstrantie jn latin gedaen ende de zelue den Staten mede bij gescrifte doen behandigen.

Donredaechs den XXVI Nouembris jnde voerss. vergaderinge geweest.

D. Liesuelt doet den Staten van Brabant eedt als Cancellier van Brabant ende werdt van zijne Hooch. ridder geslagen.

Vrijdaechs den XXVII Nouembris jnde voerss. vergaderinge geweest, alwaer den Heere van Esprumeaulx ambassadeur van den Hertoge van Anjou, jnt bijwesen van zijne Ex., een lange Oratie hadde van dat men buijten weeten van den voerss. hertoge tconcept der vreedehandel hadde beraempt ende tho Collen ouergesonden (waer mede den Heere van Melleroij sauonts te voeren was affgeueerdicht) ende dat men hem daer van geen copie hadde willen geuen, mer alleen visie ende lecture hadde gedaen. Jtem van de guede affectie, die den voerss. hertoge totte Nederlanden is draegende, van de assistentie de zelue gedaen ende van de cleijne correspondentie, die de Staten met zijne Alteze holden, nijet jegenstaende het accordt ende verbundt mitte zelue gemaect, volgende de welcke de Staten wel behoerden eenige eerl. recompense te doen.

Waervp geuraecht zijnde daduisen der prouintien hebbe verclaert, dat men de voerss. Ambassadeur dancken zolde van zijn guet aduijs ende sorchfuldige affectie ende toegenegentheijt van zijne Alteze, mer dat jck nijet en was geauthoriseert vmme vorder daer vp tadniseren, alsoe de Stadt Groeningen nijewerlt tvoerss. accordt hadde doen publiceren ofte oock eenichsins aengenoemen

Ten zeluen daege hebbe jck bij Herman Menssens vnse mitburger ende gezwoeren een missiue anden E. Raedt affgeueerdicht.

Saterdaechs den XXVIII Nouembris 79 is Johan Rengers tho Helm jn de vergaderinge der Generale Staten erschenen met een credentz brijeff van de Gedeputeerden der Omlanden, gedateert den XIII deeser in Essen, ende verpitziert (alst scheen) mitte signette van den Abt van Rottum, ende Eisso Jarges, begerende dijen volgende van wegen de Landen, als wesende een bijsundere prouintie ende van de Stadt Groeningen gesepareert, jnde voerss. vergaderinge geadmitteert te worden ende mede bijsunder te moegen aduiseren ende stemmen. Waer tegens ick verclaerde, dat sulckes buijten ons nijet en mochte geschien, aengemerct Stadt ende landen zijn een corpus ende eender prouintie Staten ende dat wij mitsdien gelijckel. mosten aduiseren. Edoch alsoe jn Maio laestleden gelijcke questie tusschen ons alhijer was erresen ende geremitteert aen zijne Hoecheijt vmme getermineert te worden, hebbe an den heeren Staten versocht dat hun gelieuen wolde die guede handt daer aen te holden dat sulckes mitten eersten mochte geschien. Waer vp, vermits andere voeruallende saecke, nijet en werden geaduiseert, dan zijn beijde jnde voerss. vergaderinge gebleuen sonder mede taduiseren.

Sonnedaechs den XXIX Nouembris is geene vergaderinge der Staten geholden ende bin den geheelen dach bij den Heere van Jndeuelde te gaste geweest.

Maendaechs den laesten Nouembris en is jnde vergaderinge der Staten nijet sonderlings gedaen, vermits de veranderinge van de Magistraet van Antwerpen ende alsoe taduijs van Stadt ende landen eens ofte tweemael gelijckel. werden geuraecht, hebbe van beijde wegen daer vp geaduiseert, seggende dat de landen buijten ons nijet en mochten aduiseren, hoewel Johan verclaerde particulierl. mede te willen aduiseren, twelck jck hem nijet en wolde toelaten, ende werde zijn aduijs particulier oock nijet geuraecht.

Den voerss. XXIX hebbe jck met den boede van de Staten, naer Groeningen reijsende met brieuen van zijne Hooch. ende der voerss. Staten vmme te vorderen de penningen tot behoune van de heeren gesanthen tho Collen, een missiue an den E. Raedt medegegeuen.

Ten zeluen daege dede de Marcquis van Haurech versoucken bij de voerss. Staten durch den Heere van Fromont oorloff omme te moegen vertrecken naer Loraine bij zijne gemale, twelck hem werde geaccordeert.

Den 30 des smiddaechs gegeten bij den Pensionaris Jman ende des auonts bij den Secretaris van zijne Hooch. Hennin.

Dijnsdaechs den I Decembris 79 jnt bijwesen van zijne Ex. bij den voerss. Staten gecommuniceert zijnde vpt furnissement van de costen van den oorloge, bewillinge der generale middelen vpt vuijtuaerende ende jnuaerende guederen ende coopmanschappen, (die in Hollant ende Zeelant conuoij gelden werden genoempt) vpte consumtie, twelck aldaer generale middelen werdt geheten, ende de twee stuuers vp jder tonne biers, totte ammonitie ende daer vp mede geuraecht zijnde Stadt ende landen aduijs, hebbe verclaert, dat die van der Stadt bij missiue jn Maio laestleden zoe aen zijne Hooch. als ande Generale Staten gescreuen, hebbên verclaert heure bewilginge der Generale middelen vpte vuijtuaerende ende jnuaerende guederen, dan alsoe zij zedert jnde collectatie van dien bij die van de Omlanden zijn beleth ende dat jn Westvrieslant, Ouerijssel ende Drenthe daer van geen collectatie en werden gedaen, zijn benodicht geweest, den zelue tegens den Graue van Rennenberch vnsen g. h. Stadtholder, gelijck andere vmleggende prouintien mede voer jtlicke maenden, te redimeren. Ende aengaende de consumptie ende II st. vpte ame bijers, alsoe de middelen van dien, vermits verscheijden redenen, nijet wel sonder veel jnconuenienten ende frauden in Stadt ende Landen konden werden geexecuteert, hadden altoes zeer hart aengeholden vmme de redemptie van dien. Al twelck jck verclaerde bij forme aduijs sonder dat ick was geauthoriseert vmme daer jnne mede te resolueren, dan verhoepte dat zijne Hooch. bij de Generale Staten dijes aengaende een guede resolutie tot weluaert van den gemeenen vaderlant genoemen ende de zelue bij de omleggende prouintie als Ouerijssel ende Vrieslant jngewillicht zijnde, die van Groeningen hun, tot vorderinge der gemeene saecke, mede in alle redelicheijt zullen laten vinden.

Waer vp Johan Rengers sechte, dat voer zoe veele dOmlanden aenginck, hij alle de generale middelen bewillichde ende dat de middelen van consumptie ende II st. vpte ame ofte tonne bijers, zeer wel practicabel waeren jnde Omlanden, ende dat jck voer hun nijet en behoefde te spreecken. Sechte daer vp, dat hetgeen jck verclaerde was mede voer die van de Landen, eensdeels confom de missiue van Stadt ende Landen dijes aengaende jn nouembri ofte decembri 1578 ande Generale Staten gesonden, alsoe deen sonder dandere nijet en mochte aduiseren ofte resolueren.

Woensdaechs den II Decembris 1579 bij den voerss.

Rengers jnde vergaderinge der Staten int bijwesen van zijne Ex. gepresenteert zijnde seeckere request ten eijnde hij van wegen de landen een bijsundere stemme mochte hebben. Ende daer tegens bij mij versocht zijnde, dat wij (gelijck in Maio laestleden) mochten werden gerenuoijeert aen zijne Hooch. ende den Raedt van State, ten eijnde de zelue questie eens getermineert mochte werden, is naer onderlinge communicatie, in onser beijder affweesen daer vp geholden, verclaert, dat angemerct dvoerss. Staten alsnu geoccupeert waeren met zeer hoochwichtige saecken, wij beijde in heur vergaderinge mede zolden bliuen, vmme de zelue tanhoren ende, zoet ons guet dochte, daer jnne mede taduiseren, sonder nochtans dat wij elcx particulierlick daer jnne mede zolden moegen resolueren ofte stemmen, gelijck andere prouintien, bes ter tijdt zijne Hooch. t voerss. different zal hebben getermineert, daer aen d voerss. Staten binnen twee ofte drie daegen die guede handt wilden holden. Ende zijn sulckes inde voerss. vergaderinge gebleuen, alwaer den geheelen daech werden gecommuniceert vpte bewilginge ende verlijckinge van de liste der Generale middelen tusschen die van Brabant ende Vlaenderen aen deen sijde ende die van Hollant ende Zeelant ter andere, ende vpte collectatie van dien, de welcke zijne Ex. begeerde dat egalick zolde geschien ende in eene gemeene beurse werde gebracht, vmme sulckes in tijdt van noode te bequaemer van den coopluijden daer vp eenige merckelicke somma van penningen gelicht te moegen werden.

Donredaechs den III Decembris jn de vergaderinge der Staten geweest, dan en werden sonderlings nijet gedaen vermits t affweesen van de gedeputeerden van Hollant ende Zeelant, die particulierl. met zijne Ex. besongneerden.

Vrijdaechs den IIII Decembris jn de vergaderinge der Staten geweest, alwaer doemaels werden ontfangen drie verscheijden missiuen van onse gesanthen tho Collen, als van den 22 Nouembris vermeldende dat de bisschop van Wirtsbourg vpten 18 was vertrocken ende de Gedeligueerden van den Hertoch van Cleue vpten 20. Jtem bij missiue van den 25 een duplicaat van de besongne van den heere van Melleroij, sampt seeckere missiue van de Churfursten van Trier ende Collen, mitsgaders van dandere Keij. Maj. Commissarijssen jn dato den 12, jnholdende insinuatie van heur vertreck. Jtem bij missiue van den 29 al van de voerleed. maent, dat den hertoge van Noua terra hem prepareerde vmme den I huius te vertrecken ende dat den Graue van Schwartzenberg hem jnsgelijcks prepareerde

vmme te vertrecken ende werden voerts jnt lange gesproecken van de bewilginge ende collectatie der generale middelen.

Saterdaechs den V Decembris jn de vergaderinge der Staten geweest, ende worden alsdoen beraempt deese naeuolgende poincten daer vp eenige deputeerden als van wegen die van Brabant den griffier Hessels, van wegen die van Gelderlant den Drosschaart Stalburch, van wegen die van Vlaenderen den Pensionaris Pronin, van wegen die van Hollant N. Adriaen Wensen ende van wegen die van Zeelant Caspar Vosbergen, bailuw van Veere, gecommitteert zijn geweest omme metten H. van St. Aldegunde ende D. Leoninus int bijweesen van zijn Ex. ijet wes te concipieren. Als jnden eersten,

Dauiser combien des colleges du conseil ij doibt auoir et en quel lieu ils seront tenuz.

Combien des deputez ij doibt auoir en chacun college.

Quelle authorité chacun desdits colleges auront.

Ce que luy fera des sieurs, qui sont presentement au conseil d ętat.

Quel ordre lon metra sur les finances et conseil Priué.

Comment les Consaulx seront changez tous les ans, Quelz gaiges lon donnera aux Conseilliers.

Le serment quilz feront, Conseil de guerre.

Sonnedaechs den VI Decemb. geweest jnde vergaderinge der Staten, ende des smiddaechs bij de Heer van Jndeuelt ende des auonts bij den H. President Sasbout.

Maendaechs den VII jn de voerss. vergaderinge geweest ende werden ontfangen brieuen van de Coninginne van Engelant van den 28 Nouembris, ten eijnde men hare Maj. ontlast zolde holden van de schulde van Horatio Palauicino en Bap. Spinola monterende ongeueerlick tot 200000 carolus guld.

Dijnsdaechs den VIII Decembris des smorgens ontfangen bij handen van Eppo van Cleue een pacquet brieuen van den heeren hooftmannen Johan Thedema ende Wolter Schutter, belangende de saecke van Herman Euens etc., waer jnne laegen twee pacquetten vanden Walgeboren Graue van Rennenberch etc, addrescherende aen zijne Hoocheijt, die jck den heeren Cantzeller D. Liesuelt terstont hebbe ouerantwoert, die sechte de zelue met zijne Hooch. ende Raedt van State te zullen visiteren ende daer jnne te doen als naer rechte behoert, ende hebbe voerts gerecommandeert de saecke van de ontslaeckinge ende beurijnge onser Ostagiers, daer jnne hij beloefde tbeste te doen, als van gelijcken beloefden de Raets-

heeren Leoninus ende Beueren, die jck, tgeene voerss. is, mede remonstreerde. Ende bin voerts. jnde vergaderinge der Staten geweest, alwaer jnt bijwesen van zijne Ex. werden gecommuniccert een jnstructie noepende t redressement van de authoriteijt van zijne Hooch., executie der generale middelen etc. ende werden geresolueert dat men de Coninginne van Engelant met een missiue zal seijnden de sloetel van de kiste daer jnne zijn verwaert de juwelen vanden hertoge van Brabant, die de Generale Staten, geleden omtrent een jaer, haer Maj. in handen gestelt tot verseeckeringe van de somme van omtrent 200000 carolus guld.

Woensdaechs den IX Decembris jnde vergaderinge der Staten geweest ende maecten doen jtlicke soldaten, geweest binnen Maestricht ende bij de Spangnaerden loss gelaeten, groot rumoer om heure betalinge, daertoe ten laetsten middel werde geuonden durch verpachten vant contuleurschap van de Lombarden binnen Antwerpen, daer voere de Staten 1200 carolus guld. solden genieten.

Donredaechs den X Decembris hebbe ick den Raedt van State bij handen van den H. Cantzeller Liesuelt gepresenteert een requeste om die ontslaeckinge onser Ostagiers, die beloefde tbeste te doen. Ende bin voerts jnde vergaderinge der Staten geweest dan en werden nijet sonderlings gedaen vermits eenige waeren gedeputeert omme met zijne Ex. te bisongneren jnde gemeene saecken.

Vrijdaechs den XI Decembris jn de voerss. vergaderinge geweest, ende alsoe jnt bijweesen van zijne Ex., die van der finantie ende anders, werden voergelesen de nije liste van de generale middelen vpte vuijtuarende ende jnuarende coopmanschappen ende t placcaet daer vp geexpediert ende dat daer jnne verhaelt werden, dat de collectatie van dien onder anderen mede zolden geschien vpten Delfzijl, hebbe daer tegens verclaert, dat terwijlen den Stapel van alrehande coopmanschappen was tho Groeningon ende dat jnde Omlanden geen lastbreeckinge en mocht geschien, dat daeromme de zelue collectatie binnen de Stadt ende nijet vpten Delfzijl (woe noch in Septembri verclaert ende van wegen de Generale Staten aen den Graue van Rennenberch Stadtholder etc. was gescreuen) behoerden te geschien zoe tot conseruatie van de Staten als der Stadts gerichticheijden. Waer tegens bij Johan Rengers met veele onnutte woerden ter contrarie gesustineert zijnde, werde verclaert dat de collectatie jnde Stadt zolden geschien ende dat tot meerder

verseeckerheijt vpten Delfzijl een Contrerolleur zolde werden gestelt ende is daer vp het placcaet geredrescheert.

Saterdaechs den XII Decembris jnde voerss. vergaderinge geweest, alwaer voergelesen werde d jnstructie van de collecteurs, jtem de nije liste van de consumptie ende werde geresolueert dat de deputeerden van jder prouintie zolden kennisse nemen vpte contrauentien ende questien, die ter oorsaecke van de voerss. collectatien zolden vallen.

Werden ontfangen brieuen van Collen van de aencompste des heeren Melleroij aldaer, jn dato den III huius, vermeldende vant vertreck des hertogen van Terra Noua naer Bonnen ende dat Keij. Maj. begeert de saecke van den peijs geuordert.

Jtem heeft zijne Ex. bij gescrifte ouergeleuert seecker aduijs ende staet van den oorloge.

Ten zeluen daege met Eppo van Cleue een brijeff aen den E. Raedt affgeueerdicht.

Sonnedaechs den XIII Decembris en zijn de Staten nijet vergadert geweest, vermits men doende was omme eenige coopluijden realicken texecuteren voer seeckere sommen van penningen, daer vp zij bij maniere van leeninge ten behoeue van de gemeene saecken waeren gestelt ende waeren de ketenen al ouer vp te Straten geschoeren, ende de wijcken al vmme met burgerwacht beseth, zoe dat men durch de straten nijet, dan bij concent der burgeren, mochte passeren, ende werden alstoen vpgebracht ouer de 24000 carolus gulden vmme de zelue temploijeren tot betalinge der soldaten binnen Bruijssel, Lier, Herenthaels ende Westerloo jn garnisoen leggende. Waer toe bij die van Antwerpen waeren bewillicht 150000 carol. guldens, Omme welcke somme binnen drie maenden vpte brengen in drie termijnen waeren getaxeert 400 coopluijden, deen min dander meer, een jder naer zijn qualiteijt.

Maendaechs den XIIII Decembris 79 jnde vergaderinge der Staten geweest dan en werden sonderlinge nijet gedaen, dan werden ontfangen ende gelesen een missiue van den Graue van Rennenberch Stadtholder etc. den II huius vuijt Essen ande Generale Staten gescreuen, vermeldende, dat jnt ampt van Wedde zijn geuallen 700 Duijtsche ruijtteren ende 1500 Steenbachsche knechten, dat de heere van Billij oostwaerts heeft aengenoemen XII vendelen knechten tot 250 dubbelde solders ende 50 schutten, elck vendel, ende dat zij den laesten der voerleden maent waeren bescheiden tho Essen int landt to Cleeff om vorder beuelen te verwachten, dat omtrent Carpen zolden zijn 1000 lichte paerden van

Spangnaerden, Albanosen ende Italianen met 2000 Spaensche schutten omme mitte voerss. XII vendelen vp zijn G. gouuernement te vallen, ende dat te beuresen is, dat de knechten van de Graue van Bonssai ende Megen ende des heeren van Hierges hun daer bij solden moegen voegen, dat zijn G. mer heeft XIIII vendelen knechten ende 600 nije aengenomen ende ongemonsterde ruijtteren, die noch int aenrijden zijn, waer van zijn G. die van de naerder vnie heeft veradvuerteert.

Dijnsdaechs den XV Decembris jnde voerss. vergaderinge geweest, alwaer, jnt bijwesen van zijne Hooch., Ex. ende Raedt van State, de Raetsheeren Meetkercke ende van der Mijlen (die des smorgens van Collen waeren gecoemen) hebben gedaen rapport van heur bisongne des vreedehandels, twelck zij zeijden te zullen leueren bij geschrifte omme daer vp naerder taduiseren, verclaerende mede van de aenneminge van de knechten van den heere van Billij, ende vant geene Graue Johan van Nassauwen Stadtholder van Gelderlant hun hadde jnt passeren deur Aernhem ontdect van de sobere correspondentie, die de Baenreheeren ende Ridderschap met zijn G. holden, ende dat de trouwherticheijt van veelen jnde stede aldaer mede begint te cesseren, zoe datter in tijdts nootelick dient jnne voersien, zoe verre men tgeheele landt nijet en wil jn geuaer ende pericule stellen.

Woensdaechs den XVI Decembris jnde vergaderinge der Staten geweest ende en worden daer nijet sonderlings gedaen, vermits zijne Ex. met andere saecken was geoccupeert.

Donredaechs den XVII Decembris jnde voerss. vergaderinge geweest, alwaer bij de Gedeputeerden van Brabant, Vlaenderen, Hollant ende Zeelant werden bewillicht een nije ordonnantie van de munte, vpte voete van den golden Reael, naer aduenant IIII guld. XII st. ende den Philippus dalder tot XLV st., vmme de zelue voertaen ouer alle de gevnieerde prouintien onderholden te werden. Ende namp alsdoen de Marcquis van Haurech oorloff vmme te vertrecken naer Collen ende voerts naer Lorainen.

De Gesanthen van Collen hebben heur verbael bij gescrifte geleuert.

Jtem versocht zijne Hooch. bij requeste betalinge van zijn tractement, aut quod alioqui diutius familiam sustinere non posset.

Jtem geweest bij den Heere Cantzeler Liesuelt om expiditie onser saecke belangende d ontslaeckinge der heeren

Ostagiers. Des auonts bij den Commies Baert te gaste geweest.

Vrijdaechs den XVIII Decembris den heere Liesuelt gepresenteert requeste omme d affdoeninge der nije tollen ende accijnsen jnde landen vpgestelt.

Jtem hebbe zijne Ex. gepresenteert des E .Raedts missiue daer bij Jck versocht werde weder thuijs te coemen ende hebbe dijen volgends oorloff versocht omme te moegen vertrecken, ende dat zijne Ex. gelieuen wolde fauorable brieuen te scriuen an den Graue van Rennenberch, ten eijnde onse Ostagiers weder thuijs mochten coemen, daervp zijne Ex. zeijde te willen letten. Jtem inde vergaderinge der Statēn geweest, alwaer wederomme getracteert werde van de egalizatie der munte ende redreschement vant gouuernement, ende exhibeerde zijne Ex. zeeckere art. van den oorloge omme daer vp t aduiseren voert vertreck der Staten.

Saterdaechs den XIX jnde vergaderinge der Staten geweest ende werden alsdoen eijntel. gearresteert het Placcaet van der munte, twelck vmme alle verseeckerheijt, ten versoucke van de gedeputeerden van Hollant, I° Januarij jn Hollant ende Zeelant zal werden gepubliceert ende den VI Januarij in alle dandere gevnieerde prouintien. Jtem werden gearresteert de liste der generale middelen ofte conuoijen vpte vuijtvaerende ende inuaerende coopmanschappen ende guederen.

Sonnedaechs den XX Decembris jnde voerss. vergaderinge geweest dan en werden nijet dan eenige Requesten van de Bossische, Megensche ende Hiergesche capiteijnen ende hopluijden, sampt des heeren van Cruijningen requeste gelesen ende daer vp jn effecte geappoincteert, dat zij noch wadt patientie mosten hebben tot beter gelegentheijt van de Staten generael.

Maendaechs den XXI Decembris bij den Raedtsheer Meetkercke geproponeert ende aengeholden zijnde omme der Staten antwoerdt ende resolutie vp zijn rapport den XV huius gedaen, is bij die van Brabant, Gelderlant, Vlaenderen, Hollant, Zeelant ende Vrieslant geresolueert ende verclaert, dat zij nijet en vermochten buijten aduijs van heur principalen ijet wes jn de ouergesonden art. ende jnstructie den vreedehandel betreffende te veranderen. Ende worden voerts bij die van Vlaenderen, Hollant, Zeelant ende Vrieslant geresolueert, dat men de Gesanthen tho Collen wesende weder thuijs zal ontbieden, vermits de Churfursten, Keij. Maj. Commissarissen ende den Hertoge van Terra noua altesamen

zijn vertoegen, ende datter nijemant meer is, daer mede onse gesanthen zolden moegen tracteren ende dat men mitsdien zal maecken een justificatie van den voerss. verhandelinge, waer mede een notabel gequalificeert personaige aen Keij. Maj. zal werden gesonden omme aller saecken gelegentheijt te remonstreren. Die van Brabant ende Gelderlant verclaerden heure principalen tzelue te willen rapporteren, zonder dat zij alsnoch daervp vorder conden aduiseren.

Alsoe bij de voerss. Staten werden gearresteert het placcaet van de Generale middelen, heeft Johan Rengers van wegen d Omlanden daer nae geexhibeert zeecker gescrifte daer bij versouckende dat het placcaet zolde werden gecorrigeert, voer zoe veel het roert dat d voerss. generale middelen ofte conuoijen vpt vuijtuaerende ende jnuaerende coopmanschappen ende guederen jnde Stadt Groeningen buijten heure prouincie ende nijet vpten Delfzijl zolden werden gecollecteert ofte bij refuijs van dien Acte, van dat hij daer jnne nijet en consenteerde. Waer tegens bij mij gesecht zijnde, datter naer communicatie ende deliberatie bij zijne Ex. en dvoerss. Staten generael ende die van der finantie vp was gedisponeert, is vpt voerss. gescrift bij den Secretaris Blijleuen gestelt, Exhibé aux Estatz et ordorné l enregistrer au commun registre.

Jtem werden bij D. Hesselius Aijsma geexhibeert een besloeten missiue van den Raedt van Vrieslant addrescherende an de voerss. Staten, vermeldende dat alsoe zij daegelicx cregen verscheijden tijdingen van dat de viant een aenslach hadde vp Vrieslant, ende datter aldaer veel jngesetenen den zeluen aenhengich waeren, dat zij daeromme begeerden der Staten hulpe ende assistentie ende dat men hun zoe veel crijsuolcks zolden seijnden alst doenl. waere, waer vp nijet en werde geresolueert, vermits men doende was int visiteren van verscheijdene jnstructien dienende voer de Commissen, Collecteurs, Contrerolleurs ende andere onderwinthebbende van den ontfanck der Generale middelen. Jtem werden gearresteert de liste van de consumptie.

Ten zeluen daege geweest bij den heeren Cantzeller, Liesuelt ende D. Leoninus heml. recommanderende de saecke belangende d'ontslaeckinge onser Ostagiers, daer jnne zij beijden beloefden bij zijne Ex. tbeste te doen, seggende dattet reedel. was, ende dvoern. Leoninus, quod fragilis erat obligatio, alsoemen wel haest andere daer tegens zolde konnen vangen ende aenholden, als tot Mechelen is geschiet. Ende

dat de Abt van St. Gertruijden met zijn scriuen veel quaets hadde gedaen, daer jnne vermaenende van Gelderlant, Vrieslant, Ouerijssel ende Groeningen, dat dezelue prouintien hun wel haest onder zijne Maj. begeuen ende den peijs aenveerden zolden, ende dat zijne missiuen bij die van Antwerpen waeren geintercipieert ende vpgeholden.

Ten zeluen daege hebben de Gedeputeerden van Bruijssel tot VII ofte VIII dvoerss. Staten zeer claechlick te kennen heure groote miserie ende desolaten staet der voerss. Stadt, ende gebeden, dat men doch wel sorge draegen ende verstaen tot betalinge heurer garnisoenen alsoe sij langer geen macht hebben die tonderholden ende dat geschapen is, zoe verre daer jnne in tijdts nijet en werdt voersien, dat tusschen de burgeren ende soldaten meerder onlust zal ontstaen. Versouckende dat omme alle tzelue te verhoeden zijne Ex. wolde gelieuen tho Bruijssel te coemen vm vp alles ordre te stellen, gelijck de zelue hun alreede genouch hadde toegesecht etc. Waer vp gesecht werde dat men vp morgen daer vp zolde antwoerden. Ontfangen een missiue van N. Heller. Jtem heeft den heere van Esprumeaulx bij gescrift versocht antwoerdt vp zijn Remonstrantie gedaen den 27 Nouembris laestleden.

Dijnsdaechs den 22 Decembris 79 hebben de deputeerden van Brabant, Hollant, Zeelant ende Vrieslant bewillicht de twee stuuers vp jder tonne biers ten behouue van de munitie van oorloge, waertoe drie collecteurs zullen werden gestelt jn Brabant, Vlaenderen ende Hollant.

Jtem is bij zijne Ex. beraempt een repartitie der vendelen diemen jnde Steden, Castelen ende sterckten zal leggen.

Jtem is bij de Staten geresolueert, dat men zal handelen met eenige coopluijden omme van henl. vp jnterest te moegen ontfangen 300000 carol. guld. tot betalinge der ruijteren ende anders, waer voeren hun de Generale middelen in handen zullen werden gestelt.

Den 24 jtem is bij de Staten geuisiteert d jnstructie van den landtRaedt ende finantie ende verclaert, dat men de zelue zal communiceren ende mede geuen de Gedeputeerden der Prouintien, omme daer van aen heure principalen mede rapport te doen ende daer vp taduiseren.

Jtem zijn gearresteert de listen van de Generale middelen ende consumptie ende geordonneert dat men die zal doen drucken.

Des auonts bin ick mitte deputeerden van Gelderlant ende D. Aijsma bij zijn Ex. te gaste geweest. Ten zeluen

daege hebbe jck den Raedt van State ouerantwoordt des E. Raedts missiue, daer mede jck ontboeden werde om weder thuijs te coemen, addrescherende aen zijne Hooch., versouckende dat hun gelieuen wolden beneffens zijne Hooch. ende Ex. sulcke voersieninge te doen, ten eijnde onse Ostagiers mede thuijs mochten coemen, ende dat hun gelieuen wolden onse Stadt ende guede burgeren altoes in heur G. protectie te holden ende beschermen jn haer gerechticheijden. Omme twelcke zijne Ex. te communiceren ende te recommanderen is gecommitteert de Raedtsheer Beueren, beuindende anders den Raedt van State redelick dat men dvoerss. Ostagiers behoert tontslaen als de heeren mijn hebben verclaert.

Woensdaechs den 23 Decembris 79 zijn bij de Staten gecommitteert de heeren Canceller Liesuelt, de heeren van Orschot ende d'Ohaiij omme hun te transporteren tot Bruijssel ende tappuiseren (zoo doenl.) de questien ende geschillen erresen zoe onder den burgeren als tusschen de burgeren ende soldaten.

Js beuoelen brieuen van rencherge te scriuen an de prouintien ten eijnde zij furneren heur quote tot onderholt van de Gesanthen tho Collen wesende.

Franchois Martinij Stella heeft bij de Staten vercregen Ordonn. van 400 guld. vpte generale middelen van Stadt ende landen van Groeningen jn minderinge vant geene hem de Staten schuldich zijn.

Js geresolueert dat alle rijcks dalders van gelijcken alloij ende gewicht als de Bourgonsche daler mede zullen ganckbaer weesen.

Vrijdaechs den 25 Decembris, weesende den heijligen kersdach, zijn de Staten vpten auont een weijnich bij malcanderen geweest, dan en werden nijet sonderlinges gebisongneert. Des auonts bij den Ontfanger Baert te gast geweest.

Saterdaechs den 26 hebben de Staten brieuen ontfangen van den baron van Jncij, Gouuerneur vant casteel van Camerijk, vermeldende vant geene hij mitten hertoge van Anjou prouisionelick heeft verhandelt ende van den grooten noodt daer jnne hij is vermits de malcontenten hem zoe zeer benauwen. Welcke verhandelinge mede brengt, dat hij t casteel zal ouerleueren jn handen voerss. hertoige van Anjou ende zijne Alteze alleen bekennen als zijn Ouerheer. Jtem ontfangen brieuen van den Prince van Espinoij vermeldende dat de Albanoisen zijn gecoemen omtrent St. Amant ende daer vmtrent eenige huijsen ende Abdien hebben geoccupeert met

meeninge omme eenige jnterprise te doen ende de Stadt van Dornick ende andere plaetsen daer omtrent, alsnoch ten dienste van de Generale Staten wesende, te benauwen zoe verre men hun geen assistentie en doet van gelt ende volck ende dat vpt spoedelicxt.

Jtem hebben ontfangen brieuen van onse Gesanthen tho Collen met een missiue van Keij. Maj. addrescherende an de Generale Staten ende copie van een missiue bij zijne Maj. voerss. gescreuen an den Hertoch van Aerschot, daer bij zijne Maj. versouct, dat de Churfursten, Fursten, Commissarissen ende Gedeputeerden, ten beijde zijden totten vreedehandel verordent, daer jnne willen continueren ten eijnde de selue tot een gewonschten saligen eijnde gebracht mach werden. Ende zoe verre eenige zijn vertrocken, dat zij hun weder tho Collen ofte in zeeckere andere bequame plaetse daer omtrent willen laten vinden.

Jtem ontfangen brieuen van Bruijssel van den Colonnel Stewart vermeldende vant quaet tractement van zijne soldaten ende dat zij ende heur capiteijnen quitteren heuren dienst, jngeualle men binnen acht ofte X daegen hun geen betalinge en doet.

Jtem heeft zijn Ex. verclaert d engelsche soldaten, binnen Liere leggende, gemutineert te zijn ter cause van heur betalinge ende dat zij heure capiteijnen ende beuelhebberen hebben verjaecht, nijet willende heml. obedieren zoe lange zij nijet en zijn betaelt.

Sonnedaechs den XXVII Decembris zijn bij de Staten gelesen ende beraempt d Jnstructie van den nijewen landtraedt, van de Ontfangers ende anders.

's Namiddaechs den XXVIII Decembris jn de vergaderinge der Staten geweest ende voerts den Heeren Cantzeller Liesuelt ende Leoninum gebeden omme expeditie vnser saecke, belangende d' ontslaeckinge onser Ostagiers, die beloefden bij zijne Ex. tbeste te doen jn conformité van heur vorige resolutie. Bij den H. van Jndeuelde sauonts te gast geweest.

Dijnsdaechs den 29 Decembris is bij de Staten geresolueert van de lichtinge van den C penning ende voertz geaduiseert vp zeecker proiect van obligatie, alles vpt welbehagen van de prouintien vmme daer van te doen rapport. Bij mijnheere President Sasbout des auonts te gast geweest.

Js gearresteert de liste van 10 olde rijcks dalders, die loop zullen hebben tot 41 st. ende van III gelijcke dalders, die getollereert zullen worden tot 39 st.

Js gearresteert de liste van de licenten gestelt vpte guederen die jnde gedisunieerde prouintien zullen werden geuoert.

Jtem met zijn Ex. gesproecken hebbende van de ontslaeckinge onser Ostagiers, heeft gesecht, dat jck D'. Leoninus seggen solde, dat hij met onse ouergegeuen requeste bij zijne Ex. solde coemen omme daer vp te disponeren.

Woensdaechs den 30 Decemb. hebbe jck bij den Raedt van State versocht, dat hun wolde gelieuen met zijne Ex. te communiceren vp onse requeste daer bij versocht werdt de ontslaeckinge der voerss. Ostagiers, twelck zij beloefden te doen.

Jtem jn de vergaderinge der Staten geweest alwaer eijntel. gevisiteert ende gearresteert werde dvoerss. liste van de licenten.

Werden bij zijne Ex. gemaect zeeckere staet van penningen, die de gevnieerde prouintien voer de toecoemende maent zolden vpbrengen, wesende de Stadt ende Omlanden van Groeningen voer de consumptie van eene maent gestelt vp 16000 guld., ende voerde jnnecoemen van de conuoijen ofte generale middelen vpte vuijtuaerende ende jnuaerende guederen, jtem van de licenten buijten slants ende nae de gedisvnieerde prouintien treckende, als jn Westphaelen, Oostlant, Duijtslant etc., tsamen voer eene maent 3000 guld.

Donredaechs den laesten Januarij [1]) is bij Johan Rengers jn de voerss. vergaderinge gepresenteert een Request omme te hebben commissarissen jnde twist saecke tusschen Stadt ende Landen, die gerenuoijeert werd aen zijne Hooch. Js gearresteert d Jnstructie van de Ontfangers der generale middelen. Jtem dat men de Gedeputeerden tho Collen wesende zal reuoceren, ende twee ofte drie heeren omme bij Keij. Maj. te trecken mitte geconcipieerde articelen van den vreede ende d Jnstructie daer vp dienende ende alle saecken gelegentheijt dijes aengaende tontdecken.

De heeren Staten hebben de Raetsheeren Meetkercke ende van de Mijlen gedanct van heur dienst gedaen in den vreedehandel tho Collen.

Den I Januarij 1580 is jnde vergaderinge der Staten gearresteert de missiue, die men zal zeijnden an den heeren Deputeerden tho Collen ende daer mede zij werden weder thuijs

[1]) Zal Decembris moeten zijn.

geuordert. Ende maecten de soldaten van Maestricht zeer groot rumoer om heur betalinge.

Saterdaechs den II Januarij versouct de Coronel Haulfeur betalinge voer hem ende zijn soldaten, die werden affgeset totte wedercompste van de Gedeputeerden der prouintien. Jnsgelijcks versouct den Graue van Hardeck met veele jniuriose scheltwoerden vpte gedeputeerden van de Staten van dat zij heur woerdt nijet en hadden geholden. Waer vp gesecht worden den Staten onmoegelick te zijn eenige toesaege van betalinge te doen, zoe lange men nijet en weet off de onderhandelinge mitte coopluijden zal voertganck hebben dan nijet.

Sonnedaechs den III Januarij is, vermits de groote jnsolentie van de soldaten van Maestricht veruolgende heure betalinge bij de Staten, nijet gebisongneert, de welcke mij, vuijtter Staten camere naer mijn logijs gaende, in grooter meenichte zijn geuolcht ende met veele jniuriose woerden ende fortsen gedwongen hebben, weder jn de voerss. camer te gaen, de welcke zij rontsomme met wacht beseth hebbende, zoe veele onstuericheijt pleechden, dat de deputeerden bij den anderen wesende beloefden elcx van hun teergelt zoe veel vp te brengen, dat men hun solden geuen 1000 carolus gulden, waer mede zij solden vertrecken, dan alsoe zij, wesende omtrent 60 ofte 70, hem daer mede nijet en wolden laten benougen dan begeerden te hebben heur volle betalinge, zijn de twee Coronellen vander Stadt, als Landtmeter ende Doucker, gecoemen met 4 vendelen burgeren, die hun al te samen hebben doen vertrecken ende is daer mede de vergaderinge gescheijden.

Maendaechs den IIII Januarij en zijn de Staten om redenen voerss. nijet vergadert geweest, ende hebbe alsdoen bij den Raedt van Staten veruolght d expeditie van zijne Hooch. missiue, aengaende de ontslaeckinge onser ostagiers. Des smiddaechs bin jck bij mijn heere de President Sasbout te gast geweest.

Dijnsdaechs den V Januarij is bij de gedeputeerden van de Staten jnt bijweesen van zijne Ex. beraempt ende bewillicht een repartitie van 1200 guld. ten behouue der voerss. soldaten, waertoe die van Brabant solden contribueren 250, die van Vlaenderen 200 guld., die van Seelant 250 guld., die van Vrieslant 150, jck van wegen de Stadt Groeningen 50 guld. ende Jan Rengers 100 guld. Seggende die van Gelderlant, dat zij vermits de groote meenichte van soldaten

daer mede hun steden ende landen bezwaert waeren nijet en konden contribueren, ende die van Hollant, dat zij de soldaten, theuren laste staende, hadden voldaen ende hun deese nijet en becroenden, soe dat die resterende penningen werden gefurneert bij eenen Michiel des Ardres vp zijn commissie, die hij van de Staten hadde becoemen als contrerolleur van Lombaerden. Jtem zijn bij de Staten jteratiue brieuen gescreuen ande prouintien, noepende t furnissement van de quote tot behouff der heeren gesanthen, tho Collen wesende, vuijtgescreuen.

Jtem zijn gelesen de missiuen van den Drossaart van Linghen vermeldende van de groote vultraige, brantschat ende pilleringe bij den baron van Corsbach ende zijn ruijtteren int ampt van Lingen aengerecht.

Jtem ten zeluen tijde bij den Secretaris Sille geinsinueert zijnde, dat Jan Rengers van wegen d Omlanden zijne Hooch. Requeste hadde gepresenteert vmme te hebben nije Commissarissen volgende zijne Hooch. prouisionale Ordonnan., ende durch beuel (zoe hij seijde) van den Raedt van State geuraecht zijnde off ick eenige wiste te nomineren, hebbe geantwoerdt daer toe geen last ofte beuel te hebben van mijn heeren. Twelck hij sechte te willen relateren.

Des auonts bin ick bij den heere van Jndeuelde te gast geweest.

Woensdaechs den VI Januarij en is vermits de groote molestatie der Maestrichtsche soldaten bij de voerss. Staten nijet sonderlings gebesongneert. Ende hebbe alsdoen van den Raedt van State becoemen een missiue belangende d ontslaeckinge onser Ostagiers, zoe die daechs te voeren bij den voerss. Raedt was gecorrigeert. Des auonts bij Simon Rodrigo te gast geweest.

Douredaechs den VII Januarij, heeft de heere van Esprumeaulx, ambassadeur van den hertoge van Anjou, jn de vergaderinge der Staten erschinende, gepresenteert twee missiuen van zijn Alteze, beijde van den 29 Nouembris, d eene addrescherende an de Generale Staten ende d andere an de Gedeputeerden van de gevnieerde prouintien tot Antwerpen, presenterende alle hulpe ende assistentie tegens de vianden van de vrijheijt deeses vaderlants als dvoerss. heere van Esprumeaulx naerder zolde verclaeren. Volgende de welcke hij gedaen heeft eene groot eerbiedinge ende verclaeringe van de sunderlinge affectie, die zijn Alteze was draegende tott deese landen, ende beschermenisse van de vrijheijden van

dien, waer van hem bij de Staten den tijtel oock was verleent ende daer voeren vuijtgeroepen ende aengenoemen, versouckende dat de Staten eens wilden effectueren heur meenichfuldige beloften ende zijne Alteze antwoerdt scriuen vpte voerss. missiuen tegens maendach toecoemende, alsoe hij alsdan een edelman zolde affueerdigen aen zijn Alteze. Twelck de Staten naer dancksegginge beloefden te doen.

Jtem werden beraempt zeecker repartitie van de somme van 100000 guld. ouer de gevnieerde prouintien tot betalinge van de duijtsche Ruijtteren van den Graue van Schwartzenburch ende Graue van Hoenloo ofte Holack, waer jnne die van Gelder getauxeert werden vp 21000 l., die van Vlaenderen vp 30000 l., Hollant vp 15000 l., Seelant vp 15000 l., Utrecht vp 3000 l., Vrieslant vp 5000 l., Ouerijssel vp 6000 l., de Stadt ende Omlanden van Groeningen vp 4000 ., Drenthe vp 1000 l., Buren ende Culenburch vp 400 l.

Vrijdaechs den VIII Januarij 80 is gecoemen Jan Daems met een pacquet brieuen van den Graue van Rennenberch Stadtholder etc., addrescherende an den Raedtsheer Grammaij. Jtem is alsdoen vpt aduijs van zijne Ex. bij de Generale Staten geresolueert, dat men jn dienst zal beholden vier cornetten paerden onder de bestellinge van den Graue van Schwartzenburch ende van Hollack.

Jtem werden geexpedieert zeeckere missiuen an den Prince van Espinoij, die gescreuen hadde van de jnneminge van Mortainge ende St. Amand, ende omme secours voer de Stadt van Dornick. Jtem an den Baron van Jncij, Gouuerneur vant casteel van Camerick, belangende zijn verhandelinge mitten Hertoch van Aniou.

Jtem werden bij zijne Ex. ende de Staten gediscoureert off van noede was eenige vuijtlantsche heeren tot hulp ende assistentie te versoucken, ende jngeualle Jae, oft geraden was mitten Hertoch van Anjou te tracteren ende vp wadt conditien. Waer toe zijn Ex. met eenige van de Staten scheenen geneiget, seggende dat men anders nijet wel machtich was hun te defenderen tegens den gemeenen viant, vermits die verscheijdene meeninge der geunieerde prouintien.

Saterdaechs den IX Januarij 80 heeft zijne Ex. de Staten geexhibeert zeeckere remonstrantie belangende het redressement vant gouuernement generael.

Jtem werden bestempt een dach van de wedercompste voer de Gedeputeerde der prouintien. Als voer die van

Vlaenderen den I Februarij, die van Seelant den 3, Hollant, Gelderlant ende Utrecht den 15, Vrieslant sampt de Stadt ende Omlanden van Groeningen den 20. Ende werden gecommitteert de Raetsheer van de Mijlen omme hen te transporteren tot Utrecht ende de Gedeputeerden van de prouintien aldaer vergadert van alle der Staten gebesoigneerde onderrechtinge te doen.

Jtem werden bij zijne Ex. ende die van Brabant sampt eenige andere gediscoureert vpte acceptatie vanden Hertoch van Anion, als meer dan hoochnodich vmme met zijne Alteze daer van te treden in communicatie. Ende bij zijne Ex. geproponeert ende geuraecht zijnde wadt men alsdan zolde doen mette zijne Hooch. alhijer, werde daer vp stille geswegen.

Jtem werden geresolueert dat men an de coopluijden zolde verbinden de generale middelen ofte conuoijen van Vlaenderen, Hollant ende Zeelant ter somme van hondert duijsent dalers dan en wolden zij daer vp nijet negotieren ofte eenich gelt doen, vermits zij achten die Gedeputeerden der voerss. prouintien daer toe nijet genoech geauthoriseert van hun principalen.

Sonnedaechs den X Januarij is bij de Staten nijet gebesongneert.

Maendaechs den XI Januarij werden nijet sunderlings verhandelt dan de saecken van den hertoch van Aniou vmme daer van mede ande prouintien rapport te doen, als oock mede gedaen werden dijnsdachs ende woensdaechs.

Woensdaechs den XIII Januarij oorloff genoemen hebbende aen zijne Ex., den Raedt van State ende Generale Staten bin ick des snachts mitte deputeerden van Gelderlant, Hollant ende Vrieslant vertrocken van Antwerpen, ende den XXII Januarij des morgens gecoemen zijnde tho Groeningen, hebben den Erb. Raedt mitte samptlicke gezwoeren ouerantwoert mijn brieuen van credentie van zijne Hooch. ende Generale Staten ende volgents des anderen daechs int lange van alles rapport gedaen. [1])

[1]) Aan dit reisrapport is gehecht een klein stuk papier, waarop de volgende aanteekening; „Vrijdach den 22 Januarij 80 bin jck des smorgens van Antwerpen weder thuijs gecoemen ende alsdoen de Heeren int cort begruet hebbende, hebbe des anderen daechs int lange van alles rapport gedaen ende mijn verbael van de zelue reijse."

VERKLARING VAN PLAATSNAMEN,

ALS ONTLEEND AAN

'S MENSCHEN HOOFD.

De etymologie of verklaring van duistere namen van plaatsen wordt veelal overgelaten aan letter- taal- en oudheidkundigen, en dezen plegen de beteekenis dier namen uit oude of verouderde, soms gewaande talen, uit de oude mythologie of fabelleer enz. af te leiden en verre weg te halen, zonder genoegzaam acht te slaan op eene meer voor de hand liggende en passende natuurlijke oplossing van vele namen. Zoo heeft deze gewone wijze van afleiden — hoe geleerd anders ook — niet veel vruchten opgeleverd en daardoor mistrouwen opgewekt tegen zulke nasporingen, met dit gevolg zelfs, dat velen deze als van weinig waarde beschouwen, ja, het voor dwaas schier houden, om daaraan tijd en moeite te besteden. De vorschende geest van den mensch kan hierin echter niet berusten en ongemerkt doet hij zich toch herhaaldelijk de vraag en wenscht te weten, als hem deze en gene namen van plaatsen voorkomen, waarvan hij de beteekenis niet kent, welke deze toch moge zijn? En onverschillig is het ook niet voor de geschiedenis en de kennis van den ouden toestand des lands dit te weten!

Van de waarheid hiervan overtuigd, heb ik van tijd tot tijd eenige aanteekeningen gemaakt omtrent den oorsprong van deze of gene namen van plaatsen, in ons vaderland en daarbuiten gebruikelijk, en getracht die op eene meer natuurlijke en eenvoudige wijze te verklaren. De volgenden mogen vooreerst tot voorbeelden en bewijzen daarvan verstrekken.

Men heeft opgemerkt, dat de oudste en oorspronkelijkste woorden in onze en andere talen meest allen een stoffelijken of zinnelijken grondslag hebben, d. i. van zigtbare natuurlijke voorwerpen ontleend zijn, in de eerste plaats van zulken, welke den mensch het eerst en meest voorkwamen. Deze voorwerpen zullen alzoo het eerst benoemd zijn geworden en hunne namen vervolgens overdrachtelijk ook aan andere voorwerpen zijn gegeven, die hiermede in vorm of anderzins overeenkwamen.

Onder die eerst door den mensch benoemde voorwerpen, mag men met allen grond rekenen de deelen of ledematen van zijn eigen ligchaam; de namen hiervan heeft hij nu voorts ook gegeven aan meer andere hem omringende voorwerpen in de natuur, welke in vorm daarmede overeenkomst hebben. En zoo zijn dan vele aardrijkskundige voorwerpen of natuurlijke plaatsen op het aardrijk, welke met sommige deelen of ledematen van des menschen ligchaam gelijkenis hebben, naar dezen genoemd geworden. — Deze stelling zal ik ophelderen en waarschijnlijk trachten te maken, door aan te toonen, dat vele namen van plaatsen, zoo hier te lande als elders, zeer gevoegelijk, ja het geschikst zich op die wijze laten afleiden en verklaren. Als zoodanige noem ik in de eerste en voornaamste plaats de volgenden op, die blijkbaar of ten minste hoogstwaarschijnlijk ontleend zijn van het *hoofd* en de *deelen* van hetzelve, als komende hier zeker allereerst of voor anderen in aanmerking. Het hoofd en zijne deelen maken immers in dit opzigt ook hoofddeelen uit.

Het woord *hoofd* zelf vindt men zoo niet gebezigd voor een eigen natuurlijken plaatsnaam, maar wel de nu platte, maar misschien oudere benaming daarvoor, t. w. het woord *kop*, even als dat van *kopf* in het HD. nog gebruikelijk is en dergelijke in andere westersche taaltakken, zoo oude als nieuwe, nog gevonden worden; het Lat. *caput*, Gr. *κεφας*, Fr. *chef* enz. zijn immers hiermede gelijknamig. De bekende naam van *kaap*, algemeen gegeven aan een uitstekend en tevens verheven gedeelte eener kust, of een voorgebergte, schijnt oorspronkelijk niet anders te zijn dan het woord *kop* voor hoofd of het verhevenst deel van ons ligchaam. Er is bloot eenig verschil in de uitspraak, welk verschil, standvastig zijnde geworden, nu ook onderscheidenlijk voor beide voorwerpen gebezigd is, gelijk met meer woorden het geval is.

Onder de bijzondere deelen van het hoofd, wier namen men heeft toegepast, om de gelijkheid in vorm, op plaatsen

der aarde, zijn waarschijnlijk te noemen de *mond*, de *tong*, de *keel*, de *neus*, de *oogen* en misschien ook het *haar*. Het zijn meerendeels woorden, die, even als het woord *kop*, in de westelijke talen van ons werelddeel met meerder of mindere wijziging gemeen zijn. De eerste, die van *mond*, is even bekend als algemeen eigen aan de uitwatering van eene rivier in eene andere of in de zee en nog onder dezen en vooral den ouderen vorm, dien van *mude*, *mutha* in het Friesch, in vele in- en uitlandsche namen van plaatsen te herkennen, welke daaraan gelegen zijn of waren, met bijvoeging veelal van den ouden algemeenen naam voor water en wel stroomend water, *a* of *e*, of van een bijzonderen naam der rivier, welke dien mond of die uitwatering vormde. Zoo is in Holland het stadje *Muiden* aan den mond der Vecht eenvoudig zoo genoemd; in zamenstelling met *a* of *e* *Westeremden* in deze provincie, *Emden* in die van Oostfriesland, zijnde de eerste plaats zoo bijgenoemd geworden ter onderscheiding van de laatste. Beiden droegen oudtijds en oorspronkelijk den naam van *Emutha*, d. i. *Emond* of de uitwatering, hier te Westeremden, bestaan hebbende van de *Fivel*, ginds te Emden van een ander watertje, *A* of *E*, in de Eems. Zoo hebben wij elders in ons land *IJsselmond* aan den mond van den Hollandschen IJssel, *IJsselmuiden* aan dien van den Overijsselschen IJssel, *Genemuiden* aan den uitloop van het water de *Gene* in die rivier enz. — om niet meer voorbeelden ook buiten ons land bij te brengen.

Men heeft aan het woord *mude*, *mond*, ook de beteekenis willen geven van eene versterkte plaats, burg of slot, in sommige namen van plaatsen, zooals Wichmond, Lakemond enz. [1], maar het is mij in deze zoo min als andere namen gebleken dat het deze beteekenis bezit. Nog minder is dit het geval met die van *maan*, welke Dr. Buddingh aanneemt en met de oude gewaande *maandienst* in ons land in verband brengt, zoo als in *Soelmond*, *Helmond*. [2]) Integendeel alle dergelijke namen van plaatsen, laten zich, op deze en gene onzekere na, waartoe ook *Egmond* behoort, gereedelijk door *mond*, *uitwatering*, verklaren, zoodat deze, zoo niet de eenige, toch de meest ware beteekenis zal zijn en men daarbij geenszins de toevlugt behoeft te nemen tot genoemde en andere gewaagde

---

[1]) Hoeufft, *Taalk. Bijdr.* bl. 92. V. D. Bergh, *Handb. der Middel-Ned. Geogr.* bl. 304.

[2]) *Verh. over het Westland*, bl. 245.

onderstellingen. Als een zonderling staaltje van de eenzijdige woordverklaring, om alles uit de oude fabelleer te willen verklaren, gelijk voornoemde geleerde uitlegger doet, noem ik zijne gissing, dat de naam van *mond* eener rivier, even zeer als die van *armen* daarvoor gebruikelijk, uit de vroegere persoonlijking en vergoding der rivieren haren oorsprong kan hebben ontleend. [1])

Ik noemde in de tweede plaats het woord *tong*, als naam van het wel bekende lid des monds. Dit woord wordt geographisch in het algemeen gebruikt in den naam *landtong* en aldus gegeven aan een vooruitstekend deel van de vlakke of lage kust, dat even als de tong zich voordoet; doch het is bijzonder ook eigen aan enkele namen van plaatsen in ons land, zooals *Oude-* en *Nieuwe-Tonge* op het Zuid-Hollandsche eiland Over- Flakkée, oudtijds alleen *Tonge* geheeten — en wel waarschijnlijk van de gedaante van het kustland in vroegeren tijd; want thans zijn deze beide plaatsen door aanslijking en binnendijking meer binnenwaarts verplaatst en is de kust van gedaante veranderd, zoodat men daaraan dien vorm niet meer kan bespeuren, of het moest nog zijn in het vooruitstekend gedeelte, dat door de slenk, welke de haven van Oude-Tonge vormt, van de overige kust afgescheiden wordt. Zoo draagt zeker polder in het Biesbosch, gem. Wieldrecht, den naam van *Tongplaat* naar de gedaante van eene menschen tong, welke de plaat vóór hare bedijking vertoonde. — Ik kom in verzoeking om de benaming van *tang*, *tange*, welke de bewoners van Westerwolde, in de provincie Groningen, geven aan zekere zandstreken, die tusschen de lagere moerassige streken aldaar zich voordoen en naar eene van welke *Boertange* zoo is geheeten, ook daartoe te brengen en aldus te verklaren. Het kan niet zoo vreemd schijnen, dat hier in het, met het Westphaalsche of oud- Saksische overeenkomende Westerwoldsche dialect, *tong* als *tang* klinkt.

Ik zou ook nog wel iets verder willen gaan dan de tong en vermoeden dat het hierop volgende deel, de *keel*, ook het zijne heeft bijgedragen tot de benaming van deze en gene plaatsen. Ik heb het oog op die van *kil*, *killen*, zooals in ons land de door de gronden van het Biesbosch loopende stroomen en anderen geheeten worden. Zoo heeft men een *Kil* in Noord-braband, zijnde eene streng van de Maas, de *groote*

---

[1]) A. Verh. bl. 73.

en *kleine Kil* in de Beemster, in Noord-Holland enz. Ik vind het kanaal, tusschen de Sasper See en den ouden Weichselstroom bij het dorp Münde ten noorden van Dantzig, de *Sasper Kehle* genoemd. Hier is dus nog de vorm zelf van *keel* behouden. Ik voeg er bij, dat dit woord ook in den vestingbouw gebruikt wordt voor zekere gangen tusschen de werken alsmede voor de binnengangen der konijnenholen. Ik vermoed evenzeer dat hiermede verwant is de naam van *geul*, welken ook dergelijke waterleidingen dragen en van daar ook deze en gene plaats, zooals het dorp en gehucht *Geul* en *Geulen* in Limburg. Deze naam zal wel dezelfde zijn als het Fransche *gueulle*, gelijk in die taal ook heet het water, waarnaar die plaatsen geheeten zijn en dat in Belgie ontspringt en zich in Limburg beneden Itteren in de Maas ontlast. Dit Fransche woord wordt meer genomen voor de keel van een dier. Maar oorsponkelijk zal het woord wel hetzelfde zijn als het Latijnsche *gula* en gelijk met ons *keel* enz. en derhalve ook van gelijke beteekenis van *keel* in 't gemeen, van een mensch, zoowel als van een dier.

Tot *neus* meen ik te kunnen herleiden al die vele namen van plaatsen in ons land en ook elders, welke dus genoemd zijn of uitgaan op *nes* en *nis* of *nessenisse*, zooals *Ter Neuze*, *Ossenisse*, *Hontenisse*, *Bruinisse*, *Scherpenisse*, *Spijkenisse*, *Stavenisse*, *Valkenisse*, *Renesse* enz. in Zeeland; meer dan een dorp met den naam van *Nes* in Holland, ook in Friesland, nog *Wijdenes* in Noord-Holland, *Eemnes* in Utrecht aan de Eem, *Matenesse* in onze provincie, *Nesserland* in Oost-friesland enz. Bij allen laat zich die naam van *neus*, *nes* of *nis* nog uit den hedendaagschen of uit den vroegeren vorm van den bodem verklaren, zooals deze, gelijk de menschelijke neus, op die plaatsen in het water uitsteekt of uitstak. Want door de natuur als ook door de hand des menschen hebben vele dier plaatsen niet weinig verandering ondergaan. Dit heeft men dan ook wel in acht te nemen, daar anders onze verklaring op vele plaatsen niet van toepassing zou schijnen te zijn. Gaan wij ze op de kaart na, dan vindt men bij de meesten weinig meer de kust zoo als een neus gevormd, maar toch overal zoo gesteld, dat zij dien vorm kan gehad hebben. Men zou uit de namen *Ossenisse* en *Hontenisse* kunnen vermoeden, dat deze niet naar des menschen neus, maar in het bijzonder, de eerste naar eenen *Ossenneus*, en de laatste naar een *Hondenneus* dus genoemd zijn; doch *os* mag in den eersten naam werkelijk een *os*

aanduiden, dan zal *Ossenisse* toch wel zóó heeten, omdat het een weidegrond van ossen zal zijn geweest, en *Hontenisse* is zeker niet naar een *hond*, maar naar de rivier van dien naam, de *Honte* of *Westerschelde*, waaraan dit dorp is gelegen, bijgenaamd. Dat des menschen neus hier tot type is aan te nemen, even als de mond en andere deelen van zijn hoofd, is ook daaruit op te maken, dat hij boven de dieren zich in het uitstekend voorregt, als het bezit van den neus is, mag verheugen. Men heeft echter ook wel den naam van het meer vooruitstekend deel van het hoofd der dieren, zoo als hunne muil is, aan deze en gene plaats gegeven. Zoo heette in het oud Fransch een voorgebergte wel *groing*, d. i. een varkenssnuit, aldus de *Cap* of *Chef de Caux* bij Havre eertijds *Groing de Caux*. *Becq* beteekent in het Bretonsch, een bijzonderen Franschen taaltak, *bek* en *kaap* tevens. De meeste gelijkenis met een neus vertoont nog *Nesserland* bij Emden; maar men zou dwalen, als men de gegevene verklaring hierop toepaste. Het is niet meer het oude Nesserland, maar slechts een gering overblijfsel hiervan, zooals het vroeger aan onze en niet de Oostfriesche kust, gelijk nu, was vastgehecht, zoodat de Eems ten noorden en niet, gelijk thans ten zuiden, daarom heen liep. Niettemin mag het toch zoo genoemd zijn of liever het daarop gelegene dorp *Nes*, dat in den Dollard is vergaan, naar den uithoek, welken de bogt der Eems hier vormde, zooals men op de oude kaarten, die het in den Dollard verdronkene Reiderland voorstellen, kan zien.

Men heeft op allerhande wijze gepoogd den naam van *nes*, *nis* enz. te verklaren, zonder aan zijn eigen neus te denken. Men hield het woord verwant met *nat*, het H. D. *nass*, of ook met het O. Duitsche *nasche*, *nesche*, *nische*, een *eiland*, ja zelfs met den Griekschen naam daarvan, *νῆσος*, en bragt dit in verband met de ligging der aldus genoemde plaatsen. Zoo zou dan *nes* of *nis* een *lagen grond* aanduiden, in het bijzonder dien, welke bedijkbaar was, maar nog voor de zee open lag, *natte schorren*. [1]) Volgens Bilderdijk beteekende het een *bogt* of *inham van eene rivier*. [2]) Dit kwam wel naderbij, maar ook deze groote taalgeleerde zag nog zijn neus voorbij. Dat het dit nu wel degelijk beteekent, kan nog bewijzen de opmerking, dat in het Engelsch en andere Noordsche talen het zelfde woord

---

[1]) V. d. Bergh, a. w. bl. 304.
[2]) Dresselhuis, *Oud-Zeel.* bl. 71.

nes, of zooals het in de laatste ook luidt, *nas*, *näes*, *neuss* en *neus*, een vooruitstekend deel des lands aanduidt, hier van het vlakke land niet alleen, maar ook van het verhevene, en zoo ook een voorgebergte of kaap. [1])

De naam van *oog* is zeer eigen aan kleine kust-eilanden die van hunne ovale gedaante en ligging in de zee aan de kust, even als de oogen in het voorhoofd, dien naam mogen ontvangen hebben. Ik behoef slechts te wijzen op de eilanden aan onze en de Oostfriesche kust, met name *Schiermonniken-oog*, *Rottumer-oog*, *Langer-oog*, *Spijker-oog* enz. *Oog* luidt in het Oud-Friesch, de oude taal van ons kustland, gelijk nog in het Engelsch, *ey*, en zoo is dan dit woord nog overig in *Norderney* en den even gewonen Engelschen naam voor zulke eilanden, als daar zijn *Jersey*, *Garnsei*, *Anglesey*, de *Orknei's* of Orkadische eilanden. Dat *oog* en *ey* of *ei* hier een water beduiden, zooals sommigen het verklaren, komt mij niet waarschijnlijk voor, evenmin als *ei* in *eiland*, dat dan *waterland* zou zijn. *Ei* kan in dit woord ook wel zoo goed *oog* beteekenen, als het niet hetzelfde zij als de eerste lettergreep in het Fransche *île*, oudt. *isle*, Eng. *island*, H. D. *Jnsel*, en het Latijnsche *insula*, even als het geheele woord *eiland* hetzelfde met dezen. Men heeft ook gedacht bij het woord *ey* aan een *ei* en vermoed, of niet de eilanden naar den vorm daarvan zoo geheeten zijn. Maar behalve dat een *ei* in het Engelsch geheel anders heet en die uitlegging hier dus van geene toepassing zou kunnen zijn, zoo zal de eironde vorm niet alleenlijk aanleiding tot den naam hebben gegeven, maar ook het geheele voorkomen van zulke kust-eilanden overeenkomstig, als gezegd is, met het oog.

Zoo zou ik eindelijk ook wel de plaatsnamen van *Haar*, *ter Haar*, *Haren*, alsmede *Horst*, *ter Horst*, zoo veelvuldig in ons land voorkomende, willen afleiden van een deel van het hoofd, namelijk van het *haar* of de *haren*, die het bedekken. Tot nog toe is het niet gelukt eene aannemelijke verklaring van die namen te geven. Den naam van het dorp *Haren*, bij Groningen, leidde Picardt af van den gewaanden stichter, den Oud-Frieschen hertog *Haron* [2]). Soortgelijke verklaringswijze moge vroeger zeer gezocht zijn geweest en geldig ook, thans is zij dit niet meer. Even dwaas is ook de meening van voornoemden beschrijver van Drenthe's oudheden, als

---

[1]) Hoeufft, a. w. bl. 94.

[2]) *Antiquiteiten van Drenth*, 2de dr. bl. 221.

hij het woord *haar* houdt voor een Hebreeuwsch woord, beteekenende een eenigzins hooger gelegen land dan het omliggende, gelijkerwijs *loo.* [1]) En deze hoogere ligging is niet het kenmerk zoo zeer van de aldus genoemde plaatsen. Hoeufft denkt hierbij het liefst aan het oude woord *haar* en *hor*, ook *gaar*, *gor*, *goor*, *slijk*, *modder* beteekenende. [2]) Maar dit woord past geheel niet op de plaatsen, welke voornoemde namen dragen. Gaat men dezen na, dan zal men vinden, dat zij meer of minder vertoonen een *hoogen zandigen bodem, die bezet is of was met bosch of struikgewas* — ik voeg er bij — even als het hoofd met het haar. Dat hiertusschen wel gelijkenis is, zal niemand ontkennen en zoo misschien ook aannemelijk vinden, dat laatstgenoemde naam op zulke oorden is overgegaan. In het Latijn beteekent *coma* ook het *lange hoofdhaar*, zoowel als het *loof der boomen.* Men zal zeggen, ja, bij de dichters. Maar de taal, zagen wij, is immers buitendien, van den oorsprong af, dichterlijk.

Hebben de beschouwde namen van deelen van het hoofd aanleiding gegeven, om daarnaar zekere plaatsen te benoemen, en anderen, gelijk de *ooren*, *wangen*, *kin* enz. niet, zoo zal de reden daarvan welligt daarin te zoeken zijn, dat eerstgenoemden zich wel daartoe lieten leenen, de anderen niet. En deze opmerking moge ten slotte ook nog strekken tot bevestiging van het voorgedragene.

Loterij.

Den XXIX (Oct. 1599) hebben de heeren van den Eerb. Raedt Cipriano Colin ende Andries Hendrichss cooplui̇jden, goltsmeden van Amsterdam, den tijdt van een maent gegundt, vm alhier een loterie op tho richten, gelijck sij t'Utrecht, te Leuwaerde, tot Harlinge, tot Franicker, tot Alchmaere vnde Amsterdam voorss., hebben gedaen, als blijckt bij de wettige documenten desangaende overandtwordet. [3])

---

[1]) A. w. bl. 175.

[2]) A. w. bl. 50.

[3]) In het Archief, *Stadsverbael bij den Sijndicus Johan Houfflin* gehouden 1599 en 1600.

GEDICHT DER KAPITEINEN

VAN DEN

VORST VAN GELRE

BIJ HET BELEGEREN VAN GRONINGEN. [1]

Die Geldersche reeden [2]) hielden op Coverden eenen bancket,
Woe sie dar to mit liste comen muchten licht,
Dat se die kamp vul keerels muchten bedwingen,
Mijt hoer geldersche rencken und listige handelingen.
Die droste Zelbach heft een frage voergegeven,
Gij reeden geft mij een andtwordt daer beneven.
Woe wolden gij dat becomen, dat gij van een groten fluelen
(laken
Konden becomen, sonder onreinicheit offt vull tmaken,
Daervp dat grone flueel solde leggen een scone dijamant,
Daer bij tcomen und crigen den, gevet mij des verstandt,
Sonder vulnisse und enich onreinicheit,
Gij vrome reeden, gevet mij des bescheet.
Die reeden sprecken alle vort,
Als sie van den drosten dat wordt hadden gehort.
Heer droste wilt ons des ontbinden,
Wij wilt ons laten gudtlicken vinden.
Die droste spricket, dat grone flueel ijs Vreslant um groningen
(heer,
Die schone dijamant ijs groningen. Wondert jw dat soe seer.
Jae Heer droste, woe scolen wij tot den sconen dijamant
(comen,
Daer wolden wij na hoeren, dat solde ons alle vromen,
Dat wij niet onreenigeden dat scone grone flueel,
Dat musten gij ons ontbinden all heel.
Die droste, gij moten all towars up volden
Dat scone grone flueel, om tcomen, dar gij weesen solden,
Al to den sconen dijamant.

---

[1]) In 1536 onder aanvoering van *Meindert van den Ham*. Joh. Rengers v. t. Post werken. dl. l. bl. 235.

[2]) Reeden — raeden.

Gij reeden des sult gij wesen becandt.
Die droste wij hebben hier Coverden up deser straten,
Laet ons ook ener maken to Meppel, dat sol ons comen
(t baeten,
Daer willen wij den zueder sidt mede bewaeren,
Dat daer nemant sal na groningen den dijamant vaeren,
Int oesten bij den Delfziel sal die vorst een klockhuijs maken,
Dat sol op den Dam waken,
Want van den Dam willen wij maken een vest,
Om te groningen to slepen in onsen nest.
Dit sindt Berendt Hackforts cloeck und wijss, und Zelbachts
(anslagen,
Op dat sie den vorsten muchten behagen. [1])

Komst van graaf Willem van Nassau uit het leger.

Den XXV (Nov. 1599) deser was sondach, waer durch in pollitieke saecken nicht verhandelt, dan hebben die vier heeren Borghemeisters tho weten, Joachim Altingh, Mello Coenders Johan Wijfferingh vnde Goze Lugne, bij monde van stadts Sijndico Houfflin, S. G. Graeff Willem van Nassau, zijn wedercomste wtten leger, naer den middach geweest congratuleren vnd wilcommen geheeten.

Den XXVI heeft S. G. den Gedeputierden van Stadt und Ommelanden van Groeningen over middachmael gehadt.

Den XXVII hebben de heeren van den Eerb. Raedt S. G. vereeret mit een osse van hondert daelders, vnd met een toelaest rijnschenwijn vnd, naer de presentatie bij stadts Sijndico Houfflin gedaen, sint die vier Borghemeesters, met den voerss. Sijndico, bij S. G. totten middachmael gelaeden [2]).

[1]) Uit de Kronijk van *Abel Eppens.*

[2]) In het archief, *Stadsverbael bij den Sijndicus Johan Houfflin* gebonden over het jaar 1599 en 1600.

UITTREKSELS

UIT

EENIGE RESOLUTIEN

VAN GEDEPUTEERDE STATEN VAN STAD EN OMMELANDEN.

1653. Oorlogschip alhier gebouwd, stat en lande genaamd.

1659. 2 Vreemde notarissen in 100 gl. gecondemneert over het gebruiken van irreguliere termen in een ingedient schriftuir.

1665. De Ruiter met sijn vloot op Delfzijl gekomen sijnde in te halen en te defroijeren.

1667. De tamboers bij lijf- en levenstraffe verboden eenen nieuws angestelden met bier of water te dopen.

1667. Vereringen gedaan bij de publicatie der vrede an de leverantier der bloemen, trompetters, versenmakers, 80 gl. etc.

1669. De kruissen op de graven te Hoog- en Leegkerk te removeren.

1669. Feitelijkheden tusschen den Raadsheer Conders en de Hr. van Nienoort, welker eerste een schansijn bij 't Boelemeer hadde opgeworpen.

1670. 4 tugtelingen willende uitbreken met 50 slagen te geselen, als hebbende haar sententie gevioleert en uit het tugthuis als een Heilighuis willende uitbreken.

1677. Pourtrait van S. Hoogh. an 't collegie vereert.

1679. Mr. E. Fabricius 200 gl. voor de lijste van 't pourtrait van S. Hoogh. en de schilder 12 ducatons voor 't vergulden toegelegt.

1694. Tugtmeester vermag geen tugtelingen sonder kennis langer als 24 uren op de rooster laten leggen en is niet gehouden deselve op ordre der voogden met bollepesen te slaan.

1708. Eenige professoren geactioneert en gecondemneert in een pond groot over het ten onregte plaats nemen in de avondkerk.

1718. 75 gl. te betalen an Mr. de Rijke voor de lijste van 't pourtrait van Willem I.

1738. Lijst om portrait an den zoon van de Rijke.

1725. Ordres op het stellen van de parade.

1729. Het huis de *Crispijn* voor de prov. in te koopen.

1738. De Conink van Pruissen toegestaan een en ander groot kerel hier te mogen werven, mits vrijwillig en met kennis van den officier. [1])

Raadsresolutie 15 Nov. 1656.

De H. Heeren Borgemesteren en Raed hebben bij occasie van de veelvoudige couranten en andere nieuwicheden, soo daegelijx aen d' heeren deuren worden gebracht, ende jaerlijx een groote somme geldes komen te bedraegen, verstaen ende geresolveert, dat hen verners alle weken niet meer als drie couranten sullen worden gelevert, als te wieten, Otto Berents Smient van Amsterdam, de Haerlemse courante en de Mercurius, sonder dat eenige blauwe boeckjes ofte andere nieuwicheden daer bij gevoegt sullen mogen worden, ten waere dan saecke dat sulx met kennisse van eene der Secretarien geschiede, ofte dat bij contrarie bevindinge deselve geroijeert en in rekeninge niet en sullen worden gevalideert.

R.R. 4 Februarij 1660, „dat de courante Mercurius genaempt nae desen sal komen te cesseren ende niet meerder aen de heeren deuren mogen worden gebracht."

---

[1]) Archief, h. s. folio 267.

DE BIJZONDERE

FINANTIEËLE REGTSBETREKKING,

TUSSCHEN EEN AANTAL

KERKELIJKE GEMEENTEN IN DE PROVINCIE GRONINGEN EN DEN STAAT.

Onder dezen titel gaf ik in 1866 een werkje uit, waarin uit de geschiedenis wordt aangetoond, hoe vóór de Hervorming het onderhoud van kerkelijke gebouwen, de bezoldiging van geestelijken en van kosters in sommige gemeenten uitsluitend op bepaälde kloosters drukte; dat door de vereeniging der kloostergoederen tot één fonds die verpligting hierop overging en steeds werd nagekomen; terwijl eindelijk diezelfde verpligtingen ten laste van den Staat kwamen, sedert deze het benaderde.

Na vermeld te hebben, hoe de Staat zich willekeurig van de uitbetaling der subsidien tot het onderhoud der kerkelijke gebouwen ontsloeg, in weerwil dat zij steunden op privaatregtelijke overeenkomsten, ten jare 1694 bij den verkoop van de collatien der bedoelde gemeenten gesloten, behandelde ik ten slotte de vraag of de overige uit het provinciaal kantoor der kloostergoederen verleende tractementen, pensioenen enz., bij art. 168 Gwt. aan „de gezindheden verzekerd", in regten opvorderbaar zijn, hetzij krachtens dit grondwetsartikel, hetzij krachtens de besluiten, waarbij zij oorspronkelijk werden gegeven. Ik schaarde mij, op eenigzins gewijzigde gronden, aan de zijde van den Hoogen Raad, die bij arrest van den 5 Mei 1848 deze vraag reeds toestemmend had beantwoord. Was de juistheid van dit arrest o. a. betwijfeld door den Staatsraad Jhr. Mr. W. A. C. de Jonge — de korte lijk tot verdediging daarvan door mij aangevoerde motieven

vonden vervolgens eene uitvoerige en scherpzinnige bestrijding van Mr. W. A. Reiger in het *Tijdschr. voor het Nederl. regt*, onder redactie van de Mrs. Oudeman en Diephuis, I, 231 volg. Naar het gevoelen van Mr. Reiger bestaat er geen *privaatregtelijk obligo*, geene *geldschuld*, van den Staat tegenover kerkelijke gemeenten, personen, of kerkgenootschappen.

De voortdurende betaling van tractementen acht hij geheel afhankelijk van de grondwetgeving, waarbij, uit den aard der zaak, geene privaatregtelijke betrekking maar onderwerpen van staatszorg worden geregeld.

Welligt zou ik de pen niet hebben opgevat om de gronden voor mijne zienswijze uitvoeriger te ontwikkelen, wanneer mijn bestrijder zijn betoog niet met eene gevolgtrekking had besloten, die mij, in elk geval, ten eenenmale onhoudbaar voorkwam. Hij eindigt immers: Want indien werkelijk de Staat verpligtingen, die in jure privato zijn gegrond, heeft op zich rusten tegenover de kerkgenootschappen, dan mag hij zich er ook nimmer aan onttrekken, en is derhalve ook een Grondwetgever niet geregtigd er een eind aan te maken. Is daarentegen de in deze bladzijden verdedigde leer de ware, dan moet Regering zoowel als wetgever zich aan de Grondwet houden, maar mogt ooit eene herziening op dit punt wenschelijk geacht worden — en dat is toch altijd mogelijk, — dan zal men daartoe het regt hebben, en hare werking zal niet afstuiten op de verbindende kracht eener overeenkomst, die toch niet door den debiteur eigenmagtig kan verbroken worden. Wanneer art. 173 verviel, de Staat zou er even goed om verpligt blijven zijne crediteuren te betalen; wanneer evenwel art. 168 verviel, dan zou het Staatsgezag bevoegd worden geene ondersteuning aan kerkgenootschappen meer te verstrekken. In het eerste geval toch bestaat eene verbintenis, een geldschuld, in het tweede m. i. niet."

Zonder de beschouwingen van Mr. Reiger op den voet te willen volgen, heb ik mij meer ten doel gesteld om in de volgende bladzijden de regtsgeschiedenis van de bezittingen der kloosters en geestelijke vereenigingen in de provincie Groningen, sedert de Reductie in 1594, aan een nader onderzoek te onderwerpen, ten einde daardoor te geraken tot den waren zin en de beteekenis van art. 168 onzer Grondwet voor dat gewest.

Toen het tractaat van Reductie werd gesloten, was de

stad Groningen aan de Spaansche zijde. De Roomsche Godsdienst was daar dus, althans regtens, nog die van den Staat. Daarentegen waren de Ommelanden sedert lang tot de Unie toegetreden. Dewijl de voornaamste Hoofden der Statenpartij aldaar na den afval van Rennenberg het land verlaten hadden, had feitelijk ook eene tamelijk sterke Spaanschgezinde partij te lande, onder de vleugelen van de Hoofdmannenkamer en der stedelijke overheid, het hoofd opgestoken, zonder echter door een afzonderlijk regeringsbestuur te worden geleid.

Tot dusver was het staatsgezag mitsdien vreemd aan den eigendom of het bezit der algemeene geestelijke of der plaatselijke kerkelijke goederen. Zij behoorden aan verschillende kerkelijke inrigtingen en strekten uitsluitend tot godsdienstige doeleinden.

Nu ligt het voor de hand, dat partijen bij overeenkomst of bij tractaat niet met vrucht kunnen beschikken over goederen, die aan derden toekomen. Wanneer dus het tractaat van Reductie in 1594 eenig en alleen gesloten was tusschen de regering van Groningen en Prins Maurits, of de bondgenooten, dan zou een artikel over de geestelijke goederen daarin niet op zijne plaats zijn geweest. Maar de kerkelijke overheid was ook partij bij dat tractaat, na vooraf een werkzaam aandeel aan de onderhandelingen te hebben genomen.

De toenmalige Stadssecretaris teekende immers aan, dat „de Raad en al de gezworenen, met Br. Arend en Westendorp en andere geestelijke en kerkelijke personen" den 30 Junij 1594 besloten om geene overeenkomst met de belegeraars der stad aan te gaan, maar de hulp van Zijne Majesteit af te wachten; terwijl den 19 Julij „naar het leger vertrokken, om met de vijanden te onderhandelen en vrede te sluiten, van wege de stad Vlgher Vlgher en Albert Eeldts; van wege de Kamer des Konings Johan van Ballen, Frerick Moeijsten en Popco (Everhardi) Secretaris; alsmede de Kommandeur van Warffum en Kriith, officiaal; Hendrik Hovinck, taalman, en Johan Maler, bouwmeester" [1]). Eeldts was een der burgemeesters, Ulger Ulger was raadslid, Hovink taalman der gezworene meente, Maler bouwmeester der gilden. Deze vier waren de afgevaardigden van het geheele ligchaam, dat het stedelijk bestuur vormde. Van Ballen en Moeijsten met Popco Everhardi vertegenwoordigden de Spaanschge-

[1]) *Bijdr. tot de gesch. en oudheidk. der prov. Groningen*, III, 40, 41.

zinde Hoofdmannenkamer, het collegie, dat de „hoichheiden der Ommelanden an zich getogen" had, zooals Rengers ergens zegt, en deel nam aan de wetgeving en het landsbestuur. Behalve het Spaanschgezind oppergezag van Stad en Ommelanden, ontmoeten wij den Kommandeur der Johanniters te Warffum, Joh. Apherdianus, en den Officiaal Johannes Krijthe. De eerste vertegenwoordigde eene orde, die steeds een bijzonder regt op hare goederen, tijdens de republiek, volhield; de Officiaal was, bij ontstentenis van een Bisschop, de hoogste prelaat der reguliere en wereldlijke geestelijken. Nevens dezen namen ook twee afgevaardigden van de militaire magt in de stad aan de onderhandelingen deel, en wel de Hopman der burgerij Grootfelt, en „die Luitenant van Grave Frederick." De verschillende hoedanigheden, waarin de onderhandelaars optraden, bleven ook bij de wederpartij niet onopgemerkt. Immers heeft de Raad van State, die bij de belegering vertegenwoordigd was, in zijn register opgeteekend, dat er gedeputeerden, zoo van *den magistraat*, *de burgerij*, *Abten* en *Prelaten*, als van *het krijgsvolk* in het leger verschenen, bereidwillig om te onderhandelen en ten dien einde hunne instructien overhandigende [1]).

Deze afgevaardigden nu sloten [2]) den 23 Julij met de bondgenooten, onder welke vier vertegenwoordigers der Ommelanden zich bevonden, het volgend verdrag, voor zooveel de godsdienstaangelegenheden betreft:

„Jtem dat binnen der stadt Groeninghen ende Landen gheen ander Religie geexerceert sal wordden dan die gereformeerde Religie, zulcx als die jegenwoordelick inde geünieerde Prouincien openbaerlick geëxerceert wordt, mits dat nijemandt in sijn conscientie oft gewissen zal wordden geinquireert, ondersocht oft beswaert, ende dat alle die Cloosters, gheestelicke ende cloosters goederen zullen in jegenwoordighen staet blijuen, totdat bij den Heeren Staten Generael den staet vande stadt Groeninghen ende d'Ommelanden behoorlick geredresseert sal zijn, mitz dat alsdan bij de Prouincie zelffs op het gebruijck der goederen ende onderhoudt vande gheestelicke persoonen behoorlicke ordre sal wordden gestelt; welverstaende dat zooveel de Commanderien

[1]) Wichers, *Verklaring van het Tractaat van Reductie*, blz. 6. 7.

[2]) Apherdianus en Krijthe hebben het ook mede onderteekend. Wichers, t. a. p. blz. 25.

van Werffum, Wijtweerdt, ende Oosterwierum aengaen, dat die sullen gehouden ende getracteert wordden, als gelijcke Commanderien inden anderen geunieerden Prouincien gelegen zijnde."

De Hervormde godsdienst werd mitsdien die van den Staat, en hare invoering bragt van zelve mede, dat de goederen, die tot de uitoefening der vorige gediend hadden, nu voortaan zouden strekken ten haren behoeve. Daarom werd er over de pastorie-, kosterie- vicarie- en prebende goederen, welke alle eene gemeentelijke bestemming hadden, geen enkel woord in dit artikel gerept. Er is niet eens aan gedacht, zelfs in de verte niet, om hunne bestemming van aard te doen veranderen. Bij de Groninger en Ommelander Kerkorden zijn de noodige bepalingen over hun gebruik aan de gemeenten van overheidswege voorgeschreven, en wel zoodra mogelijk, buiten eenigen invloed van de Staten Generaal.

Het „gebruijck" der kloosters, geestelijke en kloostergoederen, d. w. z. van de goederen die geene gemeentelijke maar eene algemeene geestelijke of godsdienstige bestemming hadden (n. l. kloosters, kommanderijen, proostdijen, kalendegoederen, het jezuitencollegie te Groningen), zou door de provinciale regering nader geregeld worden, zoodra de Staten-generaal het zamenstel dier regering zou hebben vastgesteld of goedgekeurd. Zoolang dit niet geschied was — Groningen en de Ommelanden hadden tot dusver immers eene afzonderlijke inrigting van bestuur en vormden nog geene provincie — was het ook niet mogelijk, althans minder gepast het provinciaal gebruik dier goederen te regelen. Deze is de duidelijke strekking dier bepaling. Onzekerheid omtrent hunne bestemming tot godsdienstige einden bestond bij geene der partijen. De vraag was slechts hoe en op welke wijze zij ten behoeve van de nieuwe godsdienst van Staat aangewend dienden te worden. Het artikel praejudicieert ook niets aangaande den eigendom. Geen enkel woord verraadt de bedoeling om dien van het kerkelijk terrein op dat van den Staat over te brengen.

Eene nadere *regeling van het gebruik* ad pios usus werd aan de toekomstige provinciale regering voorbehouden. Zeer natuurlijk. Kerk en Staat werden vereenigd. Het hoogste administratief en wetgevend gezag in kerkelijke zaken zou voortaan de taak van den nieuwen Staat zijn. In zoo verre en uit geen anderen hoofde kwam het staatsgezag aan de administratie der geestelijke goederen. Waren Kerk en

Staat gescheiden gebleven, overeenkomstig de beginselen van de moderne staatsinrigting, dan zou de Kerk haar eigen zelfstandig bestuur erlangd en dit met de bedoelde administratie belast zijn geworden.

Met nadruk meenen wij er dus op te mogen wijzen, dat ten behoeve van de Kerk *het beheer* en geenszins *de eigendom* der geestelijke goederen aan den Staat kwam; niet door een maatregel van revolutionair geweld, maar door een convenant met de hooge kerkelijke overheid, dat eenig en alleen gegrond was op het beginsel der vereeniging van Kerk en Staat.

Dat het tractaat van Reductie een publiekregtelijk stuk is, niet gesloten met het doel om privaatregtelijke verhoudingen te scheppen, wil ik gaarne toestemmen. Immers heb ik dit nimmer en nergens in twijfel getrokken.

Bij accoord of uitspraak van den 17 Februarij 1595 werd door „den Heeren Staten Generael den staet van de stadt Groeninghen ende d' Ommelanden behoorlick geredresseert," gelijk het tractaat luidde. Over de geestelijke goederen behelst zij het volgende:

„Lestlick sullen de Geestlicke güderen, volgende het bouen verhaelde Tractaet, in *commune Aerarium* vnd *tho dispositie* van de vorschreuen Gedeputeerden deser Provintien komen, vmme *ad pios usus*, vnd insunderheit tho vnderholdt van Schoelen vnd *Educatie* van de jöget, vth Stadt vnd Vmmelanden vorschreuen binnen Grönningen geappliceerd tho worden: Stellende tho *Administratie* van desulue güderen, vnder behörlicke *Instructie* alsulcke Rentmesters gelijckse vor Stadt vnde Vmmelanden dienstich vnde nödich vinden sullen, mits dat vp die *Alimentatie* van de Geestlicke Personen behörlicke Ordre sal worden gestelt, thom ende dat een yeder na sijne qualiteit eerlick werde getracteert vnde vnderholden."

De klooster- of geestelijke goederen werden mitsdien tot een afzonderlijk fonds aangelegd, ad pios usus, dus ten behoeve der Kerk, onder het beheer van het staatsgezag. In de staats- of provinciale kas zijn zij niet gekomen; *geconfiskeerd* werden zij alzoo niet. Zelfs is er geene aanwijzing te vinden, waaruit men mag besluiten, dat de Staat zich als eigenaar beschouwde. Wij vinden slechts daden van beheer. De invoering der Hervormde Godsdienst bragt de opheffing van de kloosters en dergelijke inrigtingen mede, zoodat hunne goederen eene bepaalde bestemming verloren. Immers waren de conventualen voor een groot deel tot de nieuwe

leer overgegaan of uit het land geweken. Op de vacante bezittingen paste het staatsgezag, dat destijds ook het hoogste kerkgezag bekleedde, hetzelfde beginsel toe, 't welk ook in art. 9 der tegenwoordige wet tot regeling van het armbestuur is nêergelegd, met de woorden:

„Zoo het doel eener instelling van weldadigheid is vervallen, wordt het gebruik harer bezittingen en inkomsten tot eene andere, aan de laatst bekende zoo nabij mogelijk komende, bestemming geregeld, ten aanzien van: (enz.)

b. instellingen eener kerkelijke gemeente (art. 2 *b*), door de bevoegde kerkelijke besturen;

c instellingen van bijzondere personen of vereenigingen (art. 2 *c*), door de oprigters of hunne erfgenamen, of bij ontstentenis of onbekendheid van deze, door de bestuurders der instelling, in het laatste geval onder Onze goedkeuring; (enz.)

Blijft die regeling binnen eenen voor elk bijzonder geval, des noodig door Ons, voor te schrijven termijn achterwege, dan geschiedt zij door Ons, bij een met redenen omkleed, openbaar gemaakt besluit." enz.

Sommige leden der Kamer waren van oordeel, dat litt. *b* van dit artikel behoorde te vervallen, vermits de Kerk geene magtiging of opdragt van den wetgever behoefde, om naar verkiezing de van haar uitgaande instellingen te regelen; de kerkelijke hoofdbesturen zouden voor die regeling kunnen zorgen. Hiertegen bleef de opmerking niet achterwege, dat er van alle kerkgenootschappen geene hoofdbesturen zijn, terwijl, bij gebrek aan plaatselijke besturen van eene zoodanige kerkelijke gezindte, indien die alinea wegviel, de vrijgevallene fondsen onbeheerd en zonder bestemming zouden blijven. De regering was dit laatste gevoelen eveneens toegedaan en antwoordde, dat deze bepaling in het belang der Kerk zelve volstrekt noodig was, al ware het alleen, omdat zich anders gevallen konden opdoen, die, bij gemis van dit voorschrift, aanleiding zouden kunnen geven tot de toepassing van art. 1172 en volgg. Burg. Wetb., betrekkelijk de onbeheerde nalatenschappen [1]).

Nu is het de vraag niet, of de Staat in 1594 de vacante geestelijke goederen had *kunnen* confiskeeren, maar wij staan voor een maatregel, die nog naar het hedendaagsch staatsregt als de meest rationeele wordt gehuldigd. De

[1]) Zie Mr. W. de Sitter, *De wet tot regeling van het armbestuur, met aantt.* 2e dr. Gron. 1854, blz. 28, 29.

voorzieningen in art. 9 der armenwet aangegeven staan geheel buiten verband tot den eigendom, en behelzen alleenlijk maatregelen van staatszorg omtrent het *beheer*. Treffend is hare overeenkomst met de handelingen der regering aangaande het beheer der vacante geestelijke goederen, toen de kerkelijke aangelegenheden een tak van staatszorg werden, evenzeer als het armbestuur zulks thans is.

Onwillekeurig rijst dadelijk de vraag, wie was of werd dan de eigenaar? De kloostervereenigingen hadden geen eigendom meer, en wanneer de Staat dien ook niet verkreeg, waar berustte de eigendom dan?

Ik aarzel niet om den maatregel waarbij de kloostergoederen „in *commune aerarium*" gebragt werden, te qualificeren als het scheppen eener *universitas rerum*, of stichting. Eene stichting is immers een vermogen, dat voortdurend bestemd wordt tot een bepaald nuttig doel en dat, geen wezenlijken eigenaar hebbende, regtspersoonlijkheid verkrijgt. De vermogenseenheid wordt als eigenares gefingeerd. Omdat hare persoonlijkheid echter onbezield is, valt bij haar aan geen onafhankelijken wil te denken. Daarom geldt de wil des stichters als wet voor de bestuurders, zoolang de stichting aan haar doel kan beantwoorden. [1])

De eigenschappen eener fundatie vinden wij hier in alle opzigten op het fonds der kloostergoederen van toepassing. Na de opheffing der kloosters aanvaardde de Staat den eigendom niet, zoodat een wezenlijke eigenaar niet is aan te wijzen. Daar over de stichtingen hier te lande vroeger en later niets is gecodificeerd, moet men de feiten aan het begrip van eene stichting toetsen, om tot de beslissing te komen van hunne qualificatie. En wanneer wij dan in de voormelde bepaling het doel vinden aangewezen, waartoe het vermogen zal dienen, nevens de vertegenwoordigers en de beheerders, dan lijdt het bij mij geen twijfel, of het fonds der kloostergoederen was eene *openbare stichting*. *Openbare* stichtingen zijn die, welke van wege het openbaar gezag beheerd worden; *bijzondere* die, waarvan het beheer in handen is van bijzondere personen, die onafhankelijk zijn van het openbaar gezag. [2]) Ware de Hervormde Godsdienst niet onder het

---

[1]) Van Lanschot, *Stichtingen als rechtspersonen beschouwd.* Leid. 1856, blz. 14. — Telders, *Bijdr. tot eene gesch. van het bezit in de doode hand.* Utr. 1869, blz. 200.

[2]) Van Lanschot, a. w. blz. 16.

bereik van de staatszorg gebragt, voorzeker zou deze zich *niet* tot de administratie der geestelijke goederen ten behoeve der Kerk hebben uitgestrekt. Het onmiddellijk verband tusschen de staatszorg voor de Godsdienst en het beheer der geestelijke goederen, werd zes dagen, nadat deze laatsten bij uitspraak der S. G. geamalgameerd en tot eene stichting verheven waren, ten duidelijkste gelegd in de eerste instructie der Gedeputeerden, die tevens aan de gecommitteerden uit de S. G. haar oorsprong verschuldigd is:

art. 5 „Sullen mede alle vlijt ende diligentie doen, dat die gereformeerde Religie ende gemeene kerckordninghe mit goede middelen in treijn gebracht ende gehandhaeft mach worden."

art. 15. „De voorss. Gedeputeerden zullen mede hebben het beleijt ende administratie vande Cloosteren ende Abdien goederen, achtervolgende de voorss. tractaet, ordonnantie ende instellinge vp den staet ende forme van regieringe deser Prouincie, omme bijnnen die stadt ende Omlanden voers. ad pios vsus geemploieert te worden, als tot gasthuijzen, weeshuijzen, schoelen, onderholdinge, institutie ende educatie van de jeucht, zoewell van den Omlanden als wtte Stadt voorss., midts dat goede acht genomen zall worden op de alimentatie van de geestlicke personen der selver Cloosteren, ten eijnde dat ijder nae zijne qualiteijt eerlick worde getracteert ende onderholden."

art. 16. „Ende zall totten ontfanck van de opcomste derseluer goederen een ofte meer bequame ende gequalificeerde personen bij hunluijden tot ontfangers geordonneert worden, tot een redlick jaerlicx tractement ende Dzelve verzien mit behoorlicke Instructie ende van hen nemende behorlicke cautie."

Toen bij uitspraak der S. G. van 21 Januarij 1597 de regeringsvorm der provincie nader geregeld en de souvereiniteit aan de Staten van Stad en Ommelanden toegekend werd, is in overeenstemming hiermede vastgesteld, art. 5:

„Dat ook insgelijcken alle de Kloosters, Geestelicke ende Kloostergoederen inde Stadt ende Omlanden, mitsgaders in de Olden-Ampte ende Goerechte gelegen, *met gemeenen advijse* ad pios usus sullen worden verstrekt."

Zie daar kortelijk den weg aangewezen, langs welken, en de reden waarom, de provinciale souverein met de administratie der kloostergoederen, of, juister gezegd, met de

uitvoering van den wil des stichters van het kloosterfonds belast werd. Dien wil hebben de Staten uitgevoerd, door uit de stichting gelden te verleenen aan kerkelijke gemeenten tot opbouw of herstel van torens, kerken, scholen, pastorie- en kosteriehuizen, voorts ten behoeve harer predikanten, kosters en onderwijzers, hetzij eens vooral, hetzij in vaste jaarlijksche toelagen en tractementen.

Hierdoor ontstond naar onze beschouwing geen regtsband tusschen de souvereine Staten der provincie en de betrokkene kerkelijke gemeenten, maar een regtsband tusschen de stichting, als afzonderlijk zelfstandig regtspersoon, en de gemeenten. Sprak de fundatie, om zoo te zeggen, al door den mond der Staten, omdat zij onbezield was, het lijdt geen twijfel, of de fundatie werd verbonden jegens de gemeenten. Bij de waardering van dezen regtsband schijnt het onverschillig hoe de fundatie primitief is opgerigt, door staatsregtelijke maatregelen of door eene privaatregtelijke handeling. Eenmaal bestaande en finantieel werkende staat zij met ieder individu gelijk, zij het ook dat zij door het staatsgezag in het leven geroepen en beheerd wordt.

Overeenkomstig haar doel gehouden om *in 't algemeen* kerkelijke inrigtingen en beambten te steunen met stoffelijke middelen, was zij echter niet verpligt om *bepaalde* aangewezen gemeenten of personen te helpen, vermits bij de oprigting zoodanige niet waren aangewezen. Niemand kon in regten vorderen, dat de inkomsten ten zijnen of haren behoeve besteed moesten worden. Geheel iets anders is het, wanneer de stichting uit eigen beweging, of op verzoek, een jaarlijksch tractement of subsidie eenmaal *had* toegestaan. Dan had zij zich immers uit liberalitas verbonden jegens een bepaald persoon, om hem *jaarlijks* eene bepaalde som te geven. De beweegreden voor die *liberalitas* was uitdrukkelijk of stilzwijgend — ik erken het gaarne — de overtuiging dat er bij de wederpartij *behoefte* bestond. Dit neemt echter niet weg, dat die handelingen tusschen twee regtspersonen gequalificeerd moeten worden als eene schenking. „Die yet wil schenken mag zulks doen van nu af, ofte van zekeren tijd af, ofte tot zekere tijden, ook onder een *mids* ofte *indien*. De schenkinge zijnde voltrokken is den schenker gehouden tot levering, ende alzo bekomt den aenkomer eerst inschuld tot eygendom, ende daerna den eygendom zelve.” [1]) Wil men het dus eene *dona-*

---

[1]) De Groot, *Inleijding*, III, 2, § 13, 14.

tio impropria of *sub modo* noemen — ik heb er vrede mede.

Kan het eenmaal geschonkene niet teruggevorderd worden, de formeel verklaarde wil van jaarlijks eene zekere som te zullen geven geeft mijns inziens bepaaldelijk eene actie aan den belanghebbende, zoolang deze bestaat. Wordt echter eene gemeente of eene predikantsplaats opgeheven door het daartoe bevoegd gezag, of gaat zij op eene andere wijze te niet, dan vindt de regel *cessante causa cessat effectus* hier zijne toepassing. Hetzelfde zal plaats kunnen vinden, wanneer de stilzwijgende beweeggrond der schenking, namelijk *de behoefte*, vervallen is. Maar dit zal dan ook eerst door het bevoegd gezag uitgemaakt moeten zijn, alvorens de aanspraak op een vast jaarlijksch subsidie zou kunnen opgeheven worden.

En nu scherme men niet met de voorschriften omtrent den vorm van schenkingen bij onze hedendaagsche wetgeving; want daargelaten, dat zij niet van toepassing zijn op hetgeen vroeger gebeurde, kunnen zij het wezen niet veranderen eener handeling, die, men vergete dit niet, bij openbare akten, de Resolutien der Staten, is gedaan en geconstateerd.

Eene commissie tot herstelling der provinciale finantien rapporteerde den 12 Junij 1720 aan de Staten „dat het inkomen, door het cesseren van de geschenken, het verlies van de beklemminge, en selfs verminderinge in huiren door de schaarsheid van de tyd, insonderheyd sedert den jare 1681, opgevolgde watervloeden en sterfte van Rundvee seer considerabel is vermindert, gelyk mede door verkopinge eeniger Landen Anno 1694. En door het negotieren van Los- en Lyfrenten tot laste van dit comtoir in den Jare 1696 en 1697. *En het lichten van penningen uit het selve in het Jaere* 1712, *terwijl de Resolutien by UEd. Mog. genomen, om de Casse der Rentemeester daer tegens proportionelijk te soulageren, uyt die van den Ontfanger Generael, syn gebleven buiten executie*, de sware Oorlogs tyden en andere rampen deselve waerschijnlijk hebbende gemaakt ondoenlijk, waerdoor dan is gecauseert, dat de lasten van het Comptoir de revenuen verre te boven komen, gelyk het jaer 1718 maer heeft gerendeert een somma van 86333 tegen een uytgave van 96000 gl.”

Meer voorbeelden zou ik kunnen bijbrengen om te staven, dat de Staten schatten uit het kloosterfonds hebben genomen ten behoeve van de provinciale kas, die evenwel uitdrukkelijk voor de teruggave aansprakelijk werd gesteld.

Om hieraan eenigzins te gemoet te komen heeft de

provincie sommige vaste uitgaven, b. v. de jaarwedden van de Hoogleeraren en de kosten van de Latijnsche scholen te Groningen en Appingadam, van het geestelijk kantoor overgenomen. Nu zal het toch moeijelijk betwijfeld kunnen worden, dat de provinciale kas daardoor civiliter aansprakelijk werd jegens het geestelijk kantoor. Ten aanzien van de behoeftige gemeenten, aan welke een jaarlijksch subsidie verzekerd was, was en bleef die maatregel tusschen de beheerders van beide fondsen genomen eene *res inter alios acta.* De toevallige omstandigheid dat het beheer van beiden door hetzelfde collegie gevoerd werd kon dien regtstoestand niet wijzigen. De verkoop van de laatste onroerende goederen aan het geestelijk kantoor behoorende, die de enorme massa van 41502 grazen lands bereikten, en het aanwenden van de opbrengst ad *f* 3,458,836,40 tot delging van de provinciale schuldenlast, stelde de provincie metterdaad aansprakelijk voor het nakomen der verbintenissen, die zij tusschen het kloosterfonds en de daaruit gebeneficieerden geknoopt had. Zij stelde de administratie van dit laatste dan ook in staat om de eenmaal toegezegde uitkeeringen geregeld te doen plaats hebben.

Was het provinciaal geestelijk kantoor gefundeerd uit de bezittingen van kloosters en geestelijke vereenigingen, met uitsluiting van de pastorie-, kosterie-, vicarie- en kerkegoederen ten platte lande, die hunne plaatselijke bestemming, naar de door de overheid vastgestelde kerkorden, behielden — in de stad Groningen ging men anders te werk. Overeenkomstig een Raadsbesluit van 1 Maart 1595 werden de goederen, waaruit de parochiegeestelijken hunne bezoldiging vonden, „an der Stads cassa" gebragt; dat wil zeggen: zij werden niet geconfiskeerd of in de stedelijke kas gestort, maar evenzeer tot een daarvan afgescheiden fonds gevormd, onder publieke beheering; aanvankelijk van een raadslid en sedert 1631 van den stadsrentmeester. De predikanten, de emeriti en hunne weduwen werden hieruit bezoldigd; de magistraat bepaalde steeds het bedrag der tractementen, en alleen dan, wanneer de opkomsten ontoereikende waren, kwam de stedelijke kas te hulp.

Zoo hebben ook de Staten van Holland, „willende uit goede devotie eenmaal ordre stellen op het onderhoud van de Leeraars en Dienaars des Goddelijken Woords, daarinne vooral behoord voorsien te worden — eendragtelijk beslooten en geordonneert, dat alle Leeraars, zoowel binnen als buiten de Steeden van Holland, voortaan jaarlijks voor alle anderen

betaald zullen worden uit de gereedste Inkomsten van de Goederen tot den kerkendienst binnen de Steeden of Vlekken, haarluider woonplaatse specteerende of toebehoort hebbende." Aan de magistraten werd de bepaling van het bedrag der tractementen overgelaten onder zekere voorwaarden, terwijl de ontvangers gelast werden dienovereenkomstig uitbetaling te doen [1]).

De gebrekkige uitvoering van een en ander deed hen vervolgens besluiten om alle pastoralia in Noordholland tot één geestelijk kantoor te vereenigen.

Weldra vonden zij om dezelfde reden goed „dat alle de Inkomsten van de Pastoryen binnen elks Quartieren van Holland ten platten lande, als Zuidholland, Rijnland, Delfsland, Schieland, en de Landen van Overmaase, te saamen onder eenen ontfang sullen werden gebragt, en daaruit in het gemeen alle de Praedicanten binnen den selven quartiere ten gestelden termyne betalinge sal werden gedaan, sulks in Noordholland werd geobserveert," enz. [2]) Zeer teregt werd van meer dan ééne zijde opgemerkt, dat de evengenoemde geestelijke kantoren van Zuid- en Noordholland wel onder 's lands bestuur bleven, maar toch nooit eigenlijk gezegde landskantoren werden; zij stonden, naar die opvatting, „gelijk met de godshuizen en diergelijke godsdienstige stichtingen." Van daar ook, dat de gewone belastingen van den honderdsten en tweehonderdsten penning betaald werden van de goederen, welke zij bezaten, terwijl *'s lands* goederen, in derzelver aard, van zoodanige heffingen vrij waren, omdat het land aan zich zelven niet kon betalen [3]).

Met meerdere of mindere wijzigingen werden in andere provincien en steden dergelijke maatregelen genomen, eenig en alleen uit een oogpunt van staatszorg. [4]).

Met de genoemde schrijvers houd ik die fondsen voor openbare stichtingen ten behoeve der Hervormde Kerk. Staatseigendom werden zij niet. Om zich hiervan te overtuigen

---

[1]) Resol. 26 November 1574, opgenomen in het *Kerkelyk Plakkaatboek*, *II*, 4.

[2]) Resol. 10 Januarij 1577, t. a. p. blz. 5.

[3]) IJpeij en Dermout, *Gesch. der Nederl. Herv. Kerk*, I, Aantt. blz. 125. Telders, *Bijdrage tot de gesch. van het bezit in de doode hand*, blz. 142.

[4]) Telders treedt hieromtrent in bijzonderheden, a, w, blz. 142, 143.

leze men bij tegenstelling slechts het voorbeeld eener confiskatie, neergelegd in de Resolutie der Staten van Holland van 23 Mei 1577, van den volgenden inhoud:

„De Staaten hebben eindelijk en gemeenerhand verstaan en geresolveert, dat alle Conventen, en kloosteren binnen de Steeden, mitsgaders Edificien, Grondplaatsen, Erven en Eigendommen van dien, sullen blyven tot behoeft, gebruik en profijte van elker Steeden, omme deselve by hun in eigendomme aangevaart en behouden te moogen werden, en geëmploieert tot haaren beste [1]).

Bij deze Resolutie wordt over den eigendom beschikt, bij de vorigen niet. Dit regtskundig verschil valt dadelijk op.

Het is mitsdien boven alle bedenking, dat het beheer der geestelijke en kerkelijke goederen door provinciale en plaatselijke overheden, zoowel in ons gewest als elders, en de aanwending der baten, uitsluitend ten behoeve van de Hervormde Kerk, geschiedde krachtens de staatsregtelijke vereeniging van Kerk en Staat, die de kerkelijke finantien tot tak van staatszorg maakte.

Bij de zoogenaamde Groote Resolutie der Staten Generaal van 27 Januarij 1651 was dat beginsel op nieuw uitgesproken en gehandhaafd [2]).

Door de omwenteling van 1795 maakte het plaats voor een ander.

Ploos van Amstel stelde der Nationale Vergadering den 23 Mei 1796 voor om te decreteren, „dat, daar de Godsdienst thans is afgescheiden van den Staat, er in dit vrije Nederland geene heerschende Godsdienst meer zal zijn. Daardoor zal de Gelijkheid worden gedecreteerd; en dat wijders deeze Nationale Vergadering, bij exhortatoire Missive, aan de Bestuurders der respective Gewesten aanschrijve, omme, ten einde de Burgers van Nederland van dit gedecreteerde principe van gelijkheid door daadzaken te overtuigen, en hun alzoo tot de vrijwillige Wapening, ter bescherming van die gelijkheid, nog sterker te engageeren, op de receptie deezer Missive, intetrekken alle Octrooijen, tot heffing van Lasten ten behoeven van Gereformeerde Kerken, Diaconiën, Gods- en Armhuizen en soortgelijke corporatien, met alle de gevolgen en aankleeven van dien, en met surcheance van alle procedures van executien, welke als nog uit kragte van

---

1) *Kerkel. Plakkaatboek*, t. a. p. blz. 7.

2) *Groot Plakkaatboek*, I. 193, no. 5.

die Octrooijen mogten worden gevoerd." Dit tamelijk onbestemde voorstel leidde tot langdurige, zeer uiteenloopende en levendige, discussien over de bezoldiging der Hervormde geestelijkheid voor het vervolg.

En niemand, die voor oogen houdt, hoe verschillend door gewestelijke en stedelijke overheden met geestelijke en kerkelijke goederen vroeger gehandeld was, — en waardoor dus hunne regtsgeschiedenis zoo oneindig verschilde, zal het bevreemden, dat de sprekers, bij het ontbreken van eene grondige geschiedkundige voorlichting, bijna zonder uitzondering oordeelden naar hetgeen zij uit hunne eigene naaste omgeving hadden leeren kennen en alzoo geen hunner een blik kon slaan over al die verschillende toestanden te zamen.

De eerste begripsverwarring vindt men al bij de rapporteurs. Zal er, zeiden zij, „geen heerschende Godsdienst" meer plaats hebben, zal het vorige verband tusschen Kerk en Staat ophouden, dan kan ook „de Staat" geene bijzondere geestelijkheid eener bevoorregte gezindte meer bezoldigen. Zeventienhonderd geestelijken zouden daardoor uit hun dienst ontslagen en van het middel van bestaan beroofd worden. Iets anders ware het, door behoorlijke toebereidselen tegen mogelijke aanstaande gebeurtenissen te voorzien, door bij voorbeeld „te zorgen, dat, bij het afsterven van Leeraaren geene andere, met beloften van diergelijke bezoldingen uit 's lands kas, weder wierden aangesteld, enz. —

Blijkbaar verkeerden zij dus in de meening dat alle Hervormde predikanten tot dusver bezoldigd werden uit 's lands kas, d. i. de schatkist of de respective provinciale kassen! Eene volslagene onbekendheid met het onderwerp kon alleenlijk dit wanbegrip hen in de pen geven.

Maar voor zoover dit ergens het geval was, in welken zin vervielen die tractementen dan? Met de meeste juistheid beantwoordde Rogge in die dagen reeds deze belangrijke vraag aldus: Voor zoo verre de kerklijken die *als Lands ambtenaaren uit 's lands Algemeene kas ontfangen.* In dit punt alleen zit toch de ongelijkheid. Zij worden bezoldigd als *Lands Ambtenaaren*, en de overige kerkelijke persoonen niet: Zij worden bezoldigd *uit die kas*, welke het algemeene Goed der Natie is, de overigen *niet.* — Maar — zoo gaat hij voort — door *die* ophouding der tractementen worden zij nog niet *tot den bedelzak gebragt.* Want alsdan blijft de vrage nog overig, hebben die Gemeenten fondsen, aan haar als Hervormden vermaakt? Deze is geheel *Juridicq.* Hier is beslischt

het beginsel der gelijkheid *niets*. Maar wordt dit pleit ten hunnen voordeele uitgewezen, dan, zegt de Gelijkheid, beheeren de Dissenters hunne eigen fondsen, dit regt komt ook den Hervormden toe. *De beheering hiervan door het Bestuur is nog een overblijfzel van de voormalige vereeniging van Kerk en Staat.* Vraagt men verder, hoe gehandeld met de Geestelijke goederen van Katholijken afkomstig? Hierin beslischt de Gelijkheid *niets*. Toen de Staat dezelven aansloeg, werden zij Nationaal [1] — hij maakte van dezelven gebruik, ten voordeele van de Nationaale Kerk. Welk gebruik er nu, daar die Nationaale Kerk niet meer gekend wordt, van gemaakt moet worden, kan *alleen* eene wijze *staatkunde* bepaalen. Vraagt men eindelijk, kunnen de Kerklijken, zo zij, door deze schikkingen nadeel lijden, geene aanspraak maaken op schadeloosstelling, staan zij in geen contract met het bestuur, op de publieke trouw aangegaan? — deze vrage is weder geheel Juridicq, en kan behoudens het beginsel der zuiverste Gelijkheid ten hunnen voordeele uitgewezen worden" [2]).

Tegen de verwarring der geestelijke kantoren, provinciale zoowel als stedelijke, met 's Lands of stedelijke kassen dient men zich te wachten. 't Is gelijk Rogge zegt, die kantoren stonden onder openbare administratie, omdat Kerk en Staat vereenigd waren. Bij het wegnemen van dien band diende de administratie aan de Kerk over te gaan, nadat eene wijze staatkunde vooraf hunne bestemming voor *alle* kerkgenootschappen of gezindten zou hebben geregeld, behoudens eerbiediging van verkregen regten.

Op het onderscheid tusschen 's lands kas en de geestelijke kantoren, die onder openbare administratie stonden; en het gebruik, dat naar eene wijze staatkunde van de laatsten gemaakt diende te worden, wees een der bovenbedoelde rapporteurs, de Groningsche hoogleeraar Sijpkens, in eene uitmuntende redevoering, die om hare waarde, ook met het oog op de vele onjuiste beschouwingen, welke in deze dagen bij overvloed worden gehoord, hier eene plaats verdient:

Het is geenzins mijn *oogmerk* een uitvoerig *pleit* te voeren, ter *stavinge* van het gevoelen, in ons Rapport uitgedrukt; of ter *wederlegging* van de bedenkingen daar tegen ingebragt — maar na

---

[1]) Hier drukt hij zich minder juist uit.

[2]) *Volledige Verzameling van alle stukken, betreffende de afscheiding der Kerk van den Staat door de Nationaale Vergadering*, enz. — met eene Voorr. door H. C. Rogge. Leijden, 1796, blz. XVII, XVIII.

zoo veele uitmuntende en uitvoerige *discussien*, over het gewigtig *onderwerp*, het welk wij thans behandelen, zij het mij vergund mijne *aanmerkingen* kortelijk voor te dragen.

Ik vooronderstel deeze onwrikbaare *grondbeginselen*. — *Vooreerst* de *Rechten van den Mensch en Burger*, *gegrond* op Vrijheid en Gelijkheid, bij de laatste Revolutie plechtig geproclameerd. — *Ten anderen* de onschendbare *Veiligheid* van wettige eigendommen en bezittingen, even zeer verzekerd. — *Beide* staan in zulk een naauw *verband*, dat, bij al dien het *een* gehandhaafd wierde zonder het *ander*, elk *Lid* der Maatschappij, elk *Genootschap* een oogenbliklijk gevaar zou loopen, van, onder den schijn van Vrijheid en Gelijkheid, in het gerust genot en bezit zijner wettige eigendommen en bezittingen, op de onrechtvaardigste wijze, gestoord te worden.

Uit deeze *grondbeginselen* vloeijen deeze *gevolgen*, welke Uwe *Commissie* zorgvuldig heeft in het oog gehouden.

Vooreerst: dat, uit hoofde van de *Rechten* van den Mensch en Burger, *gegrond* op Vrijheid en Gelijkheid, de *Godsdienst*, of liever de *Kerk* (in den zin, bij het *Rapport* duidelijk bepaald), van den *Staat* behoort *afgescheiden* te zijn, voor zoo verre *Godsdienstige* begrippen en Lidmaatschap van eenig Kerkgenootschap in *geen verband* moet staan met den *staat* der Burgeren als zoodaanigen. — En *dat er voortaan geen bevoorrecht Kerkgenootschap behoort te wezen.* — Hiermede moeten vervallen alle onrechtmatige *Huwelijkswetten* en *verordeningen*, die het onderscheid van Gods dienstige gevoelens ten voorwerpe hebben, alle uitsluitende *Rechten* op Burgerlijke Ambten en Bedieningen, welke reeds zijn afgeschaft, mitsgaders *Privilegien*, *Octrooijen* van alle Kerkgenootschappen, en *Contributien* op Landerijen, Huizen, Fabrieken, of Persoonen, ten behoeve van Kerken, Pastorijen, Diaconiën, Gods- en Armenhuizen der Hervormden, welke hier of daar mogten plaats hebben, doch in de meeste gewesten genoegzaam onbekend zijn. — Deeze behooren te worden ingetrokken, voor zoo verre dezelve in geene plaatselijke omstandigheden gegrond zijn.

In dit point kunnen wij geenzins verschillen. — Allen erkennen wij den weldaadigen invloed van den Godsdienst als Godsdienst op de zeden en het geluk des Volks, die door den Staat moet beschermd en gehandhaafd worden. — Allen erkennen wij, dat het onderscheid van Godsdienstige gevoelens geen grond kan zijn, om den eenen Burger boven den anderen, het een Kerkgenootschap boven het ander te bevoorrechten. — Dit alles is, in de voorgaande Discussien, zoo krachtig voldongen, dat ik zulks geenzins kan herhaalen. — Maar, Burgers Representanten!

Ten anderen, volgt, uit hoofde van de onschendbaare *Veiligheid* der wettige *Eigendommen* en *Bezittingen*, dat elk Kerkgenoodschap, zoo wel der Hervormden, als der Roomschgezinden en an-

dere Dissenters, bij het genot van deszelfs wettige Eigendommen moet gehandhaafd worden.

Daar nu de Hervormde Kerk zekere Eigendommen en Fondsen bezit van Geestelijke Goederen, onderscheiden van den algemeenen Schatkist van den Staat, zoo volgt, dat zij, ten deezen opzichte, niet kan gezegd worden, boven andere Kerkgenootschappen, bevoorrecht te zijn door den Staat.

Aan de Hervormde Kerk kan derhalven geenzins betwist worden het eigendom op alle die laatere Kerken, Pastorijen, Gods- en Armenhuizen, met derzelver Fondsen, welke na den tijd der Hervorminge, door Legaaten, Donatien, Testamentaire Dispositien, Verzamelingen of Bijdragen van Particulieren gesticht zijn.

Bijaldien de wettigheid deezer Eigendommen en Fondsen, of algemeen, of op bepaalde plaatsen, betwist wordt, dan is dit geschil een voorwerp, hetwelk door geen *Politiek Decreet* der Nationaale Vergadering, maar alleen, na behoorlijk onderzoek, door den *Competenten Rechter* beslist moet worden.

Maar van eenen geheel anderen aart is de vrage, wanneer de Staat uit den *Algemeenen Schatkist* der Burgeren als Burgeren een bijzonder Kerkgenootschap bezorgde. — In dit geval moet de stelregel plaats hebben, of aan alle Kerkgenootschapoen gelijk, of aan geen eene. — En dan zou de vrage zijn, welke van deeze beide alternativen te verkiezen zij?

Dan, geschiedt dit wel zoo algemeen, als men zich verbeeldt reede te hebben om te klaagen? — Hebben niet veele Kerken, Pastorijen, Gods- en Armhuizen, derzelver eigene Fondsen van bestaan? (Ik bedoel hier de vroegere, die reeds voor de Kerkhervorming derzelver aanwezen hadden). — En voor zoo verre die Fondsen niet toereikende zijn, worden zij niet onderhouden uit de zoogenaamde Geestelijke Comptoiren? — En waaruit hebben deeze haaren oorsprong? Geenzins uit de schatten der Burgeren als Burgeren, maar — deels uit de Geestelijke of Kerkelijke Goederen, welke veele Gemeenten aan dezelve vrijwillig hebben afgestaan, onder voorwaarde, om die Gestichten, en derzelver dienaaren, uit die Geestelijke Comptoiren te onderhouden, en te bezoldigen — deels uit de rijke goederen der Kloosters, Abtdijen, Cappittels en Vicarijen door den Staat aangeslagen, om overeenkomstig derzelver oorspronglijke bestemming *ad pios usus*, doch op eene nuttiger wijze, besteed te worden. — Waarvan de Registers nog voorhanden zijn.

't Is waar, men beweert dat die Eigendommen en Fondsen zijn Nationaale Goederen, en daaruit volgt: Of, dat zij aan den Staat behooren, en ten dienste van den algemeenen Burgerstaat moeten verstrekken, dit is ten nutte der Burgeren als Burgeren, zoodat de Hervormden, even gelijk andere Gezindten, hunne Kerken, Dienaaren enz. moeten onderhouden, en bezoldigen: — Of, dat zij, door den Staat, ten dienste van den Algemeenen Kerkstaat

moeten bekeerd worden, dat is, ten nutte van alle Kerkgenootschappen, als Kerkgenootschappen.

Dan, het zij mij geöorloofd op te merken, dat deeze stellinge *die Goederen zijn Nationaal*, dat is: behooren *massaal* aan de geheele Natie, in dien onbepaalden zin, naar mijn inzien, geen steek kan houden. — Men moet onderscheid maaken.

Zommige *Geestelijke* Goederen zijn *locale* Eigendommen, als Kerken, Pastorijen, enz. met derzelver opkomsten, welke door donatien, Legaaten, Testamentaire Dispositien, verzamelingen, of bijdragen der Gemeenten, aan *bepaalde Plaatsen* zijn geädsigneerd en geäffigeerd, welke zonder derzelver uitdrukkelijke bewilliging, naar alle regels van billijkheid en rechtvaardigheid, geenzins *massaal* gemaakt konnen worden.

Zommige zijn *Provintiaale*, en meer *Algemeene* Goederen, als die der *Kloosters* en *Abtdijen*, enz., ten meer *algemeenen* dienste der Kerk gesticht, en door den *Staat*, bij de Kerkhervorming aangeslagen, doch *ad pios usus*. Zij zijn dus geen *Nationaale* Goederen.

Wat derzelver *gebruik* betreft, zij mogen niet door den *Staat* gebruikt worden ten dienste van den *Burgerstaat*, omdat zulks strijden zou tegen de goede trouw, en de oogmerken der Stichters, Donateurs en Testateurs. — Immers *zoolang* dezelve, op eene *nuttige* wijze, tot Godsdienstige einden konnen worden aangelegd, en zoolang het onschendbaar gezag der Testamenten geëerbiedigd wordt.

Maar dan is de vraage, welk *Kerkgenootschap* is de wettige *Eigenaar* van die *locaale* goederen op *iedere* bijzondere plaats? — Zijn het de *Roomschgezinden*, of de *Hervormden* met andere Protestanten, of *beide*, op plaatsen daar de onderscheidene Gezind heden *even talrijk* zijn?

Hoe *verschillende* zijn hier de *gevoelens*! hoe verschriklijk zijn de *gevolgen*, welken zulks reeds hier en daar heeft voortgebragt. — Hoe verschillende zijn de *gronden* van het recht, waarop partijen zich beroepen? Hoe veel geldt hier het recht, waarop de *Roomschgezinden* zich beroepen, uit hoofde van het oudste bezit en oorspronglijke herkomst? — Hoeveel geldt hier het *recht*, waarop de *Hervormden* zich gronden? het *recht* van wettigen *oorlog* of *verovering*, niet slechts op den Spaanschen *Dwingeland*, maar op de Roomschgezinden, die, op sommige plaatsen, vooral in *Braband*, ter *oorzaak* van den Vaderlijken Godsdienst, den Spaanschen *Dwingeland* wederom waren toegevallen? Het *recht* van *erffenisse*, gedevolveerd op kinderen van ouderen, op alle die tallooze plaatsen der Vereenigde Gewesten, daar *geheele* Gemeenten, die *Eigenaaren* waren, den *Hervormden* Godsdienst, bij vrijwillige keuze, omhelsden, en, met de veranderde begrippen, hunne Godsdienstige *Eigendommen* behielden: maar, naar hun inzien, tot een nuttiger einde, en op eene geschiktere wijze gebruikten dan te vooren.

Het *recht* van *ongestoord bezit* en *verjaaring* geduurende een tijdvak van meer dan twee Eeuwen. Het *recht* van *verbonden*, vredesverdragten en Capitulatien, plechtig bezwooren?

En wat belangt de *Provintiaale* Comptoiren der *Geestelijke Goederen*, herkomstig uit de rijke *Bezittingen* der *Kloosters*, Abtdijen en Capittels, tot een *algemeener nut* der Kerke gesticht, en oorspronglijk ingericht. Hier is de vraage, of, en in hoe verre dezelve behooren gereekend te worden een *algemeen eigendom* te zijn, waarop alle Kerkgenootschappen in ieder Gewest een *gemeenschappelijk* recht hebben — of, en in hoe verre dezelve zouden kunnen besteed worden tot een algemeenen nut en dienst voor alle Christelijke Gezindten? in welk een evenredigheid zulks behoore plaats te hebben? — wat hier de rechten van billijkheid en rechtvaardigheid vorderen? Wat hier de Rechten eisschen van den Mensch en Burger, gegrond op Vrijheid en Gelijkheid? Ziet daar, Burgers Wetgeevers! een reeks van vraagen, welke zich door geen enkelen Presidiaalen hamerslag laaten ontknoopen! dit alles gevoegd bij veele andere bedenkingen (in het Rapport, en zommige advijsen van voorgaande spreekers, reeds geöpperd, welke ik geenzins zal herhaalen), vordert een zeer omslachtig onderzoek en voorzichtige maatregelen.

En zou het geraaden weezen?. Zou het in dit tijdstip Staatkundig wezen? — een tijdstip, waarin wij zonder Eendragt verlooren zijn; een tijdstip, waarin de belaagers onzer Vrijheid niets onbeproefd laaten, om het onzalig twistvuur te stooken en aan te blaazen; al ware het zelf onder een gemaskerd voorwendsel van ijver voor Vrijheid en gelijkheid. — Zou de Nationaale Vergadering het recht hebben, in dit stuk van zooveel belang, van zulke verruitziende gevolgen, iets stelligs door een decreet te beslissen, zonder den uitdrukkelijken last des vrijen Volks van Nederland, hetwelk ons, bij het Reglement aan deeze Vergadering ten *richtsnoere* voorgeschreeven, wel belast, geduurende dit *intermediair Bestuur* de gemeenschappelijke zaaken van het Bondgenootschap te regelen; maar geenzins eenige wezenlijke verandering te maaken in zaaken den Godsdienst betreffende, welker beschikkinge ieder Gewest altijd aan zich heeft voorbehouden. — Elke overhaaste stap kan hier hoogst gevaarlijk zijn. — Veilig wordt de toepassing van de erkende grondbeginselen, en de beslissing van dit belangrijk onderwerp overgelaaten aan de Commissie, belast met het ontwerp van eene Constitutie, die door het Volk van ieder Gewest moet onderzocht worden en goedgekeurd.

Het is om deeze en andere redenen, dat ik (schoon geenzins in alle bijzonderheden) in de gronden en hoofdzaak mij conformeere met de conclusie van het uitgebragt Rapport.

Doch met deeze veranderinge en bijvoeging, dat ik zou voorslaan, of deeze Vergaderinge gelieft te declareeren:

Dat zij, erkennende den weldaadigen *invloed* van den Gods-

dienst op de deugd en het geluk des Volks, denzelven wil beschermen en handhaaven. Dat, inhereerende haare erkende *verkleefdheid* aan de beginselen van Vrijheid, Gelijkheid en de Rechten van den Mensch en Burger, het haar *gevoelen*, *wensch*, *begeerte* en *bedoelinge* is, dat de Kerk voortaan zal blijven afgescheiden van den Staat, doch in geenen anderen zin, dan, *dat er voortaan in dit vrije Nederland* geene bij uitsluitinge *bevoorrechte Kerk* meer zal zijn. — Dat diensvolgens (onverminderd het recht van wettigen *Eigendom)* alle *Octrooijen* en *Privilegiën*, welke zulk eene bevoorrechte of eenige Kerk zouden kunnen begunstigen, zullen worden afgeschaft, — en dat van deeze *verklaaringe* en *gevoelens*, aan de Hoogst-geconstituëerde Magten der onderscheidene Gewesten, ten eersten, per Missive, kennis zal worden gegeeven, en daarbij (ter stuiting, zoowel van alle reeds ontstaane ongeregeldheden, als ter voorkoming van alle verdere excessen en vexatiën) ten ernstigsten gerecommandeerd, zorg te draagen, dat, in de gemelde bijzondere Gewesten, provisioneel geenerlei maatregelen worden beraamd of geärresteerd, waar door, in het stuk van den Godsdienst, notabele veranderingen worden ingevoerd, en daardoor op de generaale en eenvormige bepaalingen, dien aangaande van de Constitutie voor geheel Nederland te wachten, geïnpiëteerd of geänticipeerd. — Maar, dat integendeel, tot dien tijd toe, alles zal blijven *in statu quo*, — echter met gelijke recommandatie op alle klagten en bezwaaren van eenige Gezindte, over zoodaanige vexatien en onredelijke bepaalingen, als strijdig met de erkende beginselen van Gelijkheid, behoorlijk acht te slaan, en daarin werklijk te voorzien, voor zoo verre dit zonder de aanstaande grondwet vooruit te loopen, of tegen te werken, gevoeglijk kan geschieden.

De beraadslagingen over Ploos van Amstel's voorstel gaven den Voorzitter aanleiding om een concept-decreet aan te bieden, waarvan de nadere redactie aan een vijftal leden opgedragen werd. Die nadere redactie is vervolgens in discussie gebragt, met dit gevolg, dat den 5 Augustus werd vastgesteld als volgt:

1. Er kan of zal geen *bevoorrechte* noch *heerschende Kerk* in Nederland meer geduld worden.

2. Alle Placaaten en Resolutien [1]) der geweezene Staten Generaal, uit het oude stelsel der vereeniging van Kerk en Staat geboorен, worden gehouden voor vernietigd.

3. Geene Leeraars of andere kerkelijke Beämbten,

---

[1]) Het woord „Resolutien" is op voorstel van Ploos van Amstel er bijgevoegd. Ik bedoel hier de Resolutie der zoogenaamde groote Vergadering, in den jaare 1651, zeide hij.

van welk eene Gezindheid ook, zullen zich voortaan buiten derzelver kerken met eenig onderscheidingteeken in het openbaar mogen vertoonen; alle Godsdienstige plegtigheden zullen zich *alleen* bepaalen binnen de muuren der Kerken of Bedehuizen; en geene klokken zullen, ter aankondiging van Godsdienstoefeningen, meer mogen geluid worden.

4. Er zal *eene persooneele Commissie* uit het midden deezer Vergadering worden benoemd, welke de bezwaaren, die de gevolgen zijn van het oude stelsel eener *heerschende* of *bevoorrechte Kerk*, overal zal opneemen en verzamelen; — de middelen tot een radicaal redres opgeeven; — den oorsprong en tegenwoordigen staat van alle goederen en inkomsten van Kerken, Armenkassen, Diaconien, Wees- en Godshuizen onderzoeken; den toestand en de inrichtingen der hooge Schoolen, wat het Theologische betreft, opneemen; de fondsen en wijze, op welke de Leeraaren der geweezen heerschende Kerk (wier onderhoud intusschen op denzelfden voet blijft voortduren), tot hier toe zijn bezoldigd geworden, naarspooren, en aan de hand geeven derzelver bedenkingen, nopens de geschiktste wijze, op welke voortaan in het onderhoud der Leeraaren en Kerkelijke Beämbten zoude kunnen worden voorzien; — de beste inrichtingen, die ter bevordering van de beschaaving en deugd der *Natie* door den Staat zouden kunnen worden ingevoerd, beraamen en opgeeven; — in één woord, alle onderzoekingen in het werk stellen, en alle schikkingen ontwerpen, die de volkomenste vernietiging van alle overblijfselen eener bevoorrechte of heerschende Kerk, en de invoering der volledigste Gelijkheid, tusschen de Leden van alle Kerkgenootschappen, zal vereischen, en daarvan, zoo spoedig mogelijk, ter deezer Vergadering inbrengen een uitvoerig Rapport en volledig Ontwerp." Enz.

Uit de zeer lezenswaardige beraadslagingen over art. 4 blijkt, dat, op voorstel van Sijpkens, de redactie zóó is gesteld, ten einde niets te praejudicieeren omtrent de vraag, of de leeraars van alle gezindten voortaan uit „'s Lands Kas" bezoldigd zouden worden, of geen enkele. [1]) Aan hem kwam vooral de eer toe, dat men op den regten weg kwam; namelijk, om zich eerst met den werkelijken toestand in de verschillende gewesten en steden bekend te maken, alvorens iets over het gewigtig onderwerp te bepalen.

Dat onderzoek zou geleerd hebben waar en in hoever

---

[1]) *Volledige Verzameling van stukken*, enz. blz. 402 en volg.

onder de vorige staatsinstellingen banden van privaat regt geknoopt waren; zeer zeker zou men de overtuiging hebben verkregen, dat eene bezoldiging van leeraaren uit 's Lands kas, of uit de eigenlijke provinciale en stedelijke kassen, — het goed der geheele Natie, zooals Rogge die noemde — meer uitzondering dan regel was. Gebleken zoude zijn, dat de zoogenaamde geestelijke kantoren niet waren zamengesteld uit *geconfiskeerde* goederen, en dat zij slechts beheerd werden, wegens de boven meermalen opgegeven redenen. Welligt zou de vraag dan van zelve aan de orde zijn gekomen, of scheiding van Kerk en Staat het voortzetten van dat beheer gedoogde, en hoe op de billijkste wijze *alle* erkende gezindten in het genot dier bezittingen konden gesteld worden. Ofschoon de gewestelijke besturen aangeschreven werden om alle ophelderingen en inlichtingen te verschaffen, en alles op den voormaligen voet te laten of daarop terug te brengen, tot de Commissie zou hebben ingeleverd en de Nationale Vergadering bekrachtigd een volledig ontwerp, „waar naar deeze gewigtige zaak, overeenkomstig de rechtvaardigheid, en ten meesten nutte des Lands geschikt zal kunnen worden" — men wachtte niet eens de verlangde berigten af, althans niet het rapport of de voorlichting der Commissie. Immers werd den 10 September 1796 reeds het ontwerp eener Staatsregeling aangeboden.

Hierin las men o. a. dat ten behoeve van eenig Godsdienstig genootschap geene betaling uit kassen, hetzij nationale, hetzij departementale, hetzij plaatselijke, noch uit lasten, door de burgerij als zoodanig gedragen wordende, zoude geschieden. Alle bezittingen en inkomsten, na 1581 verkregen, werden als het wettig eigendom dier genootschappen en kerkgemeenten erkend en ter harer vrije beschikking gelaten. Daarentegen werden de geestelijke goederen en fondsen, die sedert 1581 onder nationale, provinciale of kwartierlijke administratie gebragt waren, verklaard te zijn nationaal. De leeraars, die tijdens het aannemen der constitutie in dienst waren, zouden echter hun tractement uit deze fondsen behouden levenslang, maar bij wijze van pensioen.

Duidelijk blijkt ook uit deze bepalingen, dat de geestelijke kantoren tot dusver geen staatseigendom waren, en mitsdien niet onder het begrip van Lands-, provinciale of plaatselijke kassen vielen. Nu eerst dacht men aan hunne confiskatie; maar men zag voorbij dat er betrekkingen van privaatregtelijken aard tusschen hen en vele kerkelijke gemeenten

bestonden. Verkregen regten op toelagen uit die fondsen, onder een vroegeren regeringsvorm ontstaan, moesten — om de woorden van Sijpkens te gebruiken — „door geen Politiek Decreet der Nationale Vergadering, maar alleen, na behoorlijk onderzoek, door den competenten Rechter beslist worden."

Het beginsel van gelijkheid had de N. V. kunnen toepassen, door alle gezindten gelijkelijk aanspraak op de revenuen te verzekeren, om daarna, wanneer zij begreep dat de scheiding van Kerk en Staat een beheer door de burgerlijke overheid uitsloot, de administratie aan de gezindten zelve op de eene of andere wijze over te dragen. Dat zou eene rationele, eerlijke en wijze staatkunde zijn geweest. Maar nu beging men eene fout en bragt privaatregtelijke onderwerpen op het staatsregtelijk terrein. Of zouden die gemeenten van Zuid- en Noordholland — om van het Groninger kantoor eens niet te spreken — wier pastoriegoederen in 1577 „onder éénen ontfang" werden gebragt, omdat de regering „uijt goede devotie" zich het rigtig beheer meende te moeten aan trekken, bij de toepassing der scheiding van Kerk en Staat, en de vernietiging der stichtingen als zoodanig, privaatregtelijk hare goederen niet hebben kunnen terug vorderen? — hare goederen, waarvan de eigendom nimmer op de provincie, of op den Staat was overgegaan? Zou de Hervormde gemeente te Groningen door een politiek decreet haar regt verliezen op de pastoralia, waarvan sedert 1595 het beheer — en niets meer — door de stadsregering was gevoerd? Voorzeker niet! En toch bleef, bij de langdurige en zeer curieuse debatten over de bezoldiging der leeraars onopgemerkt, welk een fout men uit een regtskundig oogpunt beging. Waren de oorsprong en zamenstelling der kantoren, nevens den aard der daarop verkregen regten onderzocht vóór de regeling van het onderwerp in eene grondwet — men zou niet op den verkeerden weg zijn gekomen.

Nu heeft het volk dit ontwerp in Augustus 1797 wel met groote meerderheid verworpen, maar in de Staatsregeling van 1798, die ter wereld kwam op eene wijze, waarvan men zich in onze dagen geen denkbeeld kan vormen, beging men dezelfde fout (addit. art. 4):

„Alle geestelijke goederen en fondsen, waaruit te vooren de Tractamenten, of Pensioenen, van Leeraren en Hoogleeraren der voormaals Heerschende Kerk, betaald werden, worden Nationaal verklaard, om daaruit, eerstlijk, de nog blij-

vende Tractamenten en Pensioenen te voldoen, en, daarna, tot een vast Fonds te worden aangelegd voor de Nationaale Opvoeding, en ter bezorging der Behoeftigen; blijvende nogthands onverlet de aanspraak, welke eenig Ligchaam of Gemeente daarop mogt maaken, en, met de nodige bewijzen voorzien, aan het Vertegenwoordigend Ligchaam ter beslissinge zal moeten inleveren."

Had men zich vooraf van de kracht en den omvang dezer aanspraken vergewist, dan zou de nationaal verklaring misschien nimmer zijn uitgesproken. Nu lieten de gemeenten en kerkelijke besturen echter zoovele aanspraken gelden, zij bragten daarvoor zulke geldige bewijzen bij, dat zelfs bij Publ. van 31 Maart 1801 de termijn van inlevering met zes maanden moest verlengd worden. Immers bleek „uit de successivelijk ingekomene adressen en reclames — dat niet alle dezelve van eenerlei aart zijn." Alvorens de overneming der nationaal verklaarde goederen plaats kon hebben, verlangde het Vertegenwoordigend Ligchaam van de rentmeesters eene naauwkeurige opgave o. a. „van derzelver origine, gelijk mede van de inkomsten, welke dezelve Goederen en Fondsen renderen, mitsgaders van alle *betalingen*, welke daaruit te voren zijn gedaan en nog gedaan worden."

Leerde de treurige ondervinding hier niet, dat men in de Strg. maar iets had bepaald, zonder eenige bekendheid met het onderwerp?

Mr. Reiger, die zeer luchtig over de *geschiedenis* der Strg. van 1798, in verband met die van het verworpen Ontwerp en het Decreet van 5 Augustus 1796 henenstapt, waagt zich aan een betoog, dat de „aanspraak" op de fondsen, aan het slot van het 4e addit. art. bedoeld, geene eerbiediging in zich sloot of een regt onderstelde van gemeenten, die daaruit subsidien trokken. Juist omdat men aan die uitkeeringen voor goed een einde wilde maken, werd in het eerste art. als overgangsmaatregel de uitkeering der tractementen tijdelijk uit 's Lands kas bij wijze van pensioen toegestaan, terwijl aan de fondsen, waaruit zij vroeger betaald werden, eene andere bestemming gegeven is. Zou men nu — zegt hij — in datzelfde artikel een voorbehoud gemaakt hebben, waardoor zijn geheele voorschrift *alle* beteekenis verloor?

Indien mijn geachte bestrijder niet had voorbijgezien, dat het bij Decreet van 5 Aug. 1796 bepaalde onderzoek naar den regtstoestand der fondsen en den aard der tractementen afgesneden werd door de behandeling van het plan

van constitutie, gevolgd door het overhaastig ontwerpen en invoeren der Strg. van 1798, dan zou hij m. i. moeten hebben toestemmen, dat de slotwoorden van het 4e addit art. geschreven zijn, zonder dat men met den omvang en den aard der aanspraken op de hoogte was. Ik wil gaarne erkennen, dat men niet bevroed heeft, hoe vele en hoe krachtig zij waren [1]). Maar de aanspraken waren eenmaal „onverlet" gelaten —, de belanghebbenden mogten die laten gelden, en daar kwam een stroom opzetten, die niet verwacht was. Toen bleek, hoe men zich vergist had; getuige de bovenbedoelde Publicatie van 31 Maart 1801, houdende „dat de aart der zake vordert, en het vierde der Additionele

[1]) Ik kan niet nalaten den heer Reiger hier te wijzen op het oordeel van een tijdgenoot, die zegt: Geensins wil ik ontveinzen wel verwonderd te zijn geweest, hoe sommige lieden, voor welker verstand, zoo wel als braafheid, ik vermeende agting te mogen voeden, eene Staatsregeling met zoodanige tegenstrijdigheden en gebreken hebben kunnen helpen aannemen; maar ik moet tevens bekennen, dat de zoodanigen mijner vrienden, welken ik niet geschroomd heb deswegen te onderhouden, zeer veel licht over hun gehouden gedrag in dezen hebben verspreid, door de volgende oplossingen; te weten:
1⁰ Dat die Staatregeling is ontworpen onder den invloed eener Partij, welke ter bereiking van haar oogmerk geene zwarigheid heeft gevonden om in de eerste plaats alle zoodanige leden der Nationale Vergadering, welke zij daaraan hinderlijk oordeelde, *in verzekerde bewaring te stellen*, en alzo geweldadig te beletten, aan het ontwerp dier Staatsregeling deel te nemen — en in de tweede plaats, dat diezelfde Partij alomme, ter bevordering der aanneming van gezegde Ontwerp, eene menigte der notabelste, doorzigtigste, en zoo men vertrouwen mag, eerlijkste Burgers, van derzelver reeds *bekomen Stemregt*, gantsch wederregtlijk *heeft ontzet* en *uitgesloten*, en dat niet anders dan onder al zodanige verschijnselen, die Staatsregeling is aangenomen, of liever doorgedrongen. En
2⁰ Dat bij aldien ook de wel geintentioneerden, aan welke men het Stemregt had laten behouden, hadden kunnen goedvinden, mede te werken om dat Ontwerp van Staatsregeling te verwerpen, en hen zulks al eens had mogen gelukken, men in het toenmalig tijdsgewrigt, niet anders dan de allergedugste gevolgen had kunnen wagten van eene partij, welke haar oogmerk reeds door zoo veel daden van onregtvaardigheid en geweld had aan den dag gelegd — en dat men alleen om die redenen van oordeel was: dat het beter ware, eene gebrekkige dan geene Constitutie te hebben." *Nationaal Magazijn* (door A. G. Besier, J. A. Uitenhage de Mist, G. J. Jacobson e. a.), Amst. 1802, blz. 89, 90.

Naar waarheid kon het U. B., bij Proclam. 14 Sep. 1801, dus betuigen, dat zij „*in deszelfs geboorte en uitwerkzelen de kentekenen met zich voerde van de drift en de overhaasting, waarmede dezelve was in de Waereld gebragt.*"

Articulen ook *toelaat*, dat aan de Reclamanten eene *ruime* en *volledige* defensie en adstructie der sustenuen, welke zij voeren, met relatie tot den Eigendom en den titul daarvan, worde gegeven."

Ja, binnen den met 6 maanden verlengden termijn werd daarbij „aan allen en een ieder, mitsgaders aan elk Ligchaam of *Gemeente*, welke daarbij mogte belang hebben, vrij en onverlet gelaten, zodanige aanspraak of nadere aanspraak, met de nodige bewijzen voorzien — inteleveren", terwijl de rentmeesters bovendien gelast werden om van alle onder hen berustende charters en documenten aan de belanghebbenden inzage te geven. Ook is het tijdstip, waarop de uitbetaling der tractementen bij wijze van pensioen anders zou eindigen, tot den 23 April 1802 door het U. B. verlengd.

En wat is er geworden van het fonds voor de Nationale Opvoeding? Ook dit plan heeft men laten varen. In het Reglement op het Schoolwezen van Junij 1801 gaf men te kennen dat, na verloop van 8 maanden, de subsidien, uit geestelijke kantoren aan onderwijzers en kosters verstrekt, gestaakt en in eene afzonderlijke kas, onder den naam van schoolfonds, gestort zouden worden. En hiermede verviel het doel, waartoe de nationaalverklaring der fondsen uitgesproken was. Beide stonden, naar het 4e addit. art., in een zoo naauw en onsplitsbaar verband, dat door het vervallen van 't eene, het andere geheel in de lucht bleef hangen.

Dat door de Strg. van 1798 de fondsen aan den Staat getrokken, en van alle *verpligting* om er uitkeeringen uit te doen, een eind gemaakt is, is een beweren van Mr. Reiger, waarvan de ongegrondheid tastbaar is, en dat alleenlijk gevoerd kan worden, wanneer men de letter der Strg. leest en de oogen sluit voor de staatsregtelijke besluiten en maatregelen, die haar vooraf gingen en opvolgden.

Integendeel, zij heeft op de betaling der tractementen en op den toestand der fondsen regtens noch feitelijk, zoo ver mij bekend, eenigen invloed gehad.

Geen enkele der termijnen, noch die, waarop de uitbetaling der tractementen aan predikanten, professoren en onderwijzers zou eindigen; noch die, binnen welke de aanspraken moesten gedaan zijn, was verstreken, toen den 16 October 1801 eene nieuwe Staatsregeling, door het Bataafsche Volk aangenomen, verkondigde: *Ieder Kerkgenootschap blijft onherroepelijk in het bezit van hetgeen met den aanvang dezer eeuw* (dus op 1° Januarij 1801) *door hetzelve wierd bezeten.*

Waren de aanspraken op de tractementen nog niet onderzocht en afgedaan — zij bleven dus even geldig als vóór 1798.

Daar ik in mijne *Gesch. der geestelijke goederen in de provincie Groningen* reeds uitvoerig aangetoond heb, dat de Strg. van 1798 in dat gewest geene de minste verandering gebragt heeft in de bestemming der geestelijke goederen, van van welken aard die ook mogten zijn, — bevreemdt het mij, dat Mr. Reiger die gronden eenvoudig passeerde, toen hij bijna uitsluitend uit mijne eigene werken bouwstoffen trachtte te verzamelen, om mij te bestrijden. Eene onmiddellijk daarop volgende zinsnede ontsnapte zijner aandacht daarentegen niet. Immers schreef ik: Ook hebben de gemeentebesturen nimmer algemeen de donatie van de torens en klokken, op grond van art. 6, tevens met overname van het onderhoud, aanvaard." Aanmerkingen makende op het bezigen van de uitdrukking *donatie*, als alleenlijk op privaatregtelijke handelingen passende, beweert hij, dat het bedoeld artikel eene *regeling* bevatte, waaraan de gemeenten zich hadden te onderwerpen, niet eene *handeling*, waaraan zij alle kracht konden benemen, door de aanneming te weigeren.

Niemand zal toch kunnen ontkennen, dat de torens en klokken tot 1798 het privaat eigendom der kerkelijke gemeenten zijn geweest. Wanneer nu bij eene Grondwet over dien eigendom gratis beschikt wordt, ten behoeve van een ander, die te voren dien eigendom niet had, dan is het zeker zoo erg onjuist niet, wanneer men in een geschiedkundig werk dien maatregel, met het oog op den verkrijger, *donatie* noemt. Juister was welligt eene geheel andere benaming, want het openbaar gezag vergreep zich metterdaad aan privaat eigendom, in weerwil, dat eene Grwt. niet strekt om privaatregtelijke verhoudingen te scheppen, zooals Mr. R. opmerkte, noch om privaatregtelijke toestanden opteheffen, gelijk ik meen er bij te mogen voegen.

Er wordt zelfs niet onderscheiden tusschen torens vóór of na de Hervorming gebouwd. Zou, als eene kerkelijke gemeente geene overgave wilde doen, dit grondwetsartikel ook eene civielregtelijke actie gegeven hebben aan de burgerlijke gemeente? Ik geloof het wel. En waar is het bewijs dat alle torens en klokken, enkel krachtens die „regeling" aan de burgerlijke gemeenten zijn overgegaan? Nergens. Bijna overal ten platten lande zijn zij in het bezit der kerkelijke gemeenten tot heden gebleven.

In de opvatting, dat op de grondwettelijke regeling

overdragt en aanvaarding moest volgen, stond ik niet alleen. Ook Mr. Jordens [1]) was van dat gevoelen, „omdat, naar het toenmalige regt — zegt hij — geen eigendoms*overgang* zonder overdragt plaats vond. Niet overal vond deze plaats, maar veelal bleven de kerkelijke gemeenten als van ouds in het beheer en bezit. De Staatsregeling van 1801 verving diè van 1798. Zij beschouwde de torens en klokken niet meer in eenen staatsregtelijken zin als eigendom der burgerlijke gemeenten, maar zij erkende de kerkelijke gemeenten bij voortduring als eigenaressen van klokken en torens, overal waar zij met den aanvang der negentiende eeuw het bezit daarvan hadden en dus overal, waar men ze na 1798 niet aan de burgerlijke gemeente had overgedragen. In dezen zin is art. 13 van de Strg. van 1801 opgevat bij een arrest van den H. R. van 19 Maart 1847" (v. d. Honert, *Gemengde Zaken*, VI. blz. 1).

Ik had dus, toen ik van *aanvaarding* sprak, zooveel ongelijk niet, als Mr. R. wel meent. De afdoende vraag is, wie met den aanvang dezer eeuw in het eigendommelijk bezit van de torens en klokken was. Uit de Strg. van 1798 kan eene burgerlijke gemeente thans den eigendom toch kwalijk meer bewijzen, omdat zij hare uitvoering niet beleefde. Had zij al in werkelijkheid weinig of geene verandering in den staat van zaken, met opzigt tot de kerkgenootschappen, gebragt, zoodat het beheer der geestelijke kantoren en de uitbetaling der tractementen op den ouden voet werd voortgezet, het vraagstuk bleef niettemin hangende. In 1798 had men zich eenmaal met die tractementsbetaling uit de geestelijke goederen ingelaten bij de Strg. — in de volgende Grondwetten wist men zich er niet van los te maken. De eenvoudige, rationeele oplossing, hoe zij ook voor de hand lag, vond men niet, of, men wilde haar om der berooide schatkist wille niet zien. Waarom het beheer, dat bij de Hervorming uit staatszorg aanvaard was, niet aan de kerkgenootschappen op de eene of andere wijze overgedragen? Dan ware de scheiding van Kerk en Staat op dit punt voltrokken geweest, want de band werd gevormd door het beheer; waarom dus steeds gretige blikken op den eigendom dier fundatien geslagen? En bestonden er privaatregtelijke verplichtingen tusschen die fondsen en de provinciale of gemeentelijke kassen, — men kon die immers nakomen, zonder aan het staatsregte-

---

[1]) Mr. E. A. Jordens, *Provinciale Reglementen.* Arnh. 1859, blz. 77 volg.

lijk beginsel ven scheiding of gelijkheid te kort te doen. In stede van zich tot het vraagstuk van beheer te bepalen, heeft de staatsmagt zich sedert 1798 op het terrein van den eigendom der geestelijke goederen begeven, totdat de (trouwe?) rentmeester die uitsluitend onder zijne magt bragt. Daardoor gingen de betrekkingen tusschen de fondsen, als regtspersonen, en de kerkelijke gemeenten bestaande, over op den Staat. Het gevolg was, dat de banden tusschen Kerk en Staat, in plaats van ontknoopt, hierdoor vaster gelegd werden, dan zij ooit geweest waren. Zoo is het toen regtens nog bestaande [1]) provinciaal kantoor der geestelijke goederen in onze provincie, niet ten gevolge der Strg. van 1798, maar krachtens het Besluit van koning Lodewijk van 2 Aug. 1808 aan 's Rijks schatkist overgebragt. Met de kantoren elders zal het wel even zoo gegaan zijn; zoodat de fundatien als zoodanig zijn vernietigd.

Wat had ik nu in het in 't begin van dit opstel genoemd werkje, blz. 73, geschreven? Dit, dat de omwentelingsmannen de fout hadden begaan van staatsregtelijke bevoorregting met de privaatregtelijke te verwarren en ten aanzien van beide het *omnibus idem* in toepassing te brengen. Van daar, dat de addit. artt. tot de Strg. van 1798 beschikkingen bevatten, die private regten troffen, hoedanige bepalingen in een staatsregtelijk statuut niet op hare plaats zijn. En dit blijf ik volhouden. De ontwerpers der Strg. zoowel als zij die er over beraadslaagden hebben op eene schroomelijke wijze 's *Lands kas* verward met de *geestelijke kantoren*; in weerwil dat Sijpkens voor die dwaling waarschuwde en hare gevolgen trachtte te voorkomen. De laatsten waren allen wel is waar geen particulier eigendom, maar zij waren evenmin eigendom van den Staat. Hij had alleenlijk het beheer, als tak van staatszorg. Ter voldoening aan het beginsel van gelijkheid had de beheerder ondersteuning aan alle gezindten uit die kassen kunnen geven, wanneer de behoefte het vorderde; daarmede werden geene verkregen regten gekrenkt. De voorgenomen toepassing van het beginsel om de ondersteuning aan de Hervormden in te trekken en zich zelven

[1]) Op een klein overschot na waren reeds vóór 1798 zijne vaste goederen verkocht en de opbrengst ten provincialen bate aangewend. De provinciale kas stortte sedert, naar ik meen, in het kloosterfonds jaarlijks het bedrag zijner geldelijke verpligtingen. Dit was eene geldschuld van de provinciale kas aan het kloosterfonds, die naar art. 201 Strg. 1798 op den Staat is overgegaan; eene geldschuld, waarvan de Staat zich ook na de vernietiging van het fonds niet kan ontslaan.

de fondsen toe te eigenen was eene krenking van verkregen regten, die in eene Grondwet vermeden had moeten worden. Ligt het dan op den weg der staatsmagt om zich als zoodanig in te laten met een onderzoek naar en beoordeeling van private regten? Niets meer of minder was toch de beteekenis der Publicatie van 31 Maart 1801.

Die fout — zeide ik verder — was oorzaak, dat men in latere staatsregelingen telkens bepalingen over de stoffelijke middelen der gezindten aantreft — bepalingen in welke het staatsregt niet zuiver van het privaatregt bleef gescheiden.

Waarom handhaaft de Strg. van 1801 het „onherroepelijk bezit" (welke uitdrukking, volgens de uitlegging van den H. R. bij Arr. 17 Maart 1847, niets anders dan *eigendom* bedoelt), wanneer die van 1798 hetzelve onaangeroerd gelaten had?

Mr. Reiger had zich gerust de moeite kunnen besparen van het betoog, dat al die grondwetten en het decreet van koning Lodewijk staatsregtelijke maatregelen bevatten, niet geschreven met het doel om privaatregtelijke verhoudingen te scheppen.

Mijn beweren, door hem onjuist opgevat, was, dat die staatsregtelijke handelingen niemand van private regten en aanspraken beroofden en dat de Staat, buiten die Grondwetten om, *civiliter* aansprakelijk bleef.

Of zouden de belanghebbenden, toen koning Lodewijk in 1808 decreteerde, dat de bewuste fondsen aan de publieke schatkist zouden worden overgebragt, hun regt verloren hebben, wanneer niet gelijktijdig er was bijgevoegd, dat die schatkist „daarentegen met de bovengemelde betalingen zal zijn belast"? Aan den Staat behoorden die goederen tot dusver niet. Deze erkentenis is duidelijk in het decreet nêergelegd. Zij zelve waren subjecten van regten. Hoe konden zij dus bij mogelijkheid benaderd worden, zonder de lasten en verbintenissen, die er op rustten?

En waren deze van privaatregtelijken aard, gelijk ik meen te mogen volhouden, dan gingen zij op de schatkist over, die voortaan als privaat persoon tegen over de regthebbenden stond en staan bleef, in weerwil van alle staatsregtelijke bepalingen en maatregelen. In het Deereet van 1808 ligt zijn titel van bezit; hoe zou de Staat dien immer kunnen veranderen?

De staatszorg door koning Lodewijk en vervolgens door koning Willem I omtrent de kerkgenootschappen uitgeoefend, ook in regelingen over de tractementen der geestelijken, zie ik, evenmin als Mr. Reiger, voorbij, maar ik durf beweren,

dat de openbare staatszorg in vele opzigten uit eene civielregtelijke staatspligt voortvloeide, terwijl beide voorts dikwerf hand aan hand gingen. En zoo geraakten beide ook in de Grondwet van 1814, op een tijdstip, waarin eene eventuële opheffing van de staats*zorg*, naar latere staatsregtelijke beginselen, zelfs niet vermoed werd.

„Aan de christelijke hervormde kerk wordt bij voortduring verzekerd de voldoening uit 's Lands kasse van alle zoodanige tractementen, pensioenen, weduwen-, kinder-, school- en academiegelden, als voormaals aan dezelver leeraren, het zij *directelijk uit 's Lands kas* of uit de *daartoe bestemde inkomsten van geestelijke en kerkelijke* goederen of eenige plaatselijke inkomsten zijn betaald geworden."

Wordt het onderscheid tusschen de schatkist en de daaraan overgebragte geestelijke kantoren, waarvan het beheer, als ik mij niet bedrieg, door het Domeinbestuur gevoerd werd en misschien nog wordt, niet juist op het oog gehouden?

Naar de toenmalige denkbeelden moge men de betaling uit de schatkist zoowel als uit de geestelijke kantoren als staatszorg beschouwd hebben, dit belette niet dat door het feit van benadering der laatsten ook eene civielregtelijke staatspligt kon ontstaan. En die is geboren door de handeling, welke art. 3 Besl. 2 Aug. 1808 constateert. En nu moge dat Besl. al niet genomen zijn *om* privaatregtelijke verhoudingen te scheppen, zij werden niettemin verplaatst door het niet te veranderen feit, dat de schatkist de *fondsen* overnam met de lusten en lasten, gelijk zij zelve ten overvloede aan de belanghebbenden verzekert. Waren die fondsen staatseigendom geweest, vóór dat hunne betrekkingen met derden ontstonden, dan zou Mr. R. misschien gelijk hebben.

En als men zoo iets zelf niet gevoelde, waarom dan een onderscheid gemaakt? Uitdrukkelijk verklaarde de Minister van Maanen, dat die toelagen „aan de leeraars *als een verkregen regt* door de Grondwet *verzekerd* werden." Verkregen regten zouden zonder die grondwettige verzekering ook wel behouden blijven. Maar, wie ziet het niet, staatszorg en staatspligt ontmoeten hier elkander. Ik geloof mitsdien niets te veel gezegd te hebben, toen mij in 1866 uit de pen vloeide: Om het vertrouwen te doen herleven, achtte de Souvereine Vorst eene ondubbelzinnige schuldvernieuwing, vervat in eene verklaring, dat de Staat bij voortduring aan zijne privaatregtelijke verpligtingen jegens de kerkgenootschappen zou voldoen, hoogst wenschelijk, onverkort het beginsel,

dat allen staatkundig op dezelfde lijn moesten worden geplaatst. Men vond de onderscheiding van beginselen langzamerhand terug."

Dat de Minister van Maanen op een civielregtelijk *obligo* doelde, schijnt mij niet twijfelachtig; Mr. Reiger is althans niet geslaagd in een betoog van het tegendeel; en dan geldt omtrent de beteekenis van dat grondwetsartikel het *quisque rerum suarum optimus est interpres* mij meer, dan de al te doctrinaire beschouwingen van Mr. Reiger, over de strekking eener Grondwet. —

Wat de provincie Groningen betreft, werden in 1814 — voor zoo ver mij bekend — „directelijk uit 's Lands kas" alleenlijk de predikanten te Bourtange, Oude- en Nieuwe Schans bezoldigd. Alle overigen ontvingen uit handen van den Staat datgene, wat, laatstelijk in 1809, de rentmeester van 't geestelijk kantoor hen uitbetaalde.

De Gwt. van 1815 *verzekerde* evenzeer (art. 193, al. 1) „de tractementen, pensioenen, en andere inkomsten, van welken aard ook, *thans* door de onderscheidene godsdienstige gezindheden of derzelver leeraars genoten wordende."

In het tijdsverloop tusschen die twee Grondwetten zijn de tractementen niet gewijzigd, weshalve deze verklaring van denzelfden omvang is en op dezelfde beginselen en motieven rustende, als die in de Gwt. van 1814. Staatszorg en civielregtelijke staatspligt gaan hier zamen. Niet alzoo in de 2 al. van hetzelfde artikel: Aan de leeraars, welke tot nog toe uit 's lands kas geen of een niet toereikend tractement genieten, kan een tractement toegelegd, of het bestaande vermeerderd worden." Hier stelt de beheerder een gedragslijn, die geene civielregtelijke actie geeft.

Waren de geestelijke goederen tijdens de Hervorming geconfiskeerd en een integrerend deel van het staatsvermogen geworden, dan zou in het bezoldigen van geestelijken enz. kwalijk eene civielregtelijke verpligting te zoeken zijn, evenmin als in deze 2e al. De verdeeling van het art. in twee leden is volstrekt niet onopzettelijk door den grondwetgever geschied, al schijnt Mr. R., door het in doorloopende regels te laten afdrukken, geene aandacht aan die omstandigheid te hebben geschonken.

Schreef ik nu vroeger, bepaaldelijk met het oog op het eerste lid van art. 193, wel te willen toestemmen, dat die bepaling omtrent eene privaatregtelijke verpligting, streng regtskundig beschouwd, in eene Grondwet niet te huis be-

hoorde; dat die verpligting aan zijde van den Staat geene grondwettige erkenning behoefde — ik blijf bij dit gevoelen, evenzeer als bij de overtuiging, dat men tot het opnemen van die bepaling in de Gwt. geleid is door de zucht om de destijds zeer geschokte gemoederen gerust te stellen en om een misgreep in de Strg. van 1798 begaan ook zooveel mogelijk op hetzelfde terrein te herstellen.

Had men in 1798 maar ingezien, dat het niet de taak des grondwetgevers is om zich met privaatregtelijke vraagstukken in te laten, dan had men in 1814 en 1815 er niet op behoeven terug te komen.

Mr. Reiger erkent zelf, dat de tegenwoordige grondwetgever alleen om de crediteuren gerust te stellen en om ten allen overvloede de wetgevende magt hunne belangen op het hart te drukken, in art. 178 schreef: *de verbintenissen van den Staat jegens zijne schuldeischers worden gewaarborgd.*" Op datzelfde motief beriep ik mij immers ook voor art. 136 Gwt. 1814 en 193, al. 1, Gwt. 1815? Waarom mag het dáár dan niet gelden? Onbetwistbaar bevat de Gwt. hier eene bepaling of een voorschrift over schulden, dus over een privaatregtelijk onderwerp. Maar is het motief, waarom het hier eene plaats vond al gelijk aan dat, waarop de tractementen verzekerd werden — de aard der bepalingen verschilt niettemin. Art. 178 noemt of specificeert de verbindtenissen niet. Zij moeten dus van elders blijken. Niet alzoo art. 193 Gwt. 1815 in verband met art. 136 Gwt. 1814. Dáár wordt nominatim opgesomd wat men waarborgt, en dat is het, wat aan die artikelen meer het karakter eener officiële schuldbekentenis of schuldvernieuwing geeft, die de belanghebbenden ontslaat van de verpligting om den oorspronkelijken titel te berde te brengen.

Gewagende van het aan de Grondwet voorafgegaan Besl. van den Souv. Vorst van 19 Januarij 1814, waarbij in afwachting van finale bepalingen, de betaling der tractementen hervat werd, ziet Mr. Reiger in dien maatregel enkel staatzorg. Hij beroept zich zelfs op den considerans — maar verzuimt daaruit de zinsnede te vermelden, waarop alles aankomt, nl. „dat de, *na* den jare 1795 genomene dispositien over de vernietiging van de Fondsen der Kantoren van de geestelijke goederen — thans te meerder voorziening van betaling uit andere Fondsen *gebieden.*" Hoe wil men duidelijker hebben uitgedrukt, dat aan de staatszorg, die ik niet ontken, staatspligt ten grondslag lag? Die finale bepaling meen

ik in de Gwtt. van 29 Maart 1814 en 1815 te vinden, en daarom schreef ik, dat de Staat in die artikelen verklaart bij voortduring zijne verpligting tot voldoening der tractementen enz. te zullen nakomen. Nu moet Mr. R. niet zeggen, dat er in die artt. van *verpligting* daartoe niet totidem verbis gesproken wordt, — want de motieven staan in geen enkel grondwets-artikel — die verpligting schijnt juist het motief, waarom die artt. zóó geredigeerd zijn. Was zij niet erkend of gevoeld, waarom de geestelijke fondsen dan onderscheiden van de overige geldmiddelen des Rijks? Moge nu al uit het verband tusschen het Besl. van 19 Januarij en de Gwt. van 1814, art. 136, volgen dat de Staat zich geroepen achtte om tot onderhoud der eerediensten bij te dragen, gelijk Mr. Reiger aanvoert — het geschiedde niet enkel, omdat dit den Staat wenschelijk voorkwam, maar tevens omdat de Staat zich verpligt achtte. Het eerste was een motief voor de artt. 137 en 138; het laatste, of misschien beide, voor art. 136. Toen van Maanen van *verkregen regten* sprak, doelde hij alleenlijk op het bepaalde in art. 136, op de leeraars, die *tot dusverre* uit 's Lands geldmiddelen bezoldigd zijn geworden [1]).

---

[1]) Nog meer. Het bovenvermelde kantoor der predikanten goederen te Groningen werd van wege de stadsregering sedert de Hervorming, gelijk wij zagen, *beheerd*.

Het was zamengesteld uit de pastoralia bij de verschillende parochiekerken, evenzeer als de provinciale kantoren o. a. in Z. en N. Holland gevormd waren uit de pastoralia der plattelands-gemeenten. Was de Strg. van 1798 tot uitvoering gekomen, het zou niet zijn gespaard gebleven. Het decreet van koning Lodewijk van 1808 had wel degelijk ten doel om kantoren als het Groninger te treffen. Getuige de zinsnede: De Kerkelijke goederen en fondsen, welke zijn onder administratie van plaatselijke Besturen, of onder andere publieke beheering, en welke *mitsdien* geen particulier eigendom zijn, enz.

Naar de beginselen en scheeve redenering van dit art. was het dus geen particulier eigendom.

Men erkende de waarheid niet, dat de Staat en de magistraten particuliere eigendommen uit staatszorg in administratie genomen hadden. Dat het staatseigendommen waren, wordt ook niet beweerd. Welk motief regtvaardigde dan Lodewijk's handeling? Welke kracht ligt er in dat woord *mitsdien?* Het dient als behendige overgang tot eene onlogische conclusie. Was het wonder, dat de stadsregering het fonds niet wilde overgeven? Kon hare administratie geene plaats meer vinden in ons staats-, provinciaal- of gemeenteregt, dan keerden de goederen terug tot haar, voor wie de administratie aanvaard was, toen andere staatsregtelijke beginselen golden. Dit begreep ook de Souv. Vorst, die bij Be-

Uit het wegnemen van het onderscheid tusschen de gezindten zou ook al weer duidelijk blijken, dat de Grondwetgever van 1815 geen oogenblik er aan gedacht heeft eene privaat-regtelijke verbindtenis tusschen den Staat en de Kerkgenootschappen of gemeenten te bevestigen of te vernieuwen: immers kon die verbindtenis wel niet anders dan ten behoeve der Gereformeerden zijn aangegaan. — Ik zie daarin iets geheel anders. In 1798 was herhaaldelijk de vraag aan de orde, hoe men de gelijkheid toepassen zou, óf door alle ondersteuning aan de gezindten op te heffen, óf door haar allen, naar de behoefte, gelijkelijk te ondersteunen. Men nam het eerste stelsel aan. In de toepassing stuitte men op verkregen regten. Koning Lodewijk en de Regering sedert 1813 kozen toen het tweede stelsel, na de fondsen, waarop verkregen regten rustten, *voorwaardelijk* aan de schatkist gebragt te hebben. Dat men de verkregen regten zal eerbiedigen is de geruststellende zin en beteekenis van art. 136 Gwt. 1814, en art. 194 al. 1. Gwt. 1815. Door de staatszorg tot *alle* gezindten uittetrekken verkortte de Staat zijne verpligting ten aanzien van een van allen immers niet? Staatspligt en staatszorg konden, zonder onregt te doen, veilig gepaard gaan.

Werd door die gelijkstelling dan eenige *verandering* gebragt in de verhouding van den Staat als *persona privata*, als vermogens-subject, en een der kerkgenootschappen in dezelfde hoedanigheid?

En al zijn door regeringsdaden, b. v. door het decreet van 1808 en door de „niet onaardige finantieële manoevre" zoo als prof. de Geer ergens de handelingen qualificeert, waardoor de Staat zich onder koning Willem I van de nu door

---

sluit van 17 Aug. 1814, no. 6, verklaarde, dat het moest beschouwd worden als een bijzonder eigendom der Hervormde gemeente dier stad; dat het bij voortduring zou worden *beheerd* onder opzigt der stedelijke regering, tot dat bij algemeene beschikkingen over soortgelijke onderwerpen anders bepaald zou worden. Dit laatste geschiedde bij het Prov. Reglement van 1820 op het beheer, waardoor de beheering aan kerkvoogden is overgegaan.

Nu zou dezelfde Regering, die den 17 Aug. 1814 op deze wijze haar begrip van *verkregen regten* toepaste, niet de bedoeling hebben gehad om in art. 136 der Gwt. van 29 Maart bevorens eene erkenning nêer te leggen van hare *verpligting* om de tractementen enz. te voldoen uit „de daartoe bestemde inkomsten van geestelijke en kerkelijke goederen", die krachtens Lodewijk's decreet reeds aan de schatkist *waren* overgebragt!

Hoe rijmt Mr. Reiger dat?

de pracscriptio exstinctiva verloren subsidien tot onderhoud der kerkelijke gebouwen sedert 1815 ontsloeg (*Finant. regtsbetr.* blz. 66 en volg.) private regten gekrenkt en vernietigt, gaat het op daaruit te argumenteren, gelijk Mr. R. doet, dat men enkel staatszorg (!!) uitoefende en dat er geene private regten bestonden? Of neemt hij juist het geschilpunt tot argument?

Eene verbindtenis te *vestigen* was in geen geval de strekking van art. 136 en volg. der Grondwet van 1814, zegt Mr. R. — Dit stem ik toe. — Ook niet eene bestaande te *erkennen*, want er bestond geene, zoo vervolgt hij. Dit geef ik niet toe. — Er heeft nooit eene bestaan, en mogt er ooit eene hebben bestaan, zij is vernietigd in 1798 door „de revolutiemannen" — zoo besluit hij. — Dat er eene bestaan heeft vertrouw ik te hebben aangetoond, evenzeer als dat „de revolutiemannen" niets in dezen *hebben* vernietigd. Zij hebben het slechts gepoogd.

Het is mij aangenaan er op te kunnen wijzen, dat ik in mijne meening niet alléén sta. De hoogleeraar de Geer, die een beoordeelend verslag van mijn geschrift gaf in de *Nieuwe Bijdragen voor regtsgel. en wetgeving*, XVII, 487, vermeldt o. a. dat ik de vraag behandelde: van welken aard is de finantieële betrekking tusschen de kerkelijke gemeenten in de prov. Groningen en den Staat?, en dat mijn antwoord was, dat het is eene burgerregtelijke betrekking, die der kerkelijke gemeente de bevoegdheid verleent om bij den regter van den Staat de uitbetaling te eischen der jaarlijksche toelagen ten behoeve van kerkelijke personen. — Tot zoover zijn wij het met hem eens — zegt prof. d. G. —, niet zoozeer omdat de grondwet zulk eene regtsvordering verleent, als wel omdat de schatkist door het kloosterfonds te naasten de verpligtingen van dit fonds op zich heeft genomen, zoo als die er bij de constituering van dit fonds door den toenmaligen souverein op gelegd waren. Nu kan de Staat niet eigenmagtig de bestemming van een fonds veranderen, dat hij met eene bepaalde bestemming heeft aanvaard, en de gemeenten een regt ontnemen, dat haar door den Souverein vroeger is gegeven en nu door de grondwet op nieuw is gewaarborgd."

Naar mijne bescheidene meening zag Mr. Reiger voorbij: 1° dat de geestelijke en kerkelijke goederen tijdens de Hervorming bijna nergens zijn *geconfiskeerd* [1]; 2° dat

---

[1]) Dwaalde Mr. Thorbecke niet, *Aant. op de Gwt.* II, 223, met

de vereeniging van Kerk en Staat den laatste er toe leidde, en in onze provincie nog wel door een convenant met de geestelijke overheid, om die goederen tot regtspersonen te verheffen en zich met hunne administratie te belasten; 3°, dat zij *voorwaardelijk* aan de schatkist zijn overgebragt; waaruit volgt 4° dat, als de scheiding van Kerk en Staat zoover wordt doorgedreven, dat art. 168 geene plaats meer mogt vinden in de Grondwet, de Staat òf van de administratie der benaderde fondsen afstand moet doen ten behoeve der regthebbende gezindte of gezindten; òf — zoo dit onmogelijk is geworden — als persona privata aansprakelijk blijft voor de tractementen enz. in de artt. 136 Gwt. 1814 en 168, al. 1., Gwt. 1848 bedoeld.

Ik vertrouw, dat, indien Mr. Reiger het vraagstuk nader overweegt in verband met dat der scheiding van Kerk en Staat, hij de onjuistheid zal inzien van de conclusie, waarmede hij zijn betoog besloot; in zoover daarin namelijk ligt opgesloten, dat enkel door of bij herziening der Grondwet een einde zou kunnen gemaakt worden, ook aan de bij art. 168, le lid, gewaarborgde ondersteuning, welke uit de benaderde geestelijke en kerkelijke fondsen voortvloeit.

Vleeschhuis te Groningen.

13 Nov. 1599. De heeren van den Eerb. Raedt hebben op huijden Rijsko Floriss opt vleeschhuijs doen setten, als ouertreder van d' ordonnancie vander Stadt, aenlangende de verpachtinge vande generale middelen in Septembri ionsuergangen gedaen. [1])

---

te zeggen, dat de geestelijke goederen na de hervorming in het grootste deel onzer provincien voor *staatsgoed* zijn verklaard? Men leze hetgeen wij boven, blz. 252, 253 mededeelden. Door deze onjuiste opvatting acht ik zijne verdere beschouwingen over art. 194 in meerdere opzigten onjuist.

[1]) In het Archief, *Stadsverbael bij den Sijndicus Johan Houfflin* gehouden over het jaar 1599 en 1600.

DE TIENDEN

IN

DRENTHE, 'T GOREGT EN GRONINGEN.

Heb ik vroeger over de Ommelander en andere Friesche tienden gehandeld, vooral ten betooge, dat in Oud-Friesland tusschen het Flie en de Wezer wel degelijk, evenzeer als in de overige Nederlanden, tienden hebben bestaan en opgebragt zijn, zoo is dit dan nu wel niet noodig ten aanzien van andere gewesten van ons land, en dus ook niet van Drenthe — de tienden zijn hier genoegzaam bekend en meermalen is daarvan in deze bladen sprake geweest — maar het kwam mij voor, dat eene nadere beschouwing daarvan wel zou kunnen dienen tot staving van het gevoelen, ook omtrent de Ommelanden en andere Friesche tienden door mij voorgedragen en verdedigd, namelijk, dat zij eene oorspronkelijk kerkelijke, geene wereldlijke opbrengst zijn geweest. [1]) Ik bedoel hier onder de tienden van Drenthe niet alleen die van dit land-

---

[1]) Zie mijne Bijdrage: *Over tienden in de Friesche landen* enz. in *Bijdr.* I, 193. Tot bewijs van het bestaan van tienden in Friesland en wel Oostfriesland, onder het bisdom Bremen, in de 13de eeuw, dus in Emo's en Menko's tijd, is mij later nog voorgekomen een latijnsche brief van de redgers van Rustringen des jaars 1248, behelzende de schikking, gemaakt tusschen het Kapittel van Bremen en de ingezetenen (cives) van Hovendorpe en Alleswarde aldaar, over de tienden van hunne landen te betalen. Deze oorkonde, waarvan de inhoud vooral kan dienen tot aanvulling van hetgeen door mij gezegd t. a. p. *Bijdr.* I, 228, bevindt zich in het *Fries. Arch.* van Ehrentraut, II, 349. Zie ook nog over tienden in Oostfriesland, onder den sprengel van Munster, in het ambt Berum enz. H. Suur, *Gesch. der Klöster in Ostfriesl.* S. 7 u. 145, *Beil.* III.

schap, maar ook en in 't bijzonder die van het Goregt en Groningen, zooals beide daaronder vroeger ook begrepen waren, en wereldlijk en kerkelijk met Drenthe onder het bisdom of de kerk van Utrecht.

De wereldlijke en kerkelijke oppermagt vallen hier dus te zamen in denzelfden persoon, den Graaf-Bisschop van Drenthe; en dit maakt het moeijelijk, de eene van de andere altijd te onderscheiden. Zoo worden de tienden met andere, bepaald wereldlijke, inkomsten van de kerk van Utrecht in Drenthe te zamen op de lijsten daarvan opgenoemd. De kerkelijke magt bezat de bisschop van Utrecht reeds sedert de invoering der Christelijke godsdienst in Drenthe, dus lang vóór de wereldlijke magt. Hij verkreeg eerst van het Rijk in 1040 de Groninger Heerlijkheid en andere goederen en het geheele Graafschap Drenthe niet vóór 1046. Bij geene van deze schenkingen wordt met een woord melding gemaakt van tienden. De kerk van Utrecht moet derhalve de tienden, die zij heeft bezeten, anders en reeds eerder met de kerkelijke magt bekomen hebben.

Men kan, wel is waar, daarvoor geen stellig of regtstreeksch bewijs uit dien vroegen tijd aanvoeren; zoodanige bijzondere bescheiden daaromtrent ontbreken; het tiendregt der bisschoppen van Utrecht steunde, even als van andere prelaten, op algemeen kerkelijk regt. Maar men kan dit regt toch uit latere bescheiden met genoegzame zekerheid opmaken. In het oude kerkelijke of Seendregt van Drenthe ten jare 1332 opgesteld, worden onder de zaken, welke onder dat regt vallen, ook de tienden en tiendheffers opgenoemd; even zoo ook in het latere van bisschop Rudolph van Diepholt van 1451 en 1454. [1]) Dit Seendregt, ofschoon eerst later aldus in geschrifte gebragt, zal echter reeds van de oprigting af van het bisdom gegolden hebben

[1]) Zie het eerste Seendregt in de *Aanteek.* achter het *Gron. Stadboek* van 1425 in de Werk. van *P. E. J. P.* D. V. bl. 282, en bij Driessen, *Mon. Gron.* I, 115; het latere Seendregt bij Magnin, *Overzigt der Kerk. gesch. van Drenthe*, 1855, Bijl. No. 4, bl. 45. Het eerste S. heeft deze woorden: „decimatores pro suis decimis et pro decimis restantibus solum trium annorum"; het laatste: „Jtem so sullen onse Dekene oick richten ouer tenden ende scult van tenden, ende tins ende schulde van tins" enz. Hier wordt behalve van *tienden* ook van *tins* (cijns, census) gewaagd en dit zal slaan op de vaste opbrengst, welke hier en daar in plaats van de wisselvallige tienden, bij overeenkomst tusschen tiendpligtigen en tiendheffers, zal zijn bepaald, zooals daarvan voorbeelden zullen voorkomen.

en hoofdzakelijk alom in hetzelve van gelijken inhoud zijn geweest .Er bestaat nog een brief van denzelfden bisschop Bernoldus, aan wien eerst geheel Drenthe geschonken is, waarin hij verklaart aan zekeren vrijen klerk, gewezen ridder, met name Adolf, voor de overdragt van diens heerlijke bezitting te Goor, in het graafschap Twenthe van den graaf Godeschalk, in leen gegeven te hebben (in beneficium) een deel van de tiende onder Twenthe ten bedrage van 10 Deventersche ponden, en van die in Drenthe tot een bedrag van zes en een half pond. [1]) Dit is het eerste blijk dat ik van tienden in Drenthe aantrof en voor ons onderwerp van groot gewigt acht. Het is, wel is waar, zonder jaar- en dagteekening en ook blijkbaar, wat den inhoud betreft, een gebrekkig, onvolledig afschrift, maar overigens voor echt te houden. Zooals het hier wordt opgegeven, kan het tusschen 1027 en 1054, zoolang Bernold bisschop was, opgesteld zijn, maar wij vinden door Bruman vermeld, dat Adolf, graaf van Goor, in den jare 1027 zijne goederen aldaar aan Bernold opgedragen en van dezen weder ter leen ontvangen heeft. Volgens deze mededeeling, die misschien op een vollediger afschrift of berigt berust, zou dus gezegde bisschop reeds in het eerste jaar van zijne bisschoppelijke waardigheid en lang voor dat hij in het wereldlijk bezit van Drenthe en Twenthe gekomen is, de tienden aldaar bezeten hebben. Maar ook aangenomen dat dit berigt onjuist en niet te vertrouwen mogt zijn, dan blijkt toch uit den brief zelven, dat althans Twenthe toen nog zijn eigen graaf had en niet onder de magt van dien bisschop was, gelijk ook buitendien van elders zeker is, dat dit landschap eerst later aan Utrecht is gekomen. [2]) Vóór dien tijd dus bezat zij reeds de tienden althans in Twenthe en zeer waarschijnlijk ook in Drenthe.

---

[1]) Hedae *Hist. Episc. Ultraj.* p. 127: „praestitit ei in beneficium infra Thuente decimam decem librarum Daventriensium, et infra Thrente decimam ad septem libr. et dimidiam." Merk op, dat, naar 't schijnt, hier de Drentsche tiende zoowel als de Twentsche in Deventersche munt gerekend wordt, nog niet in Groninger munt.

[2]) Zie het berigt van Bruman bij G. Dumbar *Anal.* II, 104, en hierbij de *Verhandeling* van dezen S. *over het Graafschap Goor* enz. uitgegeven van wege de *Vereen. tot beoef. van Overijss. Regt en Geschiedenis*, Dev. 1859. Mr. Dumbar acht (bl. 132) dat berigt van Bruman wel onnaauwkeurig, wat aangaat den naam graaf voor Adolf, die toen nog niet paste, maar overigens, wat het jaartal en de beleening zelve betreft, aannemelijk en zeer wel strookende met de geschiedenis.

Ik spreek van tienden in 't gemeen; want zooals immers de bisschop hier beschikt over een deel daarvan, bewijst dat hij ze allen aldaar bezat. — Dit eerste blijk van tienden in Drenthe is daarom nog opmerkelijk, dat het tevens een bewijs oplevert, hoe toen reeds de bisschoppen van Utrecht hunne tienden in deze en gene landen zijn begonnen in leen uit te geven en niet alleen aan kerkelijke of geestelijke, maar ook aan wereldlijke personen; iets wat vooral aanleiding heeft gegeven tot de beschouwing van de tienden als wereldlijk goed. Als ik het toch wel heb, behelst bovenstaande opdragt een voorbeeld van persoonlijke beleening met eene zekere jaarlijksche som uit de op te brengen tienden in voormelde gewesten. Men treft verder beleeningen en verpachtingen aan en niet alleen persoonlijke en tijdelijke, maar ook erfelijke van de tienden zelve, zoodat de beleenden en pachtenaars die nu zelve moesten inzamelen en daarvoor eene jaarlijksche geldsom opbrengen. Hierdoor werden deze beleeningen en verpachtingen geheel en al wereldlijk, maar wat de inning der tienden betreft, deze zaak bleef nogtans bij twist daarover geheel onder het ressort der kerkelijke regtbank.

Zoo niet als oudste, toch als hoofdkerk te Utrecht, verkreeg de St. Maartens of Domkerk het grootste deel in deze tienden. En zoo komen deze ook in de eerste plaats voor in den staat van hare inkomsten uit het graafschap Drenthe in het begin der 13de eeuw, vroeger door ons medegedeeld (*Bijdr.* V, 59). Als pachters of houders daarvan komen op dien staat voor de prefect Egbert van Groningen en waarschijnlijk meer leden van de prefectenfamilie; voorts Johannes van Ruinen, Rudolf van Norg, Rudolf van Peize, Rudolf van Koevorden, Berthold de schout (van Drenthe) en meer andere leden van de voornaamste Drentsche familien, die dienstmannen of vassalen van den bisschop of de kerk van Utrecht waren. Aan dezen zullen in de eerste plaats die tienden verpacht zijn, als het best in staat de pacht op te brengen en zich de tienden te doen opbrengen. Dat de tienden in Drenthe werkelijk kerkelijke waren blijkt ten duidelijkste uit de uitspraak door dedingslieden van 1328 tusschen den bisschop van Utrecht ter eener en het landschap Drenthe benevens de stad Groningen met Go en Wold of het Goregt ter andere zijde over eenige geschillen, blijkbaar van beider, kerkerkelijken zoowel als wereldlijken, aard, en welke uitspraak meermalen, zoo niet telkens, herhaald werd, wanneer een nieuwe

bisschop aan het roer kwam. Onder de klagten van de zijde van den bisschop was ook deze: dat sommigen in Drenthe de tienden, welke hem met regt toekwamen, niet betaalden, zooals zij behoorden te doen. Daaromtrent luidde de uitspraak: dat de bisschop hen die deze zijne tienden schuldig waren en achterhielden met kerkelijk regt kon vervolgen, als hij wilde, zonder dat men eenige belemmering, ongenoegen of beleediging van de andere zijde daar tegen mogt betoonen. [1]) Men kan uit de wanbetaling, waarover hier klagte is, zien, hoe men hier in Drenthe er ook op uit was, den bisschop de tienden te onthouden, even als men die in Friesland weigerde op te brengen, gelijk wij zagen; en dat dit niet alleen met de bestaande, maar ook nieuwe tienden het geval was, blijkt uit de algemeene kerkelijke verordening van bisschop Guido van 1310. Daarin werd o. a. bepaald, dat de leeken de tienden van onbebouwde landen niet mogten tot zich trekken, maar overlaten aan hen, wien ze van regtswege of volgens gewoonte toekwamen. [2]) Hoe de bisschoppen van Utrecht, als zoodanig, niet als wereldlijke overheid, vrij beschikten over de tienden in Drenthe, ten behoeve van geestelijke of kerkelijke en wereldlijke personen, kan het aantal charters getuigen, welke daarvan bewijs opleveren. Vooral komen schenkingen voor aan geestelijke en kerkelijke gestichten, en niet alleen tijdelijke, maar ook eeuwige of eigendommelijke, deze laatste echter niet aan leeken. Dit zou eene ontvreemding geweest zijn, geheel onwettig en strijdig met het kerkelijk karakter der tienden. Dat evenwel ten gevolge van langdurig bezit, door verduistering of verbijstering, zooals men het noemde, vele tienden zelfs in

---

[1]) Zie die uitspraak bij Driessen, a. w. I, 101, en mijne Bijdrage over de Drentsche precarie of bede, daarin ook vastgesteld, *Bijdr.* IV, 309, nader bl. 322. De zinsnede in de uitspraak tot de tienden betrekkelijk luidt in het oorspronkelijke aldus: „Super quarto vero et ultimo Articulo, de decimis suis, taliter extitit arbitratum, quod idem Dominus Episcopus contra debitores et detentores dictarum decimarum suarum iure Ecclesiastico procedere potest, si velit, absque nostro et terre nostre impedimento, ingratitudine vel offensa" W. A. Bachiene verzekert uitdrukkelijk in zijne *Vaderlandsche Geographie* enz. VIII *van het Landschap Drenthe*, bl. 281, dat de slotvoogd van Koevorden Rudolf de Drenthenaren tegen hunnen bisschop Otto II opzettede, zoodat zij telkens weigerden den bisschop hunne tienden optebrengen. Uit welke bron deze S. dit geput heeft, heb ik niet kunnen ontdekken.

[2]) Westendorp, *Jaarb.* II, 94.

eigendom aan wereldlijken zijn gekomen, laat zich denken en vermoeden, schoon uit den aard der zaak niet met zekerheid meer aanwijzen; maar het tegendeel ook in het geheel niet, namelijk dat zij die tienden oorspronkelijk of van ouds als hun eigendom met regt hebben bezeten. Ik wil niet geheel ontkennen, dat er mogelijk hier en daar, in navolging van de kerkelijke tienden of op zich zelf, dergelijke wereldlijke zijn ingesteld geworden of hebben bestaan. Het was van ouds gebruikelijk een deel van de vruchten van den akker en veestapel of ander gemaak in natura voor het gebruik van den grond of tot huur aan den eigenaar op te brengen. Dit deel kon een tiende bedragen, zoowel als een ander deel; maar in den regel plagt men de bouwhoeven in Drenthe en Overijssel op de derde en vierde garve te verhuren. [1]) De opbrengst van een tiende, had die ergens werkelijk plaats, zou dus slechts eene uitzondering op den regel zijn en hier passen het gewoon gezegde: dat uitzondering den regel bevestigt. Maar buitendien, behalve de opbrengst aan den eigenaar, had ook nog die der tiende plaats en was deze een deel van de geheele opbrengst van den grond.

Laat mij die stukken en anderen, die over tienden handelen en licht verspreiden, kortelijk meer of minder naar tijdsorde doorloopen en aanteekenen wat opmerkenswaardigs daarin voor ons hieromtrent voorkomt. De oudsten zijn de gewigtigsten, als nog den meest oorspronkelijken en waren toestand opleverende, vóórdat de tienden meer en meer vervreemd en inderdaad als wereldlijke werden, zooals met velen daarvan wel het gevolg moest zijn. Zoo gaf bisschop Herbert in 1141 onder andere goederen, aan de kerk te Ruinen, de kerk te Steenwijk met alle hare tienden, op verzoek van Otto van Ruinen, zijn dienstman, die deze kerk vroeger voor zich in leen (beneficium) bezat, alsmede zeker veen, tusschen Ruinen en Meppel gelegen en aan Otto met zijne medeburen toebehoorende, met al de tienden, alsmede Gislo (Gijsselte onder Ruinen) met de tienden en die te Anrepe (onder Assen.) [2]) Bisschop Herman bevestigde in 1152 de

---

[1]) Magnin, *Voormal. Kloosters in Drenthe*, 1835, bl. 67.

[2]) Driessen a. w. I, 194 en 195, met de bevestiging daarvan in 1246 door bisschop Otto III. In een brief van 1363 staat Johan, Heer van Ruinen, al zijn regt af op het convent in goederen en personen, behoudens de tienden, grove en smalle, die hij bezat in de goederen van het convent, met hetzelfde vereenigd of daarvan gescheiden. Driessen, a. w. I, 197.

gift van Herbert van onderscheidene landerijen met de tienden daarvan aan de kerk te Blidenstat (te Ruinerwold). [1]) Bisschop Godfried schonk in 1176 aan het klooster Ruinen de grove en smalle tienden van vijf huizen aan het grensriviertje de Reest. [2]) Bisschop Boudewijn bevestigde o. a. in 1081 deze gift en die van zekeren Eminius van een huis in Dwingelo met de tiende daarvan. [3]) Bisschop Diederik van der Aare ruilde in 1206 met het klooster te Ruinen onderscheidene tienden in en ook buiten Drenthe gelegen; [4]) zoo ook in 1209 de tiende van zeker huis op verzoek van Hugo Sturm, zijn dienstman, die die tienden in leen bezat, voor ander goed. [5]) Volker van Koevorden, ridder, geeft in 1212 te kennen, dat zijn zoon Rudolf met zijne toestemming aan datzelfde klooster al de tienden grof en smal te Spehoerne (Spier onder Beilen) en die over drie huizen in Echten verpand heeft. [6]) Rudolf van Koevorden moest volgens voormelden staat aan het domkapittel te Utrecht 9 pond opbrengen, en dit zal deels voor tienden zijn geweest, die hij van het kapittel hield. In de bevestiging door Otto II in 1217 van voornoemd klooster in zijne bezittingen, worden vele tienden in Drenthe opgenoemd. [7]) Dezelfde bisschop verpandde in 1223, daaraan zijne tienden in Gieten, tot den hoeve in Anlo behoorende, wegens goederen, die het aan eenige burgers te Groningen ten behoeve van den bisschop had verschuld. [8]) Bisschop Otto III schonk in 1247 aan hetzelve de tienden van alle nieuws aangemaakte of nog nieuws aan te maken landerijen, behoorende tot de hoeve Dickeninghe. [9]) — Opmerkelijk is de uitspraak van den abt van Rottum, als scheidsman tusschen dien van Ruinen en zekeren Herman met zijne zonen te Noordlaren over eenige tienden te Anderen onder Anlo, gedaan in 1254 in eene algemeene vergaderiug van het Seend te Groningen, waarbij voor eene zekere som, aan Herman te betalen, die tienden aan die abdij werden toegewezen. Als getuigen en leden van die vergadering worden genoemd, behalve den abt van Rottum, onder de geestelijke of kerkelijke personen, de abten van Gerkesklooster, in naburig Friesland, en van Selwerd,

---

1) Driessen, a. w. I, 1.
2) Driessen, a. w. I, 5.
3) Driessen, a. w. I, 7.
4) Driessen. a. w. I, 11.
5) Driessen, a. w. II, 241.
6) Driessen, a. w. I, 16.
7) Driessen, a. w. II, 242.
8) Driessen, a. w. I, 20.
9) Driessen, a. w. III, 545.

met twee klerken van Groningen; en onder de wereldlijke Rudolf van Norg, Rudolf van Langgene, Adolf en Folker, ridders, van Peize, en al de oldermannen *(seniores)* van Groningen. [1]) Deze vergadering is dus te beschouwen als eene kerkelijke regtbank waar die uitspraak plaats had; doch het schijnt geene gewone, maar buitengewone vergadering geweest te zijn. Men kan dit opmaken uit de benaming van *Sijnodus generalis* daaraan gegeven, uit het aanwezen van andere, zoowel Friesche, als Groninger en Drentsche personen, alsmede, uit den tijd en de plaats, wanneer en waar ze gehouden is. Wat den tijd aangaat, was het in augustus, waarschijnlijk den 15, terwijl de Seend te Groningen gehouden werd na St. Michiel op den 29 september, volgens den voormelden Seendbrief van 1332. Men heeft voor de plaats, waar die Seend zitting hield, gehouden de St. Walburgskerk, ingevolge den inhoud van een brief waarin vr. Ludeken wed. van den ridder Albert Jarges verscheiden goederen vermaakt aan de klerken van het gemeene leven te Groningen. [2]) En dit is niet onwaarschijnlijk. Maar achter de voorzegde uitspraak van 1254 wordt aangeduid, dat deze te Groningen geschied is *„in Ab."* Driessen gist, dat hier het woord *Abbatia* bedoeld is en hieronder het oude Bagijnen klooster of dat der Geestelijke maagden, thans het Roode Weeshuis, ja dat hiertoe te brengen zou zijn de *Abt* of *Abbas* in Groningen, waarvan in de Charta Werdensis uit de 12de, zoo niet vroegere, eeuw, sprake zou zijn. Maar Driessen vergist zich hier zeker; er wordt wel gesproken van den meijer van den Abt te Groningen, doch hieronder ongetwijfeld de

---

[1]) Driessen, a. w. I, 26. Ik weet niet, dat er iemand op het voorkomen hier van *oldermannen*, onder den naam van *seniores*, te Groningen gelet heeft. Driessen schijnt ze onder dien naam geheel niet gekend te hebben en gispt Emmius, die de oldermans of aldermans wel met dien naam noemt. *Rer. Fris. Hist.* p. 155. Men zal hier onder de *seniores* den geheele magistraat of raad te Groningen te verstaan hebben, even als onder de *aldermanni* in de brieven van 1245, 1257 voorkomende, en in dien van 1262 ten getale van 12 met 4 *rationales* aan het hoofd, te zamen ook nu *consiliarii* geheeten, en eindelijk in een brief van 1276, waarna ze voor den naam van *consules* plaats maken. Driessen, a. w. III, 632. De brief van 1257 wordt door hem niet vermeld, maar is even als de anderen op het Gron. Archief aanwezig. Zie Reg. 1ste Verv. 1257, no. 2.— Dit zij als ter loops hier vermeld.

[2]) Zie de Aanteekening over het Seendregt achter het Stadboek t. a. pl. bl. 294.

Abt te Werden, geen te Groningen gemeend; en het Bagijnen convent ook niet, aangezien de oprigting daarvan wel van latere dagteekening zal zijn, dan de Charta Werdensis. Er blijft dus nog geheel te raden over, waarop de woorden „*in Ab. Gronynghe*" zien. *Ab.* kan eene verkorting zijn van *Abbatia*, maar ook van *Abbatis domo*, en zoo een *Abtenhuis*, schoon geen *Abdij* beduiden; en dan zou ik daarvoor willen houden het huis of refugium van den Abt van Rottum, als dat er toen reeds stond, gelijk later, ten westen in de Ebbingestraat, even als dat van de Abdij Selwerd. [1]) Die Abt was de hoofdpersoon, de scheidsregter, in die vergadering, en het past dus zeer wel, dat zij in zijn huis plaats had. Hoe dit zij, zij zal — waarop het hier aankomt — in allen gevalle eene sijnodale of kerkelijke vergadering geweest zijn, waarin de twistzaak over de tienden te Anderen beslist werd. Wij zullen straks ook uitspraken van het Seendgerigt of den Deken van Drenthe over tienden ontmoeten en vervolgen, na deze uitweiding, intusschen onzen weg.

Hendrik van Borculo keurde in 1261 goed den verkoop door Rudolf van Ance (Ansen onder Ruinen) aan het klooster te Ruinen van de halfscheid der tiende van de hoeve Dickeninghe, waartegen Rudolf weder zou overgeven andere goederen. [2]) Hendrik van Borculo komt hier vermoedelijk als leenheer voor en Rudolf van Ance als leenman, die die tiende van Hendrik in achterleen zal gehouden hebben, even als hij zelf in leen van den bisschop van Utrecht, zoo hij niet reeds volle eigenaar daarvan geworden was. Zoo beleende dezelfde Hendrik van Borculo, burggraaf van Koevorden, in 1275 met zijne grove en smalle tienden, gelegen in Echtenerveen en in Zuidwolde, zijn neef Rudolf, zoon van den heer Folkerd, ridder, van Echten ten mansregte, om die ten Zutphensche leenregt te bezitten, met uitzondering van de tienden die Sophia en Hildeburgis aldaar hadden. [3])

Wij vinden op het jaar 1284 eene merkwaardige over-

---

[1]) Zie o. a. de brieven van 1457, no. 5, en 1467, no. 2, op het Gron. Archief.

[2]) Driessen, a. w. 1, 189.

[3]) Magnin, a. w, II, 1ste Ged. bl. 36. In 1390 beleent voortdurend Ghiseberd van Bronkhorst, Heer te Borculo, Johan van Echten, zoon van Rudolf voorschreven, met de voornoemde van hem aangeërfde tienden als mede die te Lhee en Peste, op gelijke wijze. Magnin, t. a. pl. bl. 49.

eenkomst gesloten tusschen Gerhard Mensinge en de ingezetenen van Zuidlaren over de jaarlijksche betaling in twee termijnen van zeventig mudden rogge en haver uit de daarbij aangewezen boerenerven, als of in plaats van tienden. Het doel hiervan is blijkbaar om in stede van de wisselvallige opbrengst van tienden eene vaste over en weder aante nemen. Er worden nog van uitgezonderd tienden van eenige daarbij opgenoemde plaatsen. Opmerkelijk zijn de bepalingen omtrent de levering dier mudden: dat zij moest geschieden in Groninger maat ter plaatse, waar de tiendheffer in Drenthe of Groningen mogt wonen, zoo daarbuiten, op de markt te Groningen; dat zoo deze levering niet geschiedde op de vastgestelde termijnen, dan Gerhard ze zou mogen invorderen en uitpanden op breuke van dubbeld en de ingezetenen des noods daartoe behulpzaam moesten zijn; dat verhindering door slecht weder hiervan verschoonde en brand van de levering zelfs, wanneer die iemand niet door zijn vijand of eigen schuld overkwam. Deze overeenkomst werd gesloten ten overstaan van de aanzienlijke getuigen: Heino van Borculo, denkelijk voornoemden Hendrik, burggraaf van Koevorden, Egbert prefect van Groningen, den schulte van Eelde en de vier rekenmeesters van Groningen, en bezegeld met het zegel van deze stad en Drenthe. [1]) Het is dus eene geheel wereldlijke dading, waarbij alleen leeken, geen deken noch ander kerkelijk persoon te pas komt, en zij levert een voorbeeld op, hoe de tienden ook op deze wijze geheel in eene wereldlijke belasting of cijns heeft kunnen overgaan en dergelijke maatregel toen reeds is aangewend geworden, als in onzen tijd is voorgesteld, te weten, om de tienden in eene vaste grondrente te veranderen. Hoe Gerhard Mensing die tienden bezat en er aangekomen was, bij wijze van leen of pacht, hiervan vernam ik niets. Bewijs is er dan ook niet dat hij ze in eigendom bezat; en dit was ook wel niet noodig, om dergelijke schikking met zijne tiendpligtigen te kunnen maken. Nog valt omtrent den tiendheffer op te merken Driessen's vermoeden, dat hij behoord heeft tot de prefectenfamilie en dien tak, welke onder den naam van Menso en Menso ter A vroeger en later voorkomt. [2]) Doch dit schijnt mij twijfelachtig toe, te meer daar nog een Gerhard Mensinge uitdrukkelijk in een door hem ook bijge-

---

[1]) Driessen, a. w. III, 562. [2]) A. w. III, 592.

bragten brief van 1335 voorkomt. [1]) In eene ruiling van goederen met het convent Dickeninge in Drenthe in 1377, door Westendorp aangehaald, komen voor Johan Mensing van Haren en Gedekien van Echten, geheeten van Haren. [2]) Hij geeft de bron niet op en ik vond die ook niet. Er wordt op het leenregister van 1387 geen leenman van dien naam, maar wel een leengoed *Mensinghe-goet* genoemd, dat de latere Havezate Mensinga te Rhoden zal zijn en dien naam van gezegde familie kan dragen, [3]) terwijl een stuk goed van de familie Minzo te Essen onderscheidelijk *Minzenhorne* heet in een brief van 1309. [4])

Opmerkenswaardig is ook wat volgt. Hendrik, ridder, van Eelde, schulte van Drenthe (dezelfde als de schulte van Eelde in het voorgaand stuk genoemd), gaf in 1286 met zijne beide zonen, Rotger en Thezo, voor de plaatsing van zijne dochter Margareta in het klooster te Assen, aan dit klooster zijne grove tiende van het huis Husinge bij Bonevelde (thans Benneveld te Zweelo), die hij betuigt van niemand in leen, maar eigenerfelijk te bezitten. [5]) Hendrik, ja, mag werkelijk deze tienden als zijn eigendom, als reeds van zijne voorzaten aangeërfd beschouwd hebben, het bewijs daarvan levert hij niet, en zal hij ook niet hebben kunnen leveren. Het klooster zal dit ook niet verlangd hebben, nu het toch in bezit daarvan kwam. Later ontstond 'er twist over die schenking tusschen den eerstgenoemden zoon Rotger, die intusschen schout van Drenthe was geworden, en het convent, doch op deszelfs gedaan verzoek, werd het op de synode te Vries in 1302 door de geestelijkheid daarin bevestigd. Rotger nam evenwel in deze beslissing geen genoegen, blijkens de nadere uitspraak daarover gedaan in 1303 door den abt van Aduard, den deken van Drenthe, den deken der kerk van Steenwijk en een kanunnik aldaar, nu als scheidregters, waarbij de grove tiende van het huis Husinge aan het klooster bleef toegewezen, doch bepaald, dat dit wegens de grove tienden van het daarbij gelegen huis Avekinge aan Rotger of zijne erven zou geven jaarlijks 13 mudden rogge van de goede bouwakkers, half in winter- half

[1]) A. w. I, 128. [2]) *Jaarb.* II, 228.

[3]) Magnin, a. w. II, 1ste Ged. bl. 125.

[4]) Driessen, a. w. III, 593.

[5]) Magnin, a. w. II, 1ste Ged. bl. 58. In het oorspronkelijke staat: „quam (decimam) non in feodo ab aliquo tenuimus, sed de propria hereditate nostra mananerat."

in zomerrogge, en als het aldaar nieuw land aanmaakte, zou het daarvan insgelijks aan Rotger en zijne erven de wettige tienden betalen. [1]) In dit compromis wordt o. a. melding gemaakt van brieven van de bisschoppen Willem en Guido van Utrecht, hunne goedkeuring behelzende van de gift van Hendrik van Eelde. Rijst hier niet het vermoeden, dat het convent te Assen het niet op de verzekering van Hendrik heeft laten aankomen, maar voorzigtig heeft geacht zijn gift door de kerkvoogden, de eigenlijke of oorspronkelijke tiendheffers, te doen bevestigen en het bezit daarvan wettig maken? Of als men werkelijk uit de bijzondere uitdrukking, door Hendrik van Eelde gebezigd, dat zijne tiende van het huis Husinge *van zijn eigen erfgoed afkomstig was*, mogt willen afleiden, dat hier van eene door zijne voorzaten ingestelde opbrengst is te denken, dan zou dit een zeldzaam voorbeeld van dien aard opleveren en, zoo als gezegd is, tot de uitzondering van den regel behooren, die dezen eerder bevestigt, dan tegenspreekt. Maar neen; immers dat het toch werkelijk kerkelijke tienden waren, blijkt uit derzelver verruiling door het convent in 1334 aan den cureet van Zweelo voor de grove en smalle tienden van een huis des convents in Arth gelegen. Deze verruiling geschiedde ten overstaan van den deken van Drenthe en werd in 1339 goedgekeurd door den bisschop van Utrecht. [2]) Hierdoor kwam het nu met deze tienden weder geheel in orde en werd, wat er wereldlijks en onwettigs aangekleefd mogt hebben, verwijderd. — Zoo besliste ook de deken van Drenthe door een vonnis in het zeendgerigt te Beilen in 1339 gehouden in een twist tusschen het convent Dikninge en Wolter Assing van Holte over de grove tiende jaarlijks door dezen aan dat convent te betalen. [3])

---

[1]) Magnin, t. a. pl. en *Voorm. Kloosters in Drenthe* 1835, bl. 135.

[2]) Magnin, *Besturen* enz. I, 106. De S. had vroeger (*Voormal. Kloost. in Dr.* 1835, bl. 137 voor Arth gelegen Gith (Gieten?). Arth kan Aart zijn onder Vries. Ik voeg hier nog toe, dat de Utrechtsche Elect Johannes het convent Maria's Kamp te Assen in den eigendom bevestigde van onderscheiden goederen o. a. ook de tienden in Erme, onder Sleen, en te Halen, met weiden, bosschen en vrijheden, benevens de aldaar nieuws aangelegde landen, tuinen, visscherijen enz. zonder dat van deze laatste goederen eenige tienden zouden mogen worden gevorderd. Magnin, *Voorm. Kloost. in Dr.* 1835, bl. 147. De oorkonde hiervan is zonder jaar- of dagteekening en laat dus onzeker of her bedoeld is Jan van Nassau, die elect was van 1267—1288, of Jan van Diest, elect in 1322.

[3]) Driessen, a. w. I, 163.

Ook nog anderen bezaten tienden in het gehucht Bonevelde; want in 1313 verkocht Rudolf van Peize, schildknaap, zoon van heer Engelbert, ridder, genaamd van Almelo en van Peize, van Ophyödus, gezegd Caubus, de smalle tienden in dat gehucht hem toebehoorende, voor 15 mark sterlings. — Hoe die tienden aan Rudolf zullen behoord hebben, ontwaren wij niet uit het uittreksel van den koopbrief door Magnin gegeven [1]) Hij deelt ons daarentegen volledig mede dien, waarbij Otto van Norg en de zijnen in 1334 verkochten aan het convent te Ruinen en Dickeninge hunne grove en smalle tienden te Halen, onder Beilen, uitgezonderd de smaltienden over den hof te Halen, de vlastienden aan het convent op te brengen, en de grove en smalle tienden over dat kothus (katerstede) Nijsinghe. Zij droegen die tienden op: „sonder antale of ansprake ewichlike vry to besittene, en vry to warene van alre ansprake yenighes mannes, die recht oft heerscapie an dien voerghenomeden tyende bywisen mach," [2]) Uit dit meer uitdrukkelijk dan anders geformuleerd slot zou men wel eenig argwaan koesteren of de heeren van Norg wel zoo eigendommelijk die tienden bezaten, als zij die hier overdroegen. — Cijse en Rolof Guedesinghe verkochten in 1339 al de smalle tienden, die zij hadden over zeker goed in het kerspel Ruinen aan het convent aldaar. [3]) Arend Huijs, heer van Ruinen, verkocht in 1360 en Henrik van Echten in 1371 elk hunne halve tienden, die zij hadden uit eene boerenplaats te Lhee onder Dwingelo aan den toenmaligen bezitter daarvan. [4]) Hier hebben wij een voorbeeld niet maar van vervreemding, maar van geheele vernietiging van tienden. — In 1382 verkocht Reijnolt (IV) Heer van Koevorden aan het convent te Assen o. a. zijne tienden over het goed te Rede onder Vries [5]); Johan van der Eze in 1385 aan het convent te Dijckenijnghe en Ruinen een mudde rogge uit Telminghe-goed te Westerhesselte, *roerende van tiende*, en schold daarmede dat goed kwijt van alle tienden [6]). — Hier hebben wij weder een

---

1) Magnin, *Voorm. Kl. in Dr.* 1835, bl. 137.
2) Magnin, a. w. bl. 30. Gron. Arch. 1334, no. 3.
3) Driessen, a. w. II, 219.
4) Magnin, *Besturen* enz. II, 1ste Ged. bl. 142.
5) Magnin, a. w. II, 1ste Ged. bl. 68.
6) Magnin, a. w. II, 1ste Ged. bl. 78.

ander voorbeeld van bevrijding van tienden. Ik herinner hierbij dat de voorgaande leeken, welke zoo eigenheerig over tienden beschikten, alsof zij geheel daarvan meester waren, juist de voornaamste vassalen waren van de kerk van Utrecht, die ook op den meergenoemden staat van inkomsten des domkapittels in Drenthe voorkomen, als houders in de eerste plaats van tienden van dat kapittel. Hoe ligt kan hun bezit daarvan, bij wijze van pacht, op den duur daartoe aanleiding of gelegenheid hebben gegeven.

Volgens het Drentsche leenregister van 1387 hielden toen, onder andere goederen, tienden in leen van de kerk van Utrecht de volgende leenmannen: Jan de Vos van Steenwijk „den vrien tienden to Lede ende to Dwingelo;" onder deze vrien of vrije tienden zal te verstaan zijn, dat de houder daarvan niets behoefde te betalen; Jan Lepel te Noordsleen tienden te Zuidsleen; Rolof van Steenwijk een vierde van de tienden te Dalen; Arend Huis, Heer van Ruinen, de tienden te Ruinen en te Pesse, te Gees, te Oostarhesselen, over de erven Roderinc en Ribberding, onder Diever; Gerd Guedzingh de halve tiende te Pesse onder Ruinen, de tiende te Balinghe, onder Borch; Roelof Polleman de tiende van Anderen (Amen?) onder Rolde (behalve de tiende te Haren, later te vermelden); Egbert van Echten de tiende te Wesepe onder Zwelo, te Germinge en te Natinghe onder Borck. [1] — In de acte van 1527, waarin Fr. Schenk van Toutenburg, later Aartsbisschop van Utrecht, afstand doet ten behoeve van zijn vader, broeders en zusters, van zijn leen te Batinge en aanhoorigheden onder Dwingelo komen nog voor: Hiddinges tiende, grof en smal, de tienden tot Ansen, grof en smal, en de halve tiende tot Lede. [2] — Er worden in de 15de eeuw nog vermeld tienden te Eelderwolde op het jaar 1461; [3] en te Witten onder Assen op het jaar 1487 [4]), beide in handen van geestelijken. — In de staten der domeingoederen in Drenthe onder Keizer Karel V worden hoofdzakelijk opgenoemd de tienden te Annen, Eext en Gieten, en bestonden in die van rogge, garst en haver, alsmede kleine of smalle tienden, slechts voor 4 car. guldens verpacht, terwijl de eerstgenoemde toen opbragten

---

[1] Magnin, *Besturen in Dr.* II, 1ste Ged. bl. 118.

[2] Magnin, t. a. pl. bl. 119.

[3] Gron. Arch. 1461, no. 21.

[4] Magnin, *Kloosters in Dr.* 1835, bl. 216.

248 mudden rogge, 40 m. en 3 scat garstenmolt en 140 m. 2 scat haverenmolt. [1]) Tot zulk een gering bedrag was het bisschoppelijk bezit van tienden in Drenthe verminderd. Het domkapittel, dat, zooals boven is opgemerkt, de meesten daarvan bezat, bleef er zoovele behouden, dat het zelfs een eigen rentmeester, die den naam van Ambtman droeg, daar onderhield, om die tienden en andere inkomsten te innen. [2]) En dat het domkapittel niet alleen, maar ook andere, en wel dat van S. Pieter, tienden in Drenthe heeft bezeten, blijkt uit de stukken op het Gron. Archief voorhanden, betrekkelijk de tend-mudden door de buren van Borck onder Anlo te betalen aan dat kapittel te Uffelte, van de jaren 1608 tot 1628, ten zij men hieronder geene eigenlijke tienden, maar cijns hebbe te verstaan. [3]) Vele tienden, hebben wij gezien, waren aan de kloosters gekomen. Met de hervorming en de secularisatie van hunne goederen, zijn deze en alzoo ook de tienden daaronder als domeingoed aan het Landschap gekomen. Deels zijn zij met die goederen door hetzelve verkocht geworden en zoo in handen van particulieren gekomen; deels wat er nog van is overgebleven met die overige domeinen bij de staatsregeling van 1798 door het toenmalig bewind der Bataafsche Republiek aangeslagen en onder het Landsdomein gekomen. Dit is eerst geschied met de kapitteltienden in 1811, daar, ondanks den ondergang van de wereldlijke magt des bisschops, de hervorming en den strijd daarover, die instelling zich met hare goederen zoolang heeft weten staande te houden. [4]) De Landsdomeintienden in Drenthe zijn, omstreeks 20 jaren geleden door het domeinbestuur tegen een lagen prijs afgekocht, nadat er verscheidene gedingen over gevoerd waren bij de regtbank te Assen, doordien het moeijelijk viel, om de tiendpligtigheid, bij gebrek aan titels, te bewijzen. Domeintienden bestaan er dus in die provincie niet meer en de tienden die er nog overig zijn, zijn òf particuliere òf behooren nog tot de inkomsten van deze of geene kerken

---

[1]) Zie den staat van 1545 bij Magnin, *Besturen in Dr.* III, 1ste Ged. bl. 268, en zijn *Overzigt der kerk. Gesch. in Drenthe*, Bijl. 3.

[2]) *Teg. Staat v. Drenthe*, I, 118.

[3]) Gron. Arch. 1608, no. 13.

[4]) Zie over de zonderlinge geschiedenis van deze Kapittelen het Akad. Proefschrift: *Bijdrage tot eene geschiedenis van het bezit in de doode hand*, door Mr. A. Telders, Utr. 1869.

of pastorijen, die hiermede eenmaal begiftigd zijn geweest. Volgens de ten jare 1597 gedane opgaven der pastorijgoederen in Drenthe trokken toen de volgende pastorijen nog tienden: te Borger de tienden van eene huisplaats, van een stukje lijnlands, van twee kleine hoekjes gronds en van zes bouwakkers; te Emmen de smalle tienden van de erven Lokinge, Dillinge, Harkinge, Ovinge, Hovinge en Schirringe, die gaven het twintigste „schaep, bigge, ime, calver"; te Havelte bij de St. Clemens-vicarie de tienden van ruim 25 mud bouwlands, bij de Lieve Vrouwen-vicarie, de tienden van ruim 9½ mud bouwlands; te Zweelo de tienden van eenige landerijen te Aalden, Meppen, Oosterhesselen en Weerdinge. [1]) Deze opgaven zijn echter niet volledig, niet van alle dorpen en niet van alle kerkegoederen, en vele — en daaronder welligt ook tienden — waren of werden toen verdonkerd en vervreemd. — Op het register van de predikanten inkomsten in Drenthe opgemaakt in 1632 vindt men van die tienden nog aldus opgegeven: Te Emmen, „die bloetthende ende andere thenden, die uyt het Caspel van Odoren moeten betaelt werden by eenige huysen, ende werden getaxeert jaerlix op thyn karolus gl."; te Zweelo „by raeminge wegens eenige trecktende tot Gies ende Hesselen 25 gl., idem wegen een trechtende tot Weerdinge, op Campinghe;" te Havelte tot de L. Vrouwen-vicarie „2 mudde 3 schepel 2 spint landts, die thende op 1 gl."; te Borger „die thende van 5½ mudde boulandts, op 3 gl." [2]) Van die tienden zijn en worden er nog afgekocht, zoodat er niet veel meer overig zijn. Zoo werden er nog onlangs enkele te Havelte afgekocht en bestaan daar ook nog eenige korentienden. Onder de verschillende pastorijpachten in Drenthe, treft men er aan met de benaming *tendrogge*, *tendpacht*. Oorspronkelijk zullen zij tienden zijn geweest, die in den loop des tijds in eene vaste hoeveelheid op te brengen koren zijn overgegaan. Zoo zou men meer of min nog kunnen opgeven uit de tegenwoordige inventarissen der kerkelijke goederen aldaar, in welke kerkelijke gemeenten nog heden tienden gevonden worden; van die, welke in handen van particulieren zijn, zal dit minder doenlijk wezen. Maar genoeg, in 't algemeen kan men zeggen, dat er in Drenthe maar weinige tienden meer zijn overgebleven, minder dan in naburig Overijssel,

---

1) Magnin, *Kerk. gesch. van Drenthe*, bl. 92, 110, 117, 161.
2) Magnin, a. w. Bijl. no. 31, bl. 142.

Gelderland enz. Ik voeg er alleen nog bij, als meer dienstig voor ons oogmerk, dat bij de afschaffing van de Roomsch-Catholieke eeredienst en van het Dekenaat in dit gewest, de regterlijke betrekkingen van Deken van Drenthe, voor zooveel die de geestelijke en kerkelijke aangelegenheden betroffen, voorloopig aan de ten jare 1600 ingestelde Gedeputeerden van dat Landschap zijn opgedragen, die drie jaren later door het collegie van Drost en Gedeputeerde Staten werden vervangen. Onder de zaken, waarover nu dat collegie regt sprak, waren ook de geschillen over de tienden begrepen en bleef het kerkelijk karakter hiervan alzoo nog gehandhaafd. [1])

Wij kunnen nu van Drenthe afstappen en overgaan tot het Goregt om hier en te Groningen ons onderzoek omtrent de tienden voort te zetten. Over eenige van die tienden, zooals die te Haren, Helpen enz., heb ik reeds gesproken, als deel uitmakende van de stads Goregter inkomsten (*Bijdr.* V, 81). Ik moet deze en andere hier nauwkeuriger beschouwen, ten bewijze dat zij oorspronkelijk van kerkelijken aard waren. Van de tienden te Haren vinden wij het eerst gewaagd in de verklaring van de Regtersche Agneta te Groningen, nopens den aard harer goederen, in 1332 opgemaakt. Hier komen deze tienden voor als leengoed en wel behoorende tot de Geregtigheid in Groningen of de Groninger prefectuur, waarvan zij een derde gedeelte bezat. [2]) Zij bezat ook de tienden op Wolde. Hieronder zal Kropswolde te verstaan zijn, vooraf ook reeds voorkomende, onderscheiden van ter Wolde, als onderdeel van het Goregt, zooals elders meer. Dat die tienden te Haren ook reeds door vroegere prefecten en alzoo ook door prefect Egbert, volgens den staat der Drentsche inkomsten van het domkapittel in het begin der 13de eeuw, genoten zijn, is niet onwaarschijnlijk. Bij de opheffing van de prefectuur en de verpachting door dat kapittel van de Groninger Heerlijkheid aan de Heeren van Koevorden en anderen in 1371, en vervolgens aan de stad Groningen in 1392, behield het zich voor de bijzondere inkomsten, die het daar of in het Goregt en bij Groningen bezat en met name ook de tienden, [3]) en gaf ze afzonderlijk op nieuw ter leen uit. Zoo komt op de lijst

[1]) Magnin, a. w. bl. 244.

[2]) Driessen, a. w. IV, 643.

[3]) Driessen, a. w. II, 300, III, 459.

der Utrechtsche leengoederen in Drenthe voor Rolof Polleman als leenbezitter o. a. van die tienden, grof en smal, dus in haar geheel, naar het schijnt. [1]) Vervolgens vinden wij het klooster Mariënwolde bij Nordhoorn in het graafschap Benthem in het leenbezit van twee deelen van dezelfde tienden, maar die in 1461 overdragende aan Johan Rengers van ten Post met andere vrije goederen te Haren; [2]) later in handen van de Ommelander familie Onsta van Sauwerd, blijkens de leenbrieven in 1565 en 1600 afgegeven ten behoeve van leden dier familie, [3]) die ze echter volgens de lijst der Groninger inkomsten uit het Goregt van 1563—64 nog deelde met de familiën Buning en de Mepsche. [4]) Hoe het met het overige ⅓ deel dier tienden is gegaan, vernemen wij niet, maar vinden dit deel toen in handen van de stad, onder hare Goregter inkomsten opgenoemd en nader vermeld waarin die tienden bestonden, hoe ze werden geind enz., zonder te hebben kunnen opdiepen, hoe en wanneer ze er aangekomen is, noch hoe zij dat bezat in leen of in pacht of in vollen eigendom. Hoe dit zij, zij gedroeg zich later geheel als eigenares daarvan, immers zij verkocht ze als zoodanig in 1663 [5]). Desniettemin kan er geen twijfel aan zijn, dat de geheele tienden van Haren van kerkelijken oorsprong waren.

De stad bezat ook eenige tienden te Wolde, namelijk van plaatsen te Kropswolde, volgens hetzelfde meergenoemd register. [6]) Mogten die tienden dezelfde zijn, als voornoemde tienden op Wolde van Regtersche Agneta, dan zou men kunnen denken, dat die tienden hiervan afkomstig waren, even als die te Haren. Er is dit onderscheid tusschen, dat Agneta de tienden te Wolde in eigendom bezat, die te Haren in leen. Maar dit verschil zal geen verschil maken in den aard en oorsprong; waren de tienden te Haren eene kerkelijke, dan zullen die te Wolde ook wel zoo geweest zijn en eveneens de volgende te Helpen.

Van de tienden te Helpen ontmoeten wij het eerst berigt in de opdragt door Hendrik van Selwerd van al zijne goederen, zoo in leen als eigen in het Goregt en te Groningen bezeten, aan den bisschop Frederik van Blankenheim in

---

[1]) Magnin, *Besturen in Dr.* II, 1ste Ged. bl. 125.

[2]) Gron. Arch. 1461. no. 23. Van Idsinga, *Staatsr.* II, 382. Westend. *Jaarb.* II, 565.

[3]) Gron. Arch. 1565, no. 18, 1600, no. 54.

[4]) *Bijdr.* V, 86, 115. [5]) Bijdr. V, 142.

[6]) *Bijdr.* V, 93, 120.

1411. Doch reeds in 1400 had deze bisschop de tienden met andere goederen van de Groninger Heerlijkheid ingeruild van het domkapittel, hetwelk die tienden in erfpacht plagt uit te geven. Zoo bezat nog de familie Sickinghe een deel daarvan volgens den stadsbrief van 1445, waarbij Lubbert Sicking overdroeg aan Albert Jarges en Barold ter Bruggen „dat vierendeell van enen tynden in Helpmans tende, als em dat angeervet is van synre moder, ende een achtendiell van denselven tynden, als em dit aangeervet is van sinen vader." Zoo droeg in een volgenden stadsbrief van 1449 Rande Wichering over aan dezelfden „den alingen tynden, smalen ende groven tynden, den Johan Sickinge plach te hebben up onser Stad Zuutessche to Helpman ende up Helpmer essche." [1]) Hier schijnt ook de tiende op de stads Zuideresch, waarover straks, onder begrepen te zijn geweest. In den pachtbrief van 1459 van deze en ander bisschoppelijke Tafelgoederen aan mr. Johan Wichering leest men: „Jtem den halven tienden tot Heltmen, daer Hermen ter Hansouwe ende Johan Sickinge die andere helfte van ons hebben." [2]) Vervolgens bezat de wed. Albert Jarges die tienden. Immers zij verkreeg bij de eene helft, die zij, zooals straks zal blijken, reeds had in pacht van bisschop David, in 1466 die helft, welke door Wychmoet Robbyns bezeten, maar door verzuim weder aan den bisschop vervallen was. Doch de inhoud van den pachtbrief is te opmerkelijk, om dien hier niet in hoofdzaak mede te deelen. „Alsoe die helfte van den tienden, geheyten Postynge Tiende, groff ende smal, myt allen synen toebehoeren, gelegen by Heltman, by onser stat van Groningen, die welcke helfte van denselven tienden Wychmoet Robbijns voirtyts in pacht te hebben, ende men in erffpacht te ontfangen ende te houden plach van onsen Kercken ten Dome 't Utrecht, ende deels jaeren verleden, by tyden onss voirvaders Bisschop Frederik zeliger gedachten, aen ons ende onsen Gestichte gecomen is, overmits dat hie doe sekere sGestichtes guede derselver onser Kercken ten Doem overgaff voir desen voirscreven tienden, en sekre andere guede, nae inholt der brieve, die daer aff sijn; welcke helffte van den tienden voirscreven bij versuem aen ons gecomen was enz." [3]) De wed. Jarges gaf ech-

[1]) Driessen, a. w. II, 311.
[2]) Driessen, a. w. II, 307.
[3]) Driessen, a. w. II, 314.

ter, al in het volgende jaar 1467, deze halve tienden weder over in handen van dien bisschop ten behoeve van het Klerkenhuis te Groningen; [1]) en in 1468 almede aan hetzelfde gesticht de ander helft, die zij dus al vroeger schijnt bezeten te hebben, genoemd „Jzijzinghe Tiende." [2]) Deze en gene benaming, *Postinge* en *Jzijzinghe* tiende, zijn waarschijnlijk afkomstig van vroegere oude leen-of pachtbezitters, zooals de goederen daarnaar plagten genoemd te worden, schoon mij oude familiën met die namen niet zijn voorgekomen. Begrepen onder de Tafelgoederen verpacht aan de Wicherings in dien tijd, zijn zij hiermede aan de stad gekomen, eerst in bloten eigendom, maar vervolgens ook in vollen eigendom. [3])

Wij vinden buitendien nog van tienden te Helpen gewaagd in verzegelingen van de jaren 1420 en 1422. In de eerste verkoopt Folker van Echten aan het convent van Essen zijne tienden aldaar, of, zooals er eigenlijk staat, gelegen tusschen Helpman en Haren. In de tweede draagt dezelfde, maar nu met Johan van Echten, aan dat convent over de tienden te Helpen. [4]) Van de aanzienlijke familie van Echten hebben ook vroegere leden aandeel gehad in de prefectuur van Groningen, zooals een Godekinus van Echten omstreeks 1300 en vervolgens zijn zoon Egbert, en dezen zullen misschien reeds die tienden in leen of erfpacht bezeten hebben. Deze hunne tienden te Helpen zullen echter slechts een deel daarvan uitgemaakt hebben, althans te onderscheiden zijn van voornoemde tienden te Helpen.

Eveneens vinden wij in het gehucht Dilgt, onder Haren, tienden vermeld. Zoo schonken in 1337 Ludolphus Gholtcnape van Eelde en Rodulphus de Dillicht aan het convent te Essen de grove en smalle tienden aldaar. [5]) Nog werden in 1396 door zekere Ghese, jonge Thesens van Eelde, en Egbert Thesens en Herman Strale, gebroeders Gheses zonen, aan dit convent eenige grove en smalle tienden te Dilligt overgedragen. [6]) Van voornoemde personen zijn die van Eelde

---

[1]) Driessen, a. w. II, 312.

[2]) *Oudh. en Gest. v. Gron.* bl. 64.

[3]) *Bijdrag.* V, 140.

[4]) Gron. Arch. 1420, no. 20, 1422, no. 17.

[5]) Gron. Arch. 1337, no. 2 en 3.

[6]) Gron. Arch. 1369, no. 6. Misschien behoorden ook te Dilgt te huis de tienden uit een stuk land gelegen over de slote, van welker betaling Henric Schultinc het klooster in 1441 vrijsteldo. Gron. Arch. 1441, no. II.

misschien leden of afstammelingen van de adelijke familie van den schout van Eelde of van Drenthe, en dan is hun bezit van tienden ook niet bevreemdend en dat oorspronkelijk voor leengoed te houden. In 1448 gaf nog Roloff Hundeberch aan het Esser klooster de tienden van het „nye land" onder Dilgt. [1]) In 1455 droeg de wed. Albert Jarges voornoemd aan hetzelve over „sodane sponekoyken" als zij jaarlijks had „to smalen tynde" uit eene hofstede te Dilgt. [2]) Onder sponekoyken zal men een speenvarken te verstaan hebben, een big wordt nog wel in Drenthe „köchien" geheeten. — Beide deze personen zullen wij later ook nog ontmoeten als bezitters van Groninger tienden.

Ook worden er tienden van Glimmen onder Noordlaren vermeld. Blijkens eene overeenkomst van het jaar 1276 tusschen Johannes, ridder, Herman en Thezo, de zonen van Thezo, ridder, en het convent van Essen, over die tienden gesloten voor den prefect Egbert, de aldermannen van Groningen en den schulte van Eelde (van Drenthe), behoorden die tienden aan eerstgenoemden, maar werden toen afgestaan aan dat nonnenklooster. [3]) Ik vermoed in dezen Thezo een afstammeling van dien Thezo, welke volgens den staat van des domkappittels inkomsten in Drenthe uit het begin der 13de eeuw voorkomt onder de houders daarvan, waarschijnlijk ook wegens tienden, en die verwant was aan de prefectenfamilie. Er volgt nog eene verzegeling van 1294 betreffende die tienden. Hieruit vernemen wij, dat het klooster te Essen door de kinderen van Thezo, namelijk ridder Thezo, zijn broeder Herman en derzelver zonen, in het bezit van die tienden gestoord werd, zelfs gewapenderhand en met bloedvergieting. Zij maakten het zoo erg, dat het Landschap of de Gemeente van Drenthe zich deze zaak aantrok en beklaagde over het gedrag dier personen bij den bisschop van Utrecht, met verzoek dat het convent tegen dergelijke beleedigingen mogt worden beschermd. [4]) Dit is een staaltje van den ruwen tijd en het heerschend vuistregt, dat zelfs geen geestelijken ontzag; maar men ziet tevens uit dit voorbeeld en meer die er voorafgaan, hoe zij zich ook, wie weet op welke wijze, van zulke inkomsten wisten meester te maken, ten nadeele van de eigenlijke leen- of pachthouders.

Eindelijk hebben er onder Haren nog tienden bestaan

---

[1]) Gron. Arch. 1448, no. 20.
[2]) Gron. Arch. 1455, no. 26.
[3]) Gron. Arch. 1276, no. 3.
[4]) Gron. Arch. 1294, no. 2.

aan den Hoornschen dijk en te Onnen. Daar de eerste voorkomen met Groninger tienden, zullen wij ze daarbij gedenken, en, daar de laatste eerst laat zich voordoen, deze aan het slot.

Wanneer wij nu nog verder in het Goregt rondzien, dan treffen wij al mede te Noorddijk, Middelbert en Westerbroek tienden aan, welke het Oude convent of dat der Geestelijke maagden te Groningen van ouds bezat. Dit volgt uit de acten hierover van 1472 en vooral 1474. [1]) Dit laatste is een zoenbrief in den twist over die tienden, tusschen dat convent, aan de eene zijde, en Bertolt Huginck en Jacob Groue, burgers te Groningen aan de andere zijde, uitgesproken ten voordeele van het convent op het koor van de St. Walburgskerk door den eenen pastoor van St. Maartenskerk en een priester te Groningen en andere kerkelijke getuigen. Het is, wel is waar, eene arbitrale uitspraak en niet voor of door het Dekengeregt, maar het verdient toch opmerking, dat zij plaats had in de gewone vergaderplaats van dat geregt en geheel door en voor kerkelijke personen, volkomen overeenkomstig met het kerkelijk karakter der tienden. De eerste acte van 1472 is een volmagt van hetzelfde convent op zijn prior, Henr. van Steenwijk, om o. a. die tienden in te vorderen. Zij worden in die volmagt wel niet met name genoemd, maar het oude opschrift geeft te kennen, dat het die tienden zijn, welke gezegd worden van ouds door dat convent bezeten te worden. Dat er echter moeijelijkheden ontstonden in de voldoening daarvan, is tevens niet onduidelijk uit deze stukken af te leiden. Daar men er echter niets meer van verneemt, is het onbekend of en hoe het convent er weder afgekomen is, zoo min als hoe het er aangekomen is. Hoe dit zij, er waren alzoo tienden in schier al de dorpen en buurtschappen van het Goregt; van Noordlaren alleen blijkt dit tot dusver niet; maar dat zij in dit dorp ook bestaan hebben, zoowel als in andere, lijdt geen twijfel.

Zoo ontbraken zij ook niet op het grondgebied der stad Groningen. Wij vinden van die Groninger tienden het eerst gewaagd op de lijst van de Utrechtsche leenmannen in Drenthe van 1387 onder den naam van „Hughinge-tiende, mit sinen toebehoren, ghelegen om Groeninghen.” Henrik ter Bruggen, oudste zoon van zijn vader en naamgenoot, die onder den laatsten Heer van Selwerd schout van het

[1]) Gron. Arch. 1472, no. 16, 1474, no. 8.

Goregt en Groningen was geweest, hield toen die tienden in leen, benevens de hofsteden en appelhof te Groningen, of, vermoedelijk, het oude Selwerder hof. [1]) Den naam van *Hughinghe tiende*, dien zij hier nog, maar verder niet meer draagt, zal zij voeren naar een vroeger leenman en lid van de oude voorname Groninger familie van dien naam. Die tienden komen vervolgens voor in de pachtbrieven van de bisschoppelijke Tafelgoederen van 1459 en 1462 en worden hier omschreven als „den tienden by Gronyngen gelegen, den Alef Schelgens ende Hinrick ter Bruggen van onsen voorvaders zaliger gedachten in voertyden in pacht gehadt hebben," en als„ onsen tienden opten Zuytesch ende Noertesch, omtrent onsen Stat van Gronyngen gelegen." [2]) Men verneemt nog uit een der brieven van 1462, zijnde eene aanschrijving van den bisschop David aan de cureten en capellanen van Groningen, dat zeker Aleff Lunsthe, burger te Groningen, elk jaar gewoon was uit die tienden te nemen vijftig vimmen (schoven) zaad, rogge en garste, die hij gekocht zou hebben van Roloff Hundenborch, denzelfden persoon, die wij boven reeds ontmoeteden en elders als voornaam landbezitter te Dilgt, zoodat zelfs een erf Hundenborch aldaar naar hem zoo genoemd is. [2]) Zij worden hierbij gelast dezen te verbieden op zware boete, dit koren, dat hij met goedvinden van mr. Johan Wichering (den nieuwen pachter) had doen voeren op zekere stede, af te dorschen, vóórdat die zaak bij hem bisschop en zijnen raad beslist zou zijn; meende hij regt daarop te hebben, dan moesten zij hem dagvaarden, om veertien dagen na kondiging van dezen brief voor den bisschop te verschijnen, ten einde zijn regt op dat koren te bewijzen, en zoo hij daaraan niet voldeed, dan zou er ten strengste over hem geprocedeerd worden. — Dit leert dus den voet van regtspleging kennen, die destijds omtrent de tienden in dergelijk geval gevolgd werd. Zij is zuiver kerkelijk en gaat geheel buiten den wereldlijken regter om. Het zou anders in strijd zijn geweest met het regt der Groninger burgers, zoowel als der Drenthenaren, om buiten de palen van Drenthe voor den bisschop geroepen te worden (*jus de non evocando*), en de bepaling in het Stadboek (VIII, 45),

---

[1]) Magnin, *Bestur. in Drenthe*, II, 1ste Ged. bl. 122. Verg. *Bijdr.* VI, 25.

[2]) Driessen, a. w. II, 303, 307, 308.

[3]) Gron. Arch. 1437, no. 12, 1438, no. 9.

dat de priesters in Groningen aan geene bisschoppelijke brieven gevolg hadden te geven, waarvan de inhoud ging tegen hare regten. [1]) Het voormelde omtrent de Groninger tienden levert ook vooral een leerzaam voorbeeld op van de wijze hoe tienden plagten geplitst en verbrokkeld te worden door vererf, verkoop en uitdoen weder in de tweede hand, en dat zij alzoo ligt verdonkerd konden worden. Tot die tienden zullen wijders behoord hebben die welke vermeld worden in eene Groninger verzegeling van het jaar 1474 van een verkoop van land buiten Heerestratenpoort, in de wester-middel-en oosterwand, waarbij het gasthuis te Helpen uit het zuiderstuk 30 garven en de *tijndheeren* hunne *tienden* behielden. [2]) Zij zijn vervolgens met de bisschoppelijke Tafelgoederen aan de stad gekomen, maar gebleven in erfpacht aan de Wicherings en na hen aan de Horenkens en zeker eindelijk geheel overgegaan in bijzondere handen.

Nog elders in de stadstafel en wel het tegenwoordige Wester-stadshamrik treffen wij tienden aan, genaamd de *Tamminge tienden*, zeker ook zoo naar een voormaligen bezitter daarvan of van den grond. De naam van Tammink in Drenthe en Tamminga in de Ommelanden is van ouds wel bekend, doch het blijkt niet dat een of ander lid van die familiën die tienden of land aldaar bezeten heeft. In het oude bekende gedenkstuk dier tienden ven 1376 beleent Reinold van Koevorden Lubbert Sickinghe (toen burgemeester van Groningen) met die tienden „gelegen in Tamminge lande in Galekinde landen ten westen van de Aa tusschen dodinge horne en den monnikken huus van Assen, dat de hoern gehieten is." Zoo ook in 1384 Johan Sickinghe, zeker den opvolger en misschien zoon van Lubbert S.; maar in 1463 beleent de bisschop David van Bourgondië Evert Sickinghe met die tienden hier genoemd *Tamminga thiende* gelegen „in thamminga lande in galekinge land in westerdijcke tot den diepe, dat die Aa diep geheten is by

[1]) Men beschouwt wel (Driessen, Magnin enz.) dit regt der Groningers en Drenthenaren om niet buiten Drenthe te mogen werden gedagvaard, als alleen geldig in zaken van geestelijk regtsgebied, maar ik hoop nog eens aan te toonen, dat het juist omgekeerd wel degelijk op het wereldlijk regtsgebied van toepassing was.

[2]) Gron. Arch. 1474, no. 20. Misschien ook de tienden te Groningen, waarover nog in 1557 een stadsvonnis is geveld tusschen Johan Blankenoeth, van Hardenberg, en Anna wed. van Eijlcko tho Amsweer. Gron. Arch. 1557, no. 60.

groeningen en tusschen dedinge hoerne ende den huijse op den hoern." Vooraf had reeds in hetzelfde jaar Wolter Stellingh, ambtman van Koevorden, namens dien bisschop dat leen aan Evert S. opgedragen. [1]) *Galekinde lande* of *Galekinge land* is blijkbaar *Gelkinge land*, dat nog tot het Goregt bewesten het Hoornsche diep of de A werd gerekend en bij het klooster den Hoorn gelegen was. [2]) *Dodinge horne* of *Dedinge hoerne* kan niet anders zijn dan *Donghorn*, op de noorder grens van het Wester-stadshamrik en den hoek van het Reitdiep gelegen, en de andere *Hoern* is zeker *den Hoorn*, waar het klooster van dien naam in een hoek van het Hoornsche diep was gelegen en ook onder den naam van *Pishorn* (Peishorn) als de zuider grenshoek van het stadsgebied voorkomt. Zoo worden in de overeenkomst of commune plicht, tusschen Drenthe en Groningen met het Goregt in 1339 gesloten, *Dodinge horne* en *Pishorne* als de beide uithoeken van de westelijke stadstafel en „de Westerdijk van Eletherdike tot Pishorne", of de Hoornsche dijk, in het Goregt ook opgenoemd. [3]) Onder het *Monnikken huis van Assen* en *den huijse op den hoern* is een huis te verstaan, dat aan het klooster te Assen toebehoorde met land aldaar. [4]) — Een deel van deze tienden lag dus nog in het Goregt, maar de overigen in de stadstafel en wel het Westerstadshamrik, als immers begrepen tusschen de aangeduide grenzen, Donghorn en het klooster den Hoorn. Tammingeland, in 't bijzonder genoemd, lag daar ook in, blijkens eene verzegeling van 1451, waarin van 8 grazen *Tamminga-*

---

[1]) Gron. Arch. 1376, no. 2, en 1463, no. 25 en 26.

[2]) Driessen, a. w. II, 324, III, 531, IV, 808. In een oud register der Goregter precarie wordt dit Gelkinge land gezegd te liggen „tusschen Haerne en de Lange laan. Driessen (t. eerstgem. pl.) vat dit zoo op alsof diensvolgens Gelkingeland lag tusschen Haren en de Drentsche laan. Dan zou dat land, strijdig met de voornoemde en andere opgaven ook kunnen liggen in de stadstafel. Maar onder *Haerne* is zeker niet *Haren*, maar het klooster *Hoern* of *Hoorn* te verstaan en misschen onder de *Lange laan* ook niet de *Drentsche laan*, maar de *Laan* langs den Hoornschen dijk, zooals de weg aldaar ook genoemd is, blijkens het landgoed aldaar *Laanhuizen* geheeten, gelijk deze Laan waarschijnlijk ook bedoeld is onder de *laene*, waarover de Dijkregters van den Hoornschen dijk mede te schouwen hadden, volgens de rolle daarvan van 1422. Driessen, a. w. I, 73. Gelkingeland zou dus hiernaar liggen in den noordwestelijksten hoek van het Goregt.

[3]) Driessen, a. w. II, 150.

[4]) Magnin, *Voormal. Kloosters in Drenthe*, 1835. Er wordt hier

lande aan den *Hoenweg* sprake is. [1]) Na de plaats te hebben bepaald, nu een woord over de beleening van die tienden, en wel door Reinold (IV) Heer van Koevorden geheel eigenmagtig, naar 't schijnt. Hoe kon hij dat doen? Het domkapittel had, wel is waar, in 1371 aan zijn overleden vader Johan en hem in de eerste plaats verpacht de Groninger Heerlijkheid, maar zonder de tienden en andere bijzondere inkomsten. [2]) Van eene afzonderlijke beleening aan hem door het domkapittel, den bisschop of de kerk van Utrecht verneemt men ook niets. In de lijst der Drentsche leenen van 1387 staan de Tammingetienden niet vermeld. Men zal zich dit niet wel anders verklaren kunnen, dan dat Reinold (IV) zich even als in Koevorden en Drenthe, zoo ook geheel als Heer van het Goregt en Groningen heeft beschouwd en gedragen. Nadat bisschop Frederik van Blankenheim weder in bezit van een en ander gekomen was, ook van al de bezittingen van het domkapittel en van de Heeren van Selwerd, kon zijn opvolger David nu weder optreden als leenheer, zooals hij of de kerk van Utrecht ook voor den oorspronkelijken bezitter dezer tienden zal zijn te houden. — Hoe het overigens met die tienden

---

aangehaald (bl. 143) de reeds boven (bl. 291) vermelde brief, waarbij de Utrechtsche Elect Johannes (Jan van Diest of van Nassau) het klooster te Assen bevestigt in den eigendom van onderscheidene goederen o. a. ook: het huis in Horna bij Groningen. (De S. van *Teg. Staat van Drenthe*, Inl. bl. 7, en van *Stad en Lande*, II, 189, hebben minder juist „dominium horna juxta Gronigge). Dit huis is zeker ook bedoeld onder *Asser Huis* in eene Drentsche resolutie van 1602 (Magnin, a. w. bl. 180). Er wordt daar verder in een kloosterakte van 1580 genoemd: „alsodanen heerdeken landes, als wij hebben voer der Ahepoerte, an den Hoernschen Dijck opt zuyden van die Drentsche Laene . . . . streckende met dat oesterende op den Hoernschen Dijck ende met dat westerende an dat Kranenlandt." — In de oudste Staatboeken van de Groninger Predikanten goederen worden de beide volgende posten vermeld, die ook aan het Asser klooster zullen behoord hebben:

„Een Heert lands bij de Hoornsche dick groot 42 madt *de groote abdie* genampt, hebbende Schatters erfgenamen ten noorden en oosten, de provincie ende Hindrick Edijckes ten suiden, de onlants dick ten westen.

Een stuck lants bij de Hoornsche dick ten zuiden an Wicheringe hof gelegen die *Cleine Abdije* genaempt, groot tijn madt, het hiem daer het huis op staet daeronder mede begrepen."

[1]) Gron. Arch. 1451, no. 3. [2]) Driessen, a. w. II, 298.

is gegaan, is mij onbekend. Op de lijst der Goregter inkomsten van Groningen komen zij niet voor, misschien omdat het nog leengoed was, en dus niet met de andere bezittingen overgegaan tot de stad. Men mag veronderstellen, dat met het bisschoppelijk gebied ook het leen is vervallen en dit eene bijzondere is geworden van de familie, die het toen in handen had.

Van tienden nog elders in de stadstafel en wel over de A of het Reitdiep in dat deel, dat ook oudtijds tot het Wester-stadshamrik heeft behoord, vindt men ook sporen. Zoo in eene verzegeling van 1437, waarbij Zwane Helmersinge met toestemming van het Oude convent, aan Albert Jarichs verwisselt land, in de Korte woerden, en drie roeden land die Zwane *vertienden* mogt, maar nu *tiendvrij* overdraagt. [1]) De Korte woerden, waarop het tigchelwerk van Jarges, later van Entens, heeft gestaan, lagen niet, zooals Driessen gist, [2]) ten oosten aan het Horensche diep, waar nog in onzen tijd een tigchelwerk heeft gestaan, maar ten oosten aan het Reitdiep in het (oude) Stads-westerhamrik, zooals van het tigchelwerk van Jarges gezegd wordt in verzegelingen van 1456, [3]) bij Selwerd, en zooals het van Entens tigchelwerk heet in 1506. [4]) Aldus worden de Korte woerden mede gezegd te liggen buiten Boteringepoort in een paar verzegelingen van 1477. [5]) Bij eene daarvan (de laatste) verhuurt het Klerkenhuis te Groningen, dat hier landerijen bezat, door de wed. Albert Jarges haar o. a. in 1498 geschonken, [6]) een stuk uiterdijk aldaar. De alhier nog onder den naam van *tigcheldobben* bekende landerijen herinneren nog heden aan dat tigchelwerk. Het door Zwane Helmersinge, denkelijk eene zuster van voormeld convent, te vertienden land, is gevolgelijk daar te zoeken. — Uit dit voorkomen van tienden in het oude en tegenwoordige Wester-stadshamrik mag men — om dit nog op te merken — besluiten, dat behalve de eigenlijke bouwlanden, de esschen, op den hoogen diluvialen zandbodem, ook de lagere, maar door aanslijking opgehoogde vruchtbare kleiboorden of waarden aan de rivier de A, die vroeger op eenigen afstand ten westen van de stad

---

[1]) Gron. Arch. 1437, no. 9. [2]) A, w. IV, 740.
[3]) Gron. Arch. 1456, no. 3 en 12.
[4]) Gron. Arch. 1506, no. 1.
[5]) Gron. Arch. 1477, no. 8 en 17.
[6]) Volgens den giftbrief in de *Oudh. en Gest. v. Gron.* bl. 64.

heeft gestroomd, tot bouwgrond zijn gebruikt geworden, en, bij een vroeger minder hoogen waterstand, meer misschien, dan nu. Er worden thans aan den Horensche dijk ook wel eenige landen gebouwd, maar overigens genoemde hamrikken tot graslanden gebezigd, bij velen waarvan de diepe zwarte bovengrond nogtans den ouden bouwgrond aanduidt.

Ten slotte heb ik nog te spreken over de tienden te Onnen, waarmede wij eerst later bekend geraken. Deze tienden behoorden, zoo verre men kan nagaan aan de Hervormde gemeente te Groningen en wij vinden dan ook daarvan niet eerder melding gemaakt dan in Reken-en Staatboeken van het kantoor dier gemeente of der predikanten goederen te Groningen, zonder dat hieruit eenigzins blijke, hoe de gemeente of welke kerk of pastoor daaraan gekomen is. Omtrent den oorsprong en de vroegere geschiedenis van deze tienden is dus niets bekend, en het is alleen hare latere geschiedenis, die ik hier uit deze en verdere bij den Ontvanger en het kollegie kerkvoogden dier gemeente berustende bronnen kan mededeelen. In het oudste Rekenboek van 1631, dat nog aanwezig is, wordt (bl. 5) onder de rubriek „Ander ontfanck van Tijnden" van dezen gezegd: „De Decima tot Onnen de Predicanten behoorende, weert jaerlijx gecollecteert ende gedorschen, na behoorende Rogge daer van comende, tot profijt der predicanten, vercoft." Zoo zal het eerst of van ouds gebruikelijk zijn geweest, maar blijkens Rekenboek van 1634 zijn die tienden in 1633 door gecommitteerden van Burgemeesters en Raad bij openbare uitmijning aan een persoon verpacht voor den tijd van 6 jaren, en wel voor de som van *ƒ* 246 in het jaar en daarenboven een mudde rogge voor den stads dienaar; daarna aan de ingezetenen zelve voor *ƒ* 200. In het Rekenboek van 1637 en volgende jaren wordt gezegd: „De ingesetenen van 't Caspel Onnen betalen jaerlijx de tijnde van haer gebouw." Onder *Caspel* of *Kerspel* zal hier geen kerkdorp, zooals dit woord anders aanduidt, maar de marke of buurschap van Onnen gemeend zijn. Zoo hebben de ingezetenen van Onnen zelve verder die tienden gepacht, later, in 1683, 's jaars voor *ƒ* 250 en 3 mudden rogge voor den dienaar, tot 1692, toen zij daarvan opzage hebben gedaan. Er was toen ook verschil ontstaan tusschen de pachtenaren dezer tienden namens de ingezetenen te Onnen en die ingezetenen zelve over de betaling daarvan, bepaaldelijk van welke landerijen, doch door Burgemeesteren en Raad is, na partijen benevens den Rentmeester te hebben gehoord en

overwogen: „dewijl het woordt van tijnden generael is spreekende en dat geen particuliere vrijdom wierdt getoont nogh geen possessio libertatis plaetse alhier konde hebben, doordien die van Onnen zedert veele jaeren zelfs redempteurs van dese tienden sijn geweest en onder haer de betalinge hebben uitgemaeckt, mits dezen verstaen, dat de Predicanten alhier, de tienden van alle het gesaeij in 't Carspel Onnen is competerende." [1] Uit deze en voorgaande bepalingen blijkt genoeg, dat die tiende was de grove tiende, d. i. van de vruchten des lands, hier van rogge, als de eenige of hoofdopbrengst, geene smalle tiende of van vee enz. Met 1692 zijn alzoo de Onner tienden weder verpacht aan particulieren, telkens voor 6 jaren voor *f* 300 's jaars en 3 mudden aan den dienaar, tot 1723 (van 1703—1700 voor *f* 250); met 1723 maar voor *f* 185, ook sedert 1732 weder aan de ingezetenen zelve voor dien prijs tot aan 1771. Toen is door den Rentmeester opzage van dien huur gedaan, maar door de ingezetenen verklaard, dat zij geen meerder huur konden geven, uit hoofde van de verliezen, welke zij door de veepest hadden geleden, als zijnde in geheel Onnen slechts drie beesten overgebleven; toch is de huur of pacht toen op *f* 200 gebragt bij raadsresolutie van 23 Nov. 1771 en contract van 3 April 1772. Zoo heeft dit geduurd tot 1830, toen de toenmalige huurders namens de ingezetenen bij de kerkvoogden remissie verzocht hebben van de huurpenningen, aangezien de opbrengst der tienden gedurende eenige der laatsverloopene jaren en inzonderheid gedurende het jaar 1830 door het aanhoudend natte weder en daardoor veroorzaakte misgewas van granen verre beneden de gewone opbrengst was gebleven; anders zouden zij genoodzaakt zijn om het contract van 1772 op te zeggen. Zij meenden bovendien tot korting van $^1/_5$ van den huur geregtigd te zijn, ingevolge art 8, van het Decreet van Keizer Napoleon van 21 Oct. 1811, inhoudende de bepaling: „dat de eigenaars van landen het regt zullen hebben, om van de tienden waarmede zij belast zijn een vijfde af te houden voor de grondbelasting, die zij ter ontlasting van de bezitters der tienden zouden hebben betaald." Er werd hierop om aangevoerde redenen *f* 40 geremitteerd van den huur van 1830 en een nieuw huurcontract gesloten in 1831 voor twee jaren en *f* 160 huur. Men poogde in 1832 na afloop van deze huurjaren wel weder

[1]) Zie Stadsresol. 15 Dec. 1692.

hooger, voor *f* 200, de tienden te verhuren, maar dit gelukte niet; evenmin de publieke verpachting daarvan, er werd slechts *f* 85 geboden; zoodat de Onner tienden in 1833 op nieuw voor *f* 160 zijn verhuurd aan de ingezetenen zelve. Dit is zoo gebleven, terwijl men inmiddels den afkoop toeliet, tot 1848, wanneer men besloot ze te verkoopen, en toen dit ook niet gelukte, ze in natura zelve te innen en te verkoopen. Maar de tiendpligtigen lieten daartoe niet het koren op het land staan. En zoo kwam het tot eene procedure tegen de tiendpligtigen. De zaak eindigde echter ten laatste met een afkoop der tienden in 1852. Die afkoop werd bepaald op *f* 60 per bunder tiendpligtig land (behalve de kosten der procedure door de eigenaars te dragen), en de Hervormde gemeente ontving dien ten gevolge de som van *f* 3507.44. — Dit is de hoofd-en eindzaak van de vele en langdurige onderhandelingen daarover gevoerd. Hiermede verdween het laatste overblijfsel van deze oude kerkelijke inkomst in het Goregt. Want al de overige tienden hier en te Groningen zullen al veel eerder opgehouden hebben, hoe, verneemt men niet, alleen van de stadstienden te Helpen en te Wolde in de 17de eeuw, dat zij niet meer opgebragt werden; en zoo mag het met de anderen ook wel gegaan zijn. [1]) Hoe dit zij, de geschiedenis der Onner tienden levert vooral een leerzaam voorbeeld op van de moeijelijkheid van deze belasting voor tiendpligtigen en tiendheffers beide en van de wenschelijkheid alzoo harer algemeene opheffing op deze of gene wijze.

Wanneer wij nu ten laatste nog een terugblik slaan op

---

[1]) *Bijdr.* V, 142. Ik moet hierbij echter nog aanteekenen, dat in meergenoemde boeken van de Groninger Hervormde gemeente naast de tienden te Onnen eene post van opbrengst van rogge te Noordlaren hier en daar onder den naam van *tienden* staat geboekt, maar anders niet, zoodat het twijfelachtig blijft, of die biertoe behoort. Zoo vind ik in de Staatboeken van 1682, 1693, 1701 gesteld dat „de ingezetenen van 't Carspel Noordlaren jaerlijks wegens de tijnden van haer gebouw op den 1 Mei zes mudden winter rogge geven." In andere Staat-en Rekenboeken worden deze mudden rogge wel vermeld, maar niet als tienden. — Nog verdient opmerking, dat in de Provinciale Groninger Courant o. a. van 29 Dec. 1863, no. 156, met meer andere goederen te Westerbroek ten verkoope zijn aangekondigd onder perceel XXIX: „3 *tienden* te Martenshoek, elk groot *f* 2, verschijnende op Michiel." Indien hieronder nog werkelijk voormalige tienden mogten schuilen, dan zou dit er nog een overblijfsel van zijn.

den afgelegden weg, dan mag deze den lezer veelal dor en droog zijn voorgekomen — maar onvruchtbaar voor ons hoofddoel noch in andere opzigten was dit onderzoek zeker niet. Zonder eene volledige geschiedenis der tienden in oud-Drenthe te hebben willen geven, was het mij vooral te doen, om zooveel doenlijk uitvondig te maken en aan te wijzen dat het oude kerkelijke inkomsten waren. Van velen is dit ons stellig gebleken, en in 't algemeen, mag ik wel zeggen, van allen. Daartoe mag ook nog dienen als bewijs de algemeenheid der tienden. Van Groningen en geheel Goregt genoegzaam is het bekend, dat hier tienden werden opgebragt, en als men let op het aantal plaatsen in Drenthe, waar tienden worden opgegeven, dan kan men daaruit ook wel besluiten, dat geheel dit gewest tiendpligtig is geweest. Dit laat zich wel niet anders verklaren en opvatten, dan uit de algemeene kerkelijke instelling daarvan, uit geene wereldlijke. Zoodanige is daar geheel niet bekend. En wanneer men aldus, even als ik nu van Drenthe en de oud-Friesche Ommelanden gedaan heb, ook eens die van Overijssel en verdere oorden van ons vaderland naging — waartoe ik meer deskundigen uitnoodig — dan geloof ik vastelijk, dat men ook tot dezelfde uitkomst zou komen en er geen twijfel meer zou overblijven omtrent de kerkelijke natuur van de tienden in geheel ons land — om van anderen niet te spreken.

Zelfmoord.

Lunae 16 Junij 1597.

Een vrouw persoon, noch ongehijlickt, her selff door crancsinnicheijt endt mistroosticheijt, dat haer vaeder, moeder, broeder ende suster, int innemen van Maestricht vermoordt hadden geweest, gehangen hebbende, is op huijden bij de heeren van den Eerb. Raedt begenaedigct ten versoucke vande naebueren, den welcken toe gelaeten ende permitteert is, 't lichaem te mogen begraeuen, twelck andersins luijdt Stadtbouck in puluer hadde moeten verbranden. [1])

---

[1]) In het Archief: Stadtsverbael bij den Sijndicus Johan Houfflin geholden.

BIJDRAGEN TOT DE KENNIS VAN HET GRONINGER TAALEIGEN.

VI. [1]

Na de oud-Friesche streken in de provincie Groningen doorgeloopen en medegedeeld te hebben, wat ik in de aangewezen bron meldingswaardig vond omtrent het taaleigen aldaar, blijven nog overig in deze provincie de oude landschappen Westerwolde en het Goregt. Vooral omtrent het eerste landschap kan het van belang geacht worden te weten, hoe het met de volkstaal aldaar gesteld is. Westerwolde komt voor, zoo ver het kekend is, als een op zich zelf staand land, ingesloten tusschen de naaste Friesche landen, het Oldambt en Reiderland ten westen en noorden, het Saksische Eemsgo ten westen, en Drenthe ten zuiden. Het is de vraag, waartoe het oorspronkelijk behoord heeft, tot het Friesche, het Saksische of Drentsche (Frankische?) land en volk? [2] De taal is voorzeker een voornaam hulpmiddel, om daarin uitspraak te doen. Ik had dus zeer gewenscht, om meer daarvan dan mij te dienste staat uit gezegde bron te kunnen mededeelen, maar het is mij niet gelukt deze leemte te kunnen aanvullen. Wat ik heb, geef ik hier, om anderen, welke daartoe in staat en gelegenheid zijn, aan te sporen en uit te noodigen, zich en ons met het Westerwoldsche taaleigen nader bekend te maken.

Hiertoe kan in de eerste plaats nog meer of min dienen eene mededeeling uit het dorp Blijham. Dit dorp, thans onder de gemeente Wedde, behoorde waarschijnlijk oudtijds eigenlijk nog tot Reiderland, dus tot Friesland; maar als op de grens daarvan gelegen, doet het zich als eene plaats

---

[1]) Vervolg van V, D. V, 315.

[2]) Zie mijne *Aloude Staat en Gesch. des Vaderl.* II, 2de st. bl. 247.

van overgang kennen, ook in de taal. Dit is niet onduidelijk op te merken in de volgende voorbeelden daarvan.

1. Beppe. Knellies! as doe dat vluiken neit letste, dan zelk di! foi wat bist doe lelk! — Ook heste dien hozen en boksen ja voel.

Knellies. Ja Beppe, maar ik hebbe ook teurf van de beune of haalt.

2. Peiter. Wat scheelt die Knellies! doe kikst ja zoo lelk; heste weer koeskellen?

Knellies. Nee! 'k heb kopzeerte, ik bin een beetje kepot.

Peiter. Zul 't ook met die op de messels of roodhond aangaan? Ik leuve, dat doe ook te veul in de kolde lopste en ook te veul proemen etste, doe moust in hoes gaan heurste!

3. A. Hest doe dat klontjeschutteltje stukken broken bruir! ik leuve ja; — hou kikste mi anders zoo grel an?

B. Doe lakste weer, doe hest zuls daan, en wilt mi de schult geven.

4. Knelskemui. Loeks! (Lukas) joen baide oldste zeuns bin al haast wassen, hou old bin ze al?

Loeks. 'k Weit van boeten neit krek, 't stait in onze Bibel aanteikent, doch wat zeg i van onze luttjeste wigt, gruit dat neit goud an?

Knelskemui. Ja, ken 't al prooten?

Loeks. Het begunt er mit, en 't lopt al allein deur 't hoes.

5. Is disse botter di nou zold genog? pruif ze rais bruir.

6. Hemwe nou niks gein teurf meer in hoes?

7. Hou staan joen eertje baijen?

8. Heije ook veul albeeren, proemen en karsen?

9. Waar krieg i joen vlais (vleis) van, van de jeude of slagt i zeuls?

10. Wel hetter guster west?

11. Heije joen heui al in hoes?

12. Waar gaiste hen?

Antwoord. Om bosschup.

Veur wel?

Aw. Veur de koeper na de schoumaker.

13. Wilt doe mi wat snoef mit brengen in mien deuske, van dei gunderste jeude dei daar bi dei snikkevaarder woont?

14. Ken 't ies al hollen?

Aw. Ja gaiste mit op scheuvels, of zol wie mit dei schoefsle hen; maar als 't rais brekt?

15. Tou joust, doe moust na schoul — of wilte leiver in hoes bliven?

Nee memme, ik wil geern na schoul.

Memme. Tou dan maar, loop gauw hen heurste, want daar wordt al ludt.

Hierbij een lijst van woorden, hier in gebruik, vooral in het dagelijks verkeer, en welke woorden in de gedrukte geschriften niet of minder voorkomen.

Aansch	beteek.	stijfzinnig.
Altmangs, altemets	„	somtijds.
Bossem	„	schoorsteenmantel.
Brug	„	boterham.
Buiten	„	vuurstoken.
Borrel	„	vlesch (waarschijnlijk van borrelen).
Beun	„	zolder.
Buuts	„	zak in den rok enz.
Betuun	„	schaarsch.
Batsch	„	pronksch.
Doen	„	dronken.
Drijg	„	strekzaam.
Drammen	„	op eene onvergenoegde wijze (aanhouden.
Dost (doffe o)	„	vuile korst.
Eelsch	„	aanhangend, aanhalig.
Eiber	„	oijevaar.
Filet	„	anjelier
Feng	„	vinnig, streng, b.v. feng koud.
Goen	„	eenigen, b.v. hebt gij nog goen (eenigen)?
Galpen	„	huilen.
Gralen	„	luidruchtige vreugde.
Grommelen	„	donderen.
Glent	„	gloeijend.
Gobbelen (doffe o)	„	in beweging brengen, n.l. (eene vloeistof.
Grizelen	„	weinig van.
Gril (grel)	„	helder, verwilderd.
Gengelen	„	traag voortgaan, ledigloopen.
Gloepen	„	duister, stuursch gelaat.
Holdert	„	rustijd, gedaan werk.
Hennebei	„	framboos.

Hammerik	Beteek.	nieuw aangebouwd gehucht (of dorp.
Hemmelen	„	schoonmaken.
Jentig	„	net, gemakkelijk, ligt.
Kuijeren	„	zacht wandelen.
Knibbel	„	zeer weinig.
Kibig	„	gezwind.
Krap (bijwoord)	„	naauw, b.v. het komt krap (om.
Keuveren	„	aanwinnen.
Lakkeris	„	drop.
Loeg	„	doop.
Mank	„	gemengd, b.v. er is garst (mank de haver.
Onnuur	„	morsig.
Poesten	„	blazen.
Pratten	„	pruilen.
Ragchen	„	schelden.
Stoer	„	moeijelijk.
Schra	„	onvruchtbaar, ook behoeftig.
Schens	„	takkebos.
Steukelen	„	stoken.
Stoet	„	gerezen brood van fijn meel.
Sloppen (sloffen)	„	muilen.
Smik	„	vlek, b. v. er is een smik (op 't schrift.
Scheuvels	„	schaatsen.
Snok (snuk)	„	hik.
Spril	„	wild, schrikachtig.
Snir	„	bits, scherp.
Slank	„	vlug, los, buigzaam.
Slok (heldere o)	„	slap, ongekruld, mak, (eenvoudig.
Tuimig	„	ledige tijd.
Til	„	brug.
Telder	„	tafelbord.
Tugen	„	zonder schade, b.v. hij kan ('t wel tugen.
Toek (tuik)	„	zooals feng; hij werkt, hij (loopt toek.
Tirrel	„	korselhoofdig, ligt geraakt.
Tongelen	„	zeven, ook bij lastige beweging in het dragen (het tongelt mij).

Tessel	Beteek.	kiesch, in spijs en drank.
Vurg	„	ploegvoor.
Verzwinden	„	verdwijnen.
Verheerd	„	verschrikt.
Vonder	„	plank over eene sloot.
Wrenschen	„	briesschen.
Wranterig	„	verdrietig.
Wuir	„	bezigheid, gewoel.
Zwang	„	gebruik.
Zigen	„	togt.
Zwilk	„	eelt.

Hoe nu in Westerwolde zelf de volkstaal meer vermengd is met platduitsche woorden, zooals in het aangrenzend Westphalen worden gesproken, kan blijken uit de volgende staaltjes aan de daarbij genoemde dorpen ontleend.

Wedde.

1. Mien vedder en mien swegerske sint baide overleden, het is ons zegt en wie hebben er ook op de grouve en op 't maal west.

2. Mien olle vader is ook hijl labijt; mien olle besse is in de smoegerij en beppe is ook miserabel lompen, zoo dat se niks worden keunt.

3. 'Tis op stond goud weer, maar het het guster drijmaal achterrad lichtert en grommelt; het was van nacht zoo duuster, dat wie het schienvat gebruken mossen.

Onstwedde.

1. Wi sint te mörgen aan het bookweetveuren gaan; man onze volk sekt dattet veen nootske nat on week is, dat de peerde der haast mit de holsken der nich op gaan keunt.

2. Do onse Börgemester hen brogt is (begraven), bin wi ook op de grouwe neugt, en wi binter ook op 't maal west.

3. Do onse besse zeik was, was onse beppe nootske bang dat hij störf, noe zij had ook gien scholt, 't was man slim veur 't olle meinsk west.

Vlagtwedde.

1. Onze Mans heft guster ein gat in de kop kregen; de jong is mit ein ort roggen garsten, dei wi tusschen vouren dursket, deur de slijten gleden. Hij pofte op onze deele veur onze Grijtien daal, dei veur de guuste beisten stond mit

het stevenken in de hand, om onze kalver te vouren. 't Wicht schrikte er zoo van, dat ze daal zeeg en bezwiemde. Wie hebt heur mit ein tikkel etik wasket; dou kwam ze weer bi.

2. Wi bint van mürgen vroug in 't spel west, wi hebt ons tuug wasket.

3. Het is van daag noodsch mooi weer.

4. Onze Heete (Geertje) is maar lijp, 't wicht lust niks as ein tikkel zeute gürtebrei; doch ik leuf, dat het zware rauze is.

Zellinge.

1. Jan. Wijste wel wat oe Geert deit?

Nes. Ne! hoe scholk dat wijten, 'k wijt nig, wanneer dat 'k hum wol zein heb.

Jan. Hi steit daar bi de deur.

Nes. Wat deite daar dan?

Jan. Och! hi het in de sloot zeten, on noe duurte nig in hoes, omdat oe vader bi 't vuur is, die zut dat, dan krigge wat oppen balg.

Nes. Noe dan moeste 't ook man nig zeggen, want de eine bruir mag nig van de ander klappen.

2. Guster het oe vader na de schape mining (boeldag) west, on het er twij dikke weers mient voor 6 gl. en 5 st.

3. Oe Klaas het guster na 't veen west, on wol daar houwen (veen hakken), maar hi kwamp gauw weer. Hi zee, het hol nog wol acht dage an eer de vorst er oet was. Doe most hum ies zein hebben, hi had de hou net zoo krom houwen as en vlitzeboog.

Ter-Apel.

Jan. Wat ist geluk dat wie in de heujeltied altied goed weer had hebt, hoe wolt wol gaan hebben, as stoe altied zoo regent had, as doe de rog in hokken stund?

Klaas. Dou had 't mis west, of 't wat veul op rog regent, dat deut hem nig, man heui ast daar wat lank op regent, dat is vöt kapot.

Jan. Hoe wilt wol mit de teurf gaan, hoe krig men ze in hoes.

Klaas. Ik bing bang daar krig men niks van in hoes, de weg schal zoo lelk wodden, man mal geen pere boven hollen keunen.

Jan. Hoe wilt dan nog wel mit de boekweit gaan, de is nog zo veul wider hen?

Klaas. Dit weet ik haast nig, maar ik ra dan moet

men de pere veur en agter wat under doen, en de wagens goed bewinnen, dan kan men haast jagen, waar men wil.

Jan. Dat heste goed bedacht Klaas, dat schal ik ook net zoo doen, mi dunkt dan kank op onze holle veen ook wol klaar wodden.

Van het Goregt is het genoeg bekend en aangewezen, dat het, even als de stad Groningen zelve, voormaals tot Drenthe behoord heeft en er bij het volk de taal van dit landschap is en nog meer of minder wordt gesproken. [1]) Ik kan en wil er echter nog een enkel proefje van geven in een gesprek tusschen eenige jongelieden uit Haren over een zoogenaamd spinmaal of spinstergezelschap aldaar te houden, als zijnde deze bijeenkomsten ook bijzonder eigen aan Drenthe.

Gesprek tusschen Pieter en zijne kameraden, elkander op straat ontmoetende.

Pijter. Gouden aavend jongens!

Anderen. Ook gouden aavend!

Pijter. Er zin van aavend weer spinters.

And. Waar zoo?

Pijter. Bij Knellies Geessien: ik geleuf, dat er wellen stuk of vieftien zin, ook nog al gounend, dij geel achter de ooren binnen, zoo als 'k zijn heb (meisjes, die gouden oorijzers dragen).

Job (Jakob). Ons klainknecht zee van aavend onder 't vouren, datter ook ijn hijl koppel op Haardermeulen was, maar daar gaan we nijt hen.

And. Nee, maar wanneer zuf we naar Geessies hoes?

Pijter. Dommee, tegen zeuven uur. Maar ik wijt wel, dat Jan Loeks Jan van aavend nijt weer bij Pauls Grijt zal.

Ait (Eite). Dat kan nijt meer helpen. Dij kan veul te lienig praaten met zijn smeerige tong. Als ik dij raaden zal, begun er dan nijt met, anders lops een paar blaauwe scheenen; want dit is al te wied hen.

Job. Dat leuf 'k ook, 'k wijt nijt waar 'k 't lest heurt heb, 'k leuf dat onze boer zee, dat 't klaar wark was. Enz.

---

[1]) Zie o. a. mijne Bijdrage over *Groningen eene Oud-Drentsche plaats* in *Bijdr.* V, 9.

EEN BRIEF

VAN DERK ROBERS AAN JOOST LEWE VAN PEIZE. 1582.

Nadat op den 5den Maart 1580 Georg de Lalaing Graaf van Rennenberg stadhouder over Groningen en de Ommelanden verraderlijk de partij der Staatschen had verlaten, vluchtten vele aanzienlijke familien uit de Ommelanden, deels naar Oostvriesland, deels naar andere gewesten.

„Den 18 Junij” zecht Rengers (Kron. dl. II, p. 207)” dar togen alle adel vnde furnemeste vromen staten der vmlanden Oest off west then lande wth gants vnuerseehenlich, dar se huiszgeraet beesten alles leten.”

Onder deze vluchtelingen behoorde ook Joost Lewe, gesproten uit het oud en aanzienlijk geslacht der Lewes, en wonende te Peize. Hij begaf zich naar Uplewert in Oostfriesland. Twee zijner zoons, Jurgen Lewe en Johan Lewe, trokken ook naar Duitschland, de eerste naar Norden, de laatste naar Spier.

Laatstgenoemde troostte in eenen brief den laatsten October 1582 aan zijne ouders geschreven, en onder mij berustende, deze aldus: „Hebbe ick mij wol thoe eerinnnerrnn in we groeten bedroefenisse mijn Ed. L. Oldernn moegen wesenn den solchen droevigen tidinge alle daeghe over den oeren weijet. Doch voerhoepe mein Ed. Fr. L. Vaeder und Fr. L. Moeder, weten sich midt einen godlichen vortrostinge thoe vorquickenn gedenckende dat goedes verborgentheit is Unbegrijpelich, der nich sonder seeckerenn oersaeckenn lat geschienn. Jae het alder geringste nicht buijtenn sijnne wille gebort, voele weijniger solche voeranderinghe im ghele Landes, stedenn unnd fleckenn und dat sinne godliche majestet solches alles voerornet tot der menschen nutz und zalicheit dem eijnen tot straf und beteringhe dem anderen tot meerder porfectie inden weg der doegeden. Welcker trost soe eijn goethertziger Christen nicht hadde solde nicht wol moegelichen seijen solchen groettenn Jammer midt geduldighen oegen tho seen” etc.

Een derde zoon van Joost Lewe, genaamd Wigbold Lewe, bestierde de bezittingen zijns vaders te Peize.

Het is volstrekt niet mijn voornemen om hier uitvoerig te handelen over Joost Lewe en zijne ballingschap, doch ik wenschte alleen hier mede te deelen eenen brief, den 7^{den} Mei 1582 aan hem in zijne ballingschap geschreven, en onder mij berustende.

Ik heb de mededeeling daarvan niet geheel overbodig geoordeeld, om eenige belangrijke bijzonderheden daarin voorkomende.

Hij is van volgenden inhoud:

Edele Erentveste und vrome groetgunstighe guede vrunt (nach denstwilliger erbedinghe und wunschinge alles gueten heils und gesontheit sampt ju leve huesvrouwe und alle der vruntschap aldaer) soe kan ick ju l. gueder uprechter wolmenonghe nijcht voerentholden, hoe alhijr sekere scrivent ghekomen hoe de here van bilij over desse landen jn naeme und plaetse des graven van rennenborch Stadtholder js verordenet de oeck jn desse maent mit gelde und nije volck alhijr wort ankomen Jnsgeliken js der grave van arnborch stadtholder ghestalt over den vostendom ghelre de oeck beneffens bily mit ruteren und knechten soe Deutschen, Spaenschen, burgondions und jtaliansche worden hyr ankomen und weren doemals al omtrent namen, soe isset oeck dat jk voer itlicke daghen bij doctor westendorp ghewest de mij een groet vrunt js und als jck oeck nijcht anders kan vermerken offt he drecht ju l. oeck een guet harte toe und hebben mit malcander voele und verscheiden communicatie desse turbulente tiden belangende ghehadt, und tom laesten van de absentie ju l. persone gehadt voele diversche onderredinghe over und wedderover, und tom laesten ghesacht he konde sick nijcht ghenoechsam verwonderen dat ju L. sijck nijcht weder hijr heer voegede to komen, offt sick reconcilierde mit den prince van parma waer up jck geantwordet, Jck verhope und weet oeck nijcht dat sijn l. sijck jn enijghe saken verlopen hefft teghens sijne Mt. dan alle tijt sijck geholden als een guede getrouwe ondersate und vasalle van sijne Mt. sculdic und behoerich js to doene, to dem alle tijt sijck oeck jn de catolische Religie geholden und gedragen als een gueder catolicus to steet, derhalven mijns verhopens onnoedich reconciliatie to versoeken, und daer sijn l. al nu bij sijn l. swager und dochter were als jn de gravescap van oestvreeslant weren Con. Mt. und deser stadt guede vrunden de

ons alle jnvoeringhe van proviande und anders deden etc. Jnsgeliker sijn ick korts daerna bij den Rentem. frituma ghewest de jck oeck nijcht twivele ju l. gueder vrunt to sijne daer jck voele onderredinghe mede ghehadt de oeck nijcht anders reet dan upt spoedichste alhijr to komen, und daerbij gesacht dat jck up den beste wuste dat ons de prince van parma sekere Jnstructie to ghescicket up de commissarien de alhijr worden komen omme up der absenten guederen mit confiscatie to procederen. Wil derhalven hoech noedich sijn dat ju l. sijck vervorderen mit dem eersten hijr to komen want jck sulckes hoech noedich achte umme alle periculen voer to komen. Jck hebbe itlicke jaeren vorleden wal gheseen als de commissarius Carree hijr was [1]) wat zalighe willem lubberts bejegende de wal omtrent ij jare van hyr was ghewest hoe men bij guet handelde en andere meer de jnt naelopen komt dem kome gode to hulpe.

Iu l. hebben oeck itzonts guede reden hijr to omme sulkes to verdedinghen want ju l. nu alhijr dorch dessen wetebrieff ghevordert worden dat bij mij alsoe gepractizeert js want wigbolt ffrerichs en berent henricus sijnt eerstlick voer de hovetmannen ghewest und aldaer den wetebrieff gevordert soe wort daer suaricheit jn gemaket bij itlike de hijr nu niet behoeren ghest. to worden, hebbe derhalven voer guet angheseen dat wij sulckes bij een Eerb. Raedt vervorderden sullen als gescheet is. Jnsonderheit weet jck ju Eerb. l. nijchts meer to scriven dan beger ju l. bij mij willen komen und anders nergens als voerhen ghes. und gesacht js mit empfelinghe des almechtigen gruetet jn l. huesvrou und leve kinderen sampt de gehele vruntscap, iterum vale, datm g- den 7 Meij anno 82.

(Geteekend) R.

(Opschrift.) den Edelen Eernvesten
und vromen Joest lewe
mijnen bisonders groetgunstighen
gueten vrundt
tem handen.

---

[1]) In 1569, Rengers, a. w. dl. I, p. 341. *Tegenw. Staat v. S. en L.* dl. I, p. 393.

De schrijver van dezen brief heeft het zeker niet raadzaam geoordeeld, om zijn naam er onder te zetten, uit vrees dat de brief in verkeerde handen zou geraken.

Toch weten wij van wien hij is, daar Joost Lewe met eigen hand het volgende buiten op den brief heeft geschreven. „Ene mijssive van Derick Robers an mij tot op Lewert"

Historieschrijver Joh. Franc. Le Petit.

Den XIIII[en] ende XV[en] deser „(Julij 1597)" hebben de heeren vander Stadt vast gedelibereert, off van wegen den Raedt Johan Franchois Le Petit, wijlen Greffiér van Bethunen, iegenwoordich historischrijver, eenige stoffe oder materie gegeuen solde worden, om bij sijn historie vande Nederlanden te voegen, soo veele d' antiquiteijten deser Stadt aenlangt, waer toe den Eerb. Raedt schint eenige maete genegen te wesen, hebben daerover den Raedtsheere Eggering Eggens [1]) gecommitteert om met den Rectoer [2]) deser stadt te spreeken, den welcken men seijt eenige antiquiteiten diesaengaende thebben, Ende daer naer is d' opgemelte Petit in sijn herberge gedefroijeert geweest

Joris den IX Martij 1598.

De sone van Johan Franchois Le Petit wijlant greffier van Bethunes, is tho Groeningen desen dach aengecomen vm tho lichten d' antiquiteijten vander stad, vm in sijn Nederlandtsche historie insereert und bijgevoecht tho worden. [3])

[1]) Eggerik Egges Phebens, wiens belangrijk *Chronicon rerum in Phrisia et praecique circa Groningam gestarum*, door mij in 1867, naar het eenige mij bekende handschrift, in de werken van het *Utrechts. Hist. gen.* is uitgegeven.

[2]) Ubbo Emmius.

[3]) In het Archief: Stadsverbael bij den Sijndicus Johan Houfflin gehouden, 1596, en volg.

---

et raad-
uit vrees

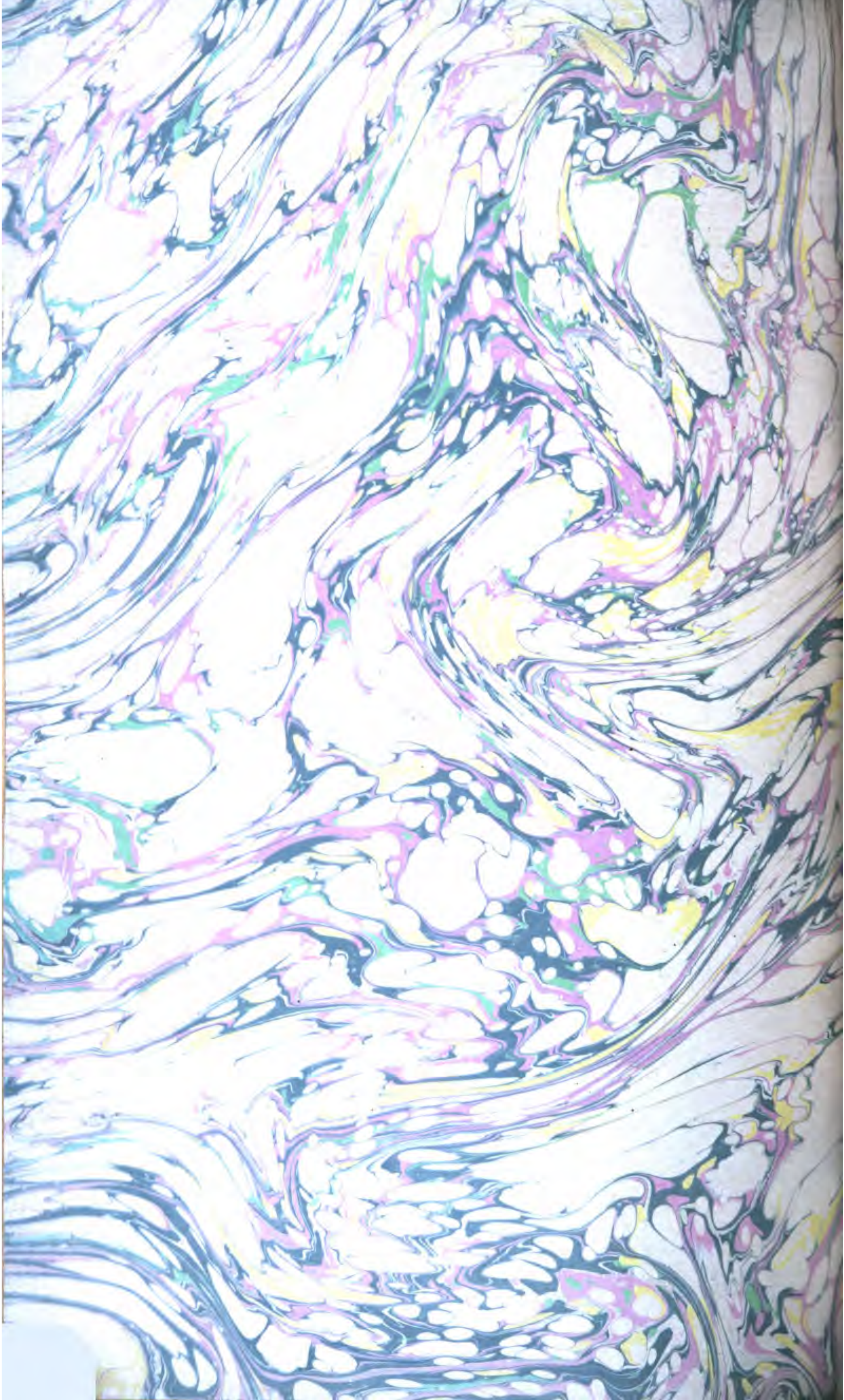
ewe mes
schreven.
vert"

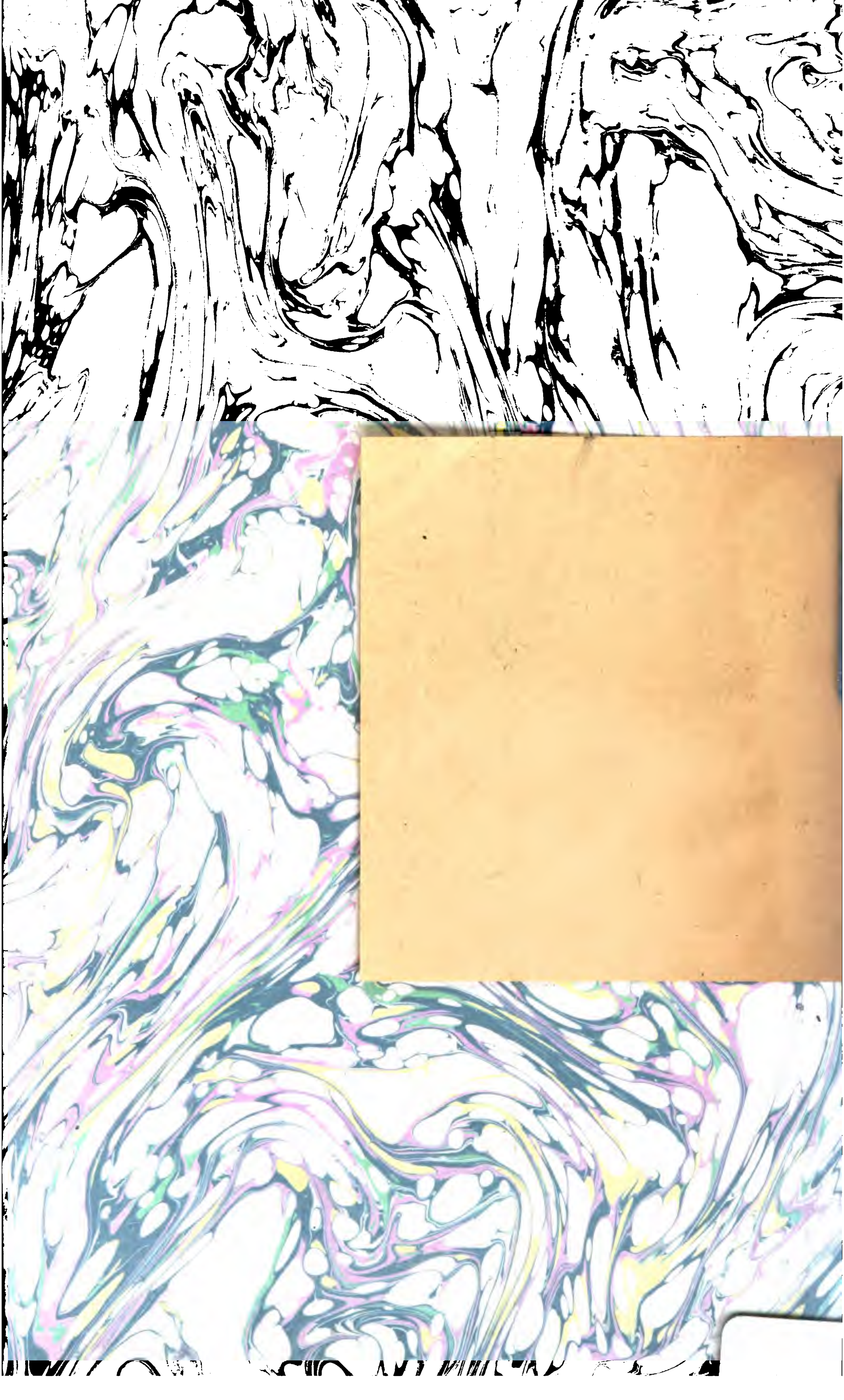
bben de
ven der
an Be-
e oder
vande
deser
eenige
tsheere
) deser
iteiten
Petit

ffier
men
sijn
?

in
aar
ist.

lin

3 2044 105 227 938